सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

सल्लेरी, सोलुखुम्बु, प्रदेश नं. १, नेपाल

आवधिक योजना (२०७८-०८३)

प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता

इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.

काठमाडौं

विषय सूची

परिच्छेद १ - भूमिका **१**

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य २

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू २

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरू १३

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया १३

परिच्छेद २ - नगरपालिकाको समष्टिगत परिचय **१५**

२.१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय १५

२.२ स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis) १६

२.३ जनसांख्यिक विश्लेषण ३०

२.४ सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण ३२

परिच्छेद - ३: समष्टिगत दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति **३५**

३.१ नगरपालिका सम्वृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors) ३६

३.२ विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू ३७

परिच्छेद - ४: आर्थिक क्षेत्र **४१**

४.१ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग) ४१

४.२ कृषि ४५

४.३ पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन ५८

४.४ सहकारी ६५

४.५ पर्यटन ६९

४.६ खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति ७७

४.७ बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र ८४

४.८ गरिबी निवारण ८८

परिच्छेद - ५: सामाजिक क्षेत्र **९९**

५.१ शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि ९९

५.२ स्वास्थ्य ११३

५.३ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य १२१

५.४ लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण १२७

५.५ बालबालिका १३६

५.६ युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार १४०

६.७ खेलकुद तथा मनोरञ्जन १४४

५.८ सामाजिक सुरक्षा १५०

५.९ शान्ति सुरक्षा १५३

५.१० शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन १५७

परिच्छेद - ६ : पूर्वाधार विकास **१६८**

६.१ खानेपानी तथा सरसफाई १६८

६.२ सिंचाई १७४

६.३ ऊर्जा १७९

६.४ सडक तथा यातायात १८३
६.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास १८९
६.६ सूचना तथा सञ्चार १९३
परिच्छेद - ७: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन १९८
७.१ वन तथा भू-संरक्षण १९८
७.२ जलाधार व्यवस्थापन २०४
८.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन २०७
७.४ वातावरण संरक्षण २१२
परिच्छेद - ८: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन २१७
८.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह २१७
८.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय २२२
८.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन २२५
परिच्छेद - ९: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २२९
९.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन २२९
९.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २३१
अनुसूचिहरू २३५
अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन २३५
अनुसूचि २- नमूना नगरपालिकाका प्रस्तावित मानकहरू २५०
अनुसूची ३- वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण २५४

परिच्छेद १ - भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको इतिहासमा लामो कालखण्डसम्म फरक-फरक राजनितिक शासन प्रणालिले गर्दा राजनितिक स्थायित्व हुन सकेन । पृथ्वीनारायण शाहको एकिकरण अभियान पछि स्थापित शाहवंशीय राजतन्त्रिय व्यवस्थाका बिच उदाएको निरङ्कुश जहानियाँ शासनको रूपमा रहेको राणाशासनको अन्त्य भएर वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्र स्थापना भएको बिन्दुदेखि वि. सं. २०७२ सालमा संविधान सभाद्वारा जारी गरिएको नेपालको संविधानको घोषणासम्म आइपुग्दा नेपालले प्रजातन्त्रको स्थापना पश्चात् समेत ६५ वर्ष लामो राजनैतिक तथा सामाजिक सङ्क्रमणबाट गुज्रन परेको यथार्थ हाम्रो सामु छ । समग्र विकासको दृष्टिकोणबाट हेर्दा बितेका करिब ६५ वर्ष राजनैतिक अधिकार प्राप्तिका संघर्षमा मात्र केन्द्रित भएका छन् ।

हामी भन्दा पछि स्वतन्त्र भई आर्थिक विकासतर्फ पाइला चालेका पूर्वी तथा मध्य एसियाका धेरै मुलुकहरू विकासमा हामीभन्दा कैयौं गुणा अगाडि लम्किसकेका छन् । कुनै समयमा नेपालले आर्थिक, भौतिक तथा सैन्य सहयोग गर्ने हाम्रा छिमेकी राष्ट्रहरू भारत, चीन, दक्षिण कोरिया लगायत देशहरू विकासको नयाँ उचाई हासिल गरीरहेका छन् तर नेपाल भने अविकासको एउटा दुश्चक्रमा फसेको जस्तो प्रतित हुन्छ । नेपालको यस्तो अवस्था रहनुका विभिन्न कारणहरू हुन सक्दछन् । ती कारणहरूमध्ये प्रमुख कारणहरू हाम्रा विकास प्रयासहरू अवैज्ञानिक, आत्मगत, एकाङ्गी, अव्यवहारिक हुनु र पर्याप्त खोज तथा अनुसन्धानबिनै विकास योजना अगाडि बढाउनु समेत हो ।

जनताको संविधान जारी भैसके पश्चात्को निर्वाचनबाट नयाँ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरू गठन भएका कारण नयाँ सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाअनुरूपको राज्यको पुनर्संरचना समेत भैसकेको छ । तीन तहका सरकारले जनतालाई सेवा तथा सुविधा प्रदान गरिरहेको यस ऐतिहासिक कालखण्डमा सम्पूर्ण राष्ट्र नै समग्र विकास र आर्थिक समृद्धिको मूलमन्त्र लिएर अगाडि बढी रहँदा वर्षौदेखि व्याप्त अविकास, गरीबी, रोगव्याध, पछौटेपन, अशिक्षा, असुविधा र अन्यायको दुश्चक्रमा पिल्सिएका आम स्थानीयवासीमा नयाँ परिवर्तन र राज्य व्यवस्थाले आशाको सञ्चार गराएको छ ।

मूलतः **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** ले **नेपालको संविधान**को **अनुसूची ८** मा उल्लेख भएका स्थानीय तहको अधिकारको थप व्याख्या गरी स्थानीय सरकारलाई स्थानीय स्तरका समग्र विकासका योजनाहरू निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । ऐनको **परिच्छेद -३ दफा ११** को **उपदफा २ (छ) (१) मा** स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन साथै **बुँदा नं. २** मा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय, प्रविधि र पूर्वाधारजन्य विकासका लागि आवश्यक आयोजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार समेत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा यस नगरपालिकाको समग्र विकासको आवधिक योजना तयार पारिएको छ ।

कुनै पनि स्थानको समग्र विकासको ढोका खोल्ने महत्वपूर्ण भूमिका भौतिक तथा आर्थिक विकासले खेल्ने भएकोले विकास योजना निर्माण गर्दा भौतिक विकास र आर्थिक विकासको आधार खाका तयार पार्नु एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । यो योजनाले नगरपालिकाको वस्तुगत भौतिक अवस्थाको यकिन तथ्याङ्क सहितको आधार नक्सा तथा अन्य विषयगत तथ्यहरूको विवरण तयार पारी सोको आधारमा अल्पकालीन, मध्यकालीन र

दीर्घकालीन कार्ययोजना र रणनीतिहरू तयार पारेको छ। एकातर्फ अव्यवस्थित र योजना विहीन विकास क्रियाकलापले हामीलाई सही दिशा निर्देश गर्दैन भने अर्कोतर्फ समय र स्रोतको समेत उच्चतम सदुपयोग हुन सक्दैन। तसर्थ निर्दिष्ट समय सीमाभित्र रही निश्चित प्रकारका विकास योजनाहरूलाई निर्दिष्ट उपलब्धिहरू हासिल गर्ने हेतुले निर्माण गर्दा विकासका क्रियाकलापहरू व्यवहारिक, समय सान्दर्भिक र उच्च प्रतिफलमुखी हुन जान्छन्। तसर्थ यस नगरपालिकामा उपलब्ध साधन र स्रोतको उच्चतम सदुपयोग गरी निर्दिष्ट समय सीमाभित्र, निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्न यस प्रकारको आवधिक योजनाको आवश्यकता परेको हो।

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य

आवधिक योजना निमार्णको योजनाको मूल उद्देश्य नगरपालिकाको आगामि ५ वर्षको मार्गचित्र तयार पार्नु हुनेछ, जस अन्तर्गत :

- दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति र कार्य योजना तयार पार्ने
- सो कार्यका लागि नगरपालिकाको स्पष्ट आधार नक्सा तयार पार्ने
- भौतिक पूर्वाधार विकास योजना तयार पार्ने
- सामाजिक-सांस्कृतिक विकास योजना तयार पार्ने
- आर्थिक विकास योजना तयार पार्ने
- वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना तयार पार्ने
- सेवा प्रवाह तथा संस्थागत विकास योजना तयार पार्ने
- व्यापक जनसहभागितामा क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, अपेक्षित परिणाम र कार्यक्रमहरूको निर्धारण गर्ने

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू

कुनै पनि आवधिक योजना निर्माण गर्नका लागि आधारहरू आवश्यक पर्दछन्। मुख्यतया कुनै पनि स्थान विशेषको योजना निर्माण गर्दा वैधानिक र नीतिगत आधारहरू स्पष्ट हुनु आवश्यक भएकोले यो नगरपालिका नेपालको संघीय गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली अन्तर्गत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू रहेकोमा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने आधारभूत तहको स्थानीय निकाय हो। नेपालको संविधानले स्थानीय तहहरूलाई एक प्रकारको पूर्ण स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गरेकोले स्थानीय स्तरका विकास योजनाहरू तर्जुमा गर्ने र ती योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय तहलाई नै प्राप्त भएको छ। मुलतः यसै वैधानिक आधारको पृष्ठभूमिमा रहेका थप निम्न आधारहरूमा रहेर यो आवधिक योजना तयार पारिएको छ।

१. विद्यमान ऐन तथा वैधानिक रूपमा प्राप्त आधारहरू

(क) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **अनुसूची ८** तथा **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** को **दफा ११** को **उपदफा २(छ)** बमोजिम नेपालमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली लागु भए पश्चात् स्वायत्त स्थानीय सरकारको रूपमा स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने अधिकार सङ्घीय तथा प्रादेशिक कानून तथा नीति नियमहरूसँग सङ्गत हुने गरी स्थानीय सरकारलाई नै प्राप्त भएकोले सो वैधानिक व्यवस्थाबमोजिम यो

गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ । साथै संविधानको मर्मअनुरूप सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय स्तरमा निर्माण भएका सम्पूर्ण विद्यमान ऐन नियमहरूको सान्दर्भिक प्रावधानअनुरूप आवधिक योजनालाई अन्तिम रूप दिइएको छ ।

(ख) अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ५९** बमोजिम विभिन्न तहका सरकारहरूलाई प्राप्त वित्तीय अधिकार तथा धारा ६० बमोजिम राजश्व श्रोतको बाँडफाँट गर्न बनेको यस ऐनले आकर्षित गर्ने प्रावधानहरूलाई समेत राजश्वको अधिकार, त्यसको बाँडफाँट, ऋण, अनुदान, बजेट व्यवस्थापन, सार्वजनिक खर्च र वित्तीय अनुशासन कायम गर्न आवश्यक व्यवस्थाहरू गरेकोले यी पक्षहरूलाई यो योजना निर्माण गर्दा आधार बनाइएको छ ।

(ग) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ६०** को उपधारा ३ मा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय श्रोत र धारा २५१ अन्तर्गत देशभर छरिएर रहेका प्राकृतिक श्रोतहरूको परिचालनबाट प्राप्त राजश्व वा श्रोतको प्रयोग गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रावधानहरू रहेको यस ऐनलाई यस आावधिक योजना निर्माणमा एक आधारको रूपमा लिएको छ ।

२. विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू

सबैभन्दा महत्वपूर्ण राष्ट्रिय नीतिहरूमध्ये संविधानको धारा ५१ मा रहेका नीतिहरूलाई मूल आधार मानेर योजना निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यी मध्ये पनि स्थानीय तहहरूले निम्न नीतिहरूलाई प्रमुख आधार मान्नु उपयुक्त रहेकोले सोही आधारमा यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीति	विकाससम्बन्धी नीति
सामाजिक र साँस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीति	सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीति
अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीति	नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति
कृषि र भूमि सुधारसम्बन्धी नीति	श्रम र रोजगारसम्बन्धी नीति
प्राकृतिक साधन श्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति	
राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६८	पर्यटन नीति, २०६५
वन नीति, २०७१ ⁄ तथा वातावरण संरक्षण,	राष्ट्रिय युवा नीति,२०७२⁄ राष्ट्रिय खेलकुद नीति,२०६७
राष्ट्रिय कृषि नीति,२०६१	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०६३
औद्योगिक नीति, २०६७	सिंचाई नीति, २०७०
जलाधार नीति	राष्ट्रिय शिक्षा नीति
जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७	जैविक विविधता संरक्षण नीति,२०६३
राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९	स्वास्थ्य नीति, २०४८

वाणिज्य नीति, २०६५	स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१
श्रम तथा राष्ट्रिय रोजगार नीति,२०७१	सूचना प्रविधि नीति, २०६७
आपूर्ति नीति, २०६९	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३
जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२	विकास सहायता परिचालन नीति
सार्वजनिक-निजी साझेदारी नीति, २०७२	बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९
अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समावेशी शिक्षा नीति,२०७३	राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१
नवीकरणीय उर्जा अनुदान नीति, २०६९/राष्ट्रिय यातायात नीति, २०५८	राष्ट्रिय जनसंख्या नीति, २०७१
प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा एवम् तालिम नीति	राष्ट्रिय बीउ विजन नीति,२०५६
कृषि यान्त्रिकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१	संस्कृति नीति, २०६८
राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४	जलविद्युत विकास नीति, २०५८

लगायत प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका सान्दर्भिक नीतिहरूलाई योजना निर्माणको आधार बनाइएको छ ।

३. संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरू

कुनै पनि स्थानीय तहले योजनाको दीर्घकालीन, सोच, लक्ष्य र उद्देश्य तय गर्दा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरूसँग सामञ्जस्यता कायम गरी गर्नुपर्ने भएकोले यस योजनाले निम्न सोचहरूलाई आधार बनाएको छ ।

(क) दीर्घकालीन सोच वि.सं. २१००

लामो राजनैतिक संक्रमण पश्चात राजनैतिक स्थायित्वको जगमा उभिएर तीब्र आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि आयमा वृद्धि, गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण तथा आर्थिक जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्दै वि सं. २०८७ सम्मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै उच्च मध्यम आयस्थर भएको मुलुकमा रूपान्तरण हुने गरी यस दीर्घकालीन सोच तयार पारिएको उल्लेख छ ।

यस सोचको मूल लक्ष्य सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाज निर्माण गर्ने हो । यसको मूल रणनीति भनेको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधनलगायत अर्थतन्त्रका सहयोगी क्षेत्रको परिचालनमार्फत् रूपान्तरणका कार्यक्रममा लगानी केन्द्रित गर्नु हो । यसर्थ नारामा दीर्घकालीन सोचलाई “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” तय गरिएको छ । यस सोचको अपेक्षित उपलब्धिमा “समुन्नत, स्वाधीन र समाजवाद उन्मख अर्थतन्त्रसहितका समान अवसार प्राप्त, स्वस्थ, शिक्षित मर्यादित र उच्च जीवनस्तर भएका सुखी नागरिक बसोबास गर्ने मुलुक” मा नेपाललाई रूपान्तरण गर्ने रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच वि. सं. २१०० ले लिएका राष्ट्रिय रणनीति

- तीव्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने,
- सुलभ तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र शिक्षाको सुनिश्चित गर्ने,
- आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय अन्तरआवद्धता एवम् दिगो शहर/बस्ती विकास गर्ने,
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने,
- पूर्ण, दिगो र उत्पादनशील सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण गर्ने र
- सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण, प्रादेशिक सन्तुलन र राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धन गर्ने ।

रूपान्तरणका प्रमुख संवाहक

दीर्घकालीन सोचका रणनीति कार्यान्वयन गरी राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न देहायबमोजिम सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणका संवाहक अवलम्बन गरिएको छ । यी संवाहकलाई दीर्घकालीन सोचको प्राथमिकताका क्षेत्रका रूपमा समेत लिई तदनुरूप साधन-स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ । आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय आवश्यकताअनुसार प्राथमिकताहरूमा समयानुकूल परिमार्जन गरिनेछन् ।

१. गुणस्तरीय एकीकृत यातायात, प्रणाली सूचना प्रविधि तथा सञ्चार पूर्वाधार र बृहत् सञ्जालीकरण,
२. गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण, उद्यमशील कार्य संस्कृति विकास र सम्भावनाको पूर्ण उपयोग,
३. जल विद्युत उत्पादन वृद्धि र हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन,
४. उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि,
५. गुणस्तरीय पर्यटन सेवाको विकास र विस्तार,
६. आधुनिक, दिगो र व्यवस्थित शहरीकरण, आवास र वस्ती विकास,
७. प्रादेशिक र स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास र सुदृढीकरण तथा औपचारिक क्षेत्रको विस्तार,
८. सामाजिक संरक्षण र सुरक्षाको प्रत्याभूति र
९. शासकीय सुधार र सुशासन अभिवृद्धि ।

सहयोगी क्षेत्र

दीर्घकालीन सोचका लक्ष्य हासिल गर्ने सन्दर्भमा रूपान्तरणका सम्भाव्य क्षेत्रको प्रभावकारी परिचालन गर्न देहायका क्षेत्रहरूलाई प्रमुख सहयोगी क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ ।

१. संविधान लोकतन्त्र र विकासप्रतिको राजनीतिक प्रतिबद्धता,
२. जनसांख्यिक लाभ र नागरिक सचेतना,
३. भौगोलिक अवस्थिति र प्राकृतिक विविधता तथा सम्पन्नता,
४. सामाजिक-सांस्कृतिक विविधता तथा मौलिक पहिचान,
५. सामाजिक पूँजी र विश्वभर फैलिएका नेपाली समुदाय,
६. स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जा,
७. मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सद्भाव र
८. संघीय शासन प्रणाली र वित्तीय संघीयता ।

दीर्घकालीन सोचको परिदृश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

दीर्घकालीन सोचका राष्ट्रिय लक्ष्यहरू प्राप्तिको लागि उच्च आर्थिक वृद्धिदर आवश्यक हुन्छ। यस अवधिमा वार्षिक औषत १०.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरको प्रारम्भिक लक्ष्य अनुमान गरिएको छ। यसमध्ये कृषि क्षेत्रमा औषत ५.५ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रमा औषत १३ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमा वार्षिक औषत १०.९ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ।

दीर्घकालीन सोचको अवधिको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्यअनुरूप यस सोच अवधिको अन्तिम वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको अंश हालको २७ प्रतिशतबाट घटेर ९ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रका अंश हालको १५.२ प्रतिशतबाट वृद्धि भई ३० प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको अंश हालको ५७.८ प्रतिशतबाट ६१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ। यसबाट कृषि क्षेत्रमा रहेको ठूलो जनशक्ति उद्योग र सेवा क्षेत्रमा स्थानान्तरण हुनेछ। आगामी २५ वर्षमा उद्योग र सेवाको व्यापक विस्तार भई अर्थतन्त्रमा ठूलो संरचनागत एवम् गुणात्मक परिवर्तन हुने अनुमान छ।

दीर्घकालीन सोचको आधार वर्ष २०७५/७६ मा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय १ हजार ४७ अमेरिकी डलर रहेको छ। वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुने र वि.सं. २०८७ मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुनेछ। वि.सं. २१०० मा १२ हजार १ सय अमेरिकी डलर प्रतिव्यक्ति आयसहित नेपाल उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्थापित हुनेछ।

माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू हासिल गर्न माथि उल्लेखित रूपान्तरणका संवाहक तथा सहयोगी क्षेत्रका अतिरिक्त देहायका तत्वलाई प्रमुख आधार लिइएको छ।

१. संविधानका राज्यका नीति र मौलिक हक प्राप्त गर्न उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धि आवश्यक रहेको।
२. राजनीतिक तथा नीतिगत स्थिरता कायम भई आर्थिक समृद्धितर्फ उन्मुख अवस्था सिर्जना भएको।
३. समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गरी सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको लगानी वृद्धि गर्ने उपयुक्त वातावरण निर्माण भएको।
४. जनसांख्यिक लाभ र प्राकृतिक स्रोत-साधनको महत्तम उपयोग गरिने।
५. ज्ञान, सीप, पूँजी र प्रविधि तथा पूर्वाधार र ऊर्जा विकास गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने।
६. वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्ने राष्ट्रिय प्रतिवद्धता रहेको।
७. विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा तीव्रता प्रदान गर्न आयोजना बैंक, आयोजना पूर्व तयारी र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई सुदृढ बनाइने।
८. अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई क्रमशः औपचारिक र उत्पादनशील बनाइने।
९. राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्न आवश्यक सुधार र एकद्वार प्रणाली अपनाइने।
१०. ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र विकास गरी समृद्धि हासिल गर्ने।

तालिका नं. १: दीर्घकालीन सोचका प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरू देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औषत)	प्रतिशत	६.८	१०.५
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	२७.०	९
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१५.२	३०
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	५७.८	६१
५.	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	१०४७	१२१००
६.	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	१८.७	०
७.	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	२८.६	३
८.	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (Plamaratio)	अनुपात	१.३	१.१
९.	सम्पत्तिमा आधारित जिनी गुणक (Gini Coefficient)	गुणक	०.३१	०.२५
१०.	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	३८.५	७२
११.	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.४	३
१२.	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.५	७०
१३.	जलविद्युत तथा नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट	१,०७४	४०,०००
१४.	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९०.७	१००
१५.	प्रतिव्यक्ति विद्युत उपभोग	किलोवाट घण्टा	१९७	३,५००
१६.	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	७८.९	९९
१७.	राष्ट्रिय र प्रादेशिक लोकमार्ग	कि.मि.	६,९७९	३३,०००
१८.	द्रुत मार्ग (भूमिगत मार्गसमेत)	कि.मि.	०	२,०००
१९.	रेलमार्ग	कि.मि.	४२	२,२००
२०.	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत	५५.४	१००
२१.	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	६९.७	८०

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
२२.	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना	२३९	२०
२३.	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना	३९	८
२४.	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२७	२
२५.	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८	९८
२६.	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४३.९	९५
२७.	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत	९.५	४०
२८.	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	२०	९५
२९.	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आबद्ध जनसंख्या	प्रतिशत	१७	१००
३०	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक	०.९२५	१
३१.	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक	०.५७४	०.७६०

स्रोतः १. राष्ट्रिय लेखा, आ.व. २०७५/७६; २. बहुआयामिक गरिबीको प्रतिवेदन २०१८; ३. नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण-२०१६; ४. राष्ट्रिय जनगणना, २०६८; ५. मानव विकास प्रतिवेदन २०१८

नोटः (i) दीर्घकालीन सोचको मार्गचित्र र रणनीति, २५ वर्षमा नेपाल उच्च आय भएको मुलुकको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य र अन्य देशहरूको विकासको अनुभवका आधारमा प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ ।

(ii) शून्य प्रतिशत गरिबीले १ प्रतिशत भन्दा कम गरिबी रहेको अवस्थामा बुझाउँछ ।

(iii) आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू समयानुकूल पुनरावलोकन गरिनेछन् ।

(ख) पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/७७- २०८०/८१)

“समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रूपमा पन्ध्रौं योजनालाई लिइएको छ । तसर्थ यो योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जीवनसहितको समाजवाद उन्मुख लोक कल्याणकारी राज्यको रूपमा रूपान्तरण गर्दै उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति गर्ने आधार निर्माण गर्ने हो ।

(ग) प्रदेश नं. १ को आवधिक योजना (२०७६/७७-२०८०/८१)

प्रादेशिक योजनाले पहिचान गरेका प्रदेश नं. १ का प्रमुख समस्याहरू

यो प्रदेशमा, आर्थिक क्षेत्रमा शहर केन्द्रित आयातमा आधारित नाफामूखि अर्थतन्त्रको बाहुल्यता छ भने ग्रामिण इलाकामा कृषिमा आधारित निर्वाहमूखी अर्थतन्त्र रहेको छ । बढ्दो व्यापारघाटा, विप्रेषणको उत्पादनमुखी क्षेत्रमा लगानी नभई उपभोग्य वस्तु खरिद र साधारण खर्चमा सिमीत रहेको छ । पर्यटन पूर्वाधारमा आवश्यकता अनुसार लगानी हुन नसकेको, लघु उद्योगको बाहुल्यतामा परम्परागत निर्वाहमुखी खेतीको अभ्यास रहेको, भौतिक पूर्वाधारहरू निर्माणको गतिमा रहेको, वातावरण असन्तुलन बढेको, अव्यवहारिक शिक्षाप्रणाली, पर्याप्त सिंचाई सुविधाको अभाव, आधारभूत पिउनेपानीको अपर्याप्तता, कमजोर स्वास्थ्यसेवा प्रणाली, शिपयुक्त मानवसंसाधनको अभाव, बेरोजगारी, सेवाप्रवाह तथा सुशासन प्रभावशाली हुन नसकेको जस्ता समस्याहरू विद्यमान रहेका छन् ।

प्रमुख अवसरहरू

विश्वका उत्कृष्ट हिमशृङ्खलाहरू रहेका यो प्रदेशमा, विश्वमा उत्कृष्ट गन्तव्यको रुपमा स्थपित हुने गरी पर्यटनको केन्द्र बनाउन सकिने छ । जलस्रोतको भण्डारण रहेको यो प्रदेशमा, विधुत उत्पादन गरेर राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्नै प्रचुर सम्भावना रहेको छ । चिया, अलैंचि लगायतका उच्च मूल्यका नगदे बालिको अन्तराष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्न सकिने । अन्तराष्ट्रिय व्यपार र सामुन्द्रिक पहुँचको प्रमुख बिन्दुको नजिकको प्रदेश भएकोले नयाँ प्रविधि तथा वस्तु आयात निर्यातमा सहजता हुन सक्ने ।

प्रदेशको दीर्घकालीन सोच

"स्वच्छ, सुखी र समुन्नत प्रदेश"

प्रदेश समृद्धिका प्रमुखक्षेत्रहरू

प्रदेश नं. १ ले निर्दृष्ट गरेको "स्वच्छ, सुखि र समून्नत प्रदेश" नारालाई सफल बनाउन निम्न लिखित क्षेत्रहरू पहिचान गरेको छ ।

१) पर्यटन : साहसिक, धार्मिक, सांस्कृतिक पर्यटन मार्फत रोजगारी सृजना ।

२) कृषि : व्यवसायिक, वैज्ञानिक र जैविक कृषि प्रणालीको विकास ।

३) उर्जा : जलविद्युत तथा नविकरणीय उर्जाको प्रयोग मार्फत हरित अर्थतन्त्र (green economy) निर्माण

४) उद्योग : स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित ठूला उद्योगहरूको विकास

५) पूर्वाधार : अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउने गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तार

६) मानव संसाधन विकास : उच्च उत्पादन क्षमता भएको शिपयुक्त मानव श्रोतको विकास

७) सुशासन : सूचना प्रविधिमा आधारित जनमुखि शासनको प्रबर्द्धन

प्रदेश समृद्धिका प्रमुख सहयोगी क्षेत्रहरू

१) प्राकृतिकसौन्दर्यः अनुपम प्राकृतिक छटाह र विविधता -विश्वकै, गहिरो अरुण उपत्यका, विभिन्न हिमशृङ्खला (सगरमाथा, कञ्चनजंघा आदि)- रहेको

२) जैविक विविधताः कोशिटापु वन्यजन्तु आरक्षण, कञ्चनजंघा संरक्षण क्षेत्र तथा गुराँसको उद्‍गम क्षेत्र मिल्केजलजले, विभिन्न तालहरू, नेपालकै अग्लो ह्यात्लुङ्ग (तेह्रथुम जिल्लामा रहेको) झरना लगायत अन्य झरना, आदि

३) सामाजिक विविधता बीच एकताः यो प्रदेशमा १२२ जातजातिका मानिसहरू रहेका र विकासप्रतिको समान धारणा रहेको र सामाजिक सौहार्दता रहेको ।

४) सांस्कृतिक सम्पन्नता, सहअस्तित्व र पहिचान : कला र संस्कृतिमा सम्पन्न लोकभा (पालम, धान नाच, पूर्वेलि लोकभाका, आदि), साहित्यिक र सांगितिक क्षेत्रमा अग्रणी, र सामाजिक सह-अस्तित्व रहेको प्रदेश,

५) जनसांख्यिक लाभः १५ देखि ५९ वर्ष सम्मको सक्रिय जनसंख्या, कूलजनसंख्याको ५८.४५ प्रतिशत रहेको । यो मानव श्रोतलाई उच्च सदुपयोग गर्न सकिन्छ ।

प्रदेश नं. १ को परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

योजनाको अवधि आ.व.२०७६/७७ देखि २०८०/८१ लाई अल्पकालीन, र २०७६/७७ देखि २१०० सम्म लाई दीर्घकालीन परिभाषित गरीएको छ। आ.व. ०७५/०७६ लाई आधार बर्ष र प्रथम आवधिक योजनाको अन्तिम बर्षलाई लक्ष्य प्राप्तिको समय निर्धारण गरिएको छ। समृद्धि र सुखका परिमाणात्मक लक्ष्य हरू निम्न अनुसार निर्धारण गरिएका छन् ।

तालिका नं. २: प्रदेश नं. १ को परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	सूचक	इकाई	प्रदेश .१.को लक्ष्य	
			आधार वर्ष २०७५/७६	योजना अवधिको औषत लक्ष्य
१	आर्थिक बृद्धिदर	प्रतिशत	४.५	९.७
२	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	९३४	१६२०
३	कृषि	प्रतिशत	३.७	५.६
४	उद्योग	प्रतिशत	४.९	१४.२
५	सेवा	प्रतिशत	५.३	१०.२
६	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	१२.४	११
७	बहु आयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	१९.४	१४
८	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (PALMA index)	अनुपात	१.०१	०.९
९	आर्थिक असमनता सम्पतिमा (Gini)	सूचकाङ्क	०.३५	०.३२
१०	अपेक्षित आयु (जन्महुँदाको)	वर्ष	७०.७	७३.१

क्र.सं.	सूचक	इकाई	प्रदेश .१.को लक्ष्य	
			आधार वर्ष २०७५/७६	योजना अवधिको औषत लक्ष्य
११	बालमृत्यु दर (प्रति हजार जिवितमा)	संख्या	३६	१२
१२	मानव विकास सूचका	सूचकाङ्क	०.५०४	०.६००
१३	साक्षरता दर	प्रतिशत	७९.१	९९
१४	श्रम शक्ति सहभागिता दर	प्रतिशत	३७.८	६०
१५	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	१०.२	५.४
१६	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.७०	५०
१७	राष्ट्रिय/प्रादेशिक लोकमार्ग(कालोपत्रे	कि.मि	१५४४	५०००
१८	रेलमार्ग	कि.मि		
१९	३० मिनेटसम्मको दूरीमा यातायात पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत	७८	९५
२०	विद्युत्मा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९१.४	९९.५
२१	आधारभूत खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	९०	९९
२२	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता(कुलजनसंख्यामा)	प्रतिशत		
२३	जलविद्युत् उत्पादन(जडित क्षमता)	मेगावाट		
२४	प्रतिव्यक्ति विद्युत् उपभोग	किलोवाट		
२५	५ वर्षमुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२४.४	२०
२६	दर्ताभएका अपराध घटना फर्छ्यौट	प्रतिशत	६७.५	९०
२७	आधारभूत सामाजिकसुरक्षामा आबद्धजनसंख्या	प्रतिशत	२७	४२

स्रोतः प्रदेश नं. १ आवधिक योजना

४. दिगो विकासका लक्ष्यहरू

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघमा आवद्ध सम्पूर्ण राष्ट्रहरूद्वारा अनुमोदन गरी समग्र विश्व र मानवजातिको दीर्घकालीन सुरक्षा, सुख र समृद्धिका लागि तय गरिएका साझा वैश्विक लक्ष्यरूलाई दिगो विकास लक्ष्य भनिन्छ। संसारभरका सबै मुलुकले सन् २०३० सम्म यी लक्ष्यहरू हासिल गर्नु पर्नेछ। नेपालले समेत अनुमोदन गरेका यी लक्ष्यहरू नेपालका योजना तथा विकासका उद्देश्यहरू हासिल गर्न अति सान्दर्भिक छन्। तसर्थ तल उल्लेखित यी लक्ष्यहरूलाई यो योजना तर्जुमाको आधार बनाइएको छ। कुल सत्रवटा लक्ष्यहरूमध्ये भू-परिवेष्ठित मुलुक भएकोले लक्ष्य १४ नेपालसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छैन। यी लक्ष्यहरूका १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३४ वटा विश्वव्यापी सूचकहरू थपेर कुल ४७९ सूचकहरू निर्धारण गरेकोले यस नगरपालिकासँग सम्बन्धित लक्ष्य र सूचकहरूलाई समेत यो योजनाले समेट्ने र दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्ने प्रयास गरेको छ।

दिगो विकासका लक्ष्यहरू

1. सबै ठाउँबाट सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने।

२. भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण सुनिश्चित गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने ।
३. सबै उमेर समुहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने ।
४. सबैका लागि समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनपर्यन्त सिकाईका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने ।
५. लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला, किशोरी र बालबालिकालाई सशक्त बनाउने ।
६. सबैका लागि स्वच्छ पानी र सरसफाईको उपलब्धता तथा दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।
७. सबैका लागि किफायती, विश्वासनीय, दिगो र आधुनिक उर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
८. भरपर्दो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि तथा सबैका लागि पूर्ण र उत्पादनमुलक रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने ।
९. उत्पादनशील पूर्वाधरको निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
१०. मुलुकभित्र तथा मुलुकहरूबीच असमानता घटाउने ।
११. शहर तथा मानव बसोबासलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्पादनशील र दिगो बनाउने ।
१२. दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली सुनिश्चित गर्ने ।
१३. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्ने तत्काल पहल थाल्ने ।
१४. दिगो विकासका लागि महासागर, समुद्र र समुद्री साधन स्रोतहरूको दिगो प्रयोग तथा संरक्षण गर्ने ।
१५. स्थानीय पर्यावरणीयको संरक्षण, पुनर्स्थापना र दिगो उपयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमीकरण र भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने ।
१६. दिगो विकासको लागि शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने, सबैको न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाको स्थापना गर्ने ।
१७. दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी सशक्त बनाउने र कार्यान्वयनका लागि स्रोत साधन सुदृढ गर्ने ।

५. राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्ग निर्देशनहरू

यस नगरपालिकाको योजना निर्माणका दौरान नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले योजना तर्जुमा बजेट तर्जुमा तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था साथै आयोजनाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा पटक-पटक गर्ने मार्ग निर्देशनलाई समेत आधार मानी यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

६. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता तथा घोषणापत्रहरू

नेपाल सरकार पक्ष राष्ट्र भई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हस्ताक्षर तथा अनुमोदन गरिएका अन्य सान्दर्भिक घोषणा पत्र तथा सन्धी सम्झौताहरूको मर्महरूलाई समेत ध्यानमा राखिएको उदाहरणका लागि मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र सन् १९४८, बाल अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र, विश्व संरक्षण नीति (World Conservation Strategies) आदि ।

७. स्थानीय तहमा सहभागी राजनैतिक दलहरूको घोषणापत्रहरू

यो आवधिक योजना निर्माणको दौरान यस नगरपालिकामा रहेका राजनैतिक दलहरूले विभिन्न तहका चुनाव तथा अन्य समयमा नगरपाालिकावासीका माझ गरेका विकासका राजनैतिक प्रतिबद्धताहरूलाई समेत मध्यनजर गरी ती घोषणापत्रहरूका मर्मलाई एक वा अर्को तरिकाले सम्बोधन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

## ८.	नगरपालिकाको विद्यमान वस्तुगत अवस्था

नगरपालिकाको वस्तुगत अवस्था स्थानीय आवश्यकता, समस्या र संभावनाहरू यस अन्तर्गत वडा भेला, स्थलगत अध्ययन तथा नगरपालिका केन्द्रमा विभिन्न समयमा सम्पन्न अन्तरक्रिया तथा सरोकारवालारूबाट प्राप्त सुझावका आधारमा नगरपालिकाको प्रमुख समस्या चुनैती, सम्भावना र आवश्यकता पहिचान गरी सो को SWOT विश्लेषण गरे पश्चात आवश्यक योजनाहरू निर्माण गरिएको हो ।

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरू

संघीय शासन प्रणालीअन्तर्गत स्थापना भएको स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको यो नगरपालिका देशका अन्य स्थानीय तहहरू जस्तै नयाँ अभ्यास र संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमा नै रहेकोले योजना निर्माणका लागि आवश्यक पूर्ण आधारभूत सूचनाको कमी रहेको छ । कतिपय सूचनाहरू संकलन र प्रशोधन गर्न पर्याप्त बजेट, प्राविधिक तयारी र दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्ने र सोको तत्काल व्यवस्था गर्न सहज नभएको परिस्थितमा उपलब्ध सूचना, समय र बजेटका केही सीमाहरू भित्र रहेर यो योजना तयार पारिएको हो । तसर्थः

- दिगो विकासलगायत नगरपालिकाले तय गरेका अन्य विकासका क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक लक्ष्यहरूको आधार वर्षका तथ्याङ्कहरूको उपलब्धता तत्काल हुन नसकेको र सोको व्यवस्था भविष्यमा गर्न सके ती लक्ष्य पुनः निर्धारण गर्न सक्ने ।
- नगरपालिकाद्वारा गर्नु पर्ने अत्यन्त आधारभूत सेवा प्रवाह जस्तै, पिउने पानी खाद्यान्न, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, सडक, सामाजिक सुरक्षा आदिका लागि तय गरिएका कार्यक्रमहरूमा तत्काल बजेटको अभाव हुनेहुँदा वित्तीय सन्तुलनका हिसाबले कतिपय कार्यक्रमका लागि तत्काल बजेट अभाव भए तापनि भविष्यमा बजेटको श्रोत पहिचान र व्यवस्था गर्ने हेतुले आयोजना बैंकमा अभिलेख रहने गरी भएपनि त्यस्ता कार्यक्रमहरूलाई अनिवार्यताका आधारमा प्रस्ताव गरिएको ।

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया

यो योजना तयार गर्दा मुख्यतया राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा प्रकाशित “स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७५” र शहरी विकास विभागद्वारा प्रकाशित Planning Norms and Standards 2015 लाई आधार मानिएको छ । दुवैका मार्गदर्शनका अलावा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा योजना निर्माण गर्दा अबलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूसमेत अनुशरण गरिएको छ । तसर्थ क्रमशः निम्न चरण पुरा गरी यो योजना तयार गरिएको छ ।

### १.	योजना तर्जुमा तयारी प्रारम्भिक छलफल

नगर कार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू, विषयगत शाखाका प्रमुखहरू, स्थानीय राजनीतिक दलका अगुवाहरू, बुद्धिजीवी तथा सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विज्ञहरूको समेत उपस्थितिमा समग्र आवधिक योजना तयारीका प्राविधिक पक्षहरूको बारेमा बृहत् छलफल र जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

२. स्थानीयस्तरमा नगरपालिकाको समग्र वस्तुस्थिति अध्ययन तथा द्वितीय स्रोतका सूचना संकलन

यसअन्तर्गत विज्ञ समूह तथा अध्ययनकर्ताको सहभागितामा प्रत्येक वडाको वस्तुस्थिति, मुख्य संभावना, अवसर र चुनौती पहिचान गर्ने हेतुले वडाध्यक्षको संयोजकत्वमा वडाका सम्पूर्ण सरोकारवाला सम्मिलित वडाभेला, छलफल र अन्तरक्रियामार्फत प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट सूचना संकलन गरियो ।

३. नगरपालिकाको आधार नक्सासम्बन्धी सूचना संकलन

विषय विज्ञद्वारा प्रत्येक वडाबाट भू-सूचना प्रणालीको प्रयोग गरी आधार नक्सा तयार गर्न आवश्यक भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, वातावरणलगायत सम्पूर्ण भू-संकेत र सचना संकलन गरियो ।

४. वडाभेला मार्फत् प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण

वडा भेला र अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सूचनाहरूको तालिकीकरण, प्रशोधन पश्चात् समग्र वस्तुस्थितिको SWOT विलेषण गरी नगरपालिकाका सबल पक्ष, दुर्बल पक्ष, सम्भावना र अवसरहरू पहिचान गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

५. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरूको मस्यौदा तयारी

समग्र वस्तुस्थिति विश्लेषण पश्चात् राष्ट्रिय र प्रादेशिक लक्ष्य, योजना र उद्देश्यसँग तादातम्यता हुनेगरी स्थानीय आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी नगरपालिकाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरू सहितको मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

६. मस्यौदा योजना उपर सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया छलफल

सम्पूर्ण सरोकारवाला तथा कार्यपालिकाको सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा योजना मस्यौदा उपर छलफल तथा अन्तरक्रिया गरेपश्चात् थप सल्लाह र सुझावसहित परिमार्जनका लागि मस्यौदा पेश गरि वितरण गरियो ।

७. एकीकृत दस्तावेज तयारी संशोधन, परिमार्जन पश्चात अन्तिम योजना तयारी तथा स्वीकृति र प्रकाशन

मस्यौदा उपर छलफल तथा सुझाव संकलन पश्चात् योजनालाई विषयक्षेत्रगत हिसाबले एकिकृत गरी अन्तिम रूप दिएर नगरसभा मार्फत् प्रक्रिया पुऱ्याई अनुमोदन गरी सर्वसाधारणका लागि प्रकाशन गर्ने निर्णय नगरकार्यपालिकाले गऱ्यो ।

परिच्छेद २ - नगरपालिकाको समष्टिगत परिचय

२.१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

सर्वोच्च शिखर सगरमाथा अवस्थित सोलुखुम्बु जिल्ला पर्यटनको केन्द्र हो । यहाँ संसारका विभिन्न देशबाट पर्यटकहरू बिदा मनाउन तथा पर्वतारोहणका लागि आउने गर्छन । आन्तरिक र बाह्य पर्यटकको आकर्षणको केन्द्र यो जिल्लालाई एक नगरपालिका र सात वटा गाउँपालिका गरी आठ वटा प्रशासनिक इकाईमा विभाजन गरीएको छ ।

प्रदेश नं. १ अन्तर्गत रहेको सोलुखुम्बु जिल्ला र उक्त जिल्लाको एक मात्र नगरपालिका, तत्कालीन बेनी, लोदिंग, तामाखानी, सल्लेरी र गार्मा गा.वि.स मिलेर, दुधकुण्ड नगरपालिकाको स्थापना बिक्रम सम्बत २०७१ मंसिर १६ गते भएको थियो । २०७३ सालमा साविकका टाक्सिन्दु, दुधकुण्ड, केरुङ, गाराखानी, टाप्टिङ र २०७४ मा तिङला समायोजन गरी सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका गठन गरिएको हो ।

एक मात्र प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन क्षेत्र र दुई वटा प्रदेश सभा निर्वाचन क्षेत्र रहेको सोलुखुम्बु जिल्लामा, सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका प्रदेश सभा 'ख' क्षेत्रमा पर्दछ । यस नगरपालिकामा ११ वडाहरू रहेका छन् । नगरपालिकाको केन्द्र साविक सल्लेरी रहेको स्थानमा रहेको छ, र यो सोलुखुम्बु जिल्लाको सदरमुकाम पनि हो । नगरपालिकाको नयाँ संरचना अनुसारको वडा विभाजन तथा क्षेत्रफल तत्कालिन जनगणना २०६८ को जनसंख्याको आधारमा गरिएको छ ।

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका २७ डिग्री २३ मिनेट १७ सेकेण्ड देखि २७ डिग्री ४५ मिनेट २१ सेकेण्ड सम्म उत्तरी अक्षांश, ८६ डिग्री २६ मिनेट ८ सेकेण्ड देखि ८६ डिग्री ३० मिनेट २ सेकेण्ड सम्म पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ । यस नगरपालिकाको उत्तरमा खुम्बु पासाङल्हामु गाउँपालिका, पूर्वमा माप्य दुधकोशी गाउँपालिका, थुलुङ दुधकोशी गाउँपालिका र खुम्बु पासाङ ल्हामु गाउँपालिका, पश्चिममा लिखुपिके गाउँपालिका र रामेछाप जिल्ला तथा दक्षिणमा नेचा–सल्यान गाउँपालिका र ओखलढुङ्गा जिल्ला रहेका छन् । सामुन्द्रिक सतहवाट न्युनतम १,०२१ मिटर देखि अधिकतम ६,८५५ मिटर उचाई सम्म नपाको भू–भाग अवस्थित छ। जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ३३१२ वर्ग किमी मध्ये १७.०६ प्रतिशत भुभाग ओगट्ने, नगरपालिकाको क्षेत्रफल ५६५.०६ वर्ग किमी छ। उक्त क्षेत्रफल मध्ये वन जङगलले उल्लेख्य भाग अर्थात ४९.७९ प्रतिशत ओगटेको हुँदा वनस्पति र जडिबुटिको पर्याप्तता रहेको छ भने, जम्मा भू-भागको १९.९१ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य छ। ८.३८ प्रतिशत भू-भाग बुट्यान तथा घाँसे मैदानले ओगटेको छ ।

नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६ को नतिजा अनुसार, कुल जनसंख्या २३,०९८ मध्ये पुरुष ५०.५५ प्रतिशत, महिला ४९.४२ प्रतिशत र तेस्रोलिङ्गी ०.०३ प्रतिशत रहेका छन्। पछिल्लो तथ्याङ्क बमोजिम नगरपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५२२५ रहेको छ भने औसत परिवार आकार ४.१४ जना रहेको छ। कुल जनसंख्या मध्ये १.७५ प्रतिशत विभिन्न प्रकारका अपाङ्गता भएकाहरू रहेका छन्। जातियताको आधारमा हेर्दा नगरपालिकामा ६४.७८ प्रतिशत पहाडी जनजाती, १८.३५ प्रतिशत पहाडी ब्राम्हण, ८.८८ प्रतिशत पहाडी दलित र बाँकि अन्य समुदायहरू बसोवास गरेका छन् ।

पेशागत हिसावले कुल जनसंख्याको ८०.५७ प्रतिशत कृषि पेशामा संलग्न रहेका छन्। नगरपालिकाको दीर्घकालिन विकास र सम्वृद्धिका हिसाबले यो क्षेत्रलाई कृषिको वैज्ञानिकिकरण र व्यवसायिकिकरण, वनजंगलको वैज्ञानिक व्यवस्थापन तथा जडिवुटी उत्पादन र पर्यटन विकास मार्फत सम्वृद्ध वनाउन सकिने

संभावना रहेको छ । यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू, मकै, धान,फापर, जौ, कोदो, र उवा, त्यसैगरी तरकारी बालीहरूमा हिमालीभेगमा पाइने सबै प्रकारका तरकारी बालीहरू, फलफुल बालीमा स्याउ, किवी, ओखर, नासपाती, र नगदे बालीमा अलैची र आलुको समेत खेति हुने गर्दछ ।

पर्याप्त आधारभूत भौतिक पुर्वाधारहरूको साथै ठुला बजार केन्द्रको विकास हुन नसकेको कारण यस नगरपालिकामा ठुला स्तरका उद्योगहरू, व्यापार तथा वाणिज्यको विकास भएको छैन । लक्ष्मी विकास बैंक (वाणिज्य), एन.आइ.सी एसिया, एन.एम.वि बैङ्क, सेनचुरी बैङ्क, माछापुच्छ्रे बैङ्क, लक्ष्मी बैङ्क, नेपाल बैङ्क, वाणिज्य बैंक ,कृषि विकास बैंक (सल्लेरी), ग्लोबल आइ.एम.ई बैङ्क, प्राइम कमर्सियल बैङ्क लिमीटेड बैङ्कका शाखाहरू संचालनमा छन् ।

नगरपालिकामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटनको प्रचुर संम्भावना रहेको छ। विभिन्न हिमशृङ्खला रहेको जिल्ला भएकोले र जिल्ला सदरमुकाम यसै नगरपालिका भित्र रहेकाले पर्यटकहरूको चहलपहल राम्रै हुने गर्दछ । अर्कोतर्फ जडीबुटी तथा औषधिय पर्यटन, जल पर्यटन, कृषि पर्यटन र धार्मिक पर्यटनको प्रमुख संभावना रहेको छ । यहा रहेको दुधकुण्ड साथै विभिन्न झरना, ताल, खोला क्षेत्रलाई विकास गरी जल पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ । बौद्ध विहार, गुम्बालाई स्तरोन्नती गरी विकास र प्रचार-प्रसार गरी धार्मिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी नमुना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सके कृषि अवलोकन भ्रमण मार्फत कृषि पर्यटनको समेत राम्रो सम्भावना रहेको छ। यहाँको आदिवासी शेर्पा, तामाङ संस्कृतिका बारेमा मानवशास्त्रिय अध्ययन गर्ने विद्यार्थी तथा अनुसन्धानकर्तालाई सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका एक महत्वपूर्ण शैक्षिक गन्तव्य समेत हुन सक्दछ ।

२.२ स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis)

यो नगरपालिकाको सम्पुर्ण भूभाग भारतीय उपमहाद्धिप र युरेसियन अर्थात तिब्बतियन टेक्टोनिक प्लेटहरूको टकराव पश्चात निर्माण भएको महालङ्गुर हिमश्रृङखलाको एक अंशको रुपमा रहेको छ । यो खण्ड Young Fold Mountain वर्गमा पर्दछ । विशेषगरी विशाल महालङ्गुर हिमश्रृङखलाको दक्षिणी क्षेत्रमा समानान्तर फैलिएको महाभारत पर्वतक्षेत्रको एक निम्न अंशको रुपमा, नगरपालिकाको समग्र भु-भाग रहेको छ । अर्को शव्दमा भन्दा नेपालको **मध्य पहाडि खण्डमा** पर्ने यो नगरपालिकाको दुधकोशी, सोलुखोला, वागम खोला, शिशिखोला तथा यसका सहायक नदिहरूले निर्माण गरेको वेसी क्षेत्रका केही पहाडि खण्डहरूमा समशितोष्ण हावापाानी, र समुन्द्र सतहवाट १०२१ मी देखि ६८५५ मी सम्म फैलिएको हुनाले उच्च पहाडी वा लेकाली क्षेत्रमा शीतप्रधान हावापानी पाइन्छ ।

२.२.१ पहुँच (Accesibility)

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकाको केन्द्र, वडा नं. ५ सल्लेरी बजार जिल्लाको सदरमुकाम पनि भएको हुनाले नगरपालिका तथा जिल्लाका बासिन्दाहरू सेवाहरू लिनको लागि आउने गर्दछन् । नगरपालिकाको केन्द्रबाट ११ वटै वडाहरूमा सडक संजालले जोडिएको छ । वडा नं. १ मा ४१ कि.मी लम्वाई सगारमाथा हाइवे, वडा नं. ३ मा सल्लेरी-तामाखानी, मनाधीङ्ग-सोग्पा कृषि सडक, पि.के मावि-सौपुवा, कोरलीङ्ग-दनाशा, वडा नं. ५ मा सल्लेरी - सिलगुडी (कच्ची), सल्लेरी- फाप्लु (पक्की), सल्लेरी-धुन्सा (कच्ची), सल्लेरी - भालुखोप (कच्ची), सल्लेरी - आरुवोट (कच्ची), सल्लेरी-थातिङ (कच्ची), सल्लेरी-आर्मीक्याम्प-थातिङ (कच्ची), नयाँ बजार-दोर्पु, छुल्यामु, सल्लेरी-थातिङ, फाप्लु जान्तर धाप (७ किमी पक्की), सेकारसीङ्ग- छल्सा, जनता ढाप-

भूतेखोला, बाघखोर -केरुङ-सिसाखोला, वाघखोर-सेर्पाच्याङसर-माटे, सोरन्सा-गोरा-डाडा खर्क हुँदै दुधकुण्ड नगरपालिका जोड्ने सडक, आदि राजमार्ग पर्छन् । नगरपालिका क्षेत्रमा कुल ३६०.७ किमि सडक रहेको छ, जसमा २३ किमि कालोपत्रे र ३ किमि पक्की छ भने बाँकी सडकको अवस्था कच्ची छ । नगरपालिकाको क्षेत्रमा पक्की र कालो पत्रे सडक पहुँच हुने घरधुरी प्रतिशत क्रमशः ९.२८ र ०.४८ रहेको छ । अधिकांश कच्ची सडक संजाल भएकोले बर्षातको समयमा यातायातका साधनहरू संचालन हुन भने कठिन हुन्छ ।

नगरपालिका क्षेत्रमा मुख्य ३६ वटा पैदलमार्ग रहेका र यसको कुल लम्बाई ३३८ किमि रहेको छ । पर्यटकीय क्षेत्रभएको हुनाले सडकको स्तरउन्नती साथसाथै पदमार्गहरूको पनि स्तरउन्नती गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । नगरपालिकाको समग्र विकासमा ठुला शहर र उपभोक्ता वजार सँगको सन्किटता (PROXIMITY) र सम्वन्ध (connectivity) अत्यन्तै महत्वपुर्ण हुने हुँदा छिमेकी स्थानिय तह, प्रदेश र संघीय सरकार संग समन्वय गरी नगरपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने सडक र प्रत्येक वडा केन्द्र जोड्ने आन्तरिक सडक सञ्जाललाई Fair Weather सडक वाट व्यापक स्तरोउन्नती गरी All Weather सडकमा रुपान्तरण गर्ने कार्यलाई नगरपालिकाले उच्च प्राथमिकता दिएको छ ।

२.२.२ भू-उपयोगका क्षेत्रहरू

(क) भू-उपयोगको वितरण

भूमि महत्वपूर्ण प्राकृतिक साधन हो । यस खण्डमा विशेषगरी नगरपालिकाको भू-उपयोग र भू-आवरणको वस्तुगत चित्रण गरिएको छ । आर्थिक विकासको लागि भूमिको दिगो र समुचित उपयोग गर्नु पर्दछ । भूमिलाई कृषि, आवास, सडक, पिउने पानी, सिँचाई, विद्युत तथा उर्जा, सूचना तथा संचार आदिको प्रवन्धको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

(१) कृषि क्षेत्र

आधार नक्साको विश्लेषणको आधारमा नगरपालीकाको कृषि क्षेत्र भन्नाले प्रत्येक वडामा छरिएर रहेका खेतीयोग्य भू-भागलाई जनाउँछ । नदि किनार तर्फको बेँशी क्षेत्र, मध्य खण्ड ,उच्च पहाडि तथा लेकाली भू-भागहरूमा विभाजित रहेको नगरपालिकामा, कृषि क्षेत्र प्रत्येक वडाहरूमा फैलिएको छ । नगरपालिकाको बेँशी क्षेत्रमा बालुवा र पाँगो मिश्रीत माटो पाइन्छ । वडा नं. १ को फूलेली, र पुर्द, वडा नं. २ को सालावेसी, र खाम्जे नाजिङ, वडा नं. ३ को तामाखानी, वडा नं. ४ को धेलाघारी, फाप्लु, र सुर्के, वडा नं. ५ को सेर्गा, र जैदु, वडा नं. ६ को सेर्गा, वडा नं. ७ को नेमार गार्मा, वडा नं. ८ को केरुङ, वडा नं. ९ को सीसा खोला, र छेवार, वडा नं. १० को टाप्टिङ, र लुम्सा, त्यसैगरी वडा नं. ११ को तिङला बेँशी, घुन्सा, र मुद्रुङ आदि कृषि योग्य जमिन विभिन्न वडामा रहेका छन् । गह्रा खेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको केहि भिरालो खेतियोग्य जमिनमा केहिमात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ ।यी क्षेत्रहरूमा समान प्रकृतिको भू-बनोट नभएकाले जलवायु अनुकुल माटोको प्रकृतिअनुसार बालीनाली तथा फलफूल र तरकारीको खेती सघन रुपमा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । साथै नगरपालिका यी सबै क्षेत्रहरूमा पशुपालनको राम्रो सम्भावना रहेको पाइन्छ । हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरू को वडागत विवरण निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरू
१	फूलेली, पुर्द, आखान, नुनथला, छाँगा
२	सालावेसी, खाम्जे नाजिङ, तुम्वुक, वेनी, फेरा
३	तामाखानी, मारुङ, वोल्दो, फलामखानी, लुदिङ
४	धेलाघारी, फाप्लु, सुर्के
५	सेर्गा, जैदु, कवीखोप, भालुखोप, रोसी, वागम
६	खोरिया, छुल्यामु, दोर्पु, थातिङ, छ्युतोक
७	नेमार, गार्मा, नाजिङ, भित्ताखर्क, सेर्कासिंह
८	केरुङ, आङपाङ, चिम्नी, वागम, च्याङसर, फुलवारी, चाङेटार, लाखे मेराङिग
९	सिसा खोला, छेवार, धारापानी लाप्चा, जैदु, डाडाखर्क, गोराखानी
१०	टाप्टिङ, लुम्सा, च्याङवा, फतान्जे, खाम्दीङ, चैलुङ, ढिकुरे सिसा,
११	तिङला वेसी, घुन्सा, मुद्रुङ, वासिगाउ, हुँवु, तागादिङ, तिङनासा, पेर्कानासा, मुडे

(२) मिश्रित जनघनत्व भएका बसोबास क्षेत्र

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकाको ११ वटै वडाहरूमा मिश्रित जनघनत्व रहेको छ। परम्परागत हिसाबले प्राचिनकालदेखिनै वस्ती बसाल्ने सन्दर्भमा पानीको सुविधा, खेती योग्य क्षेत्र र पशुपालनलाई पायक पर्ने स्थानहरूमा यत्रतत्र छरिएर बस्ने प्रचलन भएकोले आ-आफ्नो पायक अनुसार सबै वडाहरूमा कतै बाक्लो तथा कतै पातलो हिसाबले वस्ती बसेका छन्। सेवा प्रवाहका दृष्टिकोणले यसरी छरिएको वस्तीहरूमा पूर्वाधार र सेवा पुऱ्याउन राज्यलाई हम्मे हम्मे पर्दछ भने लागत समेत अत्यन्त बढी पर्दछ। तसर्थ यस्ता क्षेत्रका वस्तीहरूलाई उपयुक्त स्थानमा एकीकृत रूपमा स्थानान्तरण गर्दा कालान्तरमा राज्यलाई फाइदा पुग्नुका साथै जनतालाई सहज, सुरक्षित आवास क्षेत्रहरू निर्माण हुन्छन् र सेवा प्रवाहमा सहज हुन जान्छ। साथसाथै पहिरो, डढेलो, भुकम्प लगायतका प्राकृतिक प्रकोपवाट समेत यस्ता वस्तीहरू जोखिममा रहेका छन्। तसर्थ तिनीहरूको सुरक्षाकालागि समेत एकिकृत र सुरक्षित वस्ती विकासको सार्न्दभिकता पुष्टी हुन्छ। नगरपालीकामा मिश्रित जनघनत्व भएका वस्ती क्षेत्रहरू निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	वस्तीको नाम
१	रिङमु, गुम्बाडाँडा, टैबुक, टाक्सिन्दु, हेवा, डेकु, नुनथला, लुदु, फुलेली, सत, ओलय, आखाँ, करुवा, चोप्देम, यापेल, पूर्द, छाँगा, छि गाँउ, डेर्सा, होरसिंहा
२	जुनबेशी, बेनी, खाम्जे, तुम्लेन, टाक्टोर, तुम्बुक, मोपुङ, सालाबेशि, सेलोगुम्बा, नाजिङ्ग, चारघरे, रोक्दिङ्ग, फेरा, सलुङ
३	ज्वालामाईमन्दिर, पिकेडाँडा, रिल्दुक, लोदिङ्गखोला, तामाखानी, फलामखानी, माठुङ्ग, पिके खोप, बोल्दोक, लोदिङ्ग, पसिङखु
४	फाप्लु, स्यारमादिङ्ग, खोलाघाँरी, बागबनी, नयाँबस्ती, लुरा, सूर्के, छिनाक्पु, बलीडाँडा, चियोङ्ग, मानेडाँडा, विक टोल

वडा नं.	वस्तीको नाम
५	सल्लेरी, बागम, सेर्गा, थापाटोल, क्याम्पसटोल, आरुबोटे, रोसी, जैदु, कुनीखोप, ज्याङदिङ्ग
६	च्याल्सा, छितोक, थातेङ्ग, कुनीखोप, खोरिया, दोर्पुबजार, छेल्यामु, नयाँ बजार, दोरिप
७	गार्मा, बाराने, नाजिङ्ग, सेगारसिङ, लोजिङ्ग, भस्मे, घुन्सा, लाप्चे, थल्लेरी, साल्मे, माथिल्लो साल्मे, तल्लोगार्मा, माथिल्लोगार्मा, जोरबौद्य, भित्ताखर्क, च्याल्सा, खोलाखर्क, मिन्दुपाके, नेमार, माथिल्लोजोगरा, तल्लोजोगारा
८	केरुङ्ग, आङपाङ्ग, चिम्दीङ, वागम, गुप्ती, माटेच्याङसार, मेराङदिङ्ग, घुन्सा, जोर्सले ,सिगाने, बाखखोर, पिरिङदिङ, पत्ताले
९	गोराखानी, छेवारगुम्बा, धारापानीगुम्बा, गुम्बाटोल, खाम्दिङ्गगुम्बा, लाप्चाविद्यालय, कोठेवार सडक, डाडाँखर्क, दिम्सेस, सिसाखोला
१०	च्याङबा, खाम्दिङ्ग, फतान्जे, चैलुङ्ग, ढिकुरे, टाप्टिङ्ग, सोलनासा, लुम्सा, जुके, दिमिल, सानो खाम्दिङ्ग, झाप्रे
११	रमिते, तिङला, बेलीडाँडा, मुडे, तिङला, घुन्सा, राम्पा, बुस्तिङ्ग, हुवु, भुदुङ्ग

(३) वन जंगल क्षेत्र

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकाको कूल भू-भागको झण्डै ४९.७९ प्रतिशत वनले ढाकेको छ। नगरपालिकाको ११ वटै वडाहरूमा वनजगंल रहेको छ। यो क्षेत्रलाई जंगल क्षेत्रनै कायम राखी हाल रहेको प्राकृतिक अवस्थाको जंगललाई दिगो वन व्यवस्थापन मार्फत स्याहार संभार गरी पूर्णरूपमा उत्पादन र प्रतिफलमुखी बनाई नगरपालीकाको दिगो विकास र समृद्धिमा सदुपयोग गर्न सकिन्छ। यस वनमा मृग, भालु, दुम्सी, चीतुवा, थार, घोरल, कालिज, मूनाल, डाँफे, कस्तुरी जस्ता वन्य जन्तुहरू प्रशस्त मात्रामा पाईन्छ। यसको साथ-साथै हाल नेपालवाट लोप हुन लागेका काँडेभ्याकुर, रातोपाण्डा जस्ता पंक्षी एवं जनावरहरूपनि पाइन्छ। यहाँ विभिन्न किसिमका वनस्पतीहरूको साथ-साथै ४१ प्रकारका जडीबुटीहरू जस्तैः चिराइतो, लोक्ता, अर्गेली, मजेटो, विषजरा, सतुवा, वोझो, भिरमह, सुगन्धवाल, लौठसल्ला, धुपीसल्ला, कालोमुस्ली, सेते मुस्ली, विषमा, जटामसी, पाखनवेद, कटुकी, टुकीफूल, वुकीफूल, सुनपाती, कुरीलो, पदमचाल, सिलाजीत, सुनाखरी, कचुर जरा, वनलसुन, चुत्रो, काउलो वोक्रा, तेन्दुकोपात, यार्सागुम्बा, टिमुर, गुर्जो लहरा, अल्लो, अमला धसिंग्रे आदी पाईन्छ। यो नगरपालिकाको प्रमुख प्राकृतिक सम्पदाको रुपमा रहेको वनजंगललाई जडिवुटी उत्पादन, तथा पर्यापर्यटन संग गाँसेर दिगो विकास र आर्थिक सम्वृद्धिको आधार तयार पार्न सकिन्छ।

तालिका नं. ३: हाल वनजंगल रहेको क्षेत्रहरूको वडागत विवरण

वडा नं.	हाल वनजंगल रहेकाक्षेत्रहरूको वडागत विवरण
१	दूधकुण्ड, नुनथला, ग्यासा, करयालुङ, तुम्वुक, मेलडाँडा, ढंगेटार
२	खप्टेढुगां, जैदु, टाक्टोर, यापेल, स्यामा, जुवेशी, सेर्दु
३	पिकेलेक, टैवुक, छिनाक्पु
४	टैवु, छिनाक्पु, पातालाखर्क, ग्यामडाडा सा.व.उ.स,

वडा नं.	हाल वनजंगल रहेकाक्षेत्रहरूको वडागत विवरण
५	गरीखासा सेर्गा वागम सामुदायीक वन, छितोक सा.व.उ.स, सेर्गा खाम्चेसा.व.उ.स, सानो सोम्दुङ, खोरिया सा.व.उ.स,
६	च्याल्सा सामुदायिक वन
७	वाफ्रो घुन्सा सामुदायीक वन, मित्ताखर्क सा.व, किकलु सा.व, वुलिनासा, जोरबौद्ध सा.व.उ.स,
८	दुम्सी चौर, चिम्दीङ सा.व.उ.स,
९	सोम्दुङ मनेखोप पोखरी सा.व.उ.स, सोम्दुङ दिम्सेस सा.व.उ.स, चाम्दीङ खाम्दीङ सा.व.उ.स, चादिङ सगुन नङखर्क, चामदिङ लुम्साखर्क सा.व.उ.स,
१०	निम्नासा डाँडा सा.व.उ.स, चौरीखर्क राखोप सा.व.उ.स,
११	केडनी फोरेनी सा.व.उ.स, सुर्के सा.व.उ.स, मुड तिलपुङ सा.व.उ.स, सन्सारी दाल्दु सा.व.उ.स, जनहित सा.व.उ.स, इन्द्रेणी ठकुमाला सा.व.उ.स,

(४) व्यावसायिक क्षेत्र

पर्याप्त आधारभूत भौतिक पुर्वाधारहरूको विकास हुन नसकेका कारण यहाँ ठुला बजार केन्द्रहरू उद्योगहरू, व्यापार तथा बाणिज्यको विकास भएको छैन । तसथ हाल उद्योग धन्दा र व्यापारिक तथा व्यावसायिक कृयाकलापहरू वृद्धि हुन सक्ने क्षेत्रमा वडा नं १ नुनथला, टाक्सिन्दु, वडा नं. २ जुनवेसी, वडा नं. ३ तामाखानी, वडा ४ फाप्लु, वडा नं. ५ मा सल्लेरी, वडा नं. ६ दोर्पु, नयाँ वजार, वडा नं. ७ नेमार, गार्म, तोजिङ, तल्लो साल्मे, वडा नं. ८ पाताले, केरुङ, वडा नं. ९ मा सिसाखोला, पोखरीचौर, वडा नं. १० सिसा, खाम्दीङ, सवेलनासा र वडा नं. ११ स्थित वाँस पुराटोल, गन्जे डाँडा, रमिले, तिडनासा, बेलडाँडा, तल्लो हुँवु, लामाने क्षेत्र हालको व्यापारिक केन्द्रको रूपमा पर्दछ । अन्य वडाहरूका वडाकेन्द्र रहेका स्थानहरू स्वभाविक रुपमा क्रमश विकसित हुने क्षेत्रहरूमा पर्दछन । नगरपालिकामा रहेका व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

क्र.सं	मुख्य व्यापारिक केन्द्रको विवरण	वडा नं.
१	नुनथला, टाक्सिन्दु	१
२	जुनवेसी बजार	२
३	तामाखानी	३
४	फाप्लु	४
५	सल्लेरी	५
६	दोर्पु , नयाँबजार	६
७	नेमार, गार्मा, साल्मे(तल्लो) तोजिङ	७
८	पाताले, केरुङ	८
९	सिसाखोला, पोखरी चौर	९

क.सं	मुख्य व्यापारिक केन्द्रको विवरण	वडा नं.
१०	सिसा, खाम्दीङ, सोलनासा	१०
११	वाँस पुराटोल, गन्जे डाँडा, रमिते, तिडनासा, बेलडाँडा, तल्लो हुँवु, लामाने	११

(५) जल तथा नदी क्षेत्र

यो नगरपालिकाको प्रसिद्ध कुण्ड भनेको दुधकुण्ड हो । दुधकुण्डको बारेमा विभिन्न किम्बदन्ती रहेका छन् । हिमालको सृष्टि हुँदाताका देखिनै दुधकुण्ड बनेको र भेडा तथा चौरी चराउन जाँदा गोठालाहरूले पत्ता लगाएको भन्ने तर्क एकातर्फ छ, भने अर्को तर्फ, परापूर्वकालमा चौंरी चराउन जाँदा एक स्थानमा गाईले विशेष ढुङ्गा माथि गई हरेक दिन दुध चढाउने गरेको र त्यहाँ पछि गाईको दुधले भरीएको दुधकुण्ड रहेको र दुधकुण्ड नामाकरण भएको किम्बदन्ती रहि आएको छ । जसले गर्दा यहाँ देवि देवताको बास रहेको जनविश्वास रहेको छ ।

नगरपालिकामा, सांस्कृतिक हिसाबले पनि सबै जातजातीलाई एकताको सुत्रमा बाँधेको छ। यसवाहेक यहाँका अन्य सहायक नदि तथा सहायक नदिहरूमा दुधकोशी, सोलु नदी, टेवु खोला, बेनी खोला, टेवु खोला, गोर्मु खोला, सीगाने खोला, सिसा खोलाहरू छन् । त्यसैगरी यहाँका ताल तथा पोखरीहरूमा छदीङ्ग ताल, सानो दुधकुण्ड, दुध पोखरी, सुखे पोखरी पर्दछन् भने सुन्दर मनोरम प्राकृतिक झरनाहरूमा वडा नं ३ को, बिरताल झरना, जर्चा झरना, बिरताल झरना, वडा नं. ४ मा सुर्के झरना र वडा ५ स्थित खोरिया झरना आदि रहेका छन ।

क. सं.	वडा	नदी, खोलाको नाम	ठेगाना
१	१	दुधकोशी नदी	दुधकुण्ड
२	१	दुधकुण्ड ताल	दुधकुण्ड
३	१	सोलु नदि	
४	१	लुम्बीनी खोला	वडा नं. २ र वडा नं. ८ को बिचमा
५	२	बेनी खोला	
६	३	छदीङ्ग ताल	छदिङ्ग
७	३	जर्चा झरना	बोल्दो
८	३	बिरताल झरना	लोदिङ्ग
९	३	पिकेखोप झरना	पिकेखोप
१०	४	टेवु खोला	
११	४	सोलु खोला,	
१२	४	सुर्वे खोला	
१३	४	सानो दुध कुण्ड	
१४	४	सुर्के झरना	

क्र. सं.	वडा	नदी, खोलाको नाम	ठेगाना
१६	६	छुतोक खा.पा मुहान	छुतोक
१७	६	सानडाँडा खा.पा मुहान	खोरिया
१८	६	खोरिया झरना	खारिया
१९	६	सोलु खोला	
२०	७	घटे खोला	भित्ताखर्क
२१	७	गर्मा घटे खोला	गर्मा, निमार
२२	७	सोलु खोला	
२३	८	कर्मीगेत, सिगाने खोला, वागम खोला	
२४	८	चाडेस्थान धार्मिक स्थल	चाडेस्थान, छेलाहान्ने
२५	८	पाती खर्क मुहान	घुन्सा, मेराङदिङ
२६	९	कामदिङ्ग खोला	कामदि गोराङ्ग
२७	९	सोरनासा सिसा खोला	तापतीङ्ग
२८	९	टुङ्ग टुङ्ग खोला	सुखे पोखा
२९	९	दिमशेश खोला	दिमशेश
३०	९	दुध पोखरी	गोरा
३१	९	सुखे पोखरी	गोरा, डाडा
३२	१०	सिसा खोला	सिसा
३३	१०	घटा खोला	थापतिङ्ग
३४	११	दगमझ तीलपुङ्ग पासिलासे खोला	

(६) पर्यटकीय क्षेत्र

सोलुखुम्वु जिल्ला, संसारको सबै भन्दा उच्च शिखर सगरमाथा हिमालको कारणले गर्दा विश्वकै एक प्रसिद्ध पर्यटकीय स्थलको रुपमा चिनिन्छ । जिल्लाको मुख्य आयश्रोतनै पर्यटन व्यवसाय हो । पर्यटन विकासलाई अघि वढाउनको लागि यहाँको भौगोलिक बनोट, हावापानी, प्राकृतिक, सांस्कृतिक सम्पदाले ठुलो टेवा पुऱ्याएको छ । जिल्लाको एक मात्र नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र ७३ वटा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकीय स्थल (धार्मिक तथा पर्यटकीय) पहिचान गरिएको छ ।

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकामा मिश्रित जातजातीहरूको बसोवास रहेको हुनाले धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाले पनि भरिपूर्ण छ । चार सय बर्ष पुरानो गुम्बा, मठ मन्दिर देखि विभिन्न किसिमका टाकुराहरूवाट पर्यटकहरूलाई आकर्षण गर्न सक्ने स्थलहरू रहेका छन् । नगरपालिका भित्र अवस्थित पिके डाँडावाट करिव छ भन्दा बढी उच्च हिमशृङ्खलाहरू अवलोकन गर्न सकिन्छ । नुम्बुर हिमाल को काखमा रहेको दुध नै दुधले भरिएको शान्त अनी सुन्दरताले भरीएको दुधकुण्ड, सगरमाथा पर्वतारोहण तथा पदयात्राका लागि निस्कने पर्यटकहरूको Tourist Transit तथा तयारी स्थलका रुपमा यो क्षेत्रको व्यापक विकास गर्न सकिन्छ । प्रकृतिको सुन्दर उपहार दुधकुण्ड र यसको वरिपरि रहेका मठ मन्दिर, गुम्बा, झरनासमेत पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा थप

विस्तार हुन सके अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण योगदान हुन सक्दछ । प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेको, नगरपालिकाको प्रत्येक वडामा कुनै न कुनै प्रकारका पर्यटकीय क्षेत्रहरू पर्दछन् ।

अर्कोतर्फ नगरपालिकामा रहेका शेर्पा, तामाङ, गुरुङ, क्षेत्री, ब्राह्मण, मगर, जस्ता जातिहरूको मौलिक संस्कृति, रहनसहन, खानपान, भेषभुषा मध्यपहाडि र हिमाली सभ्यताका परिचायकको रुपमा रहेका छ । यी वौद्धिक सम्पति (Intellectual Property) समेत पर्यटन विकासका आधारहरू हुन् ।

तालिका नं. ४: नगरपालिकामा पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विवरण निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	वडा	नम	ठेगाना	पर्यटकीय महत्व	वडा केन्द्रदेखि दुरी (कि.मी./ घण्टा)	पूर्वधारहरूको विद्यमान अवस्था
१	१	दुधकुण्ड पोखरी	दुधकुण्ड पोखरी	पर्यटकीय, धार्मिक	२४ घण्टा	सडक पहुँच पुगेको छैन
२	१	आँखा पोखरी, शिरकुण्ड, माहाकुण्ड, भुत कुण्ड, ढुङग्रे पोखरी	नुम्बुर हिमाल को वरीपरी क्षेत्र	पर्यटकीय, धार्मिक	४८ घण्टा	सडक पहुँच पुगेको छैन
३	१	कामु डाँडा	कामुडाडा	पर्यटकीय,	१ दिन	छैन
४	१	चोकम्बा पोखरी	टाक्सीन्द	पर्यटकीय, धार्मिक	६ घण्टा	छ
५	१	टाक्सीन्दु गुम्बा(बौद्धिष्टको कलेज भएको)	टाक्सीन्द	पर्यटकीय, धार्मिक	२ घण्टा	छ
६	१	हेवा गुम्बा	हेवा	पर्यटकीय, धार्मिक	२ घण्टा	छ
७	१	आनी गुम्बा (महिलाको)	टाक्सीन्द	पर्यटकीय	२ घण्टा	छ
८	२	फूङमुचे गुम्वा	फूङमुचे	धार्मिक सांस्कृतिक	१ घण्टा	छ
९	२	थुक्तेनछोलिङ गुम्वा	मोपुङ	सांस्कृतिक, पर्यटकीय	४५ मी	छ
१०	२	टसीथङमेन गुम्वा (४०० वर्ष पुरानो)	गुनवेसी	सांस्कृतिक, पर्यटकीय	३० मी	छ
११	२	सर्लो गुम्वा	सेर्लो	सांस्कृतिक, पर्यटकीय	४० मी	छ
१२	२	टाक्टोर गुम्वा	टाक्टोर	सांस्कृतिक, पर्यटकीय	१ घण्टा	छ
१३	२	तुम्वुक गुम्वा	तुम्वुक	सांस्कृतिक, पर्यटकीय	४५ मी	छ

क्र.सं.	वडा	नम	ठेगाना	पर्यटकीय महत्व	वडा केन्द्रदेखि दुरी (कि.मी./ घण्टा)	पूर्वधारहरूको विद्यमान अवस्था
१४	२	सालावेसी गुम्वा	सालावेसी	सांस्कृतिक,पर्यटकीय	३० मी	छ
१५	२	फेरा गुम्वा	फेरा	सांस्कृतिक, पर्यटकीय	१ घण्टा	छ
१६	३	पिके डाडा	तामाखानी	सांस्कृतिक,पर्यटकीय	१० घण्टा	सडक पुगेको छैन
१७	३	ज्वालामाई मन्दिर	तामाखानी	धार्मिक, पर्यटकीय	१० घन्टा	छैन
१८	३	देछन छोलिङ गुम्वा	तामाखानी	धार्मिक, पर्यटकीय	२:३० किमी	
१९	४	चिवाङ गुम्वा	चिवाङ गुम्वा	पुरानो पञ्चापती साङ्लो बाट स्थापना गरीएको, डुम्जी (मानी रुम्डी) मेला मंसिर पूर्णिमा	६ कि.मी	
२०	४	सानो दुधकुण्ड	पाटीडाँडा	भदौ जनै पूर्णिमा, देवीको मन्दिर (हिन्दु बौद्ध)	२ किमी	
२१	४	लुरा गुम्बा	लुरा	डुम्जी पूजा	१० किमी	
२२	४	रात्नाङ्गे डाँडा	रात्नाङ्गे	भ्यू पोइन्ट भएको सगरमाथा, साना हिमालहरू देखिने (चैत्र, वैशाख र कात्तिक मंसिर)	७ कि.मी	
२३	४	ग्यामडाँडा	ग्यामडाँडा	देवि मन्दिर, भ्यू पोईन्ट	१० कि.मी	
२४	४	सेल्फी डाँडा		नवनिर्मित	५०० मि.	

क्र.सं.	वडा	नम	ठेगाना	पर्यटकीय महत्व	वडा केन्द्रदेखि दुरी (कि.मी./ घण्टा)	पूर्वधारहरूको विद्यमान अवस्था
२५	४	सुर्के झरना		करिव ३५ मिटर (५० मि) १२ महिना	१.५ किमि	
२६	४	साइकल ट्रेल		रात्नाङ्गे-चियोङ-फाप्लु वैशाखमा प्रतियोगिता हूने		
२७	४	हेप्पी होटेल (इ.१९६९/६४)		जिल्लाकै सबै भन्दा पुरानो होटेल		
२८	५	पाङछोलिङ गुम्वा	सल्लेरी	धार्मिक, पर्यटकीय	१ कि.मी	छ
२९	५	घुन्सा गुम्वा	घुन्सा	धार्मिक	११ कि.मी	छैन
३०	५	सिलगुडी डाँडा	सिलगुडी	पर्यटकीय	९ कि.मी	छ
३१	५	तामाङ गुम्वा	जैदुङ	धार्मिक	४ कि.मी	छ
३२	५	शिव मन्दिर	सल्लेरी	धार्मिक	५ मी	छ
३३	६	च्याल्सा गुम्वा	च्याल्सा	धार्मिक (सामुदायिक)	३० मीनेट	छ
३४	६	सिद्ध गणेश नागेश्वर मन्दिर , खोरिया गुम्वा, सेती देवी मनिदर	खोरिया	धार्मिक (सामुदायिक)	५ कि.मी	छ
३५	६	थातिङ गुम्वा	थातिङ	धार्मिक (सामुदायिक)	५ कि.मी	छ
३६	६	छुल्यामु स्कुल गुम्वा	छुल्यामु	धार्मिक, सामुदायिक	५ कि.मी	छ
३७	६	श्री नागेश्वर राधाकृष्ण मन्दिर	डोर्पु	धार्मिक, शैक्षीक	५ कि.मी	छ
३८	६	गुप्तकाली मन्दिर	डोर्पु	धार्मिक	१ कि.मी	छ
३९	६	इश्वरी सेतीदेवि मन्दिर	छुल्यामु	धार्मिक	१ कि.मी	छ
४०	६	भिमसेनथान मन्दिर	डोर्पु	धार्मिक	२० मि	छ

क्र.सं.	वडा	नम	ठेगाना	पर्यटकीय महत्व	वडा केन्द्रदेखि दुरी (कि.मी./ घण्टा)	पूर्वधारहरूको विद्यमान अवस्था
४१	६	डोरिप बौद्ध	तल्लो च्याल्सा	धार्मिक	६ कि.मी	छ
४२	६	गणेश मन्दिर	नयाँ बजार	धार्मिक	१०० मी	छ
४३	७	मेन्दोपाखे गुम्वा	च्याल्सा	धार्मिक, पर्यटकीय	१ घण्टा	छ
४४	७	थलेरी गुम्वा	थलेरी	धार्मिक	२ घण्टा	छ
४५	७	कालिका मन्दिर	सेर्कासिर्ह	धार्मिक	१ घण्टा	छ
४६	७	जलेश्वरी, केलाश्वरी मन्दिर	तल्लो गार्मा	धार्मिक	३० मी	छ
४७	८	सिकारी डाँडा	सिकारी डाँडा	पर्यटकीय		
४८	८	वालथान मन्दिर	वलथान	धार्मिक		
४९	८	विष्णु मन्दिर	आङपाङ	धार्मिक		
५०	८	कैलाश्वरी मन्दिर	आङपाङ	धार्मिक		
५१	८	चन्चला देवि मन्दिर	आङपाङ	धार्मिक		
५२	९	उर्ज्यान छोलिङ गुम्वा	गोराखानी	धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक	१०० मी	छ
५३	९	दुध पोखरी	गोराखानी	धार्मिक, पर्यटकीय तथा ऐतिहासिक	५० मी	छ
५५	९	पिके डाँडा	गोराखानी	पर्यटकीय, धार्मिक	२.५ कि.मी	छैन
५६	९	देक्षिम छोलिङ गुम्वा	डाँडा खर्क	धार्मिक, पर्यटकीय	१ की.मी	छ
५७	९	ग्युर्मिङ छेलिङ गुम्वा	धारापानी	धार्मिक, पर्यटकीय	२०० मी	छ
५८	९	शिव मन्दिर	छेवार	धार्मिक	२०० मी	छ
५९	१०	च्याङवा गुम्वा	च्याङवा	धार्मिक, ऐतिहासिक	१:३ घण्टा	छैन
६०	१०	सागाछोलिङ गुम्वा	खाम्दीङ	धार्मिक, ऐतिहासिक	१ घण्टा	छ

क्र.सं.	वडा	नम	ठेगाना	पर्यटकीय महत्व	वडा केन्द्रदेखि दुरी (कि.मी./ घण्टा)	पूर्वधारहरूको विद्यमान अवस्था
६१	१०	दिछ्यान छोलिङ गुम्चा	झाप्रे	धार्मिक, पर्यटकिय	१ घण्टा	छ
६२	१०	उर्गेन ग्याल्छेन साम्देनछोलिङ गुम्वा	लुम्सा	धार्मिक, एतिहासिक	३० मी	छ
६३	१०	वुद्धछोलिङ गुम्वा	दिम्वील	धार्मिक पर्यटकीय	२:३०मी	छ
६४	१०	सिंहा देवि मन्दिर	फतान्जे	धार्मिक	१ घण्टा	छैन
६५	१०	चम्पादेवि मन्दिर	लुम्सा	धार्मिक	३० मि	छैन
६६	१०	ज्वालामाई लक्ष्मी देवि मन्दिर	ढिकुरे	धार्मिक, पर्यटकीय	१:३० मी	छैन
६७	१०	सिंहदेवि मन्दिर	खाम्दीङ	धार्मिक	१ घण्टा	छैन
६८	११	गौटाप शिव मन्दिर	गौरीटाप	धार्मिक, पर्यटकीय, सांस्कृतिक	२ घण्टा	छ
६९	११	टिम्मुरवोटे शहिद स्मृति पार्क	टिम्मुर वोटे	सहिद स्मृति	१ घण्टा	छैन
७०	११	लौरेश्वर कुण्ड, शिव मन्दिर	लोरेश्वर	धार्मिक	१ घण्टा	छ
७१	११	श्री सिंहकाली देवी मन्दिर	तल्लोहुँगु	सांकृतिक	३० मि	छ
७२	११	गुप्तेश्वर शिव मन्दिर	तिङला	सांकृतिक, धार्मिक	३० मि	छ
७३	११	द्रुले वडार महादेव थान	पेकनास मुडे	धार्मिक	३० मि	छ
७४	११	जलेश्वरी तिङनासा	तिङनासा	धार्मिक	१५ मी	छ

(७) ल्याण्डफिल्ड क्षेत्र

फोहोर व्यवस्थापनको लागि केहि वडाले ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था गरेका छन् जस्मा वडा नम्बर दुईले सालावेसीमा र जुन वेसीमा, वडा नम्बर पाँचले थापाटोलको छेउमा, वडा नम्बर सातले सिरीसाघाटमा (नगरपालीको ल्याण्डफिल साइट), वडा नम्बर आठले पचालेमा, रहेका छन् भने अन्य वडाहरूमा ल्यण्डफिल साईटको निर्माण गरेर फोहोर संकलन गरिएको छैन । यद्दपि फोहोर संकलन तथा व्यवस्थापन गर्नका लागि नगर समिती, टोल सुधार समिती, सेलो गुम्वाले महत्वपूर्ण सहयोग गरीरहेको अवस्था छ ।

नदी किनार तथा अन्य पर्यटकिय स्थलमा फोहोरको मात्रा बढिरहेकोले वैज्ञानिक फोहरमैला व्यवस्थापन गर्न उपयुक्त ल्याडफिल साइटको पहिचान गरी प्रयोगमा ल्याउन बाँकी नै छ ।

(८) बर्षातको पानी निकास प्रणाली

नगरपालिकाको मुल जलनिकासको रुपमा दूधकोशी नदी, शिशा खोला, वागम खोला, सोलुखोला आदि रहेका छन् । अधिकांश भू-भाग भौगोलिक रुपले पहाडी क्षेत्र भएको कारणले जलनिकास व्यवस्थित गर्न नसके व्यापक रूपमा पहिरो, भु-क्षय र कटानको जोखिम रहन्छ । तसर्थ, सडकको दायाँबाँया नाला निर्माण कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर दिगो विकासको अवधारणाअनुरूप अगाडि बढ्नु पर्ने देखिन्छ । यसका लागि सडकको स्तरोन्नति सँगसँगै नाला निर्माण गर्ने र नजिकको खोलाहरूमा निकास गर्ने प्रणाली विकास गर्नु पर्दछ । यसरी नालाको कामको थालनी गर्दा पहिरो र कटानका क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ । बर्षायाम र अतिबृष्टि भएको बेला उर्लदो भेल, खहरे खोला तथा खोल्साले पटकपटक नगरपालिकाबासीलाई दुःख दिनेगरेको छ । साथै उच्च पहाडी भेगबाट बग्ने नदीहरू पनि वर्षायाममा खतरापूर्ण रहेका छन् । नदीमा तटबन्ध तथा तारजालि निर्माण गरी विपत्ती न्यूनीकरणको प्रयास भएका भए तापनि नगरबासी ढुक्क हुने अवस्था छैन ।

२.२.३ माटोको बनावट (Soil Type)

नगरपालिकाको भौगर्भिक संरचना महाभारत पर्वत श्रृङ्खला निर्माण हुँदाको बखत भएको हो । यद्यपि धरातलीय Profile हेर्दा माटो र चट्टानहरूमा विविधता रहेको पाइन्छ । यसको कारण भू-धरातलमा निरन्तर भइरहने प्राकृतिक प्रक्रियाहरू (Natural Phenomena) जस्तै मौसम तथा ऋतु परिवर्तन, भू-क्षय, वायुमण्डलीय चापको प्रभाव, वर्षा, शीत, हिमपात, भुकम्प, जलवायु परिवर्तन, सामान्य हावाहुरी, पहिरो आदि हुन् । यसर्थ नगरपालिकाको उच्च पहाडी खण्डको माटो र चट्टान सामान्यत नेपालको उच्च पहाडी तथा हिमाली श्रृङ्खला अन्तर्गत पाइने आग्नेय चट्टान (Igneous Rock) तथा पत्रे चट्टानको मिश्रण र तिनीहरूमा भौतिक र रसायनिक परिवर्तन हुँदै जाँदा बन्ने परिवर्तित चट्टान (Metamorphic Rock) को समिश्रणको रुपमा रहेको छ । दुधकोशी नदी तथा खोलाहरूको प्रत्यक्ष प्रभाव क्षेत्रमा बलौटे माटोको मात्रा बढी छ, भने भित्रि भागमा हिमालीमाटो, रातो चिम्टाइलो माटो, चट्टान मिश्रित र दोमट माटो पाइन्छ । यसरी प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा भने निरन्तर खेती भइरहेको क्षेत्रमा केही बढी छ भने बाँझो क्षेत्रमा क्रमशः घटिरहेको पाइन्छ ।

२.२.४ जमिनको भिरालोपन (Slope)

यहाँको करिब ५.०३ प्रतिशत भूभाग ० डिग्रीदेखि १० डिग्रीसम्मको, करिब २४.७५ प्रतिशत भूभाग ११ डिग्रीदेखि २० डिग्रीसम्मको, ५०.२४ प्रतिशत भूभाग २१ डिग्रीदेखि ३५ डिग्रीसम्मको, १४.८२ प्रतिशत भूभाग ३६ डिग्रीदेखि ४५ डिग्रीसम्मको, र ५.१६ प्रतिशत भूभाग ४६ देखि ७८ डिग्री सम्मको भू-भागले ओगटिएको छ । जमिनको भिरालोपनलाई अध्ययन गर्दा सबभन्दा वढी भूभाग २१ देखि ३५ डिग्री सम्मको छ । यसको अर्थ यहाँको जमिनमा कान्ला बनाइ खेतीपाती गर्न सहज रहेको छ । नगरपालिकाको भिरालोपनको थप विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	जमिनको क्षेत्रफल	प्रतिशत
१	० देखि १०	२८.४१	५.०३

२	११ देखि २०	१३९.८८	२४.७५
३	२१ देखि ३५	२८३.८९	५०.२४
४	३६ देखि ४५	८३.७५	१४.८२
५	४६ देखि ७८	२९.१३	५.१६
	जम्मा	५६५.०६	१००

स्रोत : भू-सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

२.२.५ जमिनको उचाइ (Height)

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका २७ डिग्री २३ मिनेट १७ सेकेण्ड देखि २७ डिग्री ४५ मिनेट २१ सेकेण्ड सम्म उत्तरी अक्षांश, ८६ डिग्री २६ मिनेट ८ सेकेण्ड देखि ८६ डिग्री ३० मिनेट २ सेकेण्ड सम्म पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ। समुन्द्र सतहवाट न्युनतम १०२१ मिटर देखि अधिकतम ६८५५ मिटर उचाई सम्म यो नपाको भू–भाग अवस्थिति छ।

२.२.६ जमिनको मोहडा (Aspect)

विशेष गरेर जमीनको मोहडा तथा भिरालोपनले त्यस स्थानको भौतिक स्तरलाई निर्धारण गर्दछ। सामान्यतया भिरालोपनमा विषमता हुँदा जमिनको मोहडामा समेत विषमता हुन्छ। यद्यपि मोहडाको हिसाबले हेर्दा यस नगरपलिकाको भूभाग उत्तर मोहडा, उत्तरपूर्वी मोहडा, पूर्वी मोहडा, दक्षिण पूर्वी मोहडा, दक्षिण मोहडा, पश्चिम मोहडा रहेको छ। कुल भूभागको १६.८६ प्रतिशत भू-भाग पूर्वी मोहडाको छ भने समथर (Flat) ०.००१ प्रतिशत भू-भाग मात्र रहेको छ। जसले गर्दा यस नगरपालिकाम खेती योग्य समथरभूमी ज्यादै न्युन रहेको छ। नगरपालिकाको मोहडाको नतिजा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ५: जमिनको मोहडाको विवरण

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
१	समथर मोहडा	०.०१	०.००१
२	उत्तर मोहडा	२९.५८	५.२३
३	उत्तर पूर्वी मोहडा	८५.५०	१५.१३
४	पूर्व मोहडा	९५.२८	१६.८६
५	दक्षिण पूर्वी मोहडा	८०.०१	१४.१६
६	दक्षिण मोहडा	७४.५६	१३.२०

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
७	दक्षिण पश्चिम मोहडा	७८.११	१३.८२
८	पश्चिम मोहडा	६२.५७	११.०७
९	उत्तर पश्चिम मोहडा	४०.०३	७.०८
१०	उत्तरि मोहडा	१९.४१	३.४४
	जम्मा	५६५.०६	१००

२.३ जनसांख्यिक विश्लेषण

नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जनसङ्ख्या कोष (UNFPA) का अनुसार सन् १९९५ देखि नेपालको जनसाङ्ख्यिक प्रवृत्तिमा सारभूत भिन्नताहरू देखापरेका छन् । यस प्रकारको भिन्नता देखापर्नुका पछाडि घट्दो जन्मदर र मृत्युदर, बढ्दो औसत आयु, पहिलो विवाह गर्दाको बढ्दो उमेर र शहर केन्द्रित तथा सुविधाहरू केन्द्रित बसाइसराइहरू मुख्य कारणहरू रहेको विश्लेषण छ । कम विकसित राष्ट्रको तहबाट मध्यम आय भएका मुलुकहरूको स्तरमा पुग्न राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकासका लक्ष्यअनुरूप राखेको परिमाणात्मक लक्ष्य हासिल गर्न जनसाङ्ख्यिक चरहरूमा सकारात्मक सङ्केतहरू देखा पर्नु आवश्यक रहेको परिप्रेक्ष्यमा माथिको जनसाङ्ख्यिक विश्लेषण सकारात्मक दिशातर्फ नै उन्मुख देखिन्छ । केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले सन् २०१४ मा प्रकाशन गरेको Population Monograph of Nepal (Vol. 1)मा समेत सन् १९९१-२००१ को औसत जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.२५% प्रतिशतबाट घटेर सन् २००१-२०११ मा १.३५ प्रतिशतमा कायम हुनुका पछाडि जनसाङ्ख्यिक चरहरू जस्तै : ठूलो सङ्ख्यामा युवाहरू विदेशिनु, जनचेतनामा भएको सकारात्मक परिवर्तन, एकात्मक परिवारको सङ्ख्यामा वृद्धि आदिलाई ठानेको छ । अर्कोतर्फ आन्तरिक बसाइ सराइको प्रवृत्तिलाई हेर्दा हिमाल र पहाडबाट तराईतर्फ र ग्रामीण भेगहरूबाट शहरी केन्द्रहरूतर्फ बसाइसराइ गर्ने र एकात्मक परिवारको सङ्ख्या बढ्दै गएको देखिन्छ । यस प्रकारको बसाइसराइको प्रवृत्तिले गर्दा काठमाडौं उपत्यका, तराई तथा देशका अन्य शहरी केन्द्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिको अत्यधिक चाप हुने र हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरू र विकट ग्रामीण क्षेत्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिदर ऋणात्मक समेत देखिन थालेको छ । यो प्रवृत्तिले निम्त्याएको अर्को पक्ष हो अनुपस्थित जनसङ्ख्या अर्थात् काम वा रोजगारीको सिलसिलामा ६ महिना वा सो भन्दा बढी समय आफ्नो मूल थलो छोडेर बाहिरिने जनसङ्ख्या सन् २००१ मा कुल ७,६२,१८१ हुँदा सन् २०११ को तथ्याङ्कमा १९,२१,४९४ देखिन्छ । यो क्रम पछिल्ला वर्षहरूमा थप वृद्धि भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

घर परिवार सर्वेक्षण २०७६ को तथ्यांक अनुसार दुधकुण्ड नगरपालिकाकुल जनसंख्या २३०९८ रहेको छ, जस मध्ये पुरुष ११६७५ (५०.५५ प्रतिशत) र महिला ११४१५ (४९.४२) प्रतिशत रहेका छन् । सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) १०२.२७ रहेको छ । जनघनत्व ४०.८७ प्रति व्यक्ति प्रति वर्ग कि मी रहेको छ । नगरपलिकामा कुल जनसंख्याा २३०९८ जना मध्ये २२० जन विभिन्न प्रकारका अपाङगता रहेका व्यक्तिहरू

छन् । वि.सं २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको थियो । देशमा सबैभन्दा बढी रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको थियो ।

घरपरिवार सर्वेक्षण २०७६ को तथ्याङ्क अनुसार सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकाको जनसंख्याको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

विवरण	वि.सं. २०७६
जम्मा जनसंख्या	२३०९८
पुरुष	११६७५ (५०.५५प्रतिशत)
महिला	११४१५ (४९.४२ प्रतिशत)
लैंगिक दर	१०२.२७
जम्मा घरधुरी संख्या	५२२५
औषत परिवार आकार	४.४२
जम्मा क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	५६५।०६
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	४०.८७
५ वर्षभन्दा माथिकाको साक्षरता दर (प्रतिशत)	७६.४१
जनसंख्या वृद्धिदर	– ०.५६ %

स्रोत: जनगणना २०६८ र घरपरिवार सर्वेक्षण तथ्याङ्क संकलन, २०७६

तालिका नं. ६: सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकाको आगामी १५ वर्षको जनसंख्याको प्रवृत्ति विश्लेषण

वर्ष	२०६८	२०७६	२०८२	२०८७	२०९२	औषत वार्षिक वृद्धिदर
प्रक्षेपित जनसंख्या	२४३२३	२३०९८	२२४५९	२१८३८	२१२३३	– ०.५६%

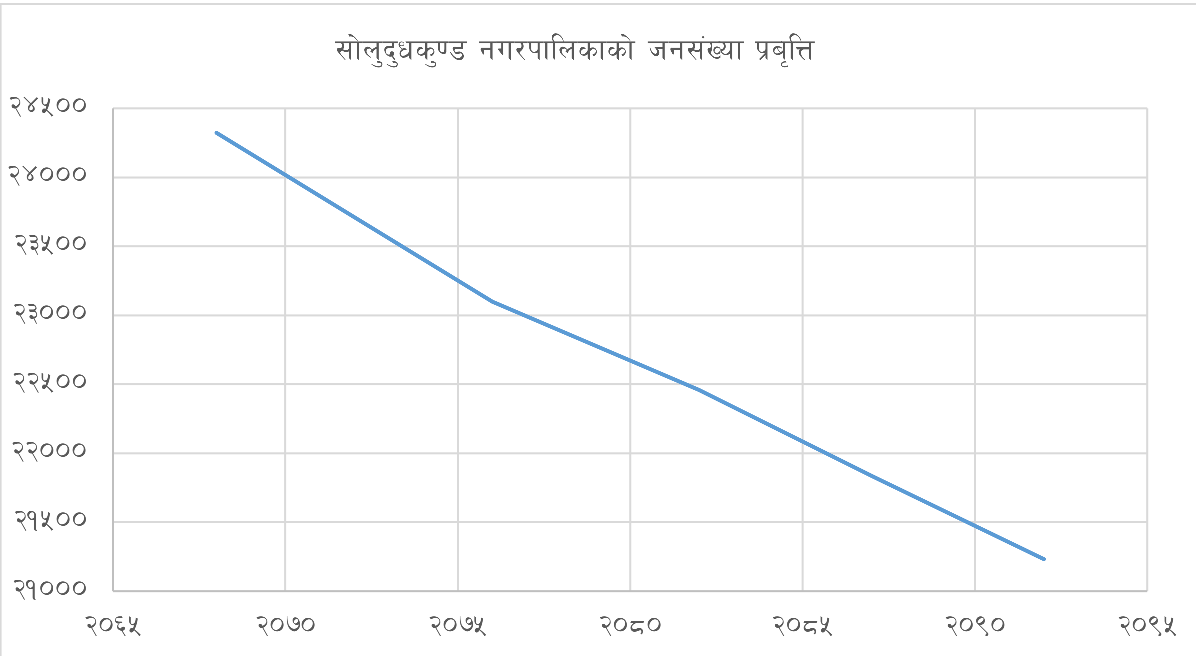

यस नगरपालिकाको वि.सं. २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार कूल २४३२३ जनसंख्या रहेकोमा २०७६ सालमा गरिएको घरपरिवर सर्वेक्षणको नतिजा अनुसार कूल २३०९८ जनसंख्या रहेको छ । तथ्याङ्कलाई नियाल्दा जनसंख्या वृद्धिदर ऋणात्मकता तिर गएको र यही ऋणात्मक वृद्धिदर कायम भएमा आगामी पन्ध्र वर्षमा अर्थात् वि.सं. २०९२ सालमा हालका जनसाङ्ख्यिक चलहरूमा ठूलो परिवर्तन नभएमा जम्मा –०.२७ प्रतिशतले जनसंख्या बृद्धि भई कूल २२,३९२ जनसंख्या हुने अनुमान गरिएको छ ।

२.४ सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण

संघिय सरकारद्धारा प्रवाह हुने सबै प्रकारका सेवाहरू नगरपालिकाको केन्द्र रहेको वडा नं.५ सल्लेरीमा रहेको छ । स्थानिय सरकारद्धारा प्रवाह हुने सेवाहरू प्रत्येक वडाका वडा कार्यालयहरूबाट भइरहेका छन् । यसका साथै विषयगत शाखाहरूबाट कृषि/पशु, स्वास्थ्य, शिक्षा, सहकारी, रोजगारी लगायतका सेवाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

सामान्यस्तरको स्वास्थ्य सेवाहरू नगरपालीकामा रहेको प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र तथा विभिन्न स्वास्थ्य चौकीहरू, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रहरू र पोलि क्लिनिक, टि.वि उपचार केन्द्र, मार्फत प्रदान भइरहेको पाइन्छ । तर स्वास्थ्य सेवाका लागि अन्य-आवश्यक सुविधा सम्पन्न हस्पिटल र विशेषज्ञ सेवाको अभाव रहेको छ, जसकाकारण जटिल रोगको आकस्मिक सेवा, परीक्षण, र उपचार प्राप्त गर्न यहाँका बासिन्दाहरू धरान, काठमाडौं जाने गर्दछन् । आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध गर्न प्रत्येक वडामा सुविधासम्पन्न स्वास्थ्य चौकीहरू स्थापना गर्नुका साथै भइरहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको स्तरोन्नती गर्नुपर्ने देखिन्छ । तर नगरपालिकाले स्वास्थ्य सेवामा सबै जनताको पहुँच पुर्‍याउने उद्देश्यकासाथ स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम सञ्चालन भैरहेको छ ।

तालिका नं. ७: नगरपालिकामा उपलब्ध स्वास्थ्य सेवाको विवरण

क्र स	विवरण	संख्या	कैफियत
१	फार्मेसी	३	
२	पोलि क्लिनिक	१	
३	स्वास्थ्य चौकी	९	
४	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र	३	
५	वर्थिङ सेन्टर	६	
६	खोप केन्द्र	२५	
७	गाँउघर क्लिनिक	२१	
८	टि.वि उपचार केन्द्र	९	
१०	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	२	
११	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	१	

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप नगरपालिकामा आ.व. २०७६/७७ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा नगरपालीकामा पठनपाठनका लागि आधारभूत विद्यालयको सङ्ख्या ५२, माध्यमिक विद्यालय १०, बहुमुखी क्याम्पस २ वटा, प्रविधिक शिक्षा तालीम केन्द्र २ वटा (कृषि, जे.टि.ए, भेटेनरी, कृषि वाली

विज्ञान), निजी विद्यालयको संख्या ५ गरी जम्मा ७१ वटा शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन् । शिक्षामा निजी क्षेत्रको लगानी बढ्दै गइरहेको अवस्थामा पनि ग्रामीण क्षेत्रमा भने निजी क्षेत्रको न्युन संलग्नता देखिन्छ । यद्यपि सामुदायिक र संस्थागत निजी क्षेत्रले शिक्षाको क्षेत्रमा विभिन्न समस्याको बावजुत उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउँदै आएको देखिन्छ ।

तालिका नं. ८: नगरपालिकामा रहेका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको किसिम	संख्या
१	आधारभूत विद्यालय	५२
२	माध्यामिक विद्यालय	१०
३	निजी विद्यालय	५
४	बहुमुखी क्याम्पस, कलेज	२
५	व्यवसायिक तथा प्रविधिक	२
	जम्मा	७१

सामुदायिक विद्यालयको स्तर वृद्धि गर्नुपर्ने ठुलो आवश्यकता रहेको छ । उच्च अध्ययन र प्राविधिक शिक्षाका लागि थप लगानी गर्नु पर्ने देखिन्छ । कृषि र उद्योग क्षेत्रको विकासको सम्भावना बोकेको यो नगरपालिकामा बहुप्राविधिक शिक्षालयको पनि आवश्यकता रहेको छ ।

हिमालीभेगको नगरपालिका भएकाले जलश्रोतको पर्याप्त उपलब्धता छ । तर पानी शुद्धीकरणको प्रभावकारी उपाय अवलम्बन भएको पाँइदैन त्यसैले पिउने पानीको शुद्धताको सुनिश्चितता गरिनु जरुरी छ । प्रत्येक वडामा सम्पूर्ण घरधुरीमा पूर्णरूपमा शुद्ध पिउने पानीको प्रबन्ध हुन सकेको छैन । शुद्धखानेपानी वितरणलाई सुनिश्चित गर्न ठुलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ ।

नगरपालिकाको शान्ति सुरक्षाको अवस्था हेर्दा सामान्य रहेको छ । नगरपालिकामा वडा नं. १ मा अस्थाई प्रहरी चौकी, वडा नं. २ मा इलाका प्रहरी कार्यालय (जुनवेसी), वडा नं. ३ मा अस्थाई प्रहरी चौकी (तामाखानी), वडा नं. ४ मा विमान स्थल सुरक्षा (फाप्लु), वडा ५ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, (सल्लेरी), अरिहमन गण (सल्लेरी), नगर प्रहरी (सल्लेरी), वडा ६ मा अस्थाई प्रहरी चौकी(डोर्चु), सशस्त्र प्रहरी गण (डोर्पु), वडा नं. ७ अस्थाई प्र. चौकि विट (जोर बौद्ध), वडा नं. ८ मा इलाका प्र.का. (पचाले), नगर प्रहरी (पत्ताले), रेन्ज पोष्ट (वाघखोर) र वडा नं. ११ मा अस्थाई प्रहरी चौकी (रमिले), हाइड्रो सुरक्षाको लागि (नेपाली सेना, हुँगु) छन् । प्रत्येक वडामा शान्ति सुरक्षा र अमनचैन कायम गर्न प्रहरी चौकीसहित सुरक्षा निकायहरूलाई विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

बैंक तथा वित्तिय संस्थाको माध्यमबाट आर्थिक कारोबार गर्दा, व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ । यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैङ्किङ सेवामा पहुँच पुऱ्याउन अपरिहार्य भइसकेको छ । नगरपालिकामा विभिन्न, सहकारी, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा दिइरहेका छन् । लक्ष्मी बैंक (वाणिज्य) जुनवेसी, एन.आइ.सी एसिया, एन.एम.वि बैंक, सेनचुरी बैंक, माछापुच्छे बैंक, लक्ष्मी बैंक, नेपाल बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ,कृषि विकास बैंक (सल्लेरी), ग्लोबल आइ.एम.ई बैंक, प्राइम कमर्सियल बैंक रहेका छन् ।

यसगरी महिला लघुबित्त, छिमेकी लघुवित्त, महिला उत्थान लघुवित्त, लगायत अन्य बचत तथा ऋण र कृषि सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । त्यसको साथै एउटा सिटी एक्सप्रेस मनि ट्रान्सफर पनि रहेको छ ।

नगरपालिकामा ठूला उद्योगहरू सञ्चालनमा आउन नसके पनि स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु तथा कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले नगरपालिकामो आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ। नगरपालिकामा खानी सम्बन्धी सम्भाव्यता हेर्दा वडा नं ३ तामाखानी, फलामखानी (संचालन भएर पनि बन्द भएको), वडा नं. ५ मा फलामखानी (ज्याङदीङ, कुनीखोप), वडा नं.६ मा रातो माटोको खानी (खोरीया), टाँस्ने ढुँगा खानी (खोरीया) वडा नं. ७ मा कमेरो र रातोमाटो खानी, वडा नं. ९ मा फलाम खानी, कमेरो खानी, छाउने ढुँगा, रातोमाटो, वडा १० मा कमेरो, रातोमाटो, छाउने/टास्ने ढुङगा जस्ता बहुमुल्यखानीहरू रहेका छन् भने कुनै संचालनमा आएतापनि बन्द भएको, र केहि स्थानिय तहबाट प्रयोगमा ल्याएर संचालन भइरहेका छन् । सम्बन्धित निकायले उत्खनन् गरेर र प्रमाणित भएमा खानी खनिजबाट नगरपालिकाले आर्थिक विकासका थप प्रगती गर्ने सम्भावना रहेको छ ।

नगरपालिकामा मनोरञ्जनको लागि चौर, फुटसल पार्क, पिकनीक स्थल, गुठीहरूमा, मठमन्दिर, तालको छेउछाउ आदि रहेका छन् । आधुनिक तथा सुविधासम्पन्न खेलकुद मैदानहरूको निमार्ण, खुला जमिन तथा चौरहरू व्यवस्थित गर्न सके मनोरञ्जन साथै आर्थिक उपार्जन समेत हुन सक्छ ।

नगरपालिकाको सबै वडाहरूमा विभिन्न समुदायको आ-आफ्नै शवदाहस्थल, चिहानहरू रहेका छन् । परम्परागत रुपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल, चिहानहरूलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनका लागि आश्रयस्थल, खानेपानी तथा काठ दाउराको व्यवस्थापन आदिमा भने ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

नगरपालिकाको कुल घरपरिवारहरूमध्ये, पहिलोमा काठदाउराको प्रयोग, र दोस्रोमा एल.पी ग्याँसको प्रयोग गर्ने गरेका छन् । तसर्थ ग्रामीण भेगहरूमा वैकल्पिक उर्जाको उत्तम उपायको रुपमा गोबर ग्याँस, सौर्य उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ ।

नगरपालिकामा रेडियो नेपाल र एकमात्र रहेको सोलु एफ.एम को प्रसारण सुन्न पाइन्छ । यहाँको एकमात्र स्थानीय टेलिभिजनको रुपमा योङ स्टार टेलिभिजन रहेको छ । अन्य सूचना तथा संचारको माध्यममा हरूमा नेपाल टेलिकम, एनसेलजस्ता दुरसञ्चार सेवाप्रदायक कम्पनीहरूले सेवा प्रदान गरेका छन् । मोबाइल फोनको प्रयोग मार्फत सूचना आदानप्रदानमा एक प्रकारको फड्कोनै मारे तापनि नगरपालिका केहि स्थानहरूमा विशेष गरी हिउँ पर्ने, हुरी बतास र बर्षात्को समयमा संचार सम्पर्क विक्षेत हुने गरेको छ । चुस्त र आधुनिक प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधारमा थप लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नगरपालिका भित्रका अधिकांश सडकहरू धुले र कच्ची अवस्थामा रहेको हुनाले, यस्ता सडकहरूमा बर्षातका बेला हिलो र खाल्टाखुल्टी बढ्ने तथा हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमानै अवरुद्ध हुने समस्या रहेको छ । नगरपालिकाको वडा नं .१ देखि ११ सम्म १९ वटा काठेपुल, २९ वट झोलुङ्गेपुल, २० वटा ट्रष्ट र ११ वटा पक्की पुलहरू रहेका छन् भने केहि निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको छन् । तथापि यातायातका साधनहरूको अपर्याप्तता तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था भने कमजोर रहेको पाइन्छ ।

परिच्छेद - ३: समष्टिगत दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको सुरुवात भए पश्चात देशको शासन तीन तहका सरकारहरूले आपसी समन्वयबाट गर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ। संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूका आ-आफ्ना अधिकार क्षेत्रहरू तोकिएका छन्। कतिपय अधिकार साझा छन् भने कतिपय एकल प्रकृतिका छन्। सविंधानको अनुसूचि-८ अर्न्तगत स्थानिय सरकारका विकास योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने एकल अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएकोले सोहि बमोजिम यो नगरपालीकाले पहिलो आवधिक विकास योजना तयार पारेको हो।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र अर्न्तगत रमणीय तथा पर्यटकीय क्षेत्रहरू प्रसस्त भएकोले पर्यटन विकासको संभावना वढी भएको।
▪ ४९.७९ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको वन्यजन्तु संरक्षण केन्द्रको रुपमा विकास गर्न सकिने।
▪ दुधकोशी, सोलु खोला, वागम खोला, शिशा खोला जस्ता नदिहरूको अविरल जलभण्डार रहेको।
▪ कूल भूभागको १६.२५ प्रतिशत बाँझो जमीन तथा ८.३८ प्रतिशत भूभाग बुट्यान तथा घाँसे भूमी भएको हुनाले पशुपालनको संभावना वढी रहेको।
▪ जिल्लाको सदरमुकाम सल्लेरी यस नगरपालिकामा नै रहेको तथा दुधकुण्ड, पिके लेक तथा विभिन्न झरनाहरू जस्ता पर्यटकीय क्षेत्रको साथै पर्यटकहरूको लागि आवासको पनि व्यवस्था भएको हुनाले प्रमुख Tourist Transit विन्दुको रुपमा विकास गर्न सकिने।
▪ जैविक विविधतामा धनि साथै मध्य तथा उच्च पहाडि भू-भाग अर्न्तगत समशितोष्ण हावापानीमा हुने पशुपंक्षी र जडिवुटी उत्पादनको नमुना क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको।
▪ स्थानिय उपजमा आधारित उद्योगको प्याकेजिङ र ब्रान्डिङ गरी राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्न सकिने।
▪ युवा जनशक्तिको जनसांख्यिक लाभाशंको उच्चतम सदुपयोग गरी सम्वृद्धिको यात्रा तय गर्न सकिने।
▪ स्थानिय विशिष्टताका आधारमा आफ्नो स्थानिय आवश्यकता अनुरुप योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार स्थानिय सरकारलाई प्राप्त भएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ प्रशस्त मात्रामा जलश्रोतहरू भएता पनि त्यसको सही उपयोग गर्न नसकिएको।
▪ उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र भएकाले खेतीयोग्य जमिन कम हुनु।
▪ पर्यटनको राम्रो सम्भावना भएतापनि पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ कृषि तथा स्थानिय उत्पादनमा आधारित उद्योगहरूको विकास हुन नसकेको ।
▪ राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली सम्मको पहुँच सुदृढ र सहजभै नसकेको ।
▪ पहिरो भू-क्षय तथा डँडेलोको समस्या रहेको ।
▪ परम्परागत चिन्तन शैलीमा व्यापक परिवर्तन नभइसकेकोले लैङ्गिकता, सामाजिक विभेद लगायतका सामाजिक सन्तुलनका विषयहरूमा प्रसस्त जागरण गर्नु पर्ने अवस्था रहेको ।
▪ विकास र सम्वृद्धि तर्फको यात्रा सफल तुल्याउन व्यापक जनचेतना फैलाउनु पर्ने अवस्था रहेको ।
▪ युवा जनशक्तीलाई नगरपालिकामै अवसर श्रृजना गरी पुर्ण सदुपयोग गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ सडक, उर्जा, सिँचाइ, पिउनेपानी, आवास जस्ता आधारभुत भौतिक पुर्वाधारको यथोचित विकास हुन बाँकि रहेको ।
▪ ४९.७९ प्रतिशत ओगटेको वनजंगलको सदुपयोग र संरक्षण गरी आर्थिक सम्वृद्धिसंग जोड्न नसकिएको ।

३.१ नगरपालिका सम्वृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors)

(क) कृषि,जडिवुटी र जैविक विविधता

समुन्द्र सतहवाट १०२१ मी. देखि ६८५५ मीटर सम्मको उचाइमा रहेको नगरपालिका भौगोलिक विविधताले सृजना गरेको जैविक विविधतामा सम्पन्न छ। कुल भूभागको करिव आधा जंगलले ओगटेको हुनाले ४१ प्रकारका जडीबुटीहरू पहिचान गरिसकिएको छ। यहाँ मध्य पहाडी भू-भागमा पाइने समशितोष्ण हावापानी, हिमाली क्षेत्रमा पाइने चिसो हावापानी, देखि उच्च लेकाली भागहरूमा शीतप्रधान हावापानी पाइन्छ। नगरपालिकामा जलवायु अनुकुल विविध बालीनाली, पशुपंक्षी तथा जडिवुटी उत्पादनको प्रचुर संम्भावना रहेको छ। नगरपालिकाले यस क्षेत्रमा पाइने बालीनाली, पशुपंक्षी र जडिवुटीहरूको दिगो र व्यावसायिक उत्पादन गरी ब्रान्डिङ र निर्यात गर्न सके आर्थिक सम्वृद्धिको ढोका खुल्न सक्छ।

(ख) वनजंगल र जलश्रोत

कूल जमिनको ४९.७९ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको छ भने ८.३८ प्रतिशत जमिन बुट्यान तथा घाँसे भूमीले ओगटेको छ। वुट्यान तथा घाँसेभूमी क्षेत्रलाई सदुपयोग गरी प्रतिफलमुखी जडिवुटी र फलफुल लगाउन सके आम्दानी बृद्धि गर्न सकिन्छ। नेपालमा वनको उचित व्यवस्थापन र स्याहार गरी प्रत्यक्ष आर्थिक र पर्यावरणीय लाभ लिने परिपाटी रहेको छैन। प्राकृतिक अवस्थामा नै रहेको वनको स्याहार सम्भार गर्नुको साटो वर्षेनी अतिक्रमण,डढेलो, चरिचरण र लुकिछिपी फडाँनीको चपेटामा परेको यर्थाथ छ। कृषिकर्ममा जस्तै वनजंगलको स्याहार, संरक्षण र वैज्ञानिक सदुपयोग गर्नसके यसवाट प्रत्यक्ष आर्थिक तथा पर्यावरणिय लाभ लिन सकिन्छ। विशेष गरी नगरपालिकाको वनजंगललाई Agro Forest को अवधारणा अनुरुप विकास गर्न सके, सम्वृद्धिको बलियो स्तम्भ हुन सक्छ। अर्को तर्फ दुधकोशी, सोलु नदिमा रहेको अविरल जलश्रोतको

समेत उचित र पुर्ण सदुपयोग गर्न सकिएको छैन । लिफ्ट सिंचाइ लगायत उर्जा र जलपर्यटन साथै, जलश्रोत व्यवस्थापन मार्फत दीर्घकालिन सम्वृद्धिमा जलसम्पदा समेत कोशेढुङ्गा सावित हुनसक्ने देखिन्छ ।

(ग) पर्यटन

सर्वोच्च शिखर सगरमाथा अवस्थित सोलुखुम्बु जिल्ला पर्यटनको केन्द्र हो । यहाँ संसारका विभिन्न देशबाट पर्यटकहरू बिदा मनाउन तथा पर्वतारोहणका लागि आउने गर्छन । सोलुखुम्बुको सदरमुकाम समेत रहेको सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका पर्यटनको लागि महत्वपूर्ण रहेको छ । प्रकृतीले दुधकुण्ड नगरपालिकालाई सम्पन्न बनाएकोले, यहाँ रहेको मठ मन्दिर, गुम्वा, झरना, समेत पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा विस्तार हुन सक्ने देखिन्छ । प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेको यस नगरपालिकामा प्रत्येक वडामा कुनै न कुनै प्रकारका पर्यटकीय क्षेत्रहरू रहेका छन् । पर्यटनको पर्याप्त संभावना बोकेको यो नगरपालीकामा आधारभूत पूर्वाधारको विकास गर्न सके उल्लेख्य संख्यामा पर्यटकहरू भित्र्याउन सकिन्छ । तसर्थ, पर्यटन समेत नगरपालिकाको समृद्धिको मुख्य संवाहक हुनसक्छ ।

(घ) स्थानिय उपजमा आधारित उद्योगहरू

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका उच्च पहाडी भुभाग देखि हिमाली क्षेत्रमा अवस्थित रहेको हुनाले विशेषगरी पशुपालन र जडिवुटी खेतीको संभावना प्रचुर मात्रामा रहेको छ । पशुपालन तथा जडीबुटीमा आधारित उद्योगहरू स्थापना गर्न सकिने संम्भावना रहेकोले उत्पादित वस्तुहरूको गुणस्तर कायम गरी प्याकेजिङ, लेवलिङ र ब्रान्डिङ गर्न सके आर्थिक सम्वृद्धिको अर्को आधारस्तम्भ उद्योग पनि हुन सक्छ ।

३.२ विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू

१) प्राकृतिक सम्पदाहरू

नगपालिकाको भु-बनोट, जैविक विविधता, हावापानी, कुण्ड, ताल, हिमाल, जलसम्पदा, वन्यजन्तु, जडिवुटी लगायतका समग्र प्राकृतिक सम्पदाको प्रचुरताले विकासमा प्रशस्त सहयोगी भुमिका खेल्न सक्ने देखिन्छ ।

२) सांस्कृतिक सम्पदा

हिमाली क्षेत्रको सांस्कृतिक सम्पदा जातजाति, भेषभुषा, खानपान, तिर्थस्थल रहनसहन, स्थानीय लोक गीत, नाच र विषेशगरी शेर्पा, तामाङको सभ्यता, हिमाली जनजीवन वास्तवमा नेपालको हिमाली क्षेत्रको सभ्यता र संस्कृतिको एउटा खुल्ला संग्रहालयको रुपमा लिन सकिन्छ ।

३) जनसांख्यिक लाभांश

यस दुधकुण्ड नगरपालिका घरपरिवार सर्वेक्षण २०७६ को नतिजा अनुसार १५ देखि ४९ वर्ष सम्मका सक्रिय जनसंख्या ५८.५५ प्रतिशत छ भने १५ वर्ष सम्मको २०.४३ प्रतिशत र ५० वर्ष माथिका १८.६२ प्रतिशत रहेको छन् । यसरी तथ्यांकलाई विष्लेषण गर्दा सवभन्दा वढी, सक्रिय जनसंख्या ५८.५५ प्रतिशत रहेकोले यो जनशक्तिको सदुपयोग भए नगरपालिकाले विकास तथा समृद्धिमा महत्वपूर्ण फड्को मार्न सक्छ ।

दीर्घकालिन सोच
"सम्वृद्ध, सुखी र खुशी नगरपालिका"

लक्ष्य

भूमिको वैज्ञानिक सदुपयोग गरी आधुनिक र व्यवसायिक कृषि वन र पर्यटनको विकास मार्फत स्थानिय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको स्थापना गरी आर्थिक क्रान्ति गर्ने ।

उद्देश्यहरू

- ✓ कृषि, वन, पर्यटन र उद्योग लगायत आर्थिक सम्भावनाका क्षेत्रहरूको विकास मार्फत आर्थिक सम्बृद्धि हासिल गर्नु
- ✓ न्याय पूर्ण, सौहार्द, खुसी र सुखी समाज निर्माण गर्नु ।
- ✓ विकासका लागि अपरिहार्य सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारको दिगो र सन्तुलित विकास गर्नु ।
- ✓ पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गरी वातावरण संरक्षण गर्नु ।
- ✓ सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त र दुरुस्त पारी असल शासन स्थापित गर्नु ।

प्रमुख रणनीतिहरू

- आर्थिक क्षेत्रका मूल स्तम्भहरूजस्तै कृषि, वन पर्यटन र उद्योगक्षेत्रको समुचित विकास गर्न ती क्षेत्रहरूलाई वैज्ञानिक र व्यवसायिक बनाई यसमा संलग्न मानव स्रोतलाई सक्षम र प्रतिस्पर्धि तुल्याउने ।
- हरेक क्षेत्रको विकासमा अपरिहार्य आधारको रुपमा रहेका आधारभूत भौतिक पूर्वाधार जस्तै सडक, उर्जा, सिंचाई, खानेपानी आदिको विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिने ।
- सम्पूर्ण क्षेत्रको दीर्घकालिन विकासलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको संस्थागत विकास गरी मानव स्रोत निर्माण, अध्ययन र अनुसन्धान तर्फ केन्द्रित नीति तथा कार्यक्रमलाई महत्वका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- सामाजिक न्याय स्थापित गरी समावेशिकरण र पछाडी परेका वर्गलाई मूल प्रवाहीकरण गर्न सहभागितामूलक विकास पद्धती अबलम्बन गरी राज्यको नजरमा कोही पछि नपर्ने नीति कार्यान्वयन गर्ने ।
- विकास निर्माणका हरेक क्रियाकलापमा वातावरण संरक्षण र प्रवर्द्धन हुने क्रियाकलाप समेत गर्न र सोको सुनिश्चितता गर्ने ।
- जनमूखी असल शासन स्थापित गर्न संघीय र लोकतान्त्रिक सफल राज्यहरूमा अवलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूलाई हाम्रो विशिष्टिकृत परिस्थिति अनुरुप अनुशरण गर्ने ।

तालिका नं. ९: नगरपालिकाको समष्टिगत परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औषत)	प्रतिशत		
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
५	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
६	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
७	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर		
८	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत		
९	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत		
१०	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
११	बेरोजगारी दर	प्रतिशत		
१२	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत		
१३	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		
१४	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत		
१५	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत		
१६	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष		
१७	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना		
१८	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना		
१९	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत		
२०	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
२१	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत		
२२	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत		
२३	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
२४	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आबद्ध जनसंख्या	प्रतिशत		
२५	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक		
२६	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक		
२७	आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका घरपरिवार	प्रतिशत		
२८	जीवनकालमा शारिरीक वा मानसिक वा यौन हिंसा पिडित महिला	प्रतिशत		

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
२९	आफ्नै स्वामित्वको आवासमा बसोवास गर्ने परिवार	प्रतिशत		
३०	सिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत		
३१	पक्की सडकमा पहुँच भएको घरपरिवारको	प्रतिशत		

परिच्छेद - ४: आर्थिक क्षेत्र

४.१ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग)

पृष्ठभूमि

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका २७ डिग्री २३ मिनेट १७ सेकेण्ड देखि २७ डिग्री ४५ मिनेट २१ सेकेण्ड सम्म उत्तरी अक्षांश, ८६ डिग्री २६ मिनेट ८ सेकेण्ड देखि ८६ डिग्री ३० मिनेट २ सेकेण्ड सम्म पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ। नगरपालिकाको उत्तरमा खुम्बु पासाङल्हामु गाउँपालिका, पूर्वमा माप्य दुधकोशी गाउँपालिका, थुलुङ दुधकोशी गाउँपालिका र खुम्बु पासाङ ल्हामु गाउँपालिका, पश्चिममा लिखुपिके गाउँपालिका र रामेछाप जिल्ला तथा दक्षिणमा नेचा–सल्यान गाउँपालिका र ओखलढुङ्गा जिल्ला रहेका छन्। जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ३३१२ वर्ग किमी मध्ये १७.०६ प्रतिशत भुभाग ओगट्ने यस नपाको क्षेत्रफल ५६५.०६ वर्ग किमी छ। समुन्द्र सतहवाट न्युनतम १०२१ मिटर देखि अधिकतम ६८५५ मिटर उचाई सम्म यो नपाको भू–भाग अवस्थिति छ ।

यस नगरपालिकामा उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रले ओगटेको हुनाले स्थाई रुपमा वग्ने नदीहरू, झरना, पोखरीहरू प्रशस्तमात्रामा छन् । मुख्य गरेर दुधकोशी, सोलुखोला, सिसाखेला, वागम खोला,दुधकुण्ड, चादिङ ताल, विरता झरना, पिकेलेक झरना, खारिया झरनाहरू छन्। उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र भएकोले यहाँ चट्टानयूक्त तथा वलौटे-माटो र पाँगो माटो पाईने भएकोले वालीको लागि खासै उपयुक्त छैन । कूल क्षेत्रफल मध्ये वन जङ्गलले उल्लेख्य भाग अर्थात ४९.९७ प्रतिशत ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता रहेको छ भने जम्मा भुभागको १९.९१ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य छ। ८.३८ प्रतिशत भू-भाग बुट्यान तथा घाँसे मैदानले ओगटेको छ। व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत यस नगरपालिकाको दिर्घकालीन सम्वृद्धि हाँसिल गर्न सकिन्छ।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ विभिन्न किसिमको रमणिय, सौन्दर्य स्थलहरू भएकोले पर्यटन विकासलाई सुदृढ गर्न सकिने ।
▪ भिरालो भाग हुदै वग्ने थुप्रै ठूला तथा साना नदीहरू भएकोले प्रसस्त मात्रामा विद्युत उत्पादन गर्न सकिने ।
▪ ४९.७९ प्रतिशत जंगलले ओगटेको तथा हिमाली क्षेत्र भएको हुनाले जडिवुटीको उत्पादनको राम्रो श्रोत रहेको ।
▪ ८.३८ प्रतिशत घाँसे भूमी भएको हुनाले पशुपालन व्यवसायको संभावना भएको ।
▪ भूमिको वैज्ञानिक र दिगो सदुपयोग मार्फत दीर्घकालिन सम्वृद्धि हाँसिल गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय तहमा भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकार रहेको ।
▪ भूकम्प प्रतिरोधात्मक घर निर्माण गरी वस्ती बसाउन सकिने ।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ प्रशस्त मात्रामा पर्यटकीय स्थलहरू भएता पनि पर्यटकहरूको लागि उचित किसिमको सुविधाहरू नभएको ।

दुर्बल पक्ष: प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- जडीबुटी प्रशस्त मात्रा पाइने वा संकलन गर्न सकिने भएता पनि सहि किसिमले संकलन गरि त्यसवाट आय आर्जन गर्न नसकिएको ।
- जमिनको पूर्ण र वैज्ञानिक रुपमा सदुपयोग नभएको ।
- वस्ती व्यवस्थापन गर्न ठुलो आकारको बजेटको आवश्यकता पर्ने ।
- साना देखि ठुला किसिमको नदीनालाहरू भएतापनि त्यसको उचित प्रयोग गर्न नसकिएको ।
- जलवायु परिवर्तनको असर ।

दीर्घकालिन सोच

"भू-स्रोतको पूर्णत वैज्ञानिक सदुपयोग मार्फत आर्थिक सम्बृद्धि"

लक्ष्य

वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू गरी भूमिलाई आर्थिक विकासको आधार बनाउने ।

उद्देश्य

✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

उद्देश्य १: सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

रणनिती		कार्य नीति	
१.१	राष्ट्रिय र प्रादेशिक भू-उपयोग नीति अनुरुप स्थानीय भू-उपयोग योजना र कृषि नीति निर्माण गर्ने	१.१.१	नगर जमिनलाई भू-उपयोग योजना अनुरुप वर्गीकरण गरिनेछ ।
		१.१.२	नगरपालिका भित्र रहेको सबै प्रकारको जग्गाको पूर्णरुपमा लगत संकलन गरी व्यक्तिगत, सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक तथा गुठी जग्गाको विस्तृत अभिलेख तयार पारि भूमि प्रशासन प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ ।
		१.१.३	नगरपालिकामा उपलब्ध सिंचित र असिंचित जमिनको लगत तयार गरी कृषि योग्य जग्गाको सदुपयोग भए नभएको तथ्याङ्क अद्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
१.२	खेती गर्न इच्छुक तर आफ्नो नभएका कृषकहरूको लगत संकलन गर्ने	१.२.१	भूमि बैङ्कको स्थापना गरिनेछ ।
		१.२.२	करारमा खेती गर्न इच्छुक कृषकलाई आवश्यक जमिन उपलब्ध गराइने छ ।
		१.२.३	सामुहिक खेती प्रोत्साहन गर्न संभाव्यता अध्ययन तथा कृषक अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
१.३	जग्गा बाँझो राख्ने कृषकको लगत संकलन गर्ने	१.३.१	जग्गा बाँझो राख्न नपाउने नीति अबलम्बन गरी जमिन बाँझोराख्ने जग्गा धनीलाई भूमिकरमा निश्चित प्रतिशतले बढी लिने नियम लागू गरिनेछ ।
१.४	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने	१.४.१	नगरपालिकाभर जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूको विवरण संकलन गरिनेछ

उद्देश्य १: सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।	
रणनिती	**कार्य नीति**
	१.४.२ जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूलाई अभिमुखीकरण गरीनेछ
	१.४.३ सामुहिक खेती गर्न चाहने कृषकहरू पहिचान गरी कृषक समूह गठन गरिनेछ
	१.४.४ यस्ता सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई कृषि सहकारीसँग आबद्ध गरिनेछ ।
	१.४.५ चक्लाबन्दी गरी सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई मापदण्डका आधारमा मल, वीउ, ज्ञान, सीप, प्रविधि र अन्य कृषि सामग्रीमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग) को विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	नगरपालिका भू-उपयोग योजना निर्माण	१०००					नगपालिका
		१.१.२	भूमि अभिलेख प्रणाली निर्माण		३००				नगपालिका
		१.१.३	सिंचित, असिंचित, बाँझो तथा खेती भएको जमिनको अध्यावधिक तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण		३००				नगपालिका
	१.२	१.२.१	भूमि बैङ्क स्थापना			१०००			नगपालिका
		१.२.२	करार खेतीका लागि इच्छुक कृषक लगत संकलन		४००				नगपालिका
		१.२.३	सामुहिक खेती अभिमुखिकरण तथा तालिम	५०	५०	५०	५०	७५	नगपालिका
	१.३	१.३.१	खेतीयोग्य क्षेत्र बाँझो रहन नदिन कार्ययोजना निर्माण	२००					नगपालिका
	१.४	१.४.१	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषकको लगत संकलन		२००				नगपालिका
		१.४.२	जग्गा चक्लाबन्दी अभिमुखिकरण कार्यक्रम	५०	५०				नगपालिका
		१. ४.३	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषक समूह गठन			१००			नगपालिका
		१.४.३	कृषक समूह तथा कृषि सहकारी बिच अन्तकृर्या	४५	५०	७५	८०	८५	नगपालिका
		१.४.४	चक्लाबन्दी तथा सामूहिक खेती गर्ने कृषकलाई अनुदान			५००	५००	५००	नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- नगरपालिकामा उपलव्ध खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक र पुर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ ।

४.२ कृषि

पृष्ठभूमि

सोलोदुधकुण्ड नगरपालिका उच्च पहाडी तथा हिमाली भागमा पर्ने हुनाले यहाँ चट्टानयुक्त वलौटे पाँगो माटो पाईन्छ । भिरालो जमिनको कारण बर्षा याममा मलिलो माटो पानीले बगाउने गर्दछ । नगरपाालिकाको कुल क्षेत्रफल ५६५.०६ वर्ग कि.मी मध्ये १९.९१ प्रतिशत खेती योग्य छ । हिमाली तथा चिसो हावापानी भएको हुनाले वर्षमा एक फसलमात्र उत्पादन हुन्छ । खाद्यवाली उत्पादन न्यून भएता पनि यहाँको आलु वालीले अधिक व्यापकता पाएको छ । फलफूलहरू जस्तै किवि, स्याउ, लगायत यहाँको हावापानी सुहाउँदो उत्पादनमा जोड गर्न सके कृषिको नमूना क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन २०७६ को, घरधुरी सर्वेक्षणको नतिजा अनुसार कुल जनसंख्याका ८०.५७ प्रतिशत कृषि पेशामा संलग्न रहेकोले नगरपालिकाको दीर्घकालिन विकास र सम्वृद्धिका लागि यो क्षेत्रलाई बैज्ञानिकिकरण र व्यवसायिकिकरण गर्न सकिने प्रबल संभावना रहेको छ । तर पर्यटकिय जिल्ला भएकोले कृषि उत्पादनका वस्तु हरूमध्ये पर्यटकको रुचिअनुसारका उपज उत्पादन गर्न सके यो नगरपालिकालाई कृषि-पर्यटनको रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । यद्दपि यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरूमा, मकै, धान, फापर, जौं, कोदो, उवा हुन भने नगदेबालीमा आलु, अलैचि र मूला, साग, काउली, वन्दा, सिमी, स्कूस जस्ता तरकारीजन्य उत्पादन पर्दछन् । स्याउ, किवी, ओखर, नास्पाती, भुई स्याउ, आरुवखडा जस्ता फलफूल पाइने यस नगरपालिकामा प्रशस्त खेतीपाती हुनसक्ने र भैरहेका प्रमुख कृषि क्षेत्रहरूमा वडा नं. १ को फूलेलु वडा नं. २ को सालावेसी, खाम्जे, वडा नं. ३ को तामाखानी, मारुङ, वडा नं.४ को फाप्लु, धोलाघारी वडा नं ५ को सेर्गा, वडा नं ६ को खोरियो, दोर्पु वडा नं.७ को नेमार, गार्मा, वडा नं. ८ को फेरुङ, आङपाङ, चिम्नी, वडा नं. ९ को सिसा खोला, छेवार, वडा नं. १० को तिङला वेसी, धुन्सा, वासिगाउ तथा वडा नं ११ को टाप्टिङ, लुम्सा आदि पर्दछन् । यस क्षेत्रमा जडिबुटिहरूको उत्पादनको सम्भावना धेरै नै रहेको छ । यो नगरपालिकामा पाइने मुख्य जडिबुटीहरूमा चिरैंतो, लोत्तो, अर्गेली, मजेटो, विषजरा, सतुवा, बोभ्रो, भिरमह, सुगन्धवाल, लोट सल्ला, कालो मुस्लि, सेतो मुस्लि, विषमा, जटामसी, पाखनवेद, कुट्की, टुकिफुल, बुकिफुल, धुपी चोइटा लगायत ४१ प्रकारको जडिबुटि उत्पादन तथा बिक्री हुने गरेको देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ आलु तथा किवी, स्याउ जस्ता फलफूलहरू उत्पादन गर्न सकिने भूमी प्रशस्त मात्रामा रहेको ।
▪ दुधकोशी, सोलु खोला, शिसा खोला, वागम खोला लगायत थुप्रै पानीको श्रोतहरू भएकोले जलश्रोतको उपलब्धता हुनु ।
▪ प्रशस्त मात्रामा घाँसेभूमी भएकोले चौरी, भेडा, वाखा पालनलाई सुदृढ गर्न सकिने ।
▪ कृषि सम्बन्धी राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरूअनुकुल हुनु ।
▪ विभिन्न प्रकारको रमणिय पर्यटकीय स्थलहरू भएकोले विभिन्न स्थानहरूमा पर्यटकीय होटल, होमस्टे स्थापना गरी स्थानिय स्तरमा उत्पादन हने फसलहरू बिक्री गरी रोजगारी तथा आर्थिक स्तर वृद्धि गर्न सकिने ।
▪ प्रशस्त जडिबुटिहरूको उत्पादनको सम्भावना हुनु ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ स्थानीय सरकारले स्थानीय विशिष्टता र आवश्यकता अनुसार कृषि क्षेत्रलाई प्राथमिकता प्रदान गर्न सक्ने अधिकार हुनु ।
▪ भौगोलिक तथा जैविक विविधताका कारण विविध प्रकारका बालिनाली तथा पशुपंक्षी पालनको संम्भाव्यता हुनु ।
▪ व्यावसायिक मौरीपालन, ट्राउट माछा पालन गरी ठुला बजारमा मह तथा माछाको निर्यात गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू नहुनु ।
▪ कृषि सामाग्री, मल, वीउ, किटनाशक औषधि, औजार, प्राविधिक ज्ञान र सीपमा पर्याप्त पहुँच नहुनु ।
▪ बाह्रै महिना सिंचाइको सुविधा नहुदा आकासेबालीमा भर पर्नु ।
▪ भालु, चितुवा, दुम्सीको आतंकका कारण बालीनाली र पशुपंक्षीको क्षती हुनु ।
▪ कृषिको समग्र बैज्ञानिकिकरण, यान्त्रिकिकरण र व्यवसायिकरण हुन नसक्नु ।
▪ परम्परागत खेतीप्रणाली हुनाले निर्वाहमूखी हुनु ।
▪ उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने उत्पादन तर्फ किसानहरूलाई आर्कषण गर्ने ठोस योजना नहुनु ।
▪ कृषि सडकको उपयुक्त पहुँच र भण्डारणको समस्या हुनु ।
▪ माटो, बिउ परिक्षणको लागि दक्ष जनशक्ति र कृषि कामदारको अभाव हुनु ।

दीर्घकालिन सोच
“वैज्ञानिक, व्यवसायिक, उच्च प्रतिफलयूक्त निर्यातमुखी कृषि”
लक्ष्य
नगरपालिकाको आर्थिक समृद्धिको आधार स्तम्भको रुपमा कृषिको व्यावसायिकरण गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ व्यवसायिक र उच्च प्रतिफलमूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु । ✓ नगरपालिकाभर छरिएर रहेका स-साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य तथा उच्च पहाडी नमूना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु । ✓ वातावरण मैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु । ✓ व्यवसायिक जडिबुटि उत्पादन तथा प्रशोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु ।

उद्देश्य १: व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ व्यवसायिक सोचको अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखिकरण तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने	१.१.१ नगरपालिकाभर कृषक परिचय पत्र वितरण गर्न कृषकहरूको वर्गीकरण गर्ने नीति निर्माण गरिनेछ
	१.१.२ अगुवा कृषकहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.१.३ वर्षमा कम्तीमा एकपटक कृषिको व्यवसायीकरण सन्दर्भमा अगुवा कृषकहरूलाई अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.१.४ वडास्तरिय कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.५ वडा स्तरिय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको व्यवस्था गरी मापदण्ड निर्धारण गरिनेछ ।
१.२ उच्च, प्रतिफलमूखी सघन खेती प्रणालीको अबलम्बन गर्ने	१.२.१ असिंचित क्षेत्रलाई क्रमश सिंचित तुल्याउन सिंचाई योजनाहरूको प्राथमिकिकरण गरिनेछ ।
	१.२.२ प्रत्येक वडामा अत्यन्त उर्वर र कृषियोग्य क्षेत्रको पहिचान गरी सघन खेतीका लागी मिश्रित बाली पहिचान गरिनेछ ।
	१.२.३ प्रत्येक वडामा उच्च मूल्यका कृषि उपज पहिचान गर्न संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.४प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउत्पादनका लागी सर्वेक्षण गरिनेछ ।
१.३ कृषि पकेट क्षेत्रको विकास गर्ने	१.३.१ प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.३.२ फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.३ आलु, अलैचि, सुन्तला, अम्बा र नासपाती जोन विशेष श्रोत केन्द्रको निर्माण गरिनेछ ।
१.४ अत्यावस्यक कृषि सामाग्रीको पहुँच र उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	१.४.१ आवश्यक रासायनिक मलको आयतन आंकलन गरी समयमै आपूर्ति गर्न नगरपालिकास्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.४.२ प्रत्येक वडामा प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन सम्बन्धी तालिमको आयोजना गरिनेछ ।
	१.४.३ वडास्तरमा उत्पादन हुने बाली विषेशका आधारमा उन्नत बीउ वितरण गर्न बीज बैङ्क तथा सामाग्री केन्द्रको विकास गरिनेछ ।
	१.४.४ कृषि यान्त्रिकिकरण अन्तर्गत किसानले खरिद गर्ने औजारमा मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	१.४.५ साना किसान तथा समग्र कृषि क्षेत्रलाई क्रमश यान्त्रिकिकरण गर्न एक नगरपालिकास्तरीय Custom Hiring Center को निर्माण गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।

उद्देश्य १: व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.४.६ मल तथा विउबिजनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा ढुवानी तथा अन्य अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.५ मल तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी कृषक ज्ञान अभिबृद्धि गर्ने	१.५.१ मलको प्रयोग र अनुपात समय आदिका विषयमा प्रत्येक कृषकलाई सूसुचित गर्न स्थानीय सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरिनेछ ।
	१.५.२ मल, विउ विजन तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्न नगरपालिका स्तरीय Call center को स्थापना गरिनेछ ।
	१.५.३ वडास्तरीय कृषक पाठशालामा मल, विउविजन र विषादी प्रयोग सम्बन्धी सामाग्री सम्प्रेषण गरिनेछ ।
	१.५.४ वडास्तरमा घुम्ती माटो परीक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.५.५ जैविक विषादीको उत्पादन र प्रयोग सम्बन्धी वडास्तरीय तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.६ सहुलियत पूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गर्ने	१.६.१ संघीय र प्रदेश सरकार तथा नगरपालिकाको सहजीकरण तथा समन्वयमा व्यवसायिक योजना अनुरुप खेती गर्न चाहने कृषकलाई सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.६.२ सहकारी क्षेत्रलाई कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न कृषि सहकारी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.६.३ वैदेशिक रोजगारीमा कृषि पेशामा संलग्न भई स्वदेश फर्केका युवाहरूलाई कृषिमा लगानी गर्न इच्छुक भए मापदण्डका आधारमा कृषि कर्जाको व्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ ।
१.७ कृषि विमालाई प्रभावकारी बनाउने	१.७.१ नगरपालिकाको समन्वय र सहजिकरणमा कृषि विमालाई अनिवार्य बनाई बीमा प्रदायक कम्पनीहरूसंगको सहकार्यमा कृषक मैत्री बनाइने छ ।
	१.७.२ कृषकहरूलाई कृषि बीमाको आवश्यकता र महत्वका विषयमा सूसुचित गर्न बीमा कम्पनीहरूको सहयोगमा नियमित अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.७.३ बाँदर, भालु र चितुवाबाट हुने बालीनाली र पशुधनको क्षती कम गर्न बाँदर भगाउने यन्त्र खरिदमा अनुदानका साथै पशुगोठ व्यवस्थापनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.७.४ जंगलि जनावरवाट हुने क्षति र जोखिम न्युनिकरण गर्न बाली बिमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न बिमा कम्पनी संग अर्न्तकृया गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : नगरपालिकाभर छरिएर रहेका स साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य तथा उच्च पहाडि नमुना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ असल अभ्यासहरूको अध्ययन र अवलोकन गर्ने	२.१.१ कृषि शाखाको समन्वयमा अगुवा र आकांक्षी कृषकहरूलाई देश तथा विदेशमा कृषि ग्रामको रुपमा विकास भैरहेका क्षेत्रको स्थलगत अवलोकन भ्रमण गराइनेछ ।
	२.१.२ अवलोकनबाट प्राप्त अनुभवहरूलाई अन्य कृषकहरूलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा कम्तीमा १ पटक नगरपालिका स्तरीय कृषक अन्र्तकृया कार्यक्रमसञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.३ वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना गरी बजारको प्रर्वद्धन गरिनेछ ।
२.२ सघन कृषि उत्पादन क्षेत्रको वर्गीकरण र घोषणा गर्ने	२.२.२ उर्वर र खेतीयोग्य क्षेत्रलाई वर्गीकरण गठी क्रमश सघन खेतीक्षेत्र घोषणा गरिनेछ ।
	२.२.३ सघन खेती क्षेत्रहरूलाई निश्चित मापदण्ड तथा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय भू-उपयोग नीति अनुरुप खेतीपानी बाहेक अन्य कृयाकलापमा प्रयोग गर्न निरुत्साहन गर्न कार्य गरिनेछ ।
२.३ कृषिको विकासका लागि आवश्यक भौतिक कृषि पूर्वाधारको क्रमश विकास गर्दै नमुना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने	२.३.१ नगरपालिका भित्रका प्रमुख कृषि सडकहरूको पहिचान गरिनेछ
	२.३.२ प्राथमिकताका आधारमा सघन क्षेत्रका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति गरिनेछ ।
	२.३.३ प्रत्येक वडामा सघन खेती क्षेत्रलाई उपयुक्त हुने स्थानमा कृषि उपज संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
	२.३.४ सबल कृषिक्षेत्र केन्द्रित नगरपालिकास्तरीय एक चिस्यान केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
	२.३.५ घुम्ती माटो परिक्षण शिविर संचालनमा ल्याइ माटोको गुणस्तर सुधार गरिनेछ ।
	२.३.६ नगरपालिकामा उच्च उत्पादन संम्भावना रहेका बाली जस्तै मकै, कोदो, तथा आलुको बीज बैङ्क स्थापना गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ वातावरणमैत्री दिगो कृषि सम्बन्धी अभिमुखिकरण गर्ने	३.१.१ वातावरण र कृषिको अन्तरसम्बन्धका विषयमा विज्ञहरूद्वारा नगरपालिकामा सफल र अगुवा कृषकहरूलाई वर्षमा १ पटक अभिमुखिकरण गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	३.१.२ दिगो कृषिको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक पक्षका विषयमा विज्ञहरूद्वारा सम्प्रेषित ज्ञान अगुवा कृषकको अगुवाइमा अन्य कृषकलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा १ पटक अगुवा कृषक संग अर्न्तकृया सञ्चालन गरिनेछ ।
३.२ नगरपालिकामा निरन्तर उत्पादन हुनसक्ने कृषिजन्य कच्चा पदार्थको पहिचान गर्ने	३.२.१ वडास्तरमा जलवायू र माटो अनुकुल उत्पादन हुने प्रमुख बालीका आधारमा जोन र सुपरजोनको पहिचान र घोषणा गरिनेछ ।
	३.२.२ जोन र सुपरजोन स्तरिय उत्पादित प्रमुख उत्पादनको वार्षिक तथ्याङ्क प्राप्त गर्न वाषिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ ।
३.३ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने	३.३.१ बाली विशेष पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थमा आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	३.३.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिनेछ ।
	३.३.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखिकरण तालिमका लागि नगरपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
३.४ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	३.४.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन प्याकेजिङ लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	३.४.२ संघीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा नगरपालिकास्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिनेछ ।
	३.४.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ ।
	३.४.४ स्थानीय उपज उपभोग हुने उपभोक्ता बजारको मागको अध्ययन गरी वस्तुगत सूचना संकलन गरिनेछ
	३.४.५ उत्पादनमा स्थानीय पहिचान राख्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको पहिचान गरिनेछ ।
	३.४.६ गुणस्तर र ब्रान्ड कायम गर्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको गुणस्तर प्रर्वद्धन गर्न जैविक प्रविधिको अवलम्बन गरिनेछ ।
	३.४.७ जैविक प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्न गुणस्तरीय उत्पादन गर्न र कृषकहरूलाई नियमित तालिम तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

जडिबुटि

यस नगरपालिकामा एकातर्फ भौगोलिक तथा जैविक विविधता हुनु र वनजंगल क्षेत्रले कुल भूभागको ४९.७९ प्रतिशत ओगटेका कारणले वनजंगल क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटीहरू पाइन्छन् । यो नगरपालिकामा

पाइने मुख्य जडिबुटीहरूमा चिराइतो, लोत्तो, अर्गेली, मजेटो, विश जरा, सतुवा, बोझ्फो, भिरमह, सुगन्धवाल, लौठ सल्ला, कालो मुस्लि, सेतो मुस्लि, विखमा, जटामसी, पाखनवेद, कुट्की, टुकिफुल, बुकिफुल, धुपी चोइटा गरी ४१ प्रकारको जडिबुटि उत्पादन तथा बिक्री हुने गरेको देखिन्छ। यस्ता जडिबुटीहरूको पहिचान गरी व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजार प्रवर्द्धन गर्न सकेमा स्थानीयवासीको आयआर्जनमा समेत टेवा पुचाउन सकिन्छ।

उद्देश्य ४ : व्यवसायिक जडिबुटि उत्पादन तथा प्रसोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु

रणनीति	कार्यनीति
५.१ नगापालिकामा पाइने बहुमूल्य जडिबुटीहरूको पहिचान र संरक्षण गर्ने	५.१.१ विज्ञको सहयोगमा नगरपालिकाभर पाइने जडिबुटीहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ।
	५.१.२ पहिचान भएका जडिबुटिको नमूना तथा तीनको गुण विशेषता र उपयोग समेटेर नगरपालिकामा एक Herborium तयार पारिने छ।
	५.१.३ आफ्नो वरपर रहेका बहुमुल्य जडिबुटिको पहिचान र संरक्षण गर्न जनस्तरमा जनचेचना फैलाउन स्थानीय संचार माध्यामहरूको सहयोग लिइनेछ।
	५.१.४ पूर्ण विवरण तयार पारी जडिबुटिको फाइदा र विशेषता सहित ब्रोसर तथा पुस्तक तयार पारिनेछ।
	५.१.५ स्थानीय स्तरमा प्राप्त हुने बहुमूल्य र स्वास्थ्य हितकारी जडिबुटिहरूको पहिचान र संरक्षण गरी सदुपयोग गर्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम निर्माणगरी प्रसारण गरिनेछ।
५.२ कृषकलाई व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ।	५.२.१ नगरपालिकामा जडिबुटी उत्पादनलाई पेशागत र व्यवसायिक बनाउन चाहने कृषकको विवरण संकलन गरिनेछ।
	५.२.२ इच्छुक कृषकहरूलाई नगरपालिकामाको तर्फबाट व्यावसायिक जडिबुटी उत्पादनको संभाव्यता, बजार र प्राविधिक ज्ञानबारे तालिम प्रदान गर्न सहयोग गरिनेछ।
	५.२.३ नगरपालिका भर प्राकृतिक चिकित्सा, आयूर्वेद विज्ञान तथा योग साधनामा लागेका अग्रजहरूको सहयोगमा वर्षमा एक पटक जडिबुटीको व्यवसायीक उत्पादन सम्बन्धी अर्न्तकृया गरिनेछ।
५.३ कृषि र जडिबुटी उत्पादनलाई एकिकृत गरी व्यवसायिकता प्रर्वद्धन गरिनेछ।	५.३.१ कृषिसंगै जडिबुटी समेत उत्पादन गर्ने कृषकलाई जडिबुटी उत्पादन सम्बन्धी ज्ञान, सिप र प्रविधि हस्तान्तरण गर्न सहयोग पुऱ्याइने छ।
	५.३.२ अन्तरबाली अन्तर्गत कृषि बाली संगसंगै जडिबुटी उत्पादन गर्ने कृषकलाई तालिमको व्यवस्था गरिनेछ।
	५.३.३ नगरपालिकामा खेर गैरहेको जमिन र वनक्षेत्रलाई व्यवसायिक जडिबुटी उत्पादन गर्न निजी क्षेत्रलाई लिजमा दिन व्यवस्था मिलाईने छ।
	५.३.४ कृषि उपज संकलन केन्द्रलाई जडिबुटी समेत संकलन केन्द्रका रुपमा विकास गरिनेछ।
	५.३.५ अति विपन्न वर्ग र न्यून आय भएका कृषकहरूलाई जडिबटी उत्पादनमा आर्कषण गर्न व्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ।

कृषि तथा जडीबुटीको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	कृषक वर्गीकरण तथा परिचय पत्र वितरण	५००					नगरपालिका
		१.१.२	अगुवा कृषकको विवरण संकलन		१००				
		१.१.३	व्यवसायिकरण सम्बन्धी अगुवा कृषक तालिम तथा अभिमुखिकरण		५०	६०	७०	८०	
		१.१.४	कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक व्यवस्था	३००	३५०	४००	५००	६००	
		१.१.५	वडा स्तरिय तथा नगरपालिका स्तरीय उत्कृष्ट कृषकको छनौट तथा पुरस्कारको प्रवन्ध	१००	१५०	२५०	३००	४००	
	१.२	१.२.१	नगरपालिकाका प्रमुख सिंचाइ योजनाहरूको प्राथमिकिकरण	१००					
		१.२.२	वडास्तरीय सघन कृषि क्षेत्र, मिश्रित खेती बाली/अन्तरबाली वर्गीकरण तथा पहिचान			२५०			
		१.२.३	वडास्तरीय उच्च मूल्यका बाली तथा उत्पादन संभाव्यता अध्ययन	२००					
		१.२.४	प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका बाँझो जमिन क्षेत्रको पुर्नउत्थानका लागी पहिचान, सर्वेक्षण र विवरण संकलन		२००				
	१.३	१.३.१	प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन	२५०					
		१.३.२	फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना		३००				
		१.३.३	आलु, स्याउ, किवी, अलैचि, नासपाती जोन विशेष श्रोत केन्द्रको निर्माण।			५००	५००	५००	
	१.४.	१.४.१	रासायनिक मल माग तथा आपूर्ति	३००	३५०	४००	५००	५५०	
		१.४.२	वडास्तरीय प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन तालिम	५०	५५	६५	७०	८०	
		१.४.३	वडास्तरीय बीज बैङ्क (Seed Bank), निर्माण	८००	८००	९००	१०००	११००	
		१.४.४	कृषि यन्त्र अनुदान	५००	५००	५००	५००	५००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.४.५	नगरपालिकास्तरीय Custom Hiring Center निर्माण	५००	५००	१०००	१५००	२०००	
		१.४.६	मल तथा विउ विजन ढुवानी अनुदान	२००	२५०	३००	३५०	४००	
	१.५	१.५.१	मल, बीउ, विषादी आदिको प्रयोग सम्बन्धी कृषि शिक्षा प्रसारण	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.५.२	नगरपालिकास्तरीय कृषि Call Center को स्थापना				५००	५००	
		१.५.३	कृषक पाठशालाका लागि पाठ्यक्रम निर्माण	५०					
		१.५.४	घुम्ती माटो परिक्षण शिविर सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.५.५	जैविक विषादी उत्पादन तालिम	५०	५०	६०	६५	८०	
	१.७	१.७.१	कृषक तथा बीमा कम्पनी बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम	८०	८०	८५	८५	८५	
		१.७.२	विपन्न कृषक बीमा अनुदान	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.७.३	बाँदर भगाउने यन्त्र खरिद अनुदान पशुगोठ सुरक्षा तथा व्यवस्था अनुदान		२००	२५०	२५०	३००	
		१.७.४	जनावरवाट हुने क्षती जोखिम न्युनिकरण बालीविमाका लागी बिमा कम्पनी संग अर्न्तकृया	५०	५०	५०	५०	५०	
२.	२.१	२.१.१	कृषि ग्राम विशेष अगुवा कृषक अध्ययन तथा अवलोकन भ्रमण	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		२.१.२	अगुवा तथा साना किसान बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम	३०	४०	५०	६०	७०	
		२.१.३	वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना	४००	५००	६००	६५०	७००	
	२.२	२.२.१	सघन कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड निर्माण		३५०				
		२.२.२	कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण	१५०					
	२.३	२.३.१	कृषि सडक (घोषणाका लागि) पहिचान		१५०				
		२.३.२	कृषि सडक स्तरोन्नती	३००	३५०	४००	५००	६००	
		२.३.३.	वडास्तरीय कृषि उपज तथा जडिबुटी संकलन केन्द्र निर्माण		३००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.३.४	नगरपालिकास्तरीय शीत भण्डार निर्माण				२५०	३००	
		२.३.५	घुम्ती माटो परिक्षण शिविर सञ्चालन		१००	१००	१००	१५०	
		२.३.६	आलु, मकै, कोदो को बीज बैङ्क स्थापना			६५०			
३.	३.१	३.१.१	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक अभिमुखिकरण	३०	३०	३५	४०	५०	
		३.१.२	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक र साना किसान अभिमुखिकरण	४०	४५	४५	४५	५०	
	३.२	३.२.१	कृषि जोन र सूपर जोन पहिचान		१००				
		३.२.२	जोन र सूपर जोन स्तरीय स्वचालित बार्षिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण			२००			
	३.३	३.३.१	पकेट क्षेत्र वा जोन सूपर जोन स्तरीय कृषि उद्योगको सम्भाव्यता अध्ययन			३००			
		३.३.२	कृषि उद्यमी विशेष अर्न्तकृया कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		३.३.३	अगुवा कृषि उद्यमी विशेष अभिमुखिकरण तथा अन्तरकृया	३०	३०	३५	४०	४५	
	३.४	३.४.१	कृषि उपज प्याकेजिङ, लेबलिङ गुणस्तर जाँच तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम तथा अन्तरकृया	१००	१००	१००	१००	१००	
		३.४.२	खाद्य तथा कृषि उपज गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना			५००			
		३.४.३	कृषि उपभोक्ता बजारको सम्भाव्यता अध्ययन	२००					
		३.४.४	कृषि सम्बन्धी उपभोग्य वस्तुको बस्तुगत माग सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन		८०				
		३.४.५	रैथाने प्रजातिका बालीहरूको पहिचान तथा बीज बैङ्क स्थापना			५००			
		३.४.६	जैविक प्रविधि र खेती सम्बन्धी तालिम	६०	६०	६०	६०	६०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
४.	४.१	४.१.१	मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन	५०					
		४.१.२	मौरीपालन तालिम सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		४.१.३	लागत सहभागितामा मौरीको घारमा अनुदान		१५०	१५०	१५०	१५०	
		४.१.४	मह ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम सञ्चालन	८०	८०	८०	८०	८०	
		४.१.५	मह उपभोक्ता बजारको अध्ययन	१००					
५	५.१	५.१.१	नगरपालिकामा पाइने सबैप्रकारका जडिबुटीको Profile तयार		३५०				
		५.१.३	नगरपालिका स्तरीय Herborium निर्माण				८००		
		५.१.३	जडिबुटी सम्बन्धी जनचेतना सञ्चार		८५				
		५.१.४	जडिबुटी सम्बन्धी ब्रोसर तथा Profile प्रकाशन		१००				
		५.१.५	स्थानीय जडिबुटी पहिचान तथा उपयोगिता र संरक्षण बारे जनचेतना	३०	३५	४०	४५	५०	
		५.१.६	जडिवुटी जोन स्थापना सम्भाव्यता अध्ययन औषधिय पर्यटन तथा जडिवुटी क्षेत्र विकास कार्ययोजना निर्माण		३००				
	५.२.	५.२.१	जडिबुटी उत्पादक कृषकको विवरण संकलन	५०					
		५.२.२	जडिबुटी उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन	५०	५५	६०	६५	७०	
		५.२.३	आर्युवेद, प्राकृतिक चिकित्सा, योग प्रशिक्षक विज्ञ तथा कृषक अन्तरकृया कार्यक्रम		५०	५०	५०	५०	
	५.३	५.३.१	जडिबुटी उत्पादन प्राविधिक सहयोग कक्ष निर्माण				५००		
		५.३.२	अन्तरबाली अर्न्तगत जडिबुटी उत्पादन तालिम सञ्चालन	८०	८५	९०	९०	१००	
		५.३.३	खेर गैरहेको जमिन र वन क्षेत्रलाई लिजमा दिन विवरण संकलन तथा अभिलेखिकरण	५०	५०	५०	५०	५०	
		५.३.४	कृषि उपज संकलन केन्द्रमा जडिबुटि संकलन कक्ष निर्माण			२५०			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		५.३.५	अति विपन्न कृषकलाई जडिबुटीको व्यवसायिक उत्पादनमा अनुदान	३५०	३५०	३५०	३५०	४००	
		५.३.६	जडिवुटी नर्सरीको संम्भाव्यता अध्ययन	४००					

४.३ पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन

पृष्ठभूमि

घरधुरी तथ्याङ्क संकलन २०७६ का अनुसार सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका को कूल ५२२५ घरपरिवारहरू मध्ये ३८३२ घरपरिवारले पशुपंक्षी पाल्ने गरेका छन् । उच्च पहाडी भूभाग देखि हिमाली क्षेत्र सम्म फैलिएको हुनाले उच्च पहाडी भू-भागमा गाई, भैसी, बाखा, कुखुरा, र उन्नत जातको ट्राउट माछा पाल्ने गरेका छन् भने हिमाली क्षेत्रमा भेडा बाखा, चौरीहरू पाल्ने गरेका छन् । व्यावसायिक हिसाबले हेर्दा कृषकहरूले सबैभन्दा बढी गाई, चौरी गाई, भैसी कुखुरा, भेडा, बाखा, माछा, पाल्ने र बिक्री गर्ने गर्दछन् । पशुपंक्षी पालनमा आधुनिकिकरण र व्यवसायीकरण हुन नसकेकोले यिनीहरूको विक्रि वितरणबाट प्राप्त हुने आम्दानी भने न्यून रहेको छ । हिमाली पहाडी क्षेत्रमा पशुपालनको राम्रो सम्भावना भएकोले व्यावसायिक रुपमा गाई, भैसी, चौरी पालन मार्फत दुग्ध, छुर्पी, ध्यू उत्पादनमा आत्मनिर्भर भइ निर्यात प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ । नेपाली बजारमा नै बाखा तथा लोकल कुखुरा, भेडा उच्च माग रहेकोले सोको समेत यहाँ राम्रो सम्भावना रहेको छ । ट्राउट माछा, तथा खोलामा पाइने माछा पाउने भएता पनि ठुलो स्तरको व्यावसायिक माछापालन भने गरिएको छैन । ट्राउट माछाको बजार राम्रो भएकोले यसलाई व्यवसायीक रुपमा अघि बढाउन सकीन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ लेकाली क्षेत्रमा प्रशस्तमात्रामा घाँसेभूमी भएको हुनाले पशुपालन (भेडा, बाखा, चौरी) व्यवसायलाई व्यापकता गराई दुधजन्य पदार्थहरूको साना तथा मझौला यद्योगहरू संचालन गर्न सकिने । ▪ प्रशस्त मात्रामा चिसो पानीको स्रोत भएको हुनाले पालिकाको तल्लो भू-भाग तथा नदीको किनाारहरूमा ट्राउट माछाको व्यवसाय संचालन गर्न सकिने । ▪ वनजंगलहरू प्रशस्तमात्रामा रहेको हुनाले वन्यजन्तु आरक्षण केन्द्र स्थापना गरी लोप हुनलागेको वन्य जन्तु तथा पंक्षीहरूको संरक्षण गर्न सकिने । ▪ सामुदायिक होमस्टेहरूमा स्थानीय पशुजन्य उत्पादन खपत गर्न सकिने ।
▪ राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीसंग जोड्ने मुख्य सडकहरूको स्तरोन्नती भइरहेको हुनाले ठूला उपभोक्ता बजारसँग सन्निकटता कायम हुने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ पशुपालन व्यवसाय फस्टाउनका लागि नियमित रुपमा पशु घुम्ती शिविर संचालन गर्न कठिन । ▪ भौगोलिक विकटता तथा दुर्गम क्षेत्र भएकोले नस्ल सुधारको लागि उन्नत जातको वीउ ल्याउनको लागि कठिन । ▪ मत्स्य व्यवसायको व्यवसायीकरण र आधुनिकिकरण हुन नसकेको ।
▪ पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको पर्याप्त बजारको संभाव्यता अध्ययन नभएको ।
▪ वन्य जन्तु संरक्षण स्थल स्थापना गर्नको लागिआधारभुत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।

- युवा तथा व्यवसायीक सोचका कृषि उद्यमीहरूलाई यस क्षेत्रमा आर्कषण गर्ने चुनौती रहेको ।
- पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन सेवा केन्द्र, तथा दक्ष प्राविधिकहरूको पर्याप्त व्यवस्था र तालिम नभएको ।

दीर्घकालिन सोच

"व्यवसायिक पशुपंक्षी तथा मत्स्य पालन मार्फत आर्थिक समृद्धि"

लक्ष्य

आधुनिक, वैज्ञानिक र व्यवसायिक पशुपंक्षी तथा मत्स्यपालन मार्फत निर्यातमुखी उत्पादनलाई बढावा दिने ।

उद्देश्यहरू

- ✓ पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु ।
- ✓ पशुपंक्षी जन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्नु ।
- ✓ माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्नु ।

उद्देश्य १: पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखिकरण गर्ने	१.१.१ वडास्तरमा उद्यमशिल सोच भएका इच्छुक युवा तथा अग्रणी कृषकहरूको पहिचान गरिनेछ ।
	१.१.२ कृषि उद्यमीहरूको उत्प्रेरणाका लागि वडास्तरमा उनीहरूको सोच र योजनाबारे सूचना संकलन गरी Start-up का लागि अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ इच्छुक युवा तथा अन्य अगुवा कृषकहरूको लगत संकलन पश्चात पशुपन्छी तथा मत्स्य पालन सम्बन्धी असल अभ्यास तथा प्राविधिक पक्षहरूबारे वर्षमा एक पटक अभिमुखिकरण तथा तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ युवा उद्यमीहरूलाई यसतर्फ आर्कषण गर्न विशेष सहुलियत प्रदान गर्ने	१.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा एकल तथा सामुहिक रुपमा पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिक रुपमा जान खोज्ने कृषक, कृषक समूह तथा वैदेशिक रोजगारीवाट फर्किएका युवाहरूलाई व्याजमा अनुदान दिइने छ ।
	१.२.२ उच्च मूल्य पर्ने पशुपन्छीजन्य उत्पादनका लागि आवश्यक उन्नत जातका नश्लको प्रर्वद्धन गर्न बोका तथा माउ आदिमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.३ स्थानीय सहकारी तथा समूहमा व्यवसाय गर्न चाहनेहरूलाई निश्चित प्रतिशत व्याज तथा सहुलियत तथा लगानीमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य १ः पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.४स्थानिय जातका लोकल कुखुरा, कालिज, बट्टाइ, बङ्गुर लगायत पशुपंक्षी पाल्न चाहने वेरोजगार युवाहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा venture capital को प्रबन्ध गरिनेछ ।
१.३ पशुपन्छी उत्पादनलाई आवश्यक कृषि सामाग्री तथा प्रविधिको उपलब्धता बृद्धि गर्ने	१.३.१ पशुपालनलाई आवश्यक घाँसको उत्पादन वीउ तथा बेर्ना वितरण गरिनेछ ।
	१.३.२ खेर गैरहेको जमिनमा घाँस रोप्न कृषकलाई प्रोत्साहन गर्न घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ प्रत्येक वडामा पशुसेवा केन्द्रद्वारा प्रदान सेवालाई घुम्ती सेवा मार्फत विस्तार गरिने छ
	१.३.४ पशु बिमा कार्यक्रमलाई कृषक मैत्री र प्रभावकारी बनाउन बिमा कम्पनीको समन्वयमा अर्न्तकृया गरिनेछ ।
	१.३.५ पशु रोग नियन्त्रणका लागि भ्याक्सिनेसन तथा Call Center को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.३.६ उन्नत र उच्च प्रतिफल दिने पशुनश्ल सुधार तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवालाई विस्तार गरिनेछ ।
	१.३.७ स्थानीय उपजमा आधारित दाना उद्योग खोल्ने उद्यमीलाई मापदण्डका आधारमा सहुलियत प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.८ पशुशिक्षा प्रर्वद्धन गर्न वडास्तरमा कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.९ व्यवसायिक पशुपालक कृषकलाई लागत सहभागिता Cow Mat वितरण गरिनेछ ।
	१.३.१० पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरिय घाँस बीज बैङ्क तथा डालेघाँस नर्सरी स्थापनाका लागी संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.३.११ नगरपालिकामा संम्भाव्यता हेरी दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना गरिने छ ।
	१.३.१२ चल्ला उत्पादन गर्ने ह्याचरी उद्योग संचालनका लागी निजी क्षेत्र संग अर्न्तकृया गरी विशेष प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य २: पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ कृषि तथा पशुपन्छी तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्ने	२.१.१ नगरपालिकाभर पालिने पशुपन्छीको विवरण अध्यावधिक गर्ने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ।
	२.१.२ नगरपालिकामा हरेक वर्ष पशुपन्छी जन्य उत्पादनको माग आपूर्तिको वस्तुपरक सूचना प्राप्त गरी उत्पादनलाई निर्यातमूखी बनाइने छ।
	२.१.३ हरेक वर्ष नगरपालिकाबाट निर्यात हुने पशुजन्य उत्पादनको वस्तुपरक सूचना अध्यावधिक गरिनेछ।
२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादनको निर्यात गर्ने	२.२.१ नगरपालिकामा उत्पादन हुने पशुपन्छी संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ।
	२.२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादन निर्यात हुनसक्ने सम्भाव्य निकटवर्ती बजार तथा हाटबजारको मागको अध्ययन गनिरेछ।
	२.२.३ ती उत्पादनहरूको ब्रान्डिङ, लेबलिङ, प्याकेजिङ तथा गुणस्तर जाँच गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ।
	२.२.४ उत्पादन र मागको सन्तुलन कायम गर्न ठूला बजारका कृषि उपज संकलन तथा व्यापारीहरूसँग सम्पर्क तथा माग संकलन गर्ने संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ।

उद्देश्य ३ : माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रबर्द्धन गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ माछापालनमा इच्छुक कृषक पहिचान गर्ने	३.१.१ प्रत्येक वडामा सम्भाव्यताका आधारमा माछापालन गर्न चाहने र गरिरहेका कृषक पहिचान गरिनेछ।
	३.१.२ माछापालन गर्न चाहने कृषकलाई प्राविधिक ज्ञान र सीपका लागि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ।
३.२ माछाका भूरामा अनुदान दिने	३.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा माछापालक कृषकलाई पहिलो पटक भूरामा अनुदान दिइनेछ।
	३.२.२ स्थानीय जलवायू अनुकूल उत्पादन हुनसक्ने माछाका बारेमा कृषकलाई जानकारी प्रदान गरिनेछ।
	३.२.३ माछा उत्पादनसम्बन्धी सल्लाह दिन प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिनेछ।
३.३ माछाको स्थानीय माग पूरा गरी निर्यात गर्ने	३.३.१ स्थानीयस्तरमा उत्पादित माछाको खपत हुनसक्ने प्रमुख बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ।
	३.३.२ माछाको निर्यातका लागि संकलन, भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना गरिनेछ।

उद्देश्य ३ : माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.४ पोखरी निर्माणमा अनुदान तथा सहुलियत दिने	३.४.१ स्थानीय जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास गर्न वडा स्तरमा नमूना माछापोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई लागत सहभागिता तथा ब्याजमा अनुदान दिईनेछ ।
	३.४.२ त्यस्ता पोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
	३.४.३ नगरपालिका भरि खेर गैरहेका तर पानीको उपलब्धता हुनसक्ने क्षेत्रमा पोखरी निर्माण गरी ठेक्कामा लगाउन संभावना अध्यन गरिनेछ ।

मत्स्य, पशुपंक्षी पालनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अगुवा तथा यूवा पशुपन्छी पालक कृषक पहिचान	१००					
		१.१.२	व्यवसायिक पशुपन्छी पालनलाई Venture Capital को प्रबन्ध		५००				
		१.१.३	अगुवा तथा यूवा कृषक विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
	१.२	१.२.१	व्यवसायिक पशुपन्छी पालक,युवा, कृषक, र वैदेशिक रोजगारी वाट फर्किएकायुवा लाई व्याज अनुदान		२००	२५०	३००	३५०	
		१.२.२	उन्नत जातका बोका, राँगा, बहर तथा माउमा अनुदान	२००	२००	२५०	३००	३५०	
		१.२.३	सामुहिक व्यवसाय गर्ने समूहलाई व्याजमा सहुलियत	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.४	बेरोजगार युवाहरूलाई पशुपंक्षिपालन विशेष Venture Capital		८००				
	१.३	१.३.१	घाँसको बीउ तथा बेर्ना वितरण		१५०	२००	२५०	३००	
		१.३.२	घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी कृषक तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.३.३	पशुपन्छी स्वास्थ्य घुम्ती सेवा सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.४	पशुबीमा अनुदान तथा अन्तरकृया	१५०	१५०	२००	२००	२००	
		१.३.५	पशुखोप घुम्ती सेवा	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.६	उन्नत नश्ल तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तार		३५०				
		१.३.७	कृषिदाना उद्योग सहुलियत अनुदान	२५०	२५०	२५०	३००	३००	
		१.३.८	पशु कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक प्रबन्ध	५००					
		१.३.९	लागत सहभागितामा Cow Mat वितरण	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.१०	पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरिय घाँस बीज बैङ्क स्थापना			५००			
			डालेघाँस नर्सरी स्थापना संम्भाव्यता अध्ययन	२००					
		१.३.११	दुध पकेट क्षेत्र स्तरिय चिस्यान केन्द्र स्थापना				१०००		
		१.३.१२	हयाचरी उद्योग स्थापना संम्भाव्यता अध्ययन तथा नीजि क्षेत्र अर्न्तकृया		३००				
२	२.१	२.१.१	पशुपन्छी तथ्याङ्क अधावधिक प्रणाली निर्माण		२००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.१.२	वार्षिक पशुजन्य उत्पादन माग तथा आपूर्ति तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण		३५०				
	२.२	२.२.१	पशुपन्छी उपज संकलन केन्द्रको निर्माण				८००		
		२.२.२	पशुपंक्षीजन्य उत्पादन निर्यात बजारको माग अध्ययन		२००				
		२.२.३	प्रशोधन, लेबलिङ, गुणस्तर मापन तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.४	मुख्य उपभोक्ता बजार स्थित व्यापारीहरूसँग माग संकलन		८०				
३.	३.१	३.१.१	माछा पालक कृषक विवरण संकलन	५०					
		३.१.२	माछापालन तालिम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
	३.२	३.२.१	भुरा वितरण	७५	७५	७५	७५	७५	
		३.२.२	माछा पालन प्राविधिक सहयोग कक्ष स्थापना			२००			
	३.३	३.३.१	स्थानीय तथा ठूला उपभोक्ता बजारमा मागको अध्ययन	१००					
		३.३.२	माछा संकलन भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना				५००		

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ
- कृषि क्षेत्र व्यवसायिक र वैज्ञानिक भएको हुनेछ
- खाद्यान्न, मासु, अण्डा, दुधमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन हुनेछ
- कृषिमा युवा कृषकहरूको आर्कषण बढेको हुनेछ
- मध्य तथा उच्च पहाडि नमुना कृषि क्षेत्रको आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास भएको हुनेछ ।
- व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनको शुरुवात भएको हुनेछ ।

४.४ सहकारी

पृष्ठभूमि

ग्रामीण पूँजीको संकलन र उचित सदुपयोगमार्फत आय आर्जन गर्न सहकारीको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको ३ प्रमुख खम्बा मध्ये एक महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको, ग्रामीण अर्थतन्त्र सुदृढीकरणमा मुख्य सहयोगी भूमिका रहेको छ। नगरपालिकामा हाल विधिवत् दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका कृषि सहकारी ११ वटा र २६ वटा अन्य वित्तिय संस्था गरी जम्मा ३७ वटा सहकारी संस्थाहरू रहेका छन्। यी संस्थाहरू महिला, बालकालिका, ऋण तथा बचत, कृषि, पर्यटन, बहुउद्देश्यीय गरी सबै प्रकारका छन्। यी सहकारीहरू मुख्य गरी घना वस्ती भएका मुख्य बजार केन्द्रहरू जस्तै वडा नं. १ को टाक्सिन्दु, वडा नं.२ को वेनी, वडा नं. ३ को तामाखानी, वडा नं. ४ को फाप्लु, वडा नं. ५ को सल्लेरी, वडा नं. ६ को दोर्पु, वडा नं. ७ को गार्मा, वडा नं. ८ को केरुङ, वडा नं. ९ को गोराखानी, वडा नं. १० को टाप्टिङ वडा नं. ११ को तिङला बजार केन्द्रित रहेका छन्।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ सहकारी क्षेत्रतर्फ क्रमश: जनताको आर्कषण बढ्दै गैरहेको ।
▪ सानो रकम भए पनि बचत गर्नुपर्छ भन्ने चेतनाको क्रमश विकास भएको ।
▪ सामुहिकता र सहकार्यमार्फत आर्थिक विकासको सम्भावना रहेको ।
▪ बैंकको पहुँच नपुगेको क्षेत्रमा सहकारी संस्था मार्फत ग्रामिण जानतालाई आर्थिक कारोवार गर्न सहजता ।
▪ सहकारीको परिचालन, नियमन, अनुगमन र खारेजीसम्बन्धी अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
▪ सहकारीको संख्यामा वृद्धि भएतापनि गुणात्मक विकास हुन नसकेको ।
▪ आर्थिक अनुशासन कायम हुन नसक्दा आम नागरिकको बचत जोखिममा पर्ने गरेको
▪ सहकारीको मूल मर्मअनुसार भएको विकास हुन नसकेको ।
▪ नियामक निकायको प्रभावकारीतामा कमी रहेको ।
▪ जनचेतनाको व्यापक विकास गर्नुपर्ने ।
▪ कृषि, उद्योग तथा व्यवसायिकता विकासमा यसको योगदान वृद्धि गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
"सामुहिकता र सहकार्य मार्फत सबल ग्रामीण अर्थतन्त्र निर्माण"
लक्ष्य
सहकारीको संस्थागत विकास मार्फत आम बचतकर्ताको जीवनस्तर उकास्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि र कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु ✓ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लाग्न उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नु

उद्देश्य १: सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि, कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सहकारी शिक्षाको माध्यामबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने	१.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्यमको सहयोगमा सहकारीको महत्व सम्बन्धमा नियमित जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ र सहकारी सञ्चालकहरूलाई संस्थागत क्षमता विकास गर्न संघीय तथा प्रदेश सरकारहरूको सहयोगमा क्षमता विकास अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गर्ने

उद्देश्य १: सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि, कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.१.२ महिलाहरूलाई सहकारीतर्फ आकर्षण गर्न महिला सहकारी विस्तार उत्प्रेरणा तालिम सञ्चालन गर्ने
	१.२.३ नगरपालिकाका प्रत्येक कृषि सघन क्षेत्रलाई समेट्ने गरी कृषि सहकारी संस्था तथा दुग्ध उत्पादक किसानलाई समेट्ने दुग्ध सहकारी संस्था स्थापना गर्न समुदाय स्तरमा कृषक अर्न्तकृया सम्पन्न गरिनेछ ।
१.२ उचित कार्यविधि तथा निर्देशिका निर्माण गरी नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१ नगरपालिकाले सहकारीको अनुमति, खारेजी तथा विघटनको पूर्ण अभिलेखिकरण गर्ने संयन्त्र तथा स्थानीय नीति कानून, मापदण्डको निर्माण गर्ने
	१.२.२ सहकारीले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पार्ने र पारेको प्रभावहरूको वस्तुगत अध्ययन गर्ने

उद्देश्य २ : सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रका लाग्न उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ सहकारी नीति परिमार्जन तथा निर्माण गरी ग्रामिण अर्थतन्त्र मैत्री बनाउने	२.१.१ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्र जस्तै कृषि, उद्योग तथा पर्यटनमा लगानी अभिवृद्धि गर्न स्थानीय सहकारी नीति र ऐनमा आवश्यक सूधार संशोधन र परिमार्जन गरिनेछ ।
	२.१.२ अति विपन्न नागरिक तथा मजदुरहरूलाई सामुहिक बचत गर्ने बानी बसाल्न उत्प्रेरणा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	२.१.३ निश्चित मापदण्डका आधारमा बचत, लगानी तथा ऋण परिचालनमा अब्बल एक सहकारीलाई वार्षिक उचित पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.२.१ सहकारी खेतीलाई प्रोत्साहन गर्न कृषि सहकारी संस्थाको सहयोगमा व्यवसायिकता प्रबर्द्धन तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.२ सहकारीसँग उद्योग र सेवा क्षेत्र विस्तार गर्ने नीति अनुरुप सहकारीमा आधारित स्थानीय उद्योग र सेवाक्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.२.३ सम्भाव्यता र लागत लाभका आधारमा सहकारी खेती वा उद्योग वा सेवा क्षेत्रमा लाग्न चाहने सहकारीका सरोकारवाला सदस्यहरूलाई व्यवसाय विशेष क्षमता अभिवृद्धि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।

सहकारी क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत सहकारी शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम सञ्चालन		८०				नगरपालिका
		१.१.२	महिला सहकारी विकास तथा विस्तार उत्प्रेरणा तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
	१.२	१.२.१	सहकारी व्यवस्थापन कार्यविधि प्याकेज,नीति, कानून तथा मापदण्ड निर्माण		१००				नगरपालिका
		१.२.२	सहकारीको स्थानीय अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव अध्ययन		३००				नगरपालिका
		१.२.३	कृषि सघन क्षेत्र स्तरिय कृषि सहकारी संस्था विस्तारका लागि कृषक अर्न्तकृया कार्यक्रम	८०	८५	९०	१००	१००	नगरपालिका
२.	२.१	२.१.१	उत्पादनशील क्षेत्रमा सहकारी लगानी अभिवृद्धिका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	३००					नगरपालिका
		२.१.२	अति विपन्न नागरीक घरधुरीलाई सहकारीमा प्रवेश गराउन बीउ पूँजी वितरण	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		२.१.३	उत्कृष्ट सहकारी पुरस्कार प्रदान	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
	२.२	२.२.१	सहकारी खेती प्रवर्द्धन तालिम	७५	७५	७५	७५	७५	नगरपालिका
		२.२.२	सहकारीमा आधारित उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन	३००					नगरपालिका
		२.२.३	सहकारी उद्योग तथा सेवा क्षेत्रमा जानचाहने उद्यमीलाई विशेष तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका

४.५ पर्यटन

पृष्ठभूमि

पर्यटक आवागमनको दृष्टिकोणले सोलुखुम्बु एक पर्यटकिय जिल्ला हो । विश्वको उच्च शिखर सगरमाथा हिमाल लगायत अन्य हिमशृङ्खला, झरना, हिमनदिहरू यहाँका आकर्षणका केन्द्र हुन् । तसर्थ पर्यटनको हब (Hub) यो जिल्लाको सोलुदुधकुन्ड नगरपलिकामा मात्र ६९ वटा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकीय स्थलहरूको (धार्मिक तथा पर्यटकीय) पहिचान गरिएको छ । हालसम्म पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको दिगो विकास हुन नसकेता पनि दुधकुण्ड नगरपालिका पर्यटनको प्रचुर सम्भावना रहेको क्षेत्र हो ।

विशेष गरी नगरपालिकालाई पर्यापर्यटन, औषधिय तथा जडिबुटी पर्यटन, पदयात्रा पर्यटन, साहसिक पर्यटन, धार्मिक पर्यटन र कृषि पर्यटनका हिसाबले विकास गर्न सकिन्छ । जडिबुटी तथा औषधिय पर्यटन अर्न्तगत नेपालको हिमाली तथा लेकाली क्षेत्रमा पाइने विभिन्न प्रकारका जडिवुटीहरूको उत्पादन, अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । नगरपालिकामा रहेका हिन्दु देवालय तथा मन्दिरहरूसाथै वौद्ध मार्गीहरूका विहार र गुम्बाहरू भएकोले ति क्षेत्रहरूको विकास मार्फत धार्मिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ । यसर्थ यहाँ साहसिक पर्यटन,सगरमाथा अबलोकन,र तिर्थयात्राको सम्भावना रहेको छ । शेर्पा र तामाङ वाहुल्यता रहेको यस नगरपालिकामा होमस्टे र सांकृतिक पर्यटनको उतिकै सम्भावना छ । दुधकुण्ड तथा पदयात्राका लागि निस्कने पर्यटकहरूको लागि सुविधा सम्पन्न तयारी स्थल तथा होटलहरूको सेवा विस्तार गर्न सके पर्यटन व्यवसायबाट आर्थिक फड्को मार्ने सम्भावना रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ ६९ वटा आन्तरिक तथा वाहिय पर्यटकीय स्थलहरू (धार्मिक तथ पर्यटकीय) पहिचान गरिएको । ▪ नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र दूधकुण्ड पोखरी,आँखा पोखरी, शिर कुण्ड, महाकुण्ड, भूत कुण्ड, टाक्सिन्दु गुम्वा, नुम्बुर हिमाल, टसीथङमेन गुम्वा (४०० बर्ष पुरानो), सर्लो गुम्वा, थुक्तेन छोलिङगुम्वा, पिकेडाँडा, ज्वालामाई मन्दिर, सिलगुडी डाँडा, पाङछोलिङ गुम्वा, खारिया झरना, गुप्तकाली मन्दिर, मेन्दोपाखे गुम्वा, कालिका मन्दिर, पाताले झरना, गौरी टापु, पिके डाँडा,

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू	
	द,ुध पोखरी आदि जस्ता महत्वपूर्ण धार्मिक, प्राकृतिक, तथा ऐतिहासिक पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेका छन् ।
▪	नगरपालिकालाई पर्यटकीय स्थलको रूपमा विकास गर्ने नीति लिइएको ।
▪	नगरपालिकाका उपयुक्त स्थलमा निजीक्षेत्रलाई आकर्षित गरी गुणस्तरीय होटेल, होमस्टे, रिर्सोट तथा लजहरू खोल्न सकिने ।
▪	स्थानीय मौलिक कला र संस्कृतिमा विशेष गरी आदिवासी, जातजातिको सांस्कृतिक विकास र संरक्षण गरी अध्ययन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने ।
▪	पर्यटनका धेरै आयामहरूको सम्भावना भएकोले यसको क्षेत्र व्यापक रहेको ।
▪	तामाङ, शेर्पा लगायतका जातजातिको मौलिक संस्कृति, नाच, गीत, संगीत तथा अन्य अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाले सम्पन्न रहेकाले सांस्कृतिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्दै सामुदायिक होमस्टे संचालन गर्न सकिने
▪	प्रत्येक वर्ष पर्यटन महोत्सव आयोजना गरी साँस्कृतिक नाँच, भेषभूषा प्रदर्शनी, खानपान तथा परम्परागत सीपहरूको प्रदर्शनी गर्न सकिने
▪	पोखरी, कुण्ड, झरना तथा खोलानालामा माछापालन, कृषि, तरकारी र फलफूल फर्महरू र अरु साना उद्योगहरू स्थापना गरी कृषि पर्यटक भित्र्याउन सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू	
▪	उच्चपहाडी तथा हिमाली क्षेत्र जटिल भूधरातल हुनुका साथै सवै सडक कच्ची अवस्थामा रहेकोले यातायाको भरपर्दो सुविधा नभएको ।
▪	पर्यटक बस्न पर्याप्त र सुविधा सम्पन्न होटल तथा रेष्टुरेन्ट आदिको सुविधा नभएको
▪	पर्यटन सूचना केन्द्र लगायतका सञ्चारका साधनहरूको पर्याप्त विकास नभएको
▪	पर्यटकको सुरक्षाको उचित प्रबन्ध नभएको
▪	आपतकालीन उद्धारको उचित व्यवस्था नभएको
▪	एकीकृत पर्यटन विकासको योजना नबनेको
▪	पर्यटकीय स्थलहरूको उचित भौतिक पुर्वाधारको विकास नभएको ।
▪	आकस्मिक स्वास्थ्य उपचार सेवा पर्याप्त नभएको ।
▪	पर्याप्त पर्यटक पथप्रर्दशक तथा व्यावसायिक ट्राभल ऐजेन्सीहरू नभएको ।
▪	सिमित मात्रामा रहेका बैङ्कहरूको भरपर्दो ए.टि.एम. तथा मोवाइल बैङ्किङ सुविधा नभएको ।
▪	नगरपालिकाका प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरूका बारेमा पर्याप्त प्रचारप्रसार नभएको ।
▪	नगरपालिकाको सिमित आयश्रोतका कारण पर्यटकीय पूर्वाधार विकास गर्न चुनौतीपूर्ण भएको ।
▪	निजी क्षेत्रलाई आर्कषण गर्नुपर्ने चुनौती रहेको ।
▪	बाह्य पर्यटकहरूको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुन सक्नेतर्फ सजग हुनुपर्ने ।
▪	सामाजिक विकृतिहरू बढ्न सक्ने जोखिम रहेको ।

दीर्घकालिन सोच
“आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक सम्बृद्धिको आधार पर्यटनको विकास”
लक्ष्य
आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक सम्पन्नताका लागि आगामी ५ वर्षमा पर्यटन क्षेत्रलाई एक आर्थिक आधारशिलाको रुपमा विकास गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु ✓ कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु ✓ जल पर्यटनको विकास गर्नु ✓ धार्मिक तथा पर्यटनको विकास गर्नु ✓ साहसिक, पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।

उद्देश्य १ : आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडकहरूको स्तरोन्नति गर्ने	१.१.१ प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रको विस्तृत विवरण र त्यहाँ पुग्ने प्रमुख मार्गहरूको वस्तुगत विवरण संकलन गरी प्रकाशन गरिनेछ ।
	१.१.२ संघीय र प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा ती प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडक विस्तार तथा स्तरोन्नति गरिनेछ ।
१.२ पर्यटन सूचना व्यवस्थापन तथा सूचना केन्द्रलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने	१.२.१ पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना गरी पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने ।
	१.२.२ पर्यटकलाई आवश्यक सम्पूर्ण सूचना जस्तै जानकारी, सावधानी, नक्सा, हावापानी, परिकार मेनु तथा सुरक्षा, मूल्य सूची, बसोबास सम्बन्धी विवरण संकलन गरी सूचना केन्द्रमा अध्यावधिक गरिनेछ ।
	१.२.३ पर्यटकीय क्षेत्र वरपर इन्टरनेट हटस्पटको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.२.४ पर्यटन वेभसाइट निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.५ पर्यटन क्यालेन्डरको विकास गरिनेछ ।
	१.२.६ पर्यटन सम्बद्ध पत्रकारहरूसँग पत्रकार सम्मेलन गरिनेछ ।
१.३ बसोवासको र सुरक्षाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	१.३.१ नगरपालिकामा आउने पर्यटकलाई बसोबासको बन्दोवस्ती गर्न निजी क्षेत्रसँग अर्न्तकृया गरी होटल, रिसोर्ट खोल्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

उद्देश्य १ : आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.३.२ ठूला होटल तथा रिसोर्टको तत्काल व्यवस्था गर्न नसक्ने स्थितिमा विशेष गरी शेर्पा, तामाङ वस्ती क्षेत्रमा घरवास पर्यटन प्रर्वद्धन गरिनेछ ।
	१.३.३ नगरपालिकास्तरिय एक गेस्टहाउसको निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४ नगरपालिकास्तरीय आकस्मिक उद्धार संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने
	१.३.५ पर्यटक आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रवन्ध गर्ने
१.४ पर्यटन क्षेत्रस्तरिय योजना र पर्यटन विकास समिति निर्माण गर्ने	१.४.१ पर्यटन क्षेत्र स्तरीय समितिका सदस्यहरूलाई पर्यटक व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने
	१.४.२ समिति मार्फत स्थानीय उत्पादन जस्तै रैथाने परिकार, चिनोको सामान, साँस्कृतिक गतिविधि, मेला सञ्चालनगर्न तालिम तथा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.४.३ पर्यटन व्यवसायमा लाग्न इच्छुक युवा तथा लगानीकर्ताको पहिचान गरी अन्तरकृया गरिनेछ
	१.४.४ घरबास पर्यटन तथा अन्य पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न पर्यटन व्यवसायिलाई लागत सहभागितामा Hospitality तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.४.५ समग्र क्षेत्रलाई समेटेर पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण गरिने छ ।

उद्देश्य २ : कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ सघन कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने	२.१.१ फलफुल, जडिवुटी, पशुपंक्षीपालन तथा नगदेबाली नमुना सघन क्षेत्रहरूको राष्ट्रिय र क्षेत्रियस्तरका प्रचारप्रसार गर्न पत्रकार सम्मेलन गरिनेछ ।
	२.१.२ कृषि विषय अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य तथा अध्ययनका लागि कृषि क्याम्पससँग समन्वय गरी नगरपालिकामा आर्कषण गरिनेछ

उद्देश्य ३ : जल पर्यटनको विकास गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ जल पर्यटन पूर्वाधार विकास गर्ने	३.१.१ नगरपालिकाभर रहेका ताल, तलैया, जलाशय, झरना विवरण संकलन गरी जलपर्यटन एकिकृत योजना निर्माण गरिनेछ। र जल पर्यटन विकास गर्न थप सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	३.१.२ सम्भाव्य क्षेत्रमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

उद्देश्य ४ : धार्मिक तथा सम्पदा पर्यटनको विकास गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ धार्मिक स्थलको निर्माण र जिर्णोद्वार गर्ने	४.१.१ सम्पूर्ण मुख्य धार्मिक स्थलहरूको डि.पि.आर तथा गुरुयोजना तयार पारिनेछ
	४.१.२ प्राथमिकता प्राप्त धार्मिकस्थलको जिर्णोदार तथा निर्माण कार्य थालनी गरिनेछ ।
	४.१.३ प्रत्येक वडामा रहेका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको समग्र व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिनेछ ।
४.२ नगरपालिकाका पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचार प्रसार गर्ने	४.२.१ सबै धार्मिक तथा पर्यटकिय क्षेत्र समेटेर वृतचित्र निर्माण गरी सामाजिक सञ्जाल मार्फत प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
४.३ सम्पदा पर्यटनको विकास गर्ने	४.३.१ नगरपालिकामा रहेको मौलिक परम्पराहरूको अध्ययन गरी विवरण संकलन गरिनेछ । ४.३.२ सम्पदा संरक्षण गर्न वडास्तरीय सम्पदा संरक्षण समिति गठन गरी अभिमुकिकरण गरिनेछ ।

उद्देश्य ५ : साहसिक,पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
५.१ नगरपालिकाभर संञ्चालन गर्न सकिने सम्पुर्ण पदमार्गहरूको संम्भाव्यता अध्ययन तथा साहसिक पर्यटन पुर्वाधार विकास गर्ने ।	५.१.१ नगरपालिकाभर संञ्चालन हुनसक्ने पदमार्गहरूको पहिचान गरिनेछ ।
	५.१.२ साहसिक पर्यटन अर्न्तगत गर्न सकिने कृयाकलापहरूजस्तै रक Climbing, लगायतका गतिविधिहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरी विवरण प्रकाशन गरिनेछ ।
	५.१.३ प्रत्येक पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण गरी पर्यटन सुचना प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ ।
	५.१.४ वडा नं. ६ के रातडे डाँडामा सगरमाथाको भ्यू हेर्नको लागि भ्यू टावरको निर्माण ।
	५.१.५ चाडेस्थान र थाल डाँडामा पर्यटकीय प्यारा ग्लाइडिङके व्यवस्था गर्ने ।
	५.१.६ पिके डाँडामा पर्यटकहरूको आकर्षण गर्नको लागि साइक्लिङ मार्ग निर्माण गर्न पहल गर्ने ।

पर्यटन क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	पर्यटन Profile निर्माण	५००					नगपालिका
		१.१.२	नगरपालिकाका मुख्य पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने सडकहरू निर्माण गरी त्यसको स्तरोन्नती	१०००	१२००	१५००	१८००	२०००	नगपालिका
	१.२	१.२.१	पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना			३००			नगपालिका
		१.२.२	पर्यटन सम्बन्धी समग्र जानकारी समेट्ने ब्रोसर निर्माण	१००					नगपालिका
		१.२.३	प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रमा Hotspot सेवाको प्रबन्ध	१००					नगपालिका
		१.२.४	पर्यटन (Portal) वेबसाइट निर्माण	५००					नगपालिका
		१.२.५	वार्षिक पर्यटन पात्रोको निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.२.६	पर्यटन सम्बन्धी पत्रकार सम्मेलन	८०	८०	८०	८०	८०	नगपालिका
	१.३	१.३.१	सम्भाव्य स्थानमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न नीजि क्षेत्रसँग अन्तरकृया	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.३.२	आदिवासी जनजाती सघन क्षेत्रमा होमस्टे सञ्चालन तालिम प्रदान	७५	७५	७५	७५	७५	नगपालिका
		१.३.३	पालिकास्तरीय गेष्ट हाउस निर्माण		५००	१०००	१५००		नगपालिका
		१.३.४	आकस्मिक उद्धार संयन्त्रको निर्माण		५००				नगपालिका
		१.३.५	पर्यटक केन्द्रित आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध			३००			नगपालिका
	१.४	१.४.१	पर्यटन क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूलाई व्यवस्थापन तालिम तथा अभिमुखिकरण	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.४.२	स्थानीय मौलिक उत्पादन, चिनो, परिकार आदि निर्माण तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.४.३	पर्यटन व्यवसायमा व्यवसायिक रुपमा लाग्न चाहने उद्यमीहरूसंग अर्न्तकृया	६०	६५	७०	७५	८०	नगपालिका
		१.४.४	घरबास तथा अन्य पर्यटन सम्बन्धी आतिथ्य सत्कार तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.४.५	पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण		१०००				नगपालिका
२.	२.१	२.१.१	नमूना सघन कृषि क्षेत्रहरूको प्रचार प्रसार	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
		२.१.२	कृषि क्याम्पस तथा विद्यार्थीहरूसँग अन्तरकृया	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
३.	३.१	३.१.१	जल पर्यटन सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	३००					नगरपालिका
		३.१.२	सम्भाव्य क्षेत्रमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न प्रोत्साहन गर्ने		८०				नगरपालिका
४	४.१	४.१.१	नगरपालिकाका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको गुरुयोजना तथा डि.पि.आर. निर्माण		८००				नगरपालिका
		४.१.२	प्रमुख धार्मिक क्षेत्रहरूको जिर्णोद्वार	५००	१०००	१२००	१५००	१८००	नगरपालिका
		४.१.३	वडास्तरिय धार्मिक स्थलहरू व्यवस्थापन योजना		१००				नगरपालिका
	४.२	४.२.१	धार्मिक तथा अन्य पर्यटकीय क्षेत्र समेटेर एक वृत्तचित्र निर्माण			१०००			नगरपालिका
	४.३	४.३.१	नगरपालिकामा रहेको मौलिक परम्पराहरूको अध्ययन गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।		५०				नगरपालिका
		४.३.२	सम्पदा संरक्षण गर्न वडास्तरीय सम्पदा संरक्षण समिति गठन गरी अभिमुकिकरण गरिनेछ ।		८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
५.	५.१	५.१.१	नगरपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय पदमार्ग पहिचान			२५०			नगरपालिका
		५.१.२	साहासिक पर्यटन सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने		३००				नगरपालिका
		५.१.३	पर्यटनलाई सूचना प्रणलिमा जोड्ने			१००			नगरपालिका
		५.१.४	वडा नं. ६ के रातडे डाँडामा सगरमाथाको भ्यू हेर्नको लागि भ्यू टावरको निर्माण ।				८०००	१५००	नगरपालिका
		५.१.५	चाडेस्थान र थाल डाँडामा पर्यटकीय प्यारा ग्लाइडिङके सम्भाव्यता अध्ययन ।		३५०				नगरपालिका
		५.१.६	पिके डाँडामा पर्यटकहरूको आकर्षण गर्नको लागि साइक्लिङ मार्ग निर्माण गर्न पहल गर्ने ।		८०				नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ हिमशृङ्खला रहेकोले , व्यवस्थित सेवा प्रदान गरे पर्यटकहरूको उल्लेख्य आवागमन हुनेछ ।
- ✓ जल पर्यटनको विकास भई पर्यटक आवागमन बढ्ने छ ।
- ✓ धार्मिक क्षेत्रको एकिकृत विकास हुनेछ ।
- ✓ शैक्षिक पर्यटकहरूको आवागमन सूरु हुनेछ

४.६ खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति

पृष्ठभूमि

मुख्यतया कृषि, पशुपालन पेशामा संलग्न घरपरिवारको संख्या बढी भएको ग्रामीण इलाका भएकोले मध्यम र ठूलो स्तरका उपभोक्ता बजारहरूको यहाँ उचित विकास भएको छैन । तसर्थ उद्योग, व्यापार र वाणिज्य क्षेत्रको आधारभूत तहबाट नै विकास हुन बाँकी छ । यद्यपि कृषिमा आधारित केही साना उद्योग र अन्य घरेलु उद्योगहरू यहाँ संचालनमा भईरहेका छन । नगरपालिकामा खानी सम्बन्धी सम्भाव्यता हेर्दावडा नं ३ मा, तामाखानी, फलामखानी स्थानिय स्तरका कृषहरूले पहिले संचालन गरेक थिए । तर विभिन्न किसिमको आर्थिक तथा प्राविधिक समस्याहरूले गर्दा सो खानी हाल वन्द भएको छ । वडा नं. ५ मा फलामखानी (ज्याङदीङ, कुनीखोप), वडा नं.६ मा रातो माटोको खानी (खोरीया), टाँस्ने ढुँगा खानी (खोरीया) वडा नं. ७ मा कमेरो र रातोमाटो खानी, वडा नं. ९ मा फलाम खानी, कमेरो खानी, छाउने ढुँगा, रातोमाटो, वडा १० मा कमेरो, रातोमाटो, छाउने/टास्ने ढुङगा जस्ता बहुमुल्यखानीहरू रहेका छन् भने कुनै संचालनमा आएर पनि बन्द भएको कुनै स्थानिय तहबाट प्रयोगमा ल्याएको र कुनै संचालन भइरहेका छन् । स्थानियवासीहरूका अनुसार यी र यस्ता सम्भावित क्षेत्रमा सम्बन्धित निकायले उत्खनन गरी प्रमाणित भएमा खानी खनिजवाट नै नगरपालिकाले आर्थिक लाभ हासिल गर्ने संम्भावना छ ।

त्यसैगरी वडा नं २ जुनवेसीमा वेकरी हाउस, कागज उद्योग, वडा नं. ३ लोदिङ मा नेपाली कागज, जडीबुटीको तेल निकाल्ने उद्योग, वडा नं. ५ मा नुम्बुर सप उद्योग, ग्रिल उद्योग, वेकरी उद्योग, वडा नं. ५ डोर्पुमा सोलुखुम्बु थुक्पा उद्योग, ज्वालामुखि काष्ठ फर्निचर, वडा नं. ८ फर्निचर उद्योग, जडिबुटी प्रशोधन केन्द्र, साना घरेलु उद्योगहरू संचालनमा रहेका छन । तर्सथ खनिज, जडीवुटी, वन पैदावार, र पशुपालनमा आधारित उद्योगहरूको राम्रो सम्भावना भएकोले उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको विकासका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ तामा, फलाम, स्लेट जस्ता महत्वपूर्ण खानीहरूको उपलब्धता भएको
▪ खानीमा आधारित औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता रहेको
▪ व्यावसायिक रूपमा चौरी, गाई, भैसी, माछा, कुखुरा तथा भेडाबाखापालनको संभावना वढी रहेको
▪ भूमिगत उत्खनन् सम्बन्धी काम हुन सक्ने उद्योग स्थापना गर्न सकिने
▪ नगरँपालिकाका सल्लेरी, दोर्पु, नयाँ वजार, शिसाखोलाा, तिङला, फाप्लु, जुनवेशी, नुनथला जस्ता मुख्य बजारकेन्द्रको रूपमा रहेको
▪ पशुजन्य उत्पादनमा आधारित डेरी तथा मासु, छाला प्रशोधन उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
▪ वनस्पती, जडीबुटीमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने
▪ दुधकोशी नदी, वागम खोला, सोलु खोलाआदिका बगरमा क्रसर उद्योग विकास र बिस्तार गर्न सकिने
▪ स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
▪ औद्योगिक पूर्वाधारहरूको यथोचित विकास गर्न सके नगरपालिकामा रोजगारीको सम्भावना र अवसरहरूको प्रचुरता रहेको

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ वन क्षेत्रमा उत्पादनशील दिगो वन व्यवस्थापन गरी जडिबुटी प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग विकास गर्न सकिने
▪ नगरपालिका भित्र सञ्चालित व्यवसायलाई दर्ता नवीकरण तथा अन्य कानूनी प्रक्रियामा सरलता ल्याई प्रर्वद्धन र संरक्षण गर्न सकिने
▪ जडिबुटी प्रशोधन उद्योग, डेरी उद्योग र हस्तकलामा आधारित घरेलु उद्योगहरूको विकास गर्न सकिने
▪ काष्ठ उद्योगहरूको सञ्चालन गर्न सकिने
▪ प्रस्तावित औद्योगिक क्षेत्रहरू बिस्तार गरी नगरपालिकाभित्र रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने
▪ सिलाई/कटाइ/बुनाइ, मैनबत्ती बनाउने तालिम, मोटरसाईकल तथा साइकल मर्मत तालिम, कृषिजन्य तालिम प्रदान गरी साना तथा घरेलु उद्योगको लागि दक्ष जनशक्ति तयार गर्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू
▪ उद्योगको प्रचुर सम्भावना भए तापनि औद्योगिक पूर्वाधारहरू जस्तै सडक, उर्जा, पूँजी, दक्ष जनशक्ति, प्रविधि आदिको अवस्था अत्यन्त कमजोर रहेको
▪ औद्योगिक उत्पादनको सीप सिकाउने शिक्षा प्रणाली नभएको
▪ नगरपालिकाका बजारकेन्द्रहरूमा ठूलो स्तरको आर्थिक गतिविधि नभएको
▪ निजी क्षेत्रको लगानी आर्कषण गर्न नसकिएको
▪ वित्तीय सुरक्षाको पर्याप्त प्रत्याभूति नभएको
▪ उद्योगमा संलग्न मजदुर तथा औद्योगिक क्रियाकलापका दौरान सामाजिक जटिलता, अपराध आदिको वृद्धि हुन सक्ने
▪ लगानी सुरक्षाको वातावरण आवश्यक पर्ने
▪ औद्योगिक पूर्वाधार विकासमा यथेष्ट बजेट व्यवस्था गरी योजनाबद्ध ढङ्गले लाग्नु पर्ने
▪ उद्योग विकासको लागि सडक, यातायात, विद्युत् तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्नुपर्ने
▪ विभिन्न प्रकारका उद्योगहरू स्थापना गर्दा औद्योगिक प्रदूषण वृद्धि हुन सक्ने
▪ ठूलो आकारको लगानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
"नगरपालिकाको आर्थिक वृद्धिदर पर्यटन, कृषि, वनमा आधारित उद्योगको भर"
लक्ष्य
आगामी पाँच वर्षमा नगरपालिकाको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान कम्तीमा .. प्रतिशत पुर्‍याई रोजगारी श्रृजना गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ उद्योगका लागि आवश्यक आधारभूत पूर्वाधारको क्रमिक विकास गर्नु

- ✓ नगरपालिकामा उत्पादन हुने स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु
- ✓ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ : उद्योगका लागि आधारभूत पूर्वाधारको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ नितिगत सुधार गरी लगानी मैत्री वातावरण निर्माण गर्ने	१.१.१ उद्योगमा लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गर्न उद्योगका लागि जग्गा, रजिष्ट्रेशन, करारमा लिन विशेष सहुलियत र छुट दिने नीति तथा मापदण्ड निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२ उद्योगमा लगानी गर्न असहज र प्रतिकुल रहेका विद्यमान स्थानीय कानूनहरूमा उद्योग लगानी मैत्री हुनेगरी संशोधन गरिनेछ र श्रमिकहरूको सुरक्षा हक र हितका लागि कानूनको अधिनमा रहि स्थानीय नीति र मापदण्ड श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री बनाइने छ ।
	१.१.३ महिला र युवा उद्यमीहरूलाई प्रोत्साहन गर्न विशेष अनुदान र सहुलियतको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.१.४ ठूलोस्तरको बाह्य लगानी भित्र्याउन सरकारी जमिनको सम्भाव्यता अध्ययन गरी निजी क्षेत्रका उद्यमीहरूसँग विशेष छुट र सहुलियत बारे अन्तरकृया गरिनेछ ।
	१.१.५ कम्तीमा ३ जनालाई रोजगारी दिनसक्ने उद्योगका लागि दशलाख पूँजी लगानीको प्रस्ताव सहित आउने स्थानीय उद्यमीलाई ५० प्रतिशत लगानीको ब्याजमा अनुदान दिइनेछ ।
	१.१.६ उद्योगको स्थितिपत्र प्रकाशन गरिनेछ ।
	१.२.१ मुख्य औद्योगिक क्षेत्रसम्मका पहुँच सडकलाई कृषि र पर्यटन सडकसंग एकिकृत गरी स्तरोन्नती गरिनेछ ।
१.२ प्रमुख औद्योगिक पूर्वाधारको सुनिश्चितता गर्ने	१.२.२ स्थानीय कृषि उपजमा आधारित उद्योगलाई प्राथमिकता दिइ कच्चा पदार्थ उत्पादन सुनिश्चित गर्न सम्भाव्य उद्योगी र कृषक बीच अन्तरकृया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.२.३ उद्योग क्षेत्रहरूमा आवश्यक विद्युतिकरण विस्तार गरिनेछ ।
	१.२.४ औद्योगिक सूरक्षाका लागि सूरक्षा निकायसँगको सहकार्यमा शान्ति सुरक्षाको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.५ औद्योगिक श्रमिकहरूको उपलब्धताका लागि स्थानीय रोजगार केन्द्रमा श्रम सुचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : स्थानीय कच्चा पदार्थ, खानी तथा खनिज तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक बृद्धिदर हासिल गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने	२.१.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थमा आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.१.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिनेछ ।
	२.१.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखिकरण तालिमका लागि नगरपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
२.२ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	२.२.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन प्याकेजिङ लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	२.२.२ संघीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा नगरपालिकास्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.२.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ ।
२.३ खानी तथा खनिज क्षेत्रको अन्वेषण, उत्खनन् तथा व्यवस्थापन गर्ने	२.३.१ संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण र उत्खननका लागि आवश्यक नीति, ऐन, नियम र मापदण्डको निर्माण गर्ने ।
	२.३.२ नगरपालिकाभर रहेका वा हुनसक्ने खानी तथा खनिजको अन्वेषण गर्न खानी तथा भू-गर्भ विभागसंग समन्वय गरी विज्ञसंग परामर्श लिइनेछ .
	२.३.३ नदीबाट उत्खनन् हुने गिट्टी, वालुवा र बेसमाटोको उत्खनन् प्रकृयालाई वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी सुव्यवस्थित गर्न मापदण्ड बनाई लागू गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : स्थानीय बजार प्रर्वद्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य, बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्ने ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ बजार, व्यापार तथा वाणिज्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली निर्माण गर्ने	३.१.१ स्थानीय व्यापार, व्यवसाय, आपूर्ति, उपभोक्ता हित सम्बन्धमा नीति, कानून र मापदण्ड निर्माण गरिनेछ ।
	३.१.२ नगरपालिकाभर सञ्चालन भएका व्यवसाय दर्ता तथा अभिलेखिकरण प्रणाली निर्माण गरिनेछ ।
	३.१.३ समग्र व्यापार र वाणिज्यलाई समेटेर वार्षिक रुपमा हुने कारोबारका आधारमा माग तथा आपूर्ति र कारोबारको आकार साथै व्यापार नाफा/घाटाको तथ्याङ्क प्राप्त हुने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ र नगरपाालिकाबाट हुने निकासी तथा आयातको वस्तुगत सूचना तथा तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : स्थानीय बजार प्रर्वद्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य, बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्ने ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.२ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन कार्ययोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	३.२.१ स्थानीय व्यापारिक फर्म तथा व्यवसायको दर्ता अनुमति नवीकरण, खारेजी, बजार तथा गुणस्तर अनुगमन र नियमन गर्न संयन्त्र र नियमित कार्यतालिका बनाइनेछ ।
	३.२.२ मूख्य बजार केन्द्रलाई लक्षित गरी नीजि क्षेत्रसंगको समन्वयमा व्यापारिक स्टल निर्माण गरी बहालमा दिइनेछ ।
	३.२.३ वार्षिक रुपमा मूख्य चाडपर्व तथा अवसर हेरी व्यापारिक मेला आयोजना गर्न वार्षिक पात्रो निर्माण गरिनेछ ।
	३.२.४ परम्परागत रुपमा चलि आएका स्थानीय हाटबजारलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन अध्ययन गरी पूर्वाधार विकास गरिनेछ ।
	३.२.५ प्रत्येक वर्ष नियमित आम उपभोक्ता हित र अधिकार साथै खाद्य गुणस्तर सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्तिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	कर छुट तथा सहुलियतको प्रबन्ध		१००				नगपालिका
		१.१.२	श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री सम्बन्धी नीति, कानून संशोधन गर्न विज्ञसँग परामर्श	५०					नगपालिका
		१.१.२	महिला तथा युवा उद्यमी पहिचान, सहुलियत तथा अनुदान	१००	१५०	२००	२५०	३००	नगपालिका
		१.१.३	ठूला लगानी भित्र्याउन बाह्य लगानीकर्ताहरूसँग लगानी सम्मेलन		५००				नगपालिका
		१.१.४	दशलाखसम्मको उद्योग लगानी प्रस्तावका लागि व्याज अनुदान	२००	२००	२००	२००	२००	नगपालिका
		१.१.५	उद्योग क्षेत्रको स्थिति पत्र प्रकाशन		३५०				नगपालिका
		१.१.६	कच्चा पदार्थ उपलब्धताको आधरमा उद्योग स्थापना गर्ने स्थानको छनौट ।		५०				नगपालिका
	१.२	१.२.१	मुख्य सडकलाई उद्योगसँग जोड्ने	५००	५५०	६००	६००	६५०	नगपालिका
		१.२.२	स्थानीय कृषि उपजमा आधारित उद्योगलाई प्राथमिकता दिइ कच्चा पदार्थ उत्पादन सुनिश्चित गर्ने			८०			नगपालिका
		१.२.३	उद्योग क्षेत्रहरूमा आवश्यक विद्युतिकरण विस्तार		१००	१५०	१५०	१५०	नगपालिका
		१.२.४	शान्ति सुरक्षाको प्रबन्ध	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.२.५	स्थानीय रोजगार केन्द्रमा श्रम सुचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण			३००			नगपालिका
२	२.१	२.१.१	बाली विशेष पकेट क्षेत्र स्तरिय उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन	४००					नगपालिका
		२.१.२	एक वडा एक कृषि उद्योग अन्तर्गत उद्योगी पहिचान		५०				नगपालिका
		२.१.३	कृषि उद्योगी विशेष अभिमुखीकरण कार्यक्रम	८०	८०	८०	८०	८०	नगपालिका
	२.२	२.२.१	स्थानिय औधोगिक उत्पादनहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ, लेवलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ सम्बन्धि तालिम	८०	८५	८५	८५	८५	नगपालिका
		२.२.२	खाद्य गुणस्तर मापन केन्द्रको स्थापना			४००			नगपालिका
		२.२.३	सम्भाव्य उपभोक्ता बजारको अध्ययन		१००				नगपालिका

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
	२.३.	२.३.१	संघ र प्रदेश संगको समन्वयमा स्थानिय खानी तथा खनिज अन्वेषण सम्वन्धि नीति ऐन नियम र मापदण्ड निर्माण		९०				नगपालिका
		२.३.२	खानी तथा खनिज अन्वेषण परामर्श		५०				नगपालिका
		२.३.३	नदिजन्य पदार्थ, बेसमाटो तथा ढुङ्गा उत्खनन मापदण्ड निर्माण			५०			नगपालिका
३	३.१	३.१.१	उपभोक्ता हित, नीति कानुन र मापदण्ड निर्माण			५०			नगपालिका
		३.१.२	व्यवसाय दर्ता अभिलेखिकरण प्रणाली निर्माण		१००				नगपालिका
		३.१.३	आपूर्ति आयात तथा निर्यात सुचना प्रणाली निर्माण		१००				नगपालिका
	३.२	३.२.१	बजार अनुगमन तथा निरिक्षण आन्तरिक पात्रो निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		३.२.२	बहाल बिटौरी कर लागू गर्नेगरी व्यापारिक स्टल निर्माण			१००			नगपालिका
		३.२.३	मूख्य चाडपर्व तथा अवसर हेरी व्यापारिक मेला आयोजना गर्न वार्षिक पात्रो निर्माण गरिनेछ ।	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
		३.२.४	हाटबजार पूर्वाधार निर्माण				१०००		नगपालिका
		३.२.५	उपभोक्ता हित सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका

४.७ बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र

पृष्ठभूमि

बैङ्किङ सेवा जीवन्त हुन उद्योग तथा स्थानीय बजारको विकास भइ पूँजी प्रवाह भई रहने अवस्था सिर्जना हुनुपर्दछ। यो नगरपालीका पूर्णत ग्रामीण परिवेशमा रहेको, उपभोक्ता बजारहरूको विकास नभएकोले पूँजी बजार विकास तथा प्रवाह तुलनात्मकरुपमा अलिक धिमा छ। हाल लक्ष्मी विकास बैंक, एन.आइ.सी एसिया, एन.एम.वि बैङ्क, सेनचुरी बैङ्क, माछापुच्छ्रे बैङ्क,लक्ष्मी बैङ्क, नेपाल बैङ्क, वाणिज्य बैंक ,कृषि विकास बैंक, ग्लोबल आइ.एम.ई बैङ्क, प्राइम कमर्सियल बैङ्क लिमीटेड बैङ्कहरू रहेका छन् भने महिला लघुबित्त, छिमेकी लघुवित्त, महिला उत्थान लघुवित्त संस्था साथै फाइनासं, थुप्रै वचत तथा ऋण र कृषि सहकारी, संस्थाहरू रहेका छन् । त्यसको साथै एउटा सिटी एक्सप्रेस मनि ट्रान्सफर पनि रहेको छ । ग्रामीण अर्थतन्त्र सबल हुन कृषि, पर्यटन र उद्योग क्षेत्र चलायमान हुनुपर्ने भएकोले ती क्षेत्रको क्रमिक विकाससँगै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको विकास स्वतः हुन जान्छ । नगरपालिकाको घरधुरी तथ्याङ्क संकलन २०७६ को तथ्याङ्क अनुसार ५३.६५ प्रतिशत घरधुरीमा परिवारका सदस्यको बैङ्क खाता रहेको छ। हरेक वडामा बैंक शाखाहरू खोल्न सरोकारवालालाई जागरुक गराई स्थानीयलाई साक्षरता तालिम दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ लक्ष्मी विकास बैंक, एन.आइ.सी एसिया, एन.एम.वि बैङ्क, सेनचुरी बैङ्क, माछापुच्छे बैङ्क,लक्ष्मी बैङ्क, नेपाल बैङ्क, वाणिज्य बैंक ,कृषि विकास बैंक, ग्लोबल आइ.एम.ई बैङ्क, प्राइम कमर्सियल बैङ्क लिमीटेड बैङ्कहरू रहेका छन् भने महिला लघुबित्त, छिमेकी लघुवित्त, महिला उत्थान लघुवित्त स्वदेशी संस्था साथै फाइनान्स हरू तथा लघुवीत्तहरू रहेका ।
▪ नगरपालिका क्षेत्रमा ३७ वटा सहकारी संस्थाहरू रहेका ।
▪ नगरपालिकाको महिला बचत समुह तथा महिला सहकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने नीति रहेको ।
▪ अति विपन्न वर्गमा नियमित बचत गर्ने बानीको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्ने नगरपालिकाको नीति रहेको ।
▪ नगरपालिकामा ऋण तथा कर्जा सेवा प्रदान गर्न विभिन्न कृषि तथा महिला समुहहरू सक्रिय रहेका ।
▪ उद्योग, कलकारखाना, बजार केन्द्र, व्यापारिक कारोबारको बिस्तार गर्दै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको विकास गर्न सकिने ।
▪ अन्य बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आर्कषण गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय जनताको अग्रसरतामा माइक्रो फाइनान्स तथा सहकारीहरूको विकास र बिस्तार गर्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
▪ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू प्राय सदरमुकाम वरिपरी मात्र सिमित रहेका ।
▪ विकट र ग्रामीण परिवेशका कारण बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना र पूँजी वृद्धि हुन नसकेको ।
▪ नगरपालिकाको आसपासको वडाहरू बाहेक अन्य सघन बजार केन्द्रहरू र वाणिज्य तथा व्यापारको समुचित विकास नभएको ।
▪ स-साना कुटानी पिसानी मिल्स तथा घरेलु उद्योग बाहेक अरु ठूला अति आवश्यक उद्योग तथा कलकारखानाहरूको स्थापना नभएको ।
▪ वित्तीय संस्थाहरूमा सहज पहुँच नहुँदा तथा अर्थतन्त्र चलायमान नहुँदा स्थानीय पूँजीको विकास कमजोर रहेको ।
▪ सहकारीको सङ्गठनात्मक विकास नभएका कारण लगानीको क्षेत्र र दायरा ठूलो हुन नसकेको
▪ औद्योगिक पूर्वाधार, उद्योग, व्यापारिक केन्द्र र स्थानीय पूँजीको विकास गर्नुपर्ने ।
▪ बैंङ्क तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना हुन नसक्दा स्थानीय लगानीकर्ता तथा पूँजीपतीको पूँजी पलायन भई ग्रामीण अर्थतन्त्र थप कमजोर बन्न सक्ने ।

दीर्घकालीन सोच
“वित्तीय पहुँच वृद्धिमार्फत आर्थिक क्षेत्रको गतिशिलता”

लक्ष्य
प्रत्येक घरधुरीमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको सहज पहुँच स्थापित गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आर्कषण गर्नु ✓ सहज कर्जा प्रवाह र बचत परिचालनमार्फत उद्योग, कृषि पर्यटन क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु

उद्देश्य १: बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आर्कषण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ वित्तीय पहुँच नपुगेका घरपरिवारमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको पहुँच पुर्‍याउने	१.१.१ आफ्नो नाममा बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको पूर्ण विवरण संकलन गरिने छ ।
	१.१.२ निजी क्षेत्रमा बैङ्कहरूसँग सहकार्य गरी इच्छुक घरधनीको घरमा घुम्ती बैङ्क खाता खोल्ने अभियान सञ्चालन गरिने छ ।
	१.१.३ बैङ्क खाता खोल्दा हुने फाइदाका विषयमा तथा महिलालाई बैङ्क खाता खोल्न प्रोत्साहन गर्न बैङ्कसँगको सहकार्यमा स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण गरिने छ ।

उद्देश्य २: सहज कर्जा प्रवाह र वचत परिचालनमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ व्यवसायिक, उत्पादनमूलक ग्रामीण साना तथा मझौला उद्योगमा ऋण प्रवाह अभिवृद्धि गर्ने	२.१.१ स्थानीय उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच ऋण प्रवाहमा सहजीकरण गर्न नगरपालिकाद्वारा अन्तकृया गरिने छ ।
	२.१.२ स्थानीय रोजगारी श्रृजना गर्न युवा उद्यमी र महिलाले तयार गरेको व्यवसायिक योजना, मझौला उद्योग क्षेत्र, पर्यटन वा कृषिमा लगानीका लागि ऋण प्रवाह गर्न नगरपालिका जमानत बसी ब्याजमा निश्चित प्रतिशत अनुदान प्रदान गरिने छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको लगत संकलन	५०					नगरपालिका
		१.१.२	घुम्ती बैङ्किङ सेवा अभियान सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.३	महिलाको बैङ्किङ जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण		८०	८५	९०	९५	
२	२.१	२.१.१	उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच अन्तरक्रिया सहजिकरण	४५	५०	५०	५०	५०	
		२.१.२	युवा र महिला उद्यमीलाई मझौला उद्योगतर्फ विशेष व्याज अनुदान	१००	१२०	१५०	१७०	१९०	

अपेक्षित उपलब्धि

- आगामी ५ वर्षमा नगरपालिकाका ९० प्रतिशतभन्दा बढी घरपरिवारका सदस्यहरूको आफ्नो नाममा बैङ्क खाता हुने छ। व्यक्तिगत ऋण लिने प्रवृत्तिमा उल्लेख्य कमी आएको हुने छ। उत्पादनशील क्षेत्रमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋण प्रवाह वृद्धि भएको हुने छ।

४.८ गरिबी निवारण

पृष्ठभूमि

वि.स. २०१३ साल देखि हालसम्म आवधिक विकास योजनाहरूमा सवैभन्दा बढी देखापर्ने पेचिलो मुद्धाको रुपमा गरिबी निवारण रहेको छ। जति विकासका योजनाहरू बने पनि गरिबी निवारण गर्न सकिएको छैन। दिगो विकास लक्ष्यको पहिलो नं लक्ष्य नै सन् २०३० सम्म सबै प्रकारको गरिबीको अन्त्य गर्ने भन्ने छ भने राष्ट्रिय लक्ष्य शुन्यमा झार्न नसकिएतापनि कुल जनसंख्याको ५ प्रतिशतमा सिमित गर्ने रहेको छ। यस नगरपालिकामा वि.सं. २०७६ मा गरिएको घरधुरी सर्वेक्षणमा कुल ५२२५ घरपरिवारहरू मध्ये आफ्नो आम्दानीले ९ महिना भन्दा वढी खान पुग्ने परिवार संख्या जम्मा ९३६अर्थात १७.९१ प्रतिशत, ७ देखि ९ महिना सम्म खान पुग्ने घर परिवार संख्या ९६३ (१८.८१ प्रतिसत), ४ देखि ६ महिना सम्म खान पुग्ने घरवरिवार संख्या २३०३ (४४.०८ प्रतिशत) छ भने ३ महिना खान पुग्ने परिवार संख्या १००३ (१९.२ प्रतिशत) रहेको छ। अर्कोतर्फ आफ्नो आम्दानीले ३ महिनामात्र खान पुग्ने घरधुरी संख्या समेत १९.२ प्रतिशत हुनुले यो नगरपालिकामा निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेको घरपरिवार समेत उल्लेख्य रहेको स्पष्ट हुन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गरिबी निवारणका कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने अधिकार स्थानीय तहको सरकारलाई प्राप्त भएकोले बास्तविक गरीब पहिचान गरी त्यसको निराकरण गर्न सहज हुने।
▪ खेतीयोग्य उर्वर जमिन पर्याप्त नभएता पनि पर्यटन तथा उद्योगहरूको सम्भावना रहेकोले गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरूसञ्चालन गर्ने अवसरहरू रहेको।
▪ स्थानीय तहमै रोजगार केन्द्रको प्रबन्ध गरिएको।
▪ नगरपालिकाले गरिबी निवारणलाई प्राथमिक दिएको।
▪ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम जस्ता राष्ट्रिय नीतिहरू कार्यान्वयनमा आएको।
▪ युवा उमेरको जनसंख्या रहेको।
▪ वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरूको सीपलाई गरिबी निवारणमा सदुपयोग गर्न सकिने।
▪ रोजगारी श्रृजना, सीपमूलक तालिम आदिमा नगरपालिकाले प्रत्यक्ष सहयोग गर्न सक्ने वैद्यानिक र नीतिगत आधार तयार भएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ वास्तविक गरीबको पहिचान हुन नसकेको
▪ बाह्रै महिना खान नपुग्ने परिवार संख्या उल्लेख्य रहेको
▪ सरकारको मूल कार्यक्रमहरूमा गरीब परिवारको वास्तविक पहुँच पुग्न नसकेको
▪ कृषि उद्योग, पर्यटन र अन्य व्यवसाय प्राय निर्वाहमुखि हुने गरेको
▪ शिक्षा र जनचेतनामा कमी रहेकोले गरिबी घटाउन कठिन र चुनौतीपूर्ण रहेको
▪ युवाहरू अवसर नपाएर विदेश पलायन हुनुपरेको
▪ विगतका गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू वास्तविक रुपमा प्रभावकारी हुन नसकेको

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ श्रमको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास हुन नसकेको
▪ रोजगारमूलक शिक्षाको उचित प्रबन्ध हुन नसकेको

दीर्घकालिन सोच
"ज्ञान सीप र उद्यमशिलताको विकास गरी शुन्यमा झार्ने गरिबी"
लक्ष्य
आगामी पाँच वर्षमा हालको गरिबीलाई पचास प्रतिशत कम गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।

उद्देश्य १: निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ गरिबी सम्बन्धी सूचना र तथ्याङ्क चुस्त दुरुस्त राख्ने	१.१.१ नगरपालिकाभर गरिबीको परिभाषा भित्र पर्ने परिवार वा व्यक्तिको वास्तविक सूचना संकलन र अध्यावधि गरिनेछ ।
	१.१.२ बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन र अध्यावधि गरिनेछ ।
	१.१.३ गरिबीका प्रमुख कारण र गरिबीको सघनता भएका क्षेत्रहरूको पहिचान गरिनेछ ।
१.२ सामाजिक सूरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.२.१ निरपेक्ष गरिबीमा रहेको जनसंख्या लक्षित पोषण तथा खाद्य सुनिश्चितताका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ नगरपालिकाको अनुदानमा लक्षित गरीब घरपरिवारको स्वास्थ्य बिमा गरिनेछ ।
	१.२.३ गरीब आवास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.४ नगरपालिकाभर रहेका असक्त, असहाय, फकिर तथा सडक मानवहरूको तथ्याङ्क संकलन गरिनेछ ।
	१.२.५ असहाय तथा बेसहाराहरूलाई आश्रय स्थल तथा पोषणको प्रवन्ध गरिनेछ ।
१.३ विपन्न लक्षित सिपमूलक तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.३.१ रोजगार केन्द्रलाई सकृय बनाई नगरपालिकामा निरन्तर श्रृजना हुन सक्ने रोजगारका क्षेत्रका बारे सम्भाव्यता अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ ।
	१.३.२ कृषि क्षेत्रको विकास मार्फत रोजगारी श्रृजना गर्न दक्ष कृषि श्रमिक श्रोत केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.३ कृषि श्रमिकहरूलाई सीपमूलक तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.४ बेरोजगार युवाहरूको लगत संकलन गरी उनीहरूको रुची र क्षमता पहिचान गरी सोही अनुसार तालिम प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य १: निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।	
रणनीति	कार्यनीति
	१.३.५ रोजगार केन्द्रको अगुवाइमा Job bank को स्थापना गर्न नियमित अध्ययन र अनुसन्धान गरिनेछ ।
	१.३.६ रोजगारी सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त हुने सूचना प्रविधि संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.७ विपन्न लक्षित करार खेती प्रणाली विकास गर्न भूमि बैङ्क स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.८ अति विपन्न परिवारका सदस्यहरूलाई घरेलु तथा कुटिर उद्योग सञ्चालन गर्न शुन्य प्रतिशत ब्याजमा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

गरिबी निवारणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	गरीब परिवार पहिचान सूचना संकलन	५०					नगरपालिका
		१.१.२	बेरोजगारहरूको सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन	५०					नगरपालिका
		१.१.३	गरिबीका प्रमुख विशिष्टिकृत कारणहरूको अध्ययन गर्ने		१००				नगरपालिका
	१.२	१.२.१	गरीब लक्षित पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम	८०	८५	९०	९५	९५	नगरपालिका
		१.२.२	विपन्न परीवार स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम		१००	१५०	२००	२५०	नगरपालिका
		१.२.३	विपन्न नागरीक आवास कार्यक्रम		५००	५५०	६००	६५०	नगरपालिका
		१.२.४	अशक्त, असहाय, बेसहारा सडक मानव तथ्याङ्क संकलन	५०					नगरपालिका
		१.२.५	बेसहारा आश्रयस्थान निर्माण				५००	१०००	नगरपालिका
	१.३	१.३.१	रोजगार केन्द्रद्वारा रोजगारीका क्षेत्र पहिचान गर्न सम्भाव्यता अध्ययन		४००				नगरपालिका
		१.३.२	दक्ष कृषि श्रमिक श्रोतकेन्द्र स्थापना				५००		नगरपालिका
		१.३.३	कृषि श्रमिक सीपमूलक तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		१.३.४	बेरोजगारलाई रुची अनुसार तालिम सञ्चालन	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
		१.३.५	Job Bank को स्थापना गर्न अध्ययन		१००				नगरपालिका
		१.३.६	Job Information Software निर्माण			५००			नगरपालिका
		१.३.७	विपन्न लक्षित विषेश भुमि बैङ्क स्थापना				७००		नगरपालिका
		१.३.८	अति विपन्न परीवार लक्षित उद्यमी अनुदान	१००	१५०	२००	२५०	३००	नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ आफ्नो आम्दानीले बाह्र महिना खान नपुग्ने परिवार संख्या हालकोबाट ५० प्रतिशत कम हुनेछ ।
- ✓ रोजगारीका अवसरहरू श्रृजना हुनेछन् ।
- ✓ गरीब घरपरिवारको जीवनस्तर सुधार हुनेछ ।

आर्थिक क्षेत्रका नतिजा सूचकहरू

कृषि

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि दर	प्रतिशतमा		
२.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको कूल गार्हस्थ उत्पादनका योगदान	प्रतिशतमा		
३.	प्रभाव	पूर्ण खाद्य सुरक्षा भएका घरधुरी	प्रतिशतमा		
४.	असर	खेतीयोग्य जमिन मध्ये पूर्णरुपमा खेती भैरहेको जमिनको	प्रतिशतमा		
५.	असर	माटोमा औषत जैविक पदार्थको मात्रा	प्रतिशतमा		
६.	असर	झाडी बुट्यान र बाँझो जमिनको	प्रतिशतमा		
७.	असर	पूर्णरुपमा व्यवसायिक कृषिमा प्रयोग भरुहेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.१)	प्रतिशतामा		
८.	असर	वर्षैभरी सिंचाई सुविधा पुगेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.३)	प्रतिशतामा		
९.	असर	जैविक प्रणालीबाट मात्र खेती भैरहेको जमिन	हेक्टर		
१०.	असर	प्रति व्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन	के.जी.मा		
११.	असर	व्यवसायीक कृषिमा लागेका ४० वर्ष मूनिका युवा कृषक	संख्यामा		
१२.	असर	आलु उत्पादन	टन		
१३.	असर	धान उत्पादन	मेट्रिक टन		
१४.	असर	मकै उत्पादन	मेट्रिक टन		
१५.	असर	गहुँ उत्पादन	मेट्रिक टन		
१६.	असर	अन्य फलफुल	टन		
१७.	असर	अन्य तरकारी उत्पादन	टन		
१८.	असर	दुध उत्पादन	लिटर		
१९.	प्रतिफल	कृषि सूचना तथा श्रोत केन्द्र	संख्या		
२०.	प्रतिफल	एग्रोभेट	संख्या		
२१.	प्रतिफल	पशु उपचार केन्द्र	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२२.	प्रतिफल	कृषि औजार बिक्री केन्द्र			
२३.	प्रतिफल	Custom Hiring Center	संख्या		
२४.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु उपज बिक्री केन्द्र/संकलन केन्द्र			
२५.	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि फर्म	संख्या		
२६.	प्रतिफल	कृषि घुम्ती सेवा	वार्षिक संख्या		
२७.	प्रतिफल	कृषक पाठशाला	संख्या		
२८.	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि नर्सरी	संख्या		
२९.	प्रतिफल	ब्रान्डेड कृषि उपज	संख्या		
३०.	प्रतिफल	व्यवसायिक फलफुल खेती गरिएको क्षेत्रफल	हेक्टर		
३१.	प्रतिफल	आधुनिक कृषि औजार तथा यन्त्र प्रयोगकर्ता	कृषक संख्या		
३२.	प्रतिफल	कृषि सहकारी संस्था	संख्या		
३३.	प्रतिफल	सामुहिक खेतीमा संलग्न समूह	संख्या		
३४.	प्रतिफल	रैथाने तर नासिने अवस्थामा पुगेका स्थानीय बाली नश्ल	संख्या		
३५.	प्रतिफल	जलवायू अनुकूलन विशेष बालीनाली	संख्या		
३६.	प्रतिफल	सामुदायिक बीज बैंकको संख्या प.दि.बि.ल (२.५.२.४)			
३७.	असर	स्थानीयस्तरमा उत्पादन भई निकासी हुने बीज	संख्या		
३८.	प्रतिफल	जैविक किटनासक प्रयोगकर्ता	कृषक संख्या		
३९.	प्रतिफल	नगरपालिकाबाट कृषि उपज निर्यात तथा बजारीकरणका लागि दिइएको अनुदान सहायता रकम प.दि.बि.ल.(२.ख.1)	रू लाखमा		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
४०.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रलाई छुट्याइएको बजेटको प्रतिशत (कुल बजेटको) .प.दि.वि.ल.(२.क.१)			
४१.	प्रतिफल	बाली भित्र्याइसकेपछि हुने क्षती	प्रतिशतमा		
४२.	प्रतिफल	वैकल्पिक सिंचाइ प्रविधि प्रयोगकर्ता कृषक	प्रतिशत		
४३.	प्रतिफल	सन्तुलित मूल्य श्रृंखलामा समेटिएका कृषि उपज	संख्या		
४४.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु प्राविधिक जनशक्ति	संख्या		
४५.	प्रतिफल	कृषिमा आधारित उद्योग	संख्या		
४६.	प्रतिफल	पशुधन निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
४७.	प्रतिफल	पन्छीजन्य निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
४८.	प्रतिफल	माछा निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
४९.	प्रतिफल	मह निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
५०.	प्रतिफल	कृषक समूह	संख्या		
५१.	प्रतिफल	कृषि पकेट जोन/सुपर जोन	संख्या		
५२.	प्रतिफल	व्यवसायिक जडिबुटी खेती गरिएको क्षेत्रफल जडिबुटी नर्सरी	संख्या		
५३.	प्रतिफल	व्यवसायिक तरकारी उत्पादन गरिएको क्षेत्रफल	हेक्टर		
५४.	प्रतिफल	कृषि सडकको पहुँचले जोडिएको कृषि क्षेत्रको	प्रतिशत		
५५.	प्रतिफल	रासायनिक मल समयमा प्राप्त हुन नसकि प्रभावित कृषक	प्रतिशत		
५६.	प्रतिफल	व्यवसायिक रुपमा प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्ने कृषक	संख्या		
५७.	प्रतिफल	सघन खेतीपातीले ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर		
५८.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रले ओगटेको पूर्ण रोजगारी	प्रतिशत		
५९.	प्रतिफल	कृत्रिम गर्भादान सेवा संख्या	वार्षिक		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
६०.	प्रतिफल	उन्नत नश्लका पशुपन्छी श्रोत केन्द्र	संख्या		
६१.	प्रतिफल	रैथाने पन्छी तथा पशुपालक फार्म	संख्या		
६२.	प्रतिफल	घाँसेबालीले ओगटेको कृषि क्षेत्र	हेक्टरमा		
६३.	प्रतिफल	भेटिरिनरी प्रयोगशाला	संख्या		
६४.	प्रतिफल	कृषि प्रर्दशनी तथा मेला	संख्या वार्षिक		
६५.	प्रतिफल	माछा पोखरीले हाटबजार ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर		
६६.	प्रतिफल	मौरी घार	संख्या		
६७.	प्रतिफल	कृषि प्राविधिक तालिम तथा अभिमुखिकरण बाट पूर्ण लाभान्वित छु भन्ने कृषक	संख्या		
६८.	प्रतिफल	माछाका भूरा वितरण संख्या	प्रतिवर्ष		

पर्यटन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	पर्यटक आगमन	संख्या		
	असर	रोजगारीमा योगदान	प्रतिशत		
	असर	कूलग्राहस्थ उत्पादनमा योगदान	प्रतिशत		
	असर	पर्यटक बसाइ अवधि	दिन		
	असर	प्रति पर्यटक प्रतिदिन खर्च	डलर		
	प्रतिफल	आधारभूत पूर्वाधार पूर्ण भएका पर्यटकीय गन्तव्य	संख्या		
	प्रतिफल	तालिम प्राप्त पर्यटन सम्बद्ध जनशक्ति	संख्या		
	प्रतिफल	सुविधा (आधारभूत युक्त) होटल, रिर्सोट, लज	संख्या		
	प्रतिफल	होमस्टे	संख्या		
	प्रतिफल	पर्यटन सूचना केन्द्र	संख्या		
	प्रतिफल	वार्षिक पर्यटन पात्रो अन्तर्गत समेटिएका पर्यटन गतिविधि	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	चिनो, कोशेली तथा पर्यटन विक्रि केन्द्र	संख्या		
	प्रतिफल	नविनतम पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
	प्रतिफल	पक्की सडकको पहुँच पुगेका पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
	प्रतिफल	पूर्णरुपमा पर्यटनमा संलग्न रोजगारको	संख्या		

खानी, खनिज, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	गैर कृषि क्षेत्रमा (उद्योगमा) संलग्न रोजगारहरू	प्रतिशत		
२.	असर	कुल रोजगारीमा ठूला उद्योगको योगदान (९.२.२)	प्रतिशत		
३.	असर	कुल ग्राहस्थ उत्पानमा उद्योग क्षेत्रको योगदान (प.दि.वि.ल. ८.३.१)	प्रतिशत		
४.	प्रतिफल	थोक व्यापार क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या	प्रतिशत		
५.	प्रतिफल	खुद्रा व्यापारमा संलगन जनसंख्या	प्रतिशत		
६.	प्रतिफल	आयात मूल्य	रकममा		
७.	प्रतिफल	निर्यात मूल्य	रकममा		
८.	प्रतिफल	थोक तथा खुद्रा व्यापारमा कूल लगानी	रकममा		
९.	प्रतिफल	खानीमा आधारित उद्योग संख्या	संख्या		
१०.	प्रतिफल	साना उद्योग संख्या	संख्या		
११.	प्रतिफल	मझौला उद्योग संख्या	संख्या		
१२.	प्रतिफल	ठूला उद्योग संख्या	संख्या		
१३.	प्रतिफल	व्यवसायिक अभिमुखिकरण तालिम (वार्षिक)	संख्या		
१४.	प्रतिफल	महिला उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१५.	प्रतिफल	यूवा उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१६.	प्रतिफल	समग्र उद्यमीहरूको संख्या (व्यक्तिगत नाममा दर्ता)	संख्या		

बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	आफ्नै नाममा बैङ्क खाता भएका घरपरिवार	संख्या		
२.	प्रतिफल	नगरपालिकामा विस्तार भएका वाणिज्य बैङ्कको	संख्या		
३.	प्रतिफल	नगरपालिकामा विस्तार भएका विकास बैङ्कको	संख्या		
४.	प्रतिफल	नगरपालिकामा विस्तार भएका लघुवित्त	संख्या		
५.	असर	वित्तिय सेवाको पहुँचमा रहेका घर परिवारको संख्या	संख्या		
६.		प्रति १ लाख वयस्कहरूमा वाणिज्य बैङ्हरूमा शाखा (८.१०.१ क)	संख्या		
७.		प्रति १ लाख वयस्कहरूमा ए.टि.एम (८.१०.१ ख) प.दि.बि.ल)	संख्या		
८.		बैङ्कबाट ऋण लिएर व्यवसायका उद्योग सञ्चालन गर्ने व्यवसायीको (९.३.२) प.दि.बि.ल.	संख्या		
९.		लघुवित्तद्वारा समेटिएको खेती गर्ने परिवार प्रतिशत (१०.५.१.१) प.दि.वि.ल.	प्रतिशत		
१०.	असर	३० मिनेटको पैदल दुरीमा बैङ्कि सेवामा पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत		

गरिबी निवारण

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रभाव	गरिबीको रेखामुनि रहेको परीवार (प.दि.बि.ल १.२.१)	प्रतिशत		
२.	प्रभाव	बहुआयामिक गरिबीको दर (प.दि.बि.ल १.२.२)	प्रतिशत		
३.	प्रभाव	बेरोजगारी दर (प.दि.बि.ल ८.५.२)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
४.	प्रतिफल	गरीब लक्षित कार्यक्रमबाट प्रत्यक्ष लाभ लिने घरपरिवार	संख्या		
५.	प्रतिफल	भूमिहिन तर करार खेतीबाट लाभन्वित घरपरिवार	संख्या		
६.	प्रतिफल	आयमूलक सीप विकास तालिमद्वारा लाभान्वित घरपरिवार	संख्या		
७.	असर	अशक्त, असहाय, बेसहारा आश्रयस्थलमा समेटिने	संख्या		
८.	प्रतिफल	स्वास्थ्य बीमाबाट सूरक्षित गरिएका विपन्न परिवार	संख्या		
९.	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका महिला (१.२.१.१)	प्रतिशत		
१०.	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका ५ वर्ष मुनिका बालबालिका (१.२.१.१)	प्रतिशत		
११.	प्रतिफल	कूल बजेटमा सामाजिक सुरक्षा खर्च (१.३.१.१)	प्रतिशत		
१२.	प्रतिफल	आफ्नै नाममा अचल सम्पती भएका महिला (१.४.२.१)	प्रतिशत		

परिच्छेद - ५: सामाजिक क्षेत्र

५.१ शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि

पृष्ठभूमि

शिक्षाले मानिसको चेतनास्तरलाई उन्नत बनाई गुणस्तरिय जीवन बिताउन सहयोग पुऱ्याउँछ। आधुनिक समाजमा एउटा दक्ष र कुशल मानव संशाधन नभई कुनै पनि क्षेत्रको विकास सम्भव छैन । र यस्तो संसाधनको निर्माण शिक्षाको माध्यमबाट मात्र सम्भव छ । विश्वभर अति विकसित मुलुकहरूको समग्र विकासको आधार भनेकै ती मुलुकहरूले शिक्षामा गरेको विशाल लगानिको प्रतिफल हो । नेपालको संविधानले शिक्षालाई नागरिकको मौलिकहकको रुपमा स्थापित गरेको र विशेषगरी आधारभूत तह सम्मको शिक्षा नि:शुल्क र अनिवार्य साथै माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा नि:शुल्क गरेको परिप्रेक्ष्यमा राज्य र विशेषगरी स्थानीय सरकारको भूमिका र जिम्मेवारी महत्वपूर्ण हुन गएको छ ।

ग्रामीण परिवेशको क्षेत्र भएकोले शिक्षाका आधारभूत पूर्वाधारहरूको पर्याप्त विकास हुन नसकेता पनि यस नगरपालिकामा आ.व. २०७६/७७ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा नगरपालीकामा पठनपाठनका लागि आधारभूत विद्यालयको सङ्ख्या ५२, माध्यमिक विद्यालय १०, बहुमुखी क्याम्पसर २ वटा, प्रविधिक शिक्षालय २ वटा, (कृषि, जे.टि.ए, भटेरेनरी, कृषि वाली विज्ञान), निजी विद्यालयको संख्या ५ गरी जम्मा ७१ वटा शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन् । वर्तमान समयमा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढ्दै गइरहेको अवस्थामा ग्रामीण क्षेत्रमा भने निजी क्षेत्रको न्युन संलग्नता देखिन्छ । नगरपालिकामा घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ को तथ्याङ्क अनुसार कुल जनसंख्या २३०९८ मध्ये ६ देखि ५९ वर्ष उमेरका साक्षरता ७१.१३ प्रतिशत, १५ देखि ५९ प्रौढ साक्षरता ५७.०४ प्रतिशत, र ५९ वर्ष भन्दा माथिका साक्षरता २.९६ प्रतिशत रहेको छ । अर्कोतर्फ आधारभूत र माध्यमिक तहमा विद्यालय पाठ्यक्रममा रहेको विज्ञान र प्रविधिको सामान्य औपचारिक अध्यापन बाहेक विज्ञान र प्रविधि विकासमा थप प्रयासहरू हुन सकेका छैनन् ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकामा २ वटा वहुमुखी क्याम्पस र २ वटा प्राविधिक शिक्षालयहरू रहेको ।
▪ नगरपालिकामा आधारभूत विद्यालय ५२, माध्यमिक विद्यालय ९, संस्थागत (निजी) ५ वटा विद्यालयहरू रहेका छन् ।
▪ ९५ प्रतिशत विद्यालयहरूमा खानेपानी तथा शौचालयको व्यवस्था भएको ।
▪ सामुदायिक विद्यालयहरूमा दिवा खाजाको व्यवस्था भएको ।
▪ सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूको साझेदारीमा गुणस्तरीय शिक्षाको लागि पहल गरिएको ।
▪ कक्षा ५ सम्म स्थानिय भाषामा पाठ्यक्रम निर्माण गर्नको लागि पहल गरिएको ।
▪ नगरपालिकाले आधारभूत तह र माद्यामिक तहको परिक्षामा उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने विद्यालय तथा विद्यार्थीलाई पुरस्कृत गर्ने नीति लिइएको
▪ विद्यालयहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्थित गर्न नगर शिक्षा समिति गठन गर्ने नीति लिइएको

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकाले प्रारम्भिक बाल विकासलाई अनिवार्य तथा आधारभूत तहसम्म नि:शुल्क गर्ने, विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधिको पहुँच बढाउने,शैक्षिक सामाग्री र विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था गर्ने, विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान गर्ने, शिक्षा सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अभिभावक विहिन र असहाय बालबालिकाहरूको उचित संरक्षण, पालनपोषण र शिक्षाको प्रबन्ध गर्ने नीति लिएको
▪ विगत वर्षहरूका तुलनामा शिक्षामा सर्वसाधारणहरूको पहुँच बढेको
▪ नगरपालिका द्वारा गरिब तथा जेहेन्दार विद्यार्थीको लागि छात्रवृत्तिको रकम विनियोजन गरिएको
▪ आवश्यक मात्रामा शैक्षिक संस्थाहरू एकआपसमा गाभ्न (:भचनभ) तथा नयाँ स्थापना गर्न सकिने
▪ बाल विकास केन्द्रको भौतिक तथा शैक्षिक स्तरोन्नति गर्न सकिने
▪ निजी क्षेत्रको सहयोग लिई शिक्षामा लगानी तथा स्तर वृद्धि गर्न सकिने
▪ प्रौढ शिक्षा तथा अनौपचारिक शिक्षालाई निरन्तरता दिई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन सकिने
▪ विद्यमान शिक्षण संस्थाहरूको थपस्तरोन्नती गर्न सकिने
▪ माध्यमिक तहमा कम्प्युटर शिक्षा तथा नगरपालिकामा आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्न तद्अनुरुपका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने
▪ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा आवश्यक मात्रामा शैक्षिक सामग्रीहरूको थप व्यवस्था, पुस्तकालय तथा विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
▪ शिक्षकहरूलाई तालिम दिई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
▪ दक्ष शिक्षक, गुणस्तरीय शिक्षा दिन सक्ने, कृषि, विज्ञान तथा अन्य प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालनमा ल्याउन सकिने

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ बालविकास, आधारभूत, र सिमित माध्यमिक शिक्षाको सुविधा भए पनि पर्याप्त उच्च शिक्षालयको अभाव
▪ नगरपालिकामा प्राविधिक धारको विद्यालय २ वटा मात्र रहेका कारण प्राविधिक शिक्षाबाट नगरपालिका लाभान्वित हुन नसकेको
▪ विद्यालयहरूमा स्थानीय आवश्यकता समेट्ने पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागु नगरिएको
▪ विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी मिलान नगरिएको
▪ विद्यालयमा विषयगत शिक्षकको कमी हुनुकासाथै तल्लो तहमा दरवन्दी भएका शिक्षकले माथिल्ला कक्षामा पढाउनु पर्ने बाध्यता
▪ विद्यालयहरूमा किताब-कापी-कलम, स्वच्छ खानेपानी, समावेशी शौचालय, पुस्तकालय, सुरक्षित भवन, फर्निचर तथा समय सापेक्ष सूचना प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको अपर्याप्तता वा अभाव
▪ विद्यालय तथा विद्यार्थीहरूमाझ स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक भावना कमी भएको

दुर्बल पक्ष: प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ कतिपय विद्यालय भवन कच्ची र असुरक्षित साथै आवश्यक पूर्वाधार नभएको र भूकम्प तथा प्राकृतिक विपत्तिले क्षति गर्न सक्ने
▪ अतिरिक्त क्रियाकलाप, विद्यार्थी मैत्री शिक्षा तथा खेलकुद सामग्रीको अभाव भएको
▪ हरेक विद्यालयमा सुविधा सम्पन्न खेल मैदानको व्यवस्था नभएको
▪ लक्षित निरक्षर तथा सीमान्तकृत वर्गलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था नभएको
▪ छोरीहरूले छोराहरू सरह शैक्षिक अवसरहरू प्राप्त गर्न पूर्णरूपमा अझै नसकेको
▪ विद्यालय क्षेत्रका शैक्षिक समस्याहरूको समयमै सम्बोधन नगर्ने हो भने राष्ट्रलाई आवश्यक सक्षम, दक्ष र कर्मठ नागरिक उत्पादन हुन नसक्ने ।
▪ आदिवासी,जनजाति दलित र तथा पिछडा वर्ग/समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्तर अगाडि बढाउनु पर्ने
▪ समग्र शैक्षिक समस्याहरू सम्बोधन गरी शैक्षिक संस्थाहरूलाई सुविधासम्पन्न बनाउन बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने
▪ शिक्षाको गुणस्तर सुधारमा व्यापक लगानी तथा प्रभावकारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने
▪ चुस्त दुरुस्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने
▪ शैक्षिक क्यालेण्डरलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्नुपर्ने
▪ परिवर्तित पाठ्यक्रम अनुसार शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई नियमित तालिम प्रदान गर्नुपर्ने
▪ बालमैत्री तथा विद्यार्थीमैत्री शिक्षण सिकाइ तथा अन्य नवीनतम शिक्षण पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने
▪ अन्तराष्ट्रिस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नुपर्ने
▪ सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने
▪ प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षाको बढोत्तरी गरिनुपर्ने
▪ शैक्षिक ऋण तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनुपर्ने
▪ विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने
▪ अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नुपर्ने
▪ दक्ष शिक्षकहरूको आवश्यकताअनुरूप आपूर्ति गर्नुपर्ने
▪ सामुदायिक विद्यालयमा अंग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पनि पठनपाठन गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने
▪ शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीकरु विच नियमित अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने ।
▪ अभिभावकमा आफ्नो वालवालिकाको जिम्मेवारी प्रति चासो कमी हुनु ।

दीर्घकालिन सोच
"राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी मानव श्रोतको निर्माण"

लक्ष्य
निरक्षरता शून्यमा झारी आधारभूत देखि उच्च तह सम्मको गुणस्तरीय शिक्षा नगरपालिकाभित्र उपलब्ध गराउने ।

उद्देश्यहरू
✓ न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गरी आधारभूत र माध्यामिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ✓ निरक्षरता शुन्यमा झार्नू ✓ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु ✓ राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु ✓ विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।

उद्देश्य १: न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास मार्फत आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा निर्माण गर्दै लैजाने	१.१.१ नगरपालिकाभर सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरूको निरिक्षण गरी त्यहाँ रहेका भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै भवन, कक्षा कोठा, शौचालय, पुस्तकालय, पिउने पानी, डेस्क, बेन्च, शिक्षक दरवन्दी, विज्ञान प्रयोगशाला लगायतको अवस्थाबारे वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.१.२ पहिलो चरणमा विद्यालय भवन, कक्षाकोठा र शौचालयको भौतिक निर्माण र व्यवस्थापन गर्न रकम विनियोजन गरिनेछ ।
	१.१.३ भौतिक निर्माण पश्चात अत्यावश्यक शैक्षिक सामाग्रीको क्रमश प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.१.४ विद्यालयलाई आवश्यक खेलमैदानको उचित प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.५ विद्युत सेवा नपुगेका विद्यालयमा विद्युत वा सौर्य उर्जाको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.६ हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.७ विद्यार्थी संख्याको आधारमा गाभ्नुपर्ने विद्यालयहरूको अध्ययन सम्पन्न गरिनेछ ।
१.२ अत्यावश्यक शैक्षिक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१ विद्यार्थी संख्या तथा शिक्षक संख्याको आधारमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात हेरी सोको विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिनेछ ।
	१.२.२ विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी कम भएका विद्यालयमा दरवन्दी व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.३ कक्षाको आवश्यकता र पाठ्यक्रमको माग अनुरुप शिक्षकहरूलाई आफ्नो विषयमा दक्ष तुल्याउन नियमित विषयगत तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
१.३ सबैका लागि आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्न	१.३.१ पूर्व प्राथमिक अथवा बालविकास, आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा साथै विशेष शिक्षा सम्बन्धी कानून र मापदण्ड निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।

उद्देश्य १: न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास मार्फत आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
स्थानीय नीति तथा कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	१.३.२ समग्र शिक्षा विकास गुरुयोजना निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	१.३.३ अति विपन्न समूदायका विद्यालय जाने बालबालिकाको तथ्याङ्क तयार पारिनेछ ।
	१.३.४ विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय जानबाट बञ्चित बालबालिकालाई विद्यालय पुऱ्याउन नसक्नुका कारणहरूको अध्ययन गरी तीनको निराकरण गरिनेछ ।
	१.३.५ विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय अनिवार्य पठाउन अभिप्रेरित गर्ने विशेष अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.६ घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.७ विद्यालय जाने उमेर छँदै बाल विवाहमा परेका या शिक्षाबाट बञ्चित बालबालिकालाई बुहारी शिक्षा अन्तर्गत विद्यालयमा आउने वातावरण निर्माण गर्न अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.८ एक वडा एक सामुदायिक वाचनालय तथा पुस्तकालय निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २: निरक्षरता शुन्यमा झार्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ अति विपन्न, दलित र विद्यालय जानबाट बञ्चित विद्यार्थी तथा बस्यक केन्द्रित शैक्षिक अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.१ अतिविपन्न र विद्यालय जानबाट वञ्चित सम्पूर्ण बालबालिकालाई अनिवार्य रुपमा विद्यालय पुऱ्याउन विशेष छात्रवृत्तिकोषको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.२ हरेक वडामा निरक्षरहरूको विवरण तयार पारिनेछ ।
	२.१.३ प्रत्येक वडामा निरक्षर केन्द्रित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कक्षालाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.४ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षाको उपलब्धि मापन गर्न कक्षा समापन पश्चात वार्षिक सर्वेक्षण गरिनेछ ।
	२.१.५ स्थानीय सञ्चार माध्याम मार्फत तथा वडास्तरमा शिक्षाको महत्वका विषयमा निरक्षर केन्द्रित जनचेतनामूलक कार्यक्रम अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.६ वडा स्तरिय एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : व्यवहारिक, प्राविधिक, जिवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ प्राविधिक र व्यवहारिक शिक्षा केन्द्रित शिक्षालय तथा पाठ्यक्रमको निर्माण गरी लागू गर्ने	३.१.१ एक वडा एक प्राविधिक तथा व्यावसायिक विद्यालय स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	३.१.२ नगरपालिका स्तरिय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय संचालन गर्न सकिने विद्यालय पहिचान गरी रकम विनियोजन गरिनेछ ।
	३.१.३ CTEVT को सम्बन्धनमा नगरपालिकास्तरिय एक बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	३.१.४ प्राविधिक विद्यालयलाई आवश्यक पूर्वाधार सम्पन्न
	३.१.५ प्रमुख पर्यटकिय अक्ष अन्तर्गत पर्ने नगर भएकोले पर्यटन सम्बन्धि विशेष पाठ्यक्रम निर्माण गरँ लागू गरिनेछ ।
३.२ नैतिक मूल्यमा आधारित जीवनोपयोगी शिक्षाका लागि हरेक तहमा पाठ्यक्रम अनिवार्य गरी लागू गर्ने	३.२.१ हरेक तह साथै औपचारिक साथै अनौपचारिक क्षेत्रको शिक्षामा नैतिकता, अनुशासन र जीवन शीप (Life Skills) विकास गर्न पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।
	३.२.२ हरेक तहको शिक्षामा, आध्यामिक तथा आत्मिक विकास, सेवाभाव, मानवता, ध्यान, योग र स्वयंसेवा प्रर्वद्धन गर्ने पाठ्यक्रम तयार गरी अनिवार्य लागू गर्न त्यस्ता विषय शिक्षकहरूलाई अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.३ बालबालिकालाई आवश्यक सन्तुलित भोजनका बारेमा अभिभावक र स्वयं बालबालिकाहरूलाई सूसूचित गर्न विद्यालयस्तरीय पोषण शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिहरूको व्यवहारिक प्रयोग गर्ने	४.१.१ हरेक विद्यालयमा नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिको प्रयोगका बारेमा नियमित शिक्षक अभिमुखिकरण तालिम प्रदान गरिनेछ साथै सुचना प्रविधीका क्षेत्रमा सक्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.१.२ निर्धारित पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरुप सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न प्रत्येक विद्यार्थीको PIS (व्यक्तिगत सूचना प्रणाली) निर्माण गरिनेछ ।
	४.१.३ शिक्षण सिकाई मापन गर्न प्रमाणिक तथा वैज्ञानिक ग्रेडिङ प्रणालीको प्रयोग गरिनेछ ।
४.२ स्थानीय आवश्यकता अनुरुप	४.२.१ राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक शिक्षा नीति, ऐन र नियमको परिधिमा रहि स्थानीय आवश्यकता अनुरुप पाठ्यक्रम निर्माण गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्ने	४.२.२ विज्ञान प्रविधि, गणित, अंग्रेजी जस्ता विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने विद्यार्थी तयार पार्न सूचना प्रविधिको प्रयोग मार्फत विद्यार्थीहरूलाई तहगत हिसाबले सु-सूचित बनाउन विद्यालयमा इन्टरनेट सहितका आधारभुत पूर्वाधारको अनिवार्य व्यवस्था मिलाईने छ ।
	४.२.३ विद्यार्थीको व्यक्तिगत रुचि र झुकावको पहिचान गरी हरेक विद्यालयमा नियमित अतिरिक्त कृयाकलाप अन्तर्गत गायन, वाद्यवादन, नृत्य, अभिनय, खेलकुद, चित्रकला, वतृत्वकला जस्ता कृयाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षकको प्रवन्ध गरिनेछ ।
४.३ विद्यार्थीहरूको ज्ञानको क्षितिज वृद्धिहुने कृयाकलाप नियमित गर्ने	४.३.१ विद्यार्थीहरूलाई वार्षिक पात्रोको विकास गरी नियमित रुपमा शैक्षिक भ्रमण गराइने छ ।
	४.३.२ विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक, जीवनोपयोगी र व्यवहारिक ज्ञान दिलाउन नियमित स्थलगत अध्ययन र परियोजना कार्यमा संलग्न गराइने छ ।
	४.३.३ विद्यालय शैक्षिक पात्रोमा प्रबन्ध गरी नियमित रुपमा विज्ञान, प्रविधि, कला, खेलकुद, पेशा व्यवसाय आदिमा सफल व्यक्तित्वहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई साक्षात्कार गराइने छ ।
	४.३.४ विद्यालयमै ज्ञान, विज्ञान, सफलता, साहस र जितका कथाहरू समेट्ने वृतचित्र तथा चलचित्रहरूको नियमित प्रर्दशन गराउने व्यवस्था मिलाईने छ ।
	४.३.५ हरेक विद्यालयमा नियमित पाठ्यक्रम अतिरिक्त बाल तथा अन्य पुस्तकहरू समेटेर एक विद्यालय एक पुस्तकालयको व्यवस्था गरिनेछ ।
	४.३.६ विद्यार्थीहरूलाई ज्ञान सिप सम्बन्धी क्षेत्रीय, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा भाग लिन पूर्व तयारी गरिनेछ ।
४.४ पाठ्य सामाग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	४.४.१ नियमित पठनपाठनका लागि आवश्यक पुस्तकालय र पाठ्य पुस्तकहरूको समयमै प्रबन्ध गर्न नगरपालिकास्तरिय एक संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।
	४.४.२ हरेक विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन गर्न पुस्तकालय कक्ष निर्माण गरिनेछ ।
	४.४.३ हरेक विद्यालयमा एक कम्प्युटर प्रयोगशाला निर्माण गरिनेछ ।
	४.४.४ हरेक मा.वि.मा एक विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण गरिनेछ ।
४.५ नियमित अनुगमन तथा निरिक्षण गरी शैक्षिक कृयाकलापहरूलाई समय सापेक्ष सुधार गर्ने	४.५.१ विद्यालयमा शिक्षकहरू नियमित उपस्थित भएको हाजिरी सुनिश्चित गर्न वडा अध्यक्ष र प्रधानाध्यापकहरूसँग हरेक महिनामा अन्तकृया गरी सूचना लिइनेछ ।
	४.५.२ विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिका लागि कक्षा शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाई हरेक चौमासिक परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशन पश्चात अभिभावक अन्तकृयालाई अनिवार्य गरिनेछ ।
	४.५.३ शिक्षण सिकाइमा उत्कृष्ट विद्यालयलाई हरेक वर्ष पुरस्कृत गर्न एक कोषको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	४.५.४ उत्कृष्ट नीजि विद्यालय व्यवस्थापनका अनुभव साट्न वर्षमा एक पटक सामाजिक दायित्व अन्तर्गत नीजि तथा सामुदायिक विद्यालयहरूबीच अन्तक्रृया आयोजना गरिनेछ ।
	४.५.५ हरेक कक्षामा उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने छात्र/छात्रा विद्यार्थीलाई पुरस्कृत गरिनेछ ।
	४.५.६ हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षकलाई वार्षिक पुरस्कार कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।
	४.५.७ उच्च शिक्षामा जान चाहने विशेष जेहेन्दार विद्यार्थीहरूलाई मापदण्डका आधारमा शैक्षिक ऋण प्रदान गर्न “जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च शिक्षा कोष” निर्माण गरिनेछ ।
	४.५.८ हरेक विद्यालयमा शिक्षकहरूलाई क.म.श (E) हाजिरीको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	४.५.९ कोरोना महामारी जस्ता माहामारीका समयमा वैकल्पिक विधिवाट अध्यापन गराउन आवश्यक भौतिक पुर्वाधारको प्रबन्ध, विद्यार्थीको सर्वेक्षण सहित कार्ययोजना निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।
	४.५.१० Early Childhood Development तथा शिशुकक्षामा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई आवश्यक विषेश तालिम प्याकेज सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.११ प्रधानअध्यापक तथा व्यवस्थापन समिती अध्यक्ष लक्षित शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.१२ नरपालिकास्तरिय एक वैज्ञानिक तथा व्यवहारिक शैक्षिक पात्रोको निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य ५: विज्ञान, प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
५.१ विज्ञान र प्रविधिमा रुचि भएका विद्यार्थी बालबालिका तथा युवाहरूको पहिचान तथा प्रोत्साहन गर्ने	५.१.१ हरेक मा.वि.मा अध्यापनरत विज्ञान शिक्षकको सहयोग र समन्वयमा विज्ञानमा विशेष रुची भएका विद्यार्थीहरू पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	५.१.२ त्यस्ता विद्यार्थीहरू सम्मिलित गरी वर्षमा एक पटक एक नगरपालिका स्तरिय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना गरिनेछ ।
	५.१.३ विज्ञान प्रर्दशनीमा संलग्न विद्यार्थीहरूलाई वर्षमा एक पटक राष्ट्रियस्तरका बैज्ञानिक वा विज्ञानका उच्च शिक्षा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट प्रशिक्षण सञ्चालन गरिनेछ ।
	५.१.४ कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिमा नगरपालिकामा भित्रिएको कुनैपनि नविन प्रविधिबारे विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउन स्थलगत भ्रमण गराइनेछ ।

उद्देश्य ५: विज्ञान, प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	५.१.५ यस नगरपालिकाबाट राष्ट्रिय वा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तित्वहरूसँग विभिन्न उपयूक्त अवसर पारेर साक्षात्कार गराइनेछ ।
	५.१.६ औपचारिक शिक्षाको परिधि भन्दा वाहिर रहेका तर विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान गर्न अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूको वस्तुगत विवरण तयारी	८५					नगरपालिका
		१.१.२	भूकम्प प्रतिरोधीविद्यालय भवन निर्माण			१०००	१५००	२०००	
			छात्र, छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण				५००		
		१.१.३	शैक्षिक सामाग्री खरीद	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.४	एक विद्यालय एक खेलमैदान निर्माण तथा व्यवस्थापन	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.१.५	विद्युत पहुँच नपुगेका विद्यालयमा विद्युत जडान वा सोलारको प्रबन्ध			५००			
		१.१.६	हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रवन्ध		५००				
		१.१.७	गाभ्नु पर्ने विद्यालयहरूको सम्भाव्यता अध्ययन	२००					
	१.२	१.२.१	शिक्षण विद्यार्थी अनुपात अध्ययन	१००					
		१.२.२	नपुग शिक्षक दरबन्दी पूर्ति एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी कार्यक्रम		५०		८०		
		१.२.३	विषय शिक्षक तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.३	१.३.१	शिक्षा नीति, मापदण्ड तथा कानून निर्माण		१००				
		१.३.२	शिक्षा गुरुयोजना निर्माण		५००				
		१.३.३	अति विपन्न, सिमान्तकृत, विद्यालय जानबाट वञ्चित बालबालिकाको विवरण संकलन	८५					
		१.३.४	विद्यालय जाने बालबालिका नजानुका वस्तुगत कारणको अध्ययन	९०					
		१.३.५	अभिभावक अभिमुखिकरण तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	५०	६५	७०	७५	८०	
		१.३.६	घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन	४०	५०	६०	७०	८०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
२.	२.१	२.१.१	अति विपन्न र सिमान्तकृत बालबालिका छात्रवृत्ति कोष स्थापना		३००				
		२.१.२	निरक्षरको विस्तृत विवरण संकलन	५०					
		२.१.३	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा सञ्चालन (प्रत्येक वडा)	१००	१००	१००	१००	१००	
		२.१.४	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा उपलब्धि मापन सर्वेक्षण	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.१.५	निरक्षर केन्द्रित शिक्षा सञ्चार तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम (स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट)		७५				
		२.१.६	एक वडा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना				१०००		
३.	३.१	३.१.१	“एक वडा एक प्राविधिक विद्यालयसम्भाव्यता अध्ययन	३५०					
		३.१.२	नगरपालिका स्तरिय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गर्न संम्भाव्य विद्यालय पहिचान तथा रकम विनियोजन	८०					
		३.१.३	एक बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापनार्थ सम्भाव्यता अध्ययन	१००					
		३.१.४	कृषि विद्यालय पूर्वाधार विकास कार्यक्रम			५००			
		३.१.५	पर्यटन सम्बन्धि विशेष पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गरिनेछ।		२५०				
	३.२	३.२.१	हरेक तहको पाठ्यक्रममा नैतिक, जीवनोपयोगी सामाग्री तय गर्न परामर्श सेवा	५०	५०	५०	५०	५०	
		३.२.२	नैतिकता, जीवनोपयोगी शीप, आत्मिक विकास, योग साधना अध्यापन गर्ने शिक्षक व्यवस्थापन		२००				
		३.२.३	विद्यालय स्तरीय पोषण शिक्षा कार्यक्रम		२००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
४.	४.१	४.१.१	नविनतम शिक्षण सिकाई तालिम सञ्चालन	८०	९०	९५	९५	९५	
			शिक्षकहरूलाई सुचना प्रविधि तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.१.२	विद्यार्थी व्यक्तिगत सूचना प्रणाली निर्माण		१००				
		४.१.३	शिक्षण सिकाई उपलब्धि मापन ग्रेडीङ्ग प्रणाली निर्माण		१००				
	४.२	४.२.१	स्थानीय माग अनुसारको पाठ्यक्रम निर्माणका लागि परामर्श सेवा			५००			
		४.२.२	विद्यालय स्तरिय E Learning पुर्वाधार निर्माण			८००			
		४.२.३	अतिरिक्त कृयाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षक दरबन्दी		१००				
	४.३	४.३.१	विद्यार्थी शैक्षिक भ्रमण व्यवस्थापन खर्च	५००	५५०	६००	६५०	७००	
		४.३.२	स्थलगत अवलोकन तथा परियोजना कार्य संचालन	५०	६०	७०	८०	९०	
		४.३.३	सफल व्यक्तित्व साक्षात्कार कार्यक्रम	४५	४५	४५	४५	४५	
		४.३.४	वृत्तचित्र तथा चलचित्र प्रर्दशनी व्यवस्थापन			१००	१००	१००	
		४.३.५	पुस्तकालयमा पुस्तक खरीद	१००	१००	१००	१००	१००	
		४.३.६	विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगिता पूर्व तयारी		५०	५०	५०	५०	
		४.३.७	बहुक्षेत्रिय शिप विकास तथा व्यवसायिक तालिम केन्द्र				५००		
	४.४	४.४.१	पाठ्यपुस्तक तथा शैक्षिक सामग्री आपूर्ति संयन्त्र निर्माण			२००			
		४.४.२	पुस्तकालय कोठा वा भवन निर्माण मा.वि स्तरिय book corner स्थापना					१०००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		४.४.३	एक विद्यालय एक कम्प्यूटर प्रयोगशाला निर्माण			५००	५००	५००	
		४.४.४	माध्यमिक स्तरको विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण			७००	७००	७००	
		४.४.५	विद्यार्थी दिवा खाजा व्यवस्थापनमा सुधार		१००	१००	१००	१००	
	४.५	४.५.१	इ. हाजिरी व्यवस्थापन तथा वडा अध्यक्ष प्रधानाध्यापक अन्तरकृया	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.२	शिक्षक अभिभावक र विद्यार्थी विच अन्तरकृया कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.३	उत्कृष्ट विद्यालय पुरस्कार कोष		१००				
		४.५.४	निजी सामुदायिक विद्यालय अन्तकृया कार्यक्रम		८०	८०	८०	८०	
		४.५.५	जेहेन्दार छात्र/छात्रा छात्रवृत्ति कोष निर्माण			३००			
		४.५.६	हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार कोष स्थापना			५००			
		४.५.७	जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च अध्ययन कोष निर्माण		५००				
		४.५.८	शिक्षकहरूलाई E हाजिरी प्रवन्ध	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.९	महामारी विशेष वैकल्पिक शिक्षा पुर्वाधार निर्माण	२००	३००	३००	४००	४००	
		४.५.१०	ECD विशेष शिक्षक शिक्षिका तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.११	प्रधानअध्यापक शैक्षिकव्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास तालिम		१००				
		४.५.१२	नगरपालिका स्तरिय शैक्षिक पात्रो निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	
५.	५.१	५.१.१	हरेक विद्यालयबाट विज्ञानमा विशेष रुची र क्षमता भएका विद्यार्थी पहिचान	४०	४५	५०	५५	६०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		५.१.२	नगरपालिकास्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना	६०	६०	६०	६०	६०	
		५.१.३	विशेष विज्ञानमा अभिरुची र क्षमता भएका विद्यार्थीलाई अभिमुखिकरण कार्यक्रम	३०	३०	३०	३०	३०	
		५.१.४	नगरपालिकामा भित्रिएका नविनतम प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन	६०	६५	७०	७५	८०	
		५.१.५	विज्ञान र प्रविधि सम्बन्ध वैज्ञानिकहरूसँग साक्षात्कार कार्यक्रम	३०	३५	४०	४५	५०	
		५.१.६	औपचारिक शिक्षा भन्दा वाहिर रहि विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान	२५	२५	२५	२५	२५	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ निरक्षरता शुन्यमा झर्नेछ ।
- ✓ आधारभूत शैक्षिक पूर्वाधारको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत शिक्षा सबैका लागि अनिवार्य हुनेछ ।
- ✓ पर्यटकिय नगर भएकोले प्राविधिक पर्यटन सम्बन्धि पढाइ शुरु गर्ने ।
- ✓ माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।
- ✓ राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ नैतिकता, राष्ट्रप्रेम र मानव मूल्यमा आधारित शिक्षाको विकास हुनेछ ।
- ✓ विज्ञान र प्रविधिमा युवाहरूको आर्कषण बढ्ने छ ।

५.२ स्वास्थ्य

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ३५ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरिएको छ। उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन भनि उल्लेख गरिएको छ। यसै हकको कार्यान्वयन गराउने स्थानीय सरकारहरू भएकोले स्थानीय तहमा आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार र सेवाहरूको प्रबन्ध हुन अपरिहार्य छ। हाल यस नगरपालिकाका ११ वटै वडामा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने इकाइहरू सञ्चालनमा रहेका छन् नगरपालिका मा ९ वटा स्वास्थ्य चौकी, ४ वटा फार्मेसी, ३ वटा आधारभुत स्वास्थ्य केन्द्र, २१ वटा गाँउघर क्लिनिक, टि.वि उपचार केन्द्र गरी ६ वटा बर्थिङ सेन्टर, साथै नगरपालिका भित्र २५ वटा खोप केन्द्र वाट स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिएको छ।। साथै, सवै वडामा स्वास्थ्य स्वयमसेविका मार्फत परिवार नियोजन सेवा, प्रजनन तथा प्रसुती सेवा तथा पोषण सेवा सञ्चालनमा रहेका छन भने स्वास्थ्यसुचना सञ्चार तथा प्रचार प्रसारलाई निरन्तर अगाडी बढाइएको छ। जिल्ला सदरमुकाम समेत यहि नगरपालिकामा पर्ने हुँदा वडा .न. ४ फाप्लुमा २९ शैयाको जिल्ला अस्पताल रहेको छ, जहाँबाट केहि आधारभूत सेवाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ। हिमालि जिल्ला भएकोले विशेषज्ञ सेवा लिन भने ठूला शहर वा राजधानिनै पुग्नु पर्ने अवस्था रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकामा ३ वटा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ६ वटा बर्थिङ सेन्टर, ९ वटा स्वास्थ्य चौकी र २५ वटा खोप केन्द्रहरू रहेका।
▪ करार सेवा द्वारा रिक्त दरवन्दीमा पदपूर्ती।
▪ ७० बर्ष माथिको जेष्ठ नागरिक र "क" वर्गको अपाङ्गता भएकाहरूलाई घरैम स्वस्थ्य परिक्षण र उपचार।
▪ नि:शुल्क नपाइने औषधिको व्यवस्था र समय समयमा वडा स्तरमा स्वास्थ्य शिविर मार्फत सेवा
▪ सुत्केरी महिलाको कोशेली सहित अनमी द्वारा घरैमा स्वास्थ्य परिक्षण भैरहेको
▪ सबै वडाहरूमा खोप केन्द्रहरू, गाउँघर क्लिनिक तथा आधारभुत स्वास्थ्य इकाइहरू रहेका।
▪ प्रत्येक वडामा स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरू रहेका।
▪ बार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा अस्पताल निर्माण, महिला स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता तथा पोषण सुधार गर्ने नीति लिइएको
▪ नगरपालिकाद्वारा विभिन्न रोगका लागि घुम्ती स्वास्थ्य शिविरहरू/गाउँघर क्लिनिक सञ्चालन हुने गरेको
▪ नि:शुल्क वितरण गरिने औषधीको आपूर्तिलाई सहज गराउन सकिने
▪ वैकल्पिक चिकित्सा पद्दति जस्तै जडिबुटी, होमियोप्याथी, प्राकृतिक चिकित्सा तथा योग तथा ध्यान केन्द्रको व्यवस्था गर्न सकिने।
▪ विद्यमान स्वास्थ्य पूर्वाधारहरूलाई स्तरोन्नति गरी तिनीहरूको सेवा प्रभावकारी बनाउन सकिने।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ खोप केन्द्रलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन सकिने ।
▪ प्रत्येक वडामा बर्थिङ् सेन्टरहरू निर्माण गरी सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ एक सुविधासम्पन्न अस्पताल स्थापना गरी नगरपालिकाबासीलाई स्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ आवश्यकता अनुसार प्रत्येक वडामा २ वटा सम्म आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र निर्माण गरी नगरपालिकाबासीमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विकास गर्न सकिने ।
▪ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकालाई थप तथा सबलीकरण गरी स्वास्थ्य सेवामा परिचालन गर्न सकिने
▪ एम्बुलेन्स सेवामा प्रभावकारीता ल्याईजेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती महिलालाई सुत्केरी हुने बेला नगरपालिकाबाट निशुल्क एम्बुलेन्स सेवा प्रदान गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ आपतकालीन उपचार सेवाको अभाव ।
▪ जटिल रोगको उपचार तथा शल्यक्रिया सेवा आदिको अभाव ।
▪ रक्तसञ्चार सेवा उपलब्ध नभएको ।
▪ सर्जिकल सामग्री तथा अन्य आवश्यक उपकरणको अभाव ।
▪ २४ सै घण्टा आकस्मिक सेवाको अभाव ।
▪ सुविधासम्पन्न अस्पताल तथा विज्ञ डाक्टरहरूको अभाव ।
▪ स्वास्थ्य चौकीमा कर्मचारीको उपस्थितिमा नियमितता नभएको ।
▪ महामारी प्रतिकार्य इकाई तथा संयन्त्रको सुदृढ व्यवस्था नभएको ।
▪ स्वास्थ्य सेवाको उचित व्यवस्था र प्रबन्ध नहुँदा विरामीको अकालमै मृत्यु हुन सक्ने ।
▪ स्वास्थ्य चेतनाको अभावका कारण बालबालिका स्वास्थ्य, महिला तथा प्रजनन् स्वास्थ्य, जेष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य र समग्र सामुदायिक स्वास्थ्य जोखिममा पर्न सक्ने ।
▪ समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधारका लागि ठूलो आकारको बजेट तथा कर्मचारी र विशेषज्ञहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने ।
▪ स्वास्थ्य केन्द्र तथा स्वास्थ्य चौकीको स्तर वृद्धि गरी सुविधा सम्पन्न बनाउनु पर्ने ।
▪ आधारभूत तहबाट नै पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो बजेटको व्यवस्थापन गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ कतिपय निजी औषधी पसलले बिना प्रेस्क्रिप्सन औषधी बेच्ने प्रचलनमाथि नगरपालिकाले निगरानी गर्नुपर्ने
▪ छरिएको वस्ती तथा विकट भौगेलिक क्षेत्र भएकोले सेवाग्राहीहरू प्रभावित हुनुपरेको ।

दीर्घकालिन सोच
“घरदैलोमै आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितिता”

लक्ष्य
आगामी पाँच वर्ष भित्र आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण सम्पन्न गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा नगरपालिकामै उपलब्ध गराउनु ✓ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रर्वद्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ :आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा नगरपालिकामै उपलब्ध गराउनु ।	
रणनीति	कार्यनीति
१.१ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा रहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको क्रमश स्तरोन्नती गरिनेछ ।
	१.१.२ नगरपालिकास्तरिय एक अत्याधुनिक प्रयोगशाला डाइनोष्टिक (Diagnostic) ल्यावको निर्माण गरिनेछ
	१.१.३ फाप्लुमा रहेको २९ शैयाको हस्पिटल अन्तर्गत एक २४ मै घण्टा सेवा सञ्चालन हुने प्रसुती सेवा केन्द्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.४ नगरपाकिस्तरिय एक बाल उपचार ईकाइको स्थापना गरिनेछ ।
	१.१.५ नगरपालिकाभर समेट्ने गरी २४ सै घण्टा सेवा उपलब्ध हुने एम्बुलेन्स सेवाको सुनिश्चतता गरिनेछ ।
	१.१.६ नगरपालिकास्तरिय एक रक्तसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.७ नगरपालिका स्तरिय एक आखाँ उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.८ नगरपालिकास्तरिय एक प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित गर्भपतन सेवा तथा परिवार नियोजन सेवा इकाइ निर्माण गरिनेछ
	१.१.९ नगरपालिकास्तरिय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१० नगरपालिकास्तरिय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.११ नगरपालिकास्तरिय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.११ नगरपालिकास्तरिय एक मनोपरामर्श इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१२ नगरपालिकास्तरिय एक अक्सिजन प्लान्ट को निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१३ नगरपालिकास्तरिय एक सामान्य शल्य चिकित्सा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१४ नगरपालिकास्तरिय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१५ नगरपालिकास्तरिय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१६ नगरपालिकास्तरिय एक Ultrasound सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य १ :आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा नगरपालिकामै उपलब्ध गराउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.२ स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास गर्ने	१.२.१ नगरपालिकाको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन गरिनेछ ।
	१.२.२ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.३ सम्पूर्ण स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई क्षमता विकास सम्बन्धी नियमित तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.४ एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायकको व्यवस्थापन गर्न थालनी गरिनेछ ।
	१.२.५ आमा संग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरी गर्भवति तथा सुत्केरी आमाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण सुरक्षा कायम गरिनेछ ।
	१.२.६ आमा सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
१.३ आधारभूत स्वास्थ्य सेवावाट अति विपन्न र आम नागरिकलाई बञ्चित हुन नदिने	१.३.१ अति विपन्न नागरिकको आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न स्वास्थ्य बीमामा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.२ वडास्तरमा नियमित निशुल्क स्वास्थ्य जाँच घुम्ती शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ निशुल्क वितरण गरिने औषधिको आपूर्ति र भण्डारण प्रणाली चुस्त र दुरुस्त पारिनेछ ।
	१.३.४ अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.३.५ गम्भिर प्रकृतिका रोगहरूको उपचारमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने निशुल्क सेवाहरूलाई सहजिकरण सिफारिस र प्रभावकारी बनाउन एक र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाइ (Rapid Response Unit) को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.३.६ बेला बेलामा आइपर्ने Covid-19 जस्ता तथा अन्य माहामारीका लागि आधारभूत पूर्वाधारको बन्दोबस्ती गर्न एक महामारी विपद व्यवस्थापन तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.७ अति विपन्न परिवारमा सुनौलो हजार दिनमा शिशु र आमाको पोषण पूरा गर्न पोषण प्याकेजको निर्माण गरी निशुल्क वितरण गरिनेछ ।
	१.३.८ वालवालिकाको नियमित तौल र उचाइ समेत जाँच्ने प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.३.९ जेष्ठ नागरिक विशेष निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.१० वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य २ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रर्वद्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ स्वास्थ्य प्रति सचेत नागरिक निर्माण गर्न व्यापक जनचेतना जागरण अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्याम तथा सामाजिक सञ्जाल मार्फत नगरपालिकाको सकृयतामा व्यक्तिगत स्वास्थ्य तथा स्वस्थ व्यवहार सम्बन्धी सामाग्रीहरू नियमित प्रसारण गरिनेछ ।
	२.१.२ प्रत्येक सघन बस्ती भएका टोलहरूमा योगा साधना तथा प्रवचन केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	२.१.३ विद्यालय पाठ्यक्रममा व्यक्तिगत तथा सामुदायिक स्वास्थ्यका क्षेत्रलाई अनिवार्य समेट्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.४ विद्यालयमा जङ्कफुड निषेध गर्न विद्यालय व्यवस्थापन तथा अभिभावकसंग नियमित अन्तरकृया गरी निषेध गरिनेछ ।
	२.१.५ शारिरीक व्यायाम वा श्रमको स्वास्थ्यमा पर्ने सकारात्मक असर बारे नियमित जनचेतना फैलाउन सञ्चार माध्यामसँग सहकार्य गरिनेछ ।
	२.१.६ धुम्रपान र मद्यपानलाई नियन्त्रण र कम गर्न निश्चित अवधि वा स्थानबाट बिक्रि वितरण हुने व्यवस्था मिलाई जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।
	२.१.७ आफ्नै घरआँगन र करेसाबारीमा उपलब्ध हुने सागसब्जी, फलफुल र खाद्यान्नहरूको पोषणको स्तर तथा सन्तुलित भोजनका बारेमा विद्यालयस्तरमा नियमित रुपमा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.८ आम नागरिकलाई नियमित सम्पूर्ण स्वास्थ्य जाँचका फाइदाबारे व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
२.२ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतीको विकास र त्यसको अवलम्बन गरी जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्ने	२.२.१ नगरपालिकास्तरिय एक आयुर्वेद उपचार केन्द्रको विकास गर्न पूर्वाधार तयार पारिनेछ ।
	२.२.२ नगरपालिकास्तरिय एक प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना गर्न नीजि क्षेत्रसँग अन्तरकृया गरिनेछ ।
	२.२.३ स्थानीय स्तरमा रहेका लामा झाँक्री तथा बैद्यहरूलाई स्वास्थ्य चेतना फैलाउन विशेष तालिम प्याकेज निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

स्वास्थ्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	वडास्तरीय स्वास्थ्य चौकिहरूको स्तरोन्नती	५००	६००	७००	८००	९००	
		१.१.२	नगरपालिकास्तरीय सुविधा सम्पन्न प्याथोलोजी ल्याब निर्माण			५००	५००		
		१.१.३	सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्ष निर्माण			५००	५००		
		१.१.४	बाल उपचार इकाई निर्माण			७००			
		१.१.५	एम्बुलेन्स सेवा सुनिश्चित		१००				
		१.१.६	रक्तसञ्चार सेवा संचालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन	२००					
		१.१.७	नेत्रालयको स्थापना		५००	५००	६००	६५०	
		१.१.८	प्रजनन् सेवा, परिवार नियोजन तथा सुरक्षित गर्भपतन सेवा इकाई स्थापना		५००				
		१.१.९	नगरपालिकास्तरिय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण				७००		
		१.१.१०	नगरपालिकास्तरिय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण				७००		
		१.१.११	नगरपालिकास्तरिय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण					६५०	
		१.१.११	मनोपरामर्श सेवा केन्द्र स्थापना			५००			
		१.१.१२	अक्सिजन प्लान्ट स्थापना		८००				
		१.१.१३	एक शल्य चिकित्सा इकाइ निर्माण			८००			
		१.१.१४	रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण					८००	
		१.१.१५	नगरपालिकास्तरिय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण		५००				
		१.१.१६	नगरपालिकास्तरिय एक Ultasound सेवा इकाइको निर्माण			५००			
	१.२	१.२.१	स्वास्थ्यकर्मीको दरबन्दी व्यवस्था	१००					
		१.२.२	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.३	अन्य स्वास्थ्यकर्मी तालिम तथा अनुसन्धान	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.४	एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायक व्यवस्थापन	३५	३५	३५	३५	३५	
		१.२.५	आमासँग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन	४०	४०	४०	४०	४०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.६	आमा सुरक्षा कार्यक्रम अर्न्तगत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
	१.३	१.३.१	विपन्न नागरिक स्वास्थ्य बीमा अनुदान	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.३.२	वडास्तरीय निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.३	नि:शुल्क वितरण हुने औषधि नियमित आपूर्ति	६०	६०	६०	६०	६०	
		१.३.४	अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन	३०					
		१.३.५	र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाई (Rapid Response Unit) को व्यवस्था			१००			
		१.३.६	महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण	२००					
		१.३.७	विपन्न नागरिक सुनौला हजार दिन पोषण व्यवस्था	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.८	वालवालिकाको नियमित तौल र उचाइ जाँच्ने व्यवस्था	४०	४५	४५	४५	४५	
		१.३.९	निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.३.१०	वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
२.	२.१	२.१.१	स्वास्थ्य शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम	३०	३५	४०	४५	५०	
		२.१.२	योग साधना प्रवचन केन्द्र स्थापना (वडास्तरीय)		२००	२००	२००	२००	
		२.१.३	व्यक्तिगत र सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विद्यालय पाठ्यक्रम			१५०			
		२.१.४	जङ्क फुड उन्मूलन विद्यालय अभियान अर्न्तगत अभिभावक अर्न्तकृया	३५	३५	३५	३५	३५	
		२.१.५	शारिरीक व्यायाम तथा श्रमको महत्व विषयक सूचना सञ्चार	३०	३५	४०	४५	५०	
		२.१.६	धुम्रपान र मध्यपान नियन्त्रण सचेतना अभियान	४०	४०	४०	४०	४०	
		२.१.७	“सन्तुलित र पोषिलो भोजन रोजौं, घर आगन नै खोजौं” कार्यक्रम	३०	३०	३०	३०	३०	
		२.१.८	नियमित स्वास्थ्य जाँचको महत्वबारे विशेष जनचेतनामूलक कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२	२.२.१	नगरपालिका स्तरीय एक आर्युवेद स्वास्थ्य केन्द्र स्थापना		३००	३००	३००	३००	
		२.२.२	नगरपालिका स्तरिय प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना		२००	२००	२००	२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.२.३	लामा, झाँक्रि, वैद्यहरूलाई तालिम	३०	३०	३०	३०	३०	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधारको विकास भई नगरमै शुलभ तथा गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ आवश्यक मात्रामा दक्ष स्वास्थ्य जनशक्तिको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा अति विपन्न नागरिकको पहुँच स्थापित हुनेछ ।
- ✓ स्वास्थ्य चेतनामा व्यापक सुधार आउने छ ।
- ✓ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धती तर्फ आम सर्वसाधारणको आर्कषण बढेको हुनेछ ।

५.३ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य

पृष्ठभूमि

विशिष्ट भूगोल र परम्परागत मान्यताका आधारमा प्रत्येक समुदायको आफ्नै अलग्गै पहिचान, जीवनशैली, भेषभूषा र रहनसहन हुन्छ । सदियौंदेखि अभ्यास गर्दै आइरहेका रीतिरिवाजले मानिसको दैनिक जीवनलाई नियमित र व्यवस्थित गर्न सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ । अर्कोतर्फ समुदायपिच्छे आफ्ना-आफ्ना धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज र परम्पराहरू हुन्छन् । ती फरक रीतिरिवाज, रहनसहन र परम्पराहरू समुदाय र समाजका विशिष्ट पहिचान साथै बौद्धिक सम्पदाहरू (Intellectual Property) भएकोले तिनीहरूको संरक्षण गर्नु जरुरी छ । यस नगरपालिका यस्ता मौलिक तथा साँस्कृतिक विविधतामा धनी नगरपालिका हो । यस नगरपालिकामा विभिन्न जाति, धर्म, सम्प्रदाय र समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । विभिन्न जातिहरूको बसोवास रहेको यो नगरपालिकामा हिन्दु र बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको बाहुल्यता रहेको छ भने अन्य धर्मावलम्बीहरूपनि रहेका छन् । यि समुदायले विभिन्न किसिमको चाड पर्व मनाउने गर्दछन् । जस्तैः दशै, तिहार, तिज, ल्होसार, डुम्जी पर्व, उधौली पर्व बुद्ध जयन्ति आदि भने विभिन्न किसिमको नाच तथ मेलाहरू पनि लग्ने गर्दछ । मूलत लाखे जात्रा, भूमेनाच, , दुधकुण्ड मेला, चण्डी नाच , ज्वालामाई मन्दिरको मेला, स्याप्रु नाच, तामाङ सेलो, धान नाच, एवं साँस्कृतिक उत्सवहरू रुपमा मनाइने गरिन्छ । विशेष खानेकुरामा स्याक्पा, रिलदुक, थेन्दुक, आलु रोटी, त्वाआफाल्गी (राइ, शेर्पाको विशेष खाने परिकार) चिसो समययमा बढी खाने गरेको पाइएको छ । यहाँका बासिन्दाहरू दौरा सुरुवाल, कोट, टोपी, बख्खु, लुङ्गी, दोचो, आंगी, किआ(टोव) जस्ता आँखा लोभ्याउने आर्कषक भेषभुषा छन् । यहाँको लोपोन्मुख नाच तथा कलाहरूको संरक्षणमा भने नगरपालिकावासीको ठूलो योगदान रहेको छ । मादल, गितार, डम्फु, टुङ्ना, ढ्याङ्ग्रो, झ्याम्टा, वाद्यवादनका क्षेत्रमा पनि नगरपालिका सकृय रहेको छ । लकी शेर्पा, दावा शेर्पो (श्याप्रु गित सिकाउने), तामाङ सेलो जस्ता लोकभाकाको साथ मनोरञ्जन गर्ने, विभिन्न साँस्कृतिक भजन समुह बनाइ भजन गाउने चलनले, कला र संस्कृतीको संरक्षणमा टेवा पुगेको छ, साथै नगरपालिकामा विभिन्न परम्परागत धार्मिक एवं साँस्कृतिक स्थलहरू जस्तै दुधकुण्ड, टाक्सीन्दु गुफा, आनी गुम्बा, थुक्ते नछोलिङ गुम्बा, सेर्लो गुम्बा, ज्वालामाई मन्दिर, सानो दुधकुण्ड, चिवाङ गुम्बा, शिव मन्दिर, पाङछोलिङ गुम्बा, सेती देवी मन्दिर, गुप्तकाली मन्दिर, मेन्दो पाखे गुम्बा, कालिका मन्दिर,लगायत थुप्रै मन्दिर एवं गुम्बाहरू रहेका छन् ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ कूल जातजातिहरू मध्ये, जनजाती ७२.६७ प्रतिशत, बाहुन क्षेत्री १८.१ प्रतिशत, दलित ९.०८ प्रतिशत बसोवास रहेको ।
▪ नगरपालिकाले आदिवासी जनजाती, सिमान्तकृत, अल्पसंख्यक र लोपोन्मुख वर्गको लगत संकलन गर्ने नीति लिएको
▪ विविध जात, धर्म, सम्प्रदाय र संस्कृतिका समुदायहरू सौहार्दपूर्ण तरिकाले बसेका
▪ धार्मिक हिसाबले विभिन्न धर्मावलम्बीहरूले आफ्ना धर्म, संस्कृति र परम्परा कायम राखिरहेको
▪ ल्होसार, दशैं, तिहार, शिवरात्री, माघेसक्रान्ती, साउने मेला, नागपञ्चमी, बालाचतुर्दशी, जस्ता चाडपर्वहरू मनाउने गरेको ।
▪ स्याप्रु नाँच, तामाङ सेलो, भजन किर्तन, झाँक्री नाँच, धान नाच, लाखे नाँच जस्ता नाचहरू प्रचलनमा रहेका ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ ढोलक, मादल, खैजेडी, मुरली, बाँसुरी, डम्फु, पञ्चेबाजा, ढ्याङ्ग्रो, शंख, झ्याम्टा आदि जस्ता सांस्कृतिक बाजाहरू प्रचलनमा रहेका ।
▪ नगरपालिकाभित्र राष्ट्रियस्तरका लोक गायन अभिनय तथा अन्य क्षेत्रका कलाकारहरू रहेका ।
▪ विविध समुदायहरूको मानवशास्त्रीय अध्ययनका लागि शैक्षिक धार्मिक तथा लोकपर्यटनको गन्तव्य स्थल बनाउन सकिने
▪ विभिन्न जाति तथा समुदायका आ-आफ्ना मठ, मन्दिर, गुम्वा तथा धार्मिक स्थलहरू रहेका
▪ आदिवासी जनजातिका विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरू रहेकोले सांस्कृतिक सङ्ग्रहालय तथा सांस्कृतिक केन्द्रहरूको रूपमा विकास गर्ने पहल भइरहेको
▪ चाडपर्वको मेला तथा नाचगानहरू गर्दा आ-आफ्नो धर्म संस्कृति अनुसार विभिन्न किसिमको पोषाक तथा साँस्कृतिक भेषभुषाको संरक्षण तथा सँस्कृतिको जर्गेना गर्ने प्रयास भइरहेको ।
▪ सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकालाई स्याप्रु, तामाङ सेले जस्ता मौलिक संस्कृति र सभ्यताको केन्द्रको रूपमा विकास गरी सांस्कृतिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।
▪ तामाङ, शेर्पाहरूको संस्कृति उजागर गर्न होमस्टे सञ्चालन गरी पर्यटन विकासलाई जोड दिन सकिने ।
▪ नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका विभिन्न धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूको विकास गर्न सकिने ।
▪ लोपोन्मुख लोकभाका तथा परम्परागत बाजागाजाको संरक्षण गरी लोक संस्कृतिको उत्थान गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ सांस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षणका लागि ठोस कार्ययोजना नबनेको ।
▪ सामाजिक सञ्जाल, आमसञ्चार तथा सुचना प्रविधिमा भएको विकासका कारण पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुने जोखिम रहेको ।
▪ विभिन्न धार्मिक तथा पुरातात्विक स्थलहरू मर्मत सम्भार नहुँदा जीर्ण अवस्थामा पुगेका
▪ कतिपय आदिवासी जनजातिहरू विपन्न अवस्थामा रहेकोले उनीहरूको सबलीकरणका लागि ठोस कार्यक्रमहरू नभएको
▪ कतिपय प्राचीन धरोहरहरू उचित प्रसारप्रसार, संरक्षण तथा जिर्णोद्धारको पर्खाइमा रहेका।
▪ समुदाय र राज्य दुवैका उदासिनताका कारण स्थानीय र मौलिक संस्कृतिहरू लोप भई पहिचान नै संकटमा पर्न सक्ने ।
▪ तामाङ, शेर्पाको भेषभुषा तथा भाषाको संरक्षण गर्नुपर्ने
▪ सम्बन्धित समुदाय र राज्यले मिलेर सांस्कृतिक संरक्षण प्रर्वद्धनमा ठोस र दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू तत्काल सञ्चालन गर्नुपर्ने
▪ विभिन्न लोक भाकाको संरक्षण गर्नुपर्ने
▪ आर्थिक प्रलोभनमा पारी धर्म परिवर्तन गराउने परिपाटी रोक्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच

"सभ्य र सु-संस्कृत समाजको निर्माण"

लक्ष्य

संस्कृती, भाषाकला र साहित्यको जर्गेना र विकास मार्फत सभ्य र सौहार्द समाजको स्थापना गर्ने ।

उद्देश्यहरू

✓ स्थानीय पहिचान कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति, साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु

✓ संस्कृति भाषा, कला तथा साहित्यको श्रृजनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।

उद्देश्य १ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको वस्तुगत अभिलेखिकरण गर्ने	१.१.१ नगरपालिकामा प्रचलनमा रहेका सबैप्रकारका मूर्त र अमूर्त साँस्कृतिक सम्पदा (Intangible Cultural Heritage) को वस्तुगत तथा विस्तृत पार्श्वचित्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.२ सबै बौद्धिक सम्पदा (Intellectural Property) को विवरण प्रकाशन गरिनेछ
	१.१.३ यस प्रकारका साँस्कृतिक तथा बौद्धिक सम्पदाहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।
	१.१.४ नगरपालिकाको मौलिकता दर्शाउने यो सम्पदा समेटेर एक वृत्तचित्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ नगरपालिकाबाट प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय कला, सँस्कृति र साहित्यमा योगदान पुऱ्याउने लेखक, गायक, अभिनेता, संगीतकार, रंगकर्मी, नृत्याङ्गना, साहित्यकार सँस्कृतिविद् लगायतका कलाकारको विस्तृत विवरण तयार पारिनेछ ।
१.२ भाषा संस्कृति, कला साहित्यलाई जीवन्त तुल्याउने	१.२.१ वर्षभरी निरन्तर सांस्कृतिक र साहित्यिक गतिविधि सञ्चालन र त्यसको निरन्तरताका लागि एक वार्षिक भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृति पात्रो निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	१.२.२ विद्यालयस्तरमा कला, साहित्य र संस्कृतिमा विशेष झुकाव भएका विद्यार्थीहरूको पहिचान गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.२.३ त्यस्ता प्रतिभाहरूको प्रतिभा उजागर गर्न हरेक महिना विद्यालयस्तरिय र निश्चित समयको अन्तरालमा अन्तरविद्यालय सांस्कृतिक, साहित्यिक प्रतियोगिता आयोजना गरिनेछ ।
	१.२.४ राष्ट्रिय र प्रादेशिक तहका प्रतियोगीतामा भाग लिने कलाकार साहित्यकार आदिको प्रशिक्षण तथा तयारीका लागि एक प्रोत्साहन कोषको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य १ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.५ वडा स्तरीय सांस्कृतिक समितिहरूगठन गरी वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो कार्यान्वयनमा ल्याउन सांस्कृतिक अभ्यासहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.६ हरेक विशेष चाडपर्व मेला र सांस्कृतिक उत्सवलाई भव्य बनाउन सांस्कृतिक समितिहरूलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी सो सञ्चालनका लागि रकमहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.७ सांस्कृतिक गतिविधिहरू पर्यटनसंग आबद्ध गर्न व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
	१.२.८ मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा दिन सकिने समुदायका बारेमा सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.९ लोपोमुख सांस्कृतिक गाथाहरू संरक्षण गर्न विशेष समारोह आयोजना गरिनेछ । (जस्तै धान दिवसमा असारे मौलिक गीतहरू)

उद्देश्य २: संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको श्रृजनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ कला, साहित्य, भाषा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन गर्ने	२.१.१ कला, साहित्य, भाषा तथा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई यि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक मागहरूको संम्बोधन गर्न विशेष अन्तक्रृया आयोजना गरिनेछ ।
	२.१.२ यसप्रकारका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन तथा पुरस्कृत गर्न एक नगरपालिकास्तरीय साँस्कृतिक कोषको निर्माण गरिनेछ ।
	२.१.३ विभिन्न राष्ट्रिय तथा नगरपालिका स्तरीय विशेष अवसरमा यस्ता सर्जक तथा कलाकारहरूलाई सम्मान र पुरस्कृत गरिनेछ ।
	२.१.४ हरेक विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलापहरूमा यि विषय समावेश गरी नियमित अभ्यास र पठनपाठन गर्न आंशिक शिक्षकको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	२.१.६ वडास्तरीय झाँकीहरू प्रस्तुत गर्न सांस्कृतिक समिति मार्फत अभ्यास सञ्चालन गर्ने
२.२ सांस्कृतिक, साहित्यिक भाषिक तथा कला सम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण	२.२.१ नगरपालिकास्तरीय एक सांस्कृतिक केन्द्रको स्थापना गरिनेछ
	२.२.२ साँस्कृतिक केन्द्रलाई चलायमान बनाउन नाटक, नृत्य, सांगितिक कार्यक्रम, साहित्यिक कार्यक्रम, चित्रकला प्रर्दशनीहरूको सांस्कृतिक पात्रो बमोजिम आयोजना गरिनेछ
	२.२.३ हरेक वर्षमा एक पटक सांस्कृतिक पर्व (Cultural Festival) तथा साहित्य उत्सव (Literature Festival) आयोजना गरिनेछ ।
	२.२.४ नगरपालिकास्तरीय एक कला संग्रहालयको निर्माण गरिनेछ

संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अमूर्त साँस्कृतिक सम्पदाको Inventory तयारी	५०					नगपालिका
		१.१.२	लोपोन्मुख अर्मुत साँस्किृतिक सम्पदाहरूलाई रेर्कड	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
		१.१.३	Intangible Cultural Heritage (ICH) तथा बौद्धिक सम्पदाको विवरण प्रकाशन	३०					नगपालिका
		१.१.४	भाषा,सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्माण		५०				नगपालिका
		१.१.५	सांस्कृतिक वृत्त चित्र निर्माण		४००				नगपालिका
		१.१.६	लेखक, कलाकार, साहित्यकारहरूको विवरण संकलन	२०					नगपालिका
	१.२	१.२.१	सांस्कृतिक पात्रो निर्माण	४०	४०	४०	४०	४०	नगपालिका
		१.२.२	विशेष कला भएका विद्यार्थी पहिचान	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
		१.२.३	विद्यालय तथा अन्तर विद्यालय सांस्कृतिक प्रतियोगिता	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.२.४	राष्ट्रिय तथा प्रादेशिकस्तरको सांस्कृतिक प्रतियोगिता तयारी कोष	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.२.५	वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू मार्फत अभ्यासका लागि प्रोत्साहन अनुदान	६०	६०	६०	६०	६०	नगपालिका
		१.२.६	विशेष पर्व तथा उत्सव तयारी अनुदान	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.२.७	सांस्कृतिक गतिविधि प्रचारप्रसार गरी पर्यटन प्रवर्द्धन	४०	४०	४०	४०	४०	नगपालिका
		१.२.८	मातृभाषामा पाठ्यक्रम तयारि	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.२.९	लोपोन्मुख सांस्कृतिक गाथा संरक्षण कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
२.	२.१	२.१.१	कला, साहित्य र संस्कृतिका सर्जक तथा कलाकारहरूसँग अन्तरकृया	४०	४०	४०	४०	४०	नगपालिका
		२.१.२	नगरपालिकास्तरीय सांस्कृतिक कोषको निर्माण	२००					नगपालिका
		२.१.४	सांस्कृतिक गतिविधि तथा पठनपाठनका लागि आंशिक शिक्षक व्यवस्थापन	८०	८०	८०	८०	८०	नगपालिका
		२.१.५	सांस्कृतिक झाँकी तयारी	१००					नगपालिका
	२.२	२.२.१	सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण			३००	३५०	४००	नगपालिका

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.२.२	नियमित सांस्कृतिक गतिविधि, उत्सव (Cultural Festival) आयोजना	२००	२५०	३००	३५०	४००	नगपालिका
		२.२.३	वार्षिक सांस्कृतिक तथा साहित्य उत्सव गर्ने	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	नगपालिका
		२.२.४	साँस्कृतिक केन्द्रमा रहने एक कला संग्रहालयको निर्माण			३००	३००	३००	नगपालिका

५.४ लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण

पृष्ठभूमि

सामाजिक जागरणको पर्याप्तता नभएको, राजनैतिक चेतनाको परिपक्वता भैनसकेको र पुरानो सामाजिक, जातिय, लैङ्गिक तथा वर्गिय स्वरुपको समाजमा व्यापक रुपान्तरण समेत भैनसकेकोले नेपालमा लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिकको सम्मान, सामाजिक सुरक्षा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार र कठिनाइहरूको सम्बोधन तथा समग्र सामाजिक समावेशीकरणका मुद्दाहरू सामाजिक विकासका दृष्टिले केन्द्रिय भागमै रहेका छन् । यसर्थ यस नगरपालिकामा समेत यी सवालहरूको व्यापक सान्दर्भिकता रहेको र विकास योजनाले यी विषयहरूलाई महत्व दिएर समेट्नु पर्ने देखिन्छ । नेपालको संविधानमा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गर्ने तथा आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ ।हाल यस नगरपालिकामा घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६ घर परिवार सर्वेक्षण अनुसार अक्सर बसोबास गर्ने जनसंख्या २३०९८ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ५०.५५ प्रतिशत (११,६७५ जना) र महिला ४९.४२ प्रतिशत (११४१५ जना) र तेस्रो लिङ्गी ०.०३ प्रतिशत (८ जना) रहेका छन् । कुल जनसंख्या मध्ये ०.९५ प्रतिशत (२२० जना) अपाङ्गता भएकाहरू छन् । धर्मको आधारमा ५१.३५ प्रतिशत हिन्दु, ४१.७८ प्रतिशत बौद्ध, ५.५१ प्रतिशत किराँत र ०.९४ प्रतिशत क्रिश्चियन रहेका छन् । समाजमा सिमान्तकृत जनसंख्यालाई मूलधारमा ल्याई उनीहरूको सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्नपाउने नैसर्गिक अधिकार सुनिन्चित नगर्दा सम्म सभ्य र सौर्हादपूर्ण समाजको परिकल्पना गर्न सकिदैन त्यसैले लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशिकरणका क्षेत्रमा प्राथमिकता दिन सके असमानताको जालो तोड्न सहज हुन जान्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकाले हरेक बर्ष जेष्ठ नागरिक, महिला तथा अपाङ्गता भएका लगायतलाई भ्रमण, र सामाजिक सुरक्षा भत्ता घरदैलो कार्यक्रम मार्फत वितरण गरिएको र आ व २०७८/८९ वाट बैंकिङ्ग कारोवार मार्फत उपलव्ध गराउने व्यवस्था गरिएको ।
▪ वडा नं. १ को टाक्सिन्दु गुम्बामा बस्न इच्छा भएका वृद्ध-वृद्धाहरूलाई, वृद्धाश्रमको व्यवस्था भएको ।
▪ प्रत्येक टोलमा महिला तथा आमा समूह गठन गरी हिंसा न्यूनीकरण, क्षमता अभिवृद्धि तथा मूलप्रवाहीकरणका कार्यहरू भइरहेको ।
▪ नारी दिवस मनाई जनचेतना जगाउने काम भइरहेको ।
▪ एकल महिला, जेष्ठ नागरिक, फरक क्षमता भएका व्यक्ति, टुहुरा, सिमान्तकृत र लोपोन्मुख समुदायका लागि स्वास्थ्य र शिक्षा निशुल्क गर्ने नगरपालिकाको नीति रहेको ।
▪ सुआहारा सुनौला हजार दिन अर्न्तगतको पोषण कार्यक्रम संचालन गरिएको ।
▪ लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण, लागु औषध दुर्व्यसनी, मानव ओसारपसार तथा बेचबिखन सम्बन्धी सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको
▪ विपन्न महिलालाई सिपमूलक तथा उद्यमशिलतामा तालिममा जोड दिई आय आर्जनका कार्यक्रम गर्ने गरिएको ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ आदिवासी जनजाति, सिमान्तकृत, लोपोन्मूख वर्गहरूको यथार्थ लगत संकलन गरी परम्परागत पेशा, व्यवसाय, लोपोन्मूख कला, ज्ञान, सिप पहिचान गरेर क्षमता विकास कार्यक्रम गर्ने नीति लिइएको ।
▪ दलित वर्गमाथि हुने भेदभाव न्यूनीकरण गरी परम्परागत ज्ञान र सिपलाई व्यवसायीकरण गर्ने प्रयत्न गरिएको ।
▪ अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण व्यवस्थित गरी सहायता सामाग्री वितरणमा नगरपालिकाले जोड दिएको ।
▪ समुदायमा भएको सानातिना झैझगडाहरू न्यायिक समितिको पहलमा सम्वन्धित स्थानमा नै मेल मिलाप तथा मध्यस्तता गराई शान्त समाजको सृजना गराएको ।
▪ छुवाछुत तथा सामाजिक विभेद क्रमशः न्यून हुँदै गएको ।
▪ नगरपालिकामा सांस्कृतिक तथा धार्मिक सहिष्णुता कायम रहेको ।
▪ सञ्चार माध्यम र शिक्षाको सकारात्मक प्रभाव परेको ।
▪ कतिपय महिलाहरू राजनीति, सामाजिक कार्यलगायत विभिन्न विकासका गतिविधिहरूमा सरिक हुन थालेका ।
▪ छोरा र छोरी एकै हुन् भन्ने सोचको क्रमश विकास हुँदै गएको ।
▪ प्रत्येक वडामा १ महिला सदस्य र १ दलित महिला सदस्य अनिवार्य रूपमा निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेको हुँदा उनीहरूले सम्पूर्ण महिला, दलित, जनजातिहरूको हक हित तथा अधिकारको पक्षमा आवाज उठाएका कारण सामाजिक न्याय, समानता लगायत समाज सुधारका पक्षमा केही प्रगति भएको ।
▪ अपाङ्ग पुनर्स्थापना केन्द्र, विपन्न सहायता केन्द्र, अनाथालय तथा जेष्ठ नागरिक स्याहार केन्द्र स्थापना गरी न्यायपूर्ण समाजको स्थापनामा सहयोग पुऱ्याउन सकिने ।
▪ भौतिक संरचना निर्माण गर्दा बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री बनाउन सकिने ।
▪ शिक्षा र जनचेतनामा आएको क्रमिक सकारात्मक सुधारका कारण महिला तथा सीमान्तकृत वर्गको उत्थानमा उपयुक्त वातावरण बन्दै जाने ।
▪ सबै तह र तप्काका समुदायलाई सामाजिक मूल प्रवाहिकरणमा ल्याउँदा नगरपालिकाको समग्र विकास प्रक्रियाले गति लिन सक्ने ।
▪ महिलाहरू राजनीतिक गतिविधिमा संलग्न हुन थालेकाले उनीहरूका आवाजहरू सम्बन्धित निकायमा पुऱ्याउन सहज भएको ।
▪ एकल महिला, बेरोजगार महिला, अति पिछडिएका तथा विपन्नहरूका लागि रोजगारमूलक तालिमको व्यवस्था गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकाको सवै वडाहरूमा बैकिङ सुविधाको अवस्था कमजोर हुँदा सामाजिक सुरक्षा भत्ता लिन र दिनमा सेवाग्राही तथा सेवा प्रदायक दुवैलाई असहजता हुने गरेको ।
▪ नगरपालिकामा सामुदायिक भेटघाट केन्द्र, दलित सञ्जाल, महिला सञ्जाल, वृद्धाश्रम, बाल सुरक्षा तथा सुधार गृह जस्ता भवनहरूको अभाव रहेको ।
▪ समाजमा महिलाको समग्र सामाजिक स्तर कमजोर रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ जातीय भेदभाव पूर्ण रूपले अन्त्य हुन नसकेको ।
▪ सीमान्तकृत समुदाय, आदिवासी जनजातिहरूको आर्थिक र सामाजिक सबलीकरण हुन नसकेको ।
▪ जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेका ।
▪ लुकिछिपी बाल विवाह गर्ने प्रचलन हालसम्म कायम रहेको ।
▪ महिला तथा जनजातिहरूको उद्यमशिलता विकास तथा शसक्तिकरण सम्वन्धि तालिमहरू संचालन गर्दा लक्षित वर्ग सम्म पुग्न नसकेको । महिला तथा जनजातिमा पनि टाठा बाठाको नै पकड रहेको ।
▪ लैङ्गिक विभेद तथा हिंसाले समाजमा सामाजिक विग्रह ल्याउनुका साथै विकासको गतिमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने ।
▪ महिला पछाडि पर्दा समग्र पारिवारिक संगठन र समाज नै विकृत बन्न सक्ने ।
▪ सामाजिक सौहार्दता, मेलमिलाप, शान्ति र समृद्धिका लागि सामाजिक विवेकको प्रयोग गरी सामाजिक अन्तरघुलनका साथै महिला शसक्तिकरण र सीमान्तकृत वर्गको मूल प्रवाहिकरण गर्नुपर्ने ।
▪ व्यापक रूपमा महिला शिक्षा तथा अन्य जातजाति, अल्पसङ्ख्यक र सीमान्तकृतहरूलाई विशेष रूपमा लक्षित गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
▪ प्रसूती सेवाको व्यवस्था गर्नुको साथै प्रजनन् स्वास्थ्य बारे जनचेतना फैलाउनुपर्ने ।
▪ घरेलु हिंसा र महिला हिंसा निर्मूल गर्नुपर्ने ।
▪ नगरपालिकाभित्र गठन भएका दर्जनौं आमा समूहहरूलाई कुलत र विकृति विरुद्ध अभियान सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने ।
▪ बालविवाह तथा बहुविवाहलाई दण्डित गर्नुपर्ने ।
▪ बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा महिलामैत्री संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
"सोलुको सभ्यता न्यायपूर्ण समाज र सामाजिक सौहार्दता"
लक्ष्य
सामाजिक न्यायमा आधारित सभ्य समाजको निर्माण गर्ने ।
उद्देश्यहरू
लैङ्गिकता, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु ।

उद्देश्य १: लैङ्गिकता, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु

रणनीति	कार्य नीति
	१.१.१ अनिवार्य नारी शिक्षा सम्बन्धी विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य १: लैङ्गिकता, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु	
रणनीति	**कार्य नीति**
१.१ महिला जागरण केन्द्रित नीति निर्माण तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.१.२ छात्रामैत्री वातावरण निर्माण गर्न हरेक विद्यालयका प्रधानाध्यापक तथा व्यवस्थापन समितीसँग नियमित अन्तरकृया सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ महिला अधिकार, महिला हिंसा, यौन शोषक, यौन हिंसा जस्ता विषयहरूको समुचित सम्बोधन हुनेगरी महिलालाई सचेत बनाउन हरेक वडामा रहेका महिला अधिकारकर्मी, महिला नेतृ, शिक्षिका लगायत सचेत र सक्षम महिलाको संयोजकत्वमा महिला सेल गठन गरिनेछ ।
	१.१.४ प्रत्येक वडामा रहेका महिला सेलहरूमार्फत हरेक महिना पुरुषहरूको समेत संलग्नतामा महिला जागरण सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.५ विद्यालय पाठ्यक्रम निर्धारण गर्दा छात्र तथा छात्रा दुवैलाई प्रजनन्, स्वास्थ्य, यौन स्वास्थ्य लगायतका लैङ्गिक सवालहरूसमेट्ने गरी निर्धारण गरिनेछ र सो माध्यामिक शिक्षामा अनिवार्य लागू गरिनेछ ।
	१.१.६ स्थानीय सञ्चार माध्यामहरूबाट लैङ्गिकता तथा महिला जागरण सम्बन्धी सामाग्री नियमित प्रसारण गरिनेछ ।
	१.१.७ बुहारी शिक्षालाई अनिवार्य गरिनेछ ।
	१.१.८ दाइजो प्रथा तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध हरेक वर्ष विशेष जागरण सप्ताह मनाइने छ ।
	१.१.९ विद्यालयमा सामाजिक शिक्षा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकालाई समेटेर लैङ्गिक हिंसा र महिला जागरण सम्बन्धी अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ महिला सुरक्षा र लैङ्गिक न्यायका निम्ती महिला शसक्तिकरणका कार्यक्रमहरू अभियानको रुपमा सञ्चालन गर्ने	१.२.१ नगरपालिकामा स्थापना भई कार्य गरिरहेका सबै प्रकारका महिला समूह, आमा समूह, किशोरी समूह लगायतका समूहलाई लक्षित गरी वार्षिक पात्रोका आधारमा नियमित आयआर्जन तालिम, शिप तथा उद्यमशीलता विकास तथा नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ नगरपालिकाभर रहेका महिला उद्यमीहरूको अभिलेख तयार गरिनेछ ।
	१.२.३ महिला उद्यमीहरूलाई नगरपालिका बाहिरका सफल महिला उद्यमीहरूसँग वर्षमा एक पटक साक्षात्कार गराइने छ ।
	१.२.४ मापदण्डका आधारमा महिला उद्यमीहरूलाई उनीहरूको नाममा दर्ता भई सञ्चालन हुने साना तथा घरेलु उद्योगमा व्याजमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.५ सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने महिलाहरूको अभिलेख तयार पारी निशुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.६ स्थानीय न्यायिक समितिलाई नियमित तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.७ महिलाका नाममा रहेको अचल सम्पत्ती सम्बन्धी वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ र त्यसमा वृद्धि गर्न ऐन कानूनमा सहुलियतको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.८ "एकल महिला आत्मनिर्भर कार्यक्रम" सञ्चालन गर्न व्याज अनुदान कोष निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.९ महिला हिंसा पहरेदारी तथा कानूनी सेवाका लागि वडास्तरीय महिला सेल गठन गरी अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.१० नगरपालिकास्तरीय एक महिला सूरक्षा गृहको निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.११ नगरपालिकास्तरीय एक महिला उद्यमी वस्तु विक्रि केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	१.२.१२ नगरपालिकामा उच्च शिक्षामा छात्राको उपस्थिति वृद्धि गर्न बालिका बीमा कार्यक्रम लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य १: लैङ्गिकता, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु	
रणनीति	**कार्य नीति**
१.३ जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सूरक्षा र आत्मसम्मान कायम हुने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइ सञ्चालन गर्ने	१.३.१ संविधान र नेपाल सरकारले घोषणा गरेका जेष्ठ नागरिक सामाजिक सूरक्षा अन्तर्गतका सबै कार्यक्रम चुस्त दुरुस्त रुपमा प्रभावकारी बनाउन नगरपालिकाभित्र जेष्ठ नागरिक प्रतिकार्य इकाइ सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.२ वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ एक वडा एक जेष्ठ नागरिक सत्संग केन्द्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४ प्रत्येक वडामा जेष्ठ नागरिक लक्षित योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.५ स्थानीय सञ्चार माध्यामसँगको सहकार्यमा जेष्ठ नागरिकहरूका जीवन अनुभव साट्न र सुन्न “जेष्ठ नागरिक आवाज” कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.६ वर्षमा १ पटक आन्तरिक पर्यटन प्रर्वद्धन तथा जेष्ठ नागरिक सम्मान स्वरुप निश्चित मापदण्डका आधारमा जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न परिवहन अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.७ वडास्तरमा आफ्ना रितीथिति, संस्कार, धर्म सम्प्रदाय अनुरुपका भजन किर्तन, गायन, बाद्यवाधन कार्यक्रम संचालन गर्न जेष्ठ नागरिक किर्तन मण्डली गठन गरी बाद्यवाधन यन्त्रमा मापदण्ड बनाई अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.८ ८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सु-आहारा कार्यक्रम सञ्चालन गरी पोषिलो आहारा वितरण गर्ने प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.३.९ जेष्ठ नागरिकको सम्पूर्ण स्वास्थ्य उपचार सुनिश्चित गर्न अति विपन्न परिवारको स्वास्थ्य बिमामा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.४ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको कठिनाइ न्यूनिकरण गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गरी उनीहरूको आत्मबल बढाउने र आत्मसम्मान जगाउने ।	१.४.१ नगरपालिकाभर रहेका सम्पूर्ण अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको व्यक्तिगत विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.४.२ अपाङ्गता परिचय पत्र लिन बाँकि भएमा अपाङ्गताको प्रकार अनुसार परिचय पत्र वितरण गरिनेछ ।
	१.४.३ अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाको विवरण तयार पारी उनीहरूको शिक्षा आर्जनमा भएका कठिनाई सम्बोधन गर्न विशेष अध्ययन पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.४.४ ह्वील चियर आवस्यक अपाङ्गहरूको लगत संकलन गरी त्यसमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.४.५ विशेष क्षमता भएका अपाङ्गहरूको वृत्ति विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कलाकारिता शिप विकास तथा आय आर्जन तालिम नियमित सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.४.६ पूर्ण अपाङ्गता भई जीवन निर्वाह गर्न पूर्ण असक्तहरूको विवरण संकलन गरी सामाजिक सूरक्षा कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.४.७ नगरपालिका भित्र अब बन्ने सबैखाले सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री बनाउन निर्माण मापदण्ड र कार्यविधि परिमार्जन गरिनेछ ।
	१.४.८ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको समस्या कठिनाई र आवाजहरू उजागर गर्न अपाङ्गता भएका नागरिकको नेतृत्वमा एक नगरपालिकास्तरीय अपाङ्गता नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन गर्न नगरपालिकाले सहजिकरण गर्नेछ ।
	१.४.९ अपाङ्गता भएका तर विशेष कलाको क्षमता भएकालाई लक्षित गरी प्रोत्साहन अनुदान दिइनेछ ।

उद्देश्य १: लैङ्गिकता, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु	
रणनीति	**कार्य नीति**
१.५ जातिय विभेद, अल्पसंख्यक दलित, आदिवासी, तथा राज्यको मूल प्रवाहमा आउन नसकेको नागरिकहरूका मूल सरोकारका विषयमा अध्ययन गरी मूल प्रवाहिकरण कार्यनीति निर्माण गर्ने	१.५.१ लोपोन्मुख, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत तथा राज्यको मूल प्रवाहिकरणभन्दा बाहिर रहेका वर्ग, व्यक्ति वा समुदायको यर्थाथ स्थितिका बारेमा अध्ययन गरी स्थितिपत्र प्रकाशन गरिनेछ ।
	१.५.२ आदिवासी, जनजाती तथा मुस्लिमहरूका मौलिकता र पहिचान रहनसहन, रितिथिति, परम्परा, भेषभूषा खानपान, कला, चाडवाड आदिका बारेमा विस्तृत विवरण सहितको अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.५.३ सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अनुरुप राज्यको आरक्षण कोटामा सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने यो वर्गका आकांक्षीहरूलाई लक्षित गरी विशेष तयारी कक्षाहरू निशुल्क सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.५.४ यि वर्गका विद्यालय जाने बालबालिकाको शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न अभिभावक शिक्षा र शैक्षिक सामाग्रीमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.५.५ छुवाछुत र सबै प्रकारका सामाजिक भेदभाव अन्त्य गर्न राज्यको मूल कानूनको अधिनमा रहि त्यस्ता कार्यलाई दण्डित गर्न स्थानीय कानून निर्माण गर्दै न्यायिक समितिलाई सकृय तुल्याइनेछ ।
	१.५.६ यि लक्षित वर्गलाई समेट्ने शिप विकास र व्यवसायिक आयआर्जनका लागि तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.५.७ लोपोन्मुख भाषा तथा लिपिको संरक्षण गर्न परामर्श अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ ।
	१.५.८ सामाजिक अन्तरघुलन कार्यक्रम अन्तर्गत वर्षमा एक पटक विशेष राष्ट्रिय दिवसको अवसरमा नगरपालिकाको आयोजनामा सबै जात वर्ग सम्प्रदाय दलित उत्पिडितहरू सम्मिलित चियापान तथा अनुभूति आदान प्रदान कार्यक्रम आयोजना गरिनेछ ।
	१.५.९ विपन्न र सिमान्तकृत समुदायले सञ्चालन गर्ने लघु उद्यम तथा व्यवसायमा मापदण्डका आधारमा शुन्य प्रतिशत ब्याजका लागि अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

लैङ्गिक समानता, श्रेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अनिवार्य नारी शिक्षा विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण	३५०					
		१.१.२	छात्रछात्रा मैत्री शौचालय निर्माण			२००	३००	४००	
		१.१.२	छात्राहरूलाई Sanitary Pad वितरण	३००	३००	३००	३००	३००	
		१.१.३	वडास्तरीय महिला हिंसा तथा लैङ्गिक भेदभाव निगरानी सेल गठन		४००				
		१.१.४	महिला सेल मार्फत हरेक महिना जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.५	माध्यामिक शिक्षामा यौन, लैङ्गिकता तथा प्रजनन् शिक्षा सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्धारण	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.१.६	लैङ्गिकता र महिला जागरण सञ्चार कार्यक्रम संचालन	३०	३०	३०	३०	३०	
		१.१.७	अनिवार्य बुहारी शिक्षा कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.८	महिला हिंसा र दाइजो प्रथा विरुद्ध वार्षिक रुपमा सप्ताह व्यापी कार्यक्रम	७०	७०	७०	७०	७०	
		१.१.९	सामाजिक शिक्षामा यौन हिंसा, अपहरण, बलात्कार जस्ता विषयमा शिक्षक-शिक्षिका अभिमुखिकरण कार्यक्रम	३०	३०	३०	३०	३०	
	१.२	१.२.१	महिला शिप विकास तथा आय आर्जन साथै नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.२	महिला उद्यमी अभिलेख निर्माण		८०				
		१.२.३	सफल महिला उद्यमी साक्षात्कार कार्यक्रम	४०	४०	४०	४०	४०	
		१.२.४	महिला लघु उद्यमी तथा व्यवसायीलाई व्याजमा अनुदान	३००	३००	३००	३००	३००	
		१.२.५	सरकारी सेवा प्रवेश नि:शुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.६	न्यायिक समिति लैङ्गिक भेदभाव विरुद्ध न्याय सम्पादन तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.७	महिलाको स्वामित्वमा अचल सम्पत्ति वृद्धि गर्न स्थानीय ऐन कानून संशोधन		८०				
		१.२.८	एकल महिला आत्मनिर्भर कार्यक्रम व्याज अनुदान	४००	४००	४००	४००	४००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.९	महिला हिंसा पहरेदारी वडास्तरीय महिला सेल अभिमुखिकरण	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.१०	महिला सुरक्षा गृहको निर्माण			५००	५००	५००	
		१.२.११	महिला उद्यमी वस्तु विक्री केन्द्र स्थापना			८००			
		१.२.१२	उच्च शिक्षा बालिका बीमा कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
	१.३	१.३.१	नगरपालिकामा "जेष्ठ नागरिक सहयोग कक्ष" गठन				२००		
		१.३.२	जेष्ठ नागरिक वडास्तरिय निःशुल्क स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.३.३	वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक भजन, सत्संग केन्द्र निर्माण		२००	२००	२००	२००	
		१.३.४	जेष्ठ नागरिक योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन		१००	१००	१००	१००	
		१.३.५	जेष्ठ नागरिक आवाज कार्यक्रम सञ्चालन	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.३.६	जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन परिवहन अनुदान			९००			
		१.३.७	जेष्ठ नागरिक किर्तन तथा मनोरञ्जन मण्डली गठन तथा वाद्ययन्त्र अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.८	८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकलाई सु-आहारा कार्यक्रम	८५	८५	८५	८५	८५	
		१.३.९	जेष्ठ नागरिक स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा अति विपन्न अनुदान	७०	७०	७०	७०	७०	
	१.४	१.४.१	सम्पूर्ण अपाङ्गता भएकाहरूको वडा स्तरमानै पहिचान गरी व्यक्तिगत विवरण संकलन	३०	३०	३०	३०	३०	
		१.४.२	अपाङ्गता परिचय पत्र वितरण	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.४.३	अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाका समस्या बुझ्न अध्ययन	५०					
		१.४.४	ह्विलचेयर आवश्यक तर नपाएका अपाङ्गको लागि ह्विलचेयर खरिद			१०००			
		१.४.५	विशेष क्षमता भएका अपाङ्ग लक्षित कलाकारिता, आय आर्जन तथा शिप विकास तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.४.६	पूर्ण अपाङ्गहरूलाई जीवन निर्वाह भत्ता	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.४.७	सार्वजनिक भौतिक निर्माणमा अपाङ्गमैत्री बनाउन मापदण्ड परिमार्जन		५०				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.४.८	अपाङ्ग नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन		८०				
		१.४.९	अपाङ्गता भएका कलाकारलाई विशेष प्रोत्साहन अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	
	१.५	१.५.१	सिमान्तकृत तथा मूल प्रवाहिकरणमा छुटेका वर्गको स्थितिपत्र प्रकाशन	३०	३०	३०	३०	३०	
		१.५.२	आदिवासी, जनजाती, मुस्लिम लगायतका वर्गको सांस्कृतिक पहिचान सम्बन्धी अध्ययन गरी पार्श्वचित्र प्रकाशन		५००				
		१.५.३	सरकारी सेवामा मूल प्रवाहिकरण लक्षित विशेष तयारी कक्षा सञ्चालन	७०	७०	७०	७०	७०	
		१.५.४	लक्षित वर्ग अभिभावक शिक्षा तथा शैक्षिक सामाग्री वितरण	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.५.५	छुवाछुत र सामाजिक भेदभाव न्यूनिकरण विशेष न्यायिक समिति तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.५.६	लक्षित वर्ग विशेष आय आर्जन तालिम	६०	६०	६०	६०	६०	
		१.५.७	लोपोन्मुख भाषा तथा लिपि अध्ययन परामर्श	४०	४०	४०	४०	४०	
		१.५.८	लक्षित वर्ग अति विपन्न उद्यमी व्याज अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ महिला सचेतनामा वृद्धि हुनेछ ।
- ✓ सरकारी सेवा तथा उद्यम व्यवसायमा महिला विपन्न र सिमान्तकृतको उपस्थिति बढ्नेछ ।
- ✓ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका कठिनाइहरू न्यूनिकरण हुनेछ ।
- ✓ सामाजिक, भेदभाव तथा थिचोमिचोमा कमी आउनेछ ।
- ✓ जेष्ठ नागरिकको उचित सुरक्षा र सम्मानको प्रबन्ध हुनेछ ।

५.५ बालबालिका

पृष्ठभूमि

हालको बालबालिकाको समग्र अवस्थाले भोलि राष्ट्रनिर्माण तथा समाज निर्माणमा जिम्मेवार हुने मानव संशाधन कस्तो हुनेछ भन्ने निर्धारण गर्दछ तसर्थ बालबालिकाको उचित हेरचाह, शिक्षा, पोषण, स्वास्थ्य जस्ता विषयहरूबाल अधिकार अर्थात नागरिक दायित्व र जिम्मेवारीका मात्र विषय होइनन्, यि विषय आज हामिले भोलिको समाज र राष्ट्र निर्माणमा गरिने वृहत लगानीसँग गाँसिएका विषयहरू हुन् । यस नगरपालिकामा घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ तथ्याङ्क अनुसार कुल २३०९८ जनसंख्या मध्ये ० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको संख्या ४७१९ (२०.४३ प्रतिशत) छ । यो जनसांख्यिक हिसावले जनसंख्याको ठूलो हिस्सा मानिन्छ । बालबालिकाको संख्या धरै हुनुले राज्यले ठूलो रकम यि बालबालिकाको हेरचाह, स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषणमा खर्च गनुपर्ने देखाउँछ ।

सबल पक्ष: मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ बालबालिकाको वाल अधिकार संरक्षणको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई आएको ।
▪ नगरपालिकाको ठुलो हिस्सा बालबालिकाले ओगटेको हुनाले उनीहरूको राम्रो हेरचाह गर्न भविष्यका लागि असल समाज र नागरिक निर्माण गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय सरकारले बाल सरोकारका विषयलाई आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा महत्व दिने गरेको
▪ संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको ।
▪ आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा स्थानीय सरकारको जिम्मेवारीमा रहेको ।
▪ बालवालिकाहरूलाई नगरपालिका तथा वडास्तरिय कुनै पनि निर्णयहरूमा सहभागि राउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ राज्यद्वारा बालबालिकाको क्षेत्रमा गरेको लगानि पर्याप्त र प्रभावकारी नभएको
▪ विपन्नताका कारण धेरै बालबालिकाहरू आधारभूत आवश्यकता र अधिकारबाट बञ्चित हुनुपरेको ।
▪ बालबालिकालाई उचित शिक्षा, पोषण र स्वास्थ्यको पूर्ण ग्यारेन्टी गर्न नसकिएको ।
▪ बालबालिकाको उचित स्याहार र अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने चुनौती र जिम्मेवारी रहेको
▪ समयमै बालबालिकाका सवालहरूको सम्बोधन गर्न नसके भोलिको भविष्य अनिश्चित र अन्धकार हुने जोखिम रहेको ।
▪ बालवालिकाहरूलाई कुनै पनि निर्णयहरूमा सहभागि गराउने प्रयासहरू नभएको ।

दीर्घकालिन सोच
"नैसर्गिक अधिकार पूर्ण बालमैत्री समाज"
लक्ष्य
बालबालिकाको, अधिकार अन्तर्गत स्वास्थ्य, पोषण, उचित स्याहार र शिक्षाका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने ।
उद्देश्यहरू

✓ बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु

उद्देश्य १. बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ बाल अधिकार सम्बन्धी जनचेतना जागरण गर्ने	१.१.१ बाल अधिकार र बालबालिकामा गरिने लगानीका सम्बद्धमा अभिभावकहरूलाई सचेत बनाउने कार्यक्रम अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.२ बालबालिकाहरूस्वंयलाई बालबालिकाका आवश्यकता र अधिकारका विषयमा सचेत तुल्याउन विद्यालय पाठ्यक्रम बाहेक स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ बालमैत्री स्थानीय शासन (CFLG) कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने हेतुले नगरपालिकामा समग्र बालबालिकाको वस्तुगत अवस्थाबारे अध्ययन गरी बालबालिका स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।
१.२ अतिविपन्न तथा विशेष संरक्षण आवश्यक असहाय बालबालिका केन्द्रित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.२.१ नगरपालिकामा वर्षभरी खान लगाउन नपुग्ने अतिविपन्न परिवारका तथा असहाय बालबालिकाको व्यक्तिगत विवरण तयार पारिनेछ ।
	१.२.२ असहाय बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.३ नगरपालिकास्तरिय एक असहाय बाल गृहको स्थापना गरिनेछ ।
१.३ बालअधिकार सम्बन्धी नीतिगत सूधार तथा व्यवस्था	१.३.१ नगरपालिकालाई बालश्रम मूक्त घोषणा गर्न गृहकार्य गरिनेछ ।
	१.३.२ बालविवाह मूक्त नगरपालिका घोषणा गर्न गृहकार्य गरिनेछ ।
	१.३.३ सबै प्रकारका बाल हिंसा विरुद्ध आवाज उठाउन सञ्चार माध्याम, सामाजिक संजाल तथा सरकारी र गैर सरकारी संस्थाको सहयोग लिइनेछ ।
	१.३.४ नगरपालिका तथा वडास्तरीय बालक्लब स्थापना र तीनको प्रभावकारीता वृद्धि गर्न बालबालिकालाई Motivational तथा नेतृत्व विकास तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.५ बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा तथा शोषणका कृयाकलाप नियन्त्रण गर्न एक बालहेल्प लाईन सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.६ नगरपालिकास्तरिय एक बाल उद्यान निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.३.७ बालवालिसँग स्थानीय सरकार कार्यक्रम अर्न्तगत हरेक महिनाको एक पटक मेयरसँग बालबालिकाको सरोकार सम्वन्धी अर्न्तकृया आयोजना गरिनेछ ।

बालबालिकाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बाल अधिकार सम्बन्धी अभिभावक सचेतना कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		१.१.२	स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम	६०	६०	६०	६०	६०	नगरपालिका
		१.१.३	बालबालिकाको वस्तुगत स्थितिपत्र तयारी	३०	३०	३०	३०	३०	नगरपालिका
		१.१.४	विशेष अवसर (बाल दिवस) मा सप्ताहव्यापि बालअधिकार जागरण अभियान सञ्चालन	७०	७०	७०	७०	७०	नगरपालिका
	१.२	१.२.१	अतिविपन्न, असहाय बालबालिको व्यक्तिगत विवरण तयारी	३०	३०	३०	३०	३०	नगरपालिका
		१.२.२	अति विपन्न तथा असहाय बालबालिकाको, शिक्षा स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		१.२.३	विद्यालय जाने उमेरका वालवालिकाहरू विद्यालय नगएका वा विद्यालयवाट वन्चित हुनु परेक बालवालिकाहरूको तथ्यांक बालवालिकाहरू मार्फत नै संकलन गर्ने ।	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
			नगरपाालिका स्तरीय वाल संजाल गठन गर्ने ।		१००				नगरपालिका
	१.३	१.३.१	बालश्रम मुक्त नगरपालिका घोषणा			५०			नगरपालिका
		१.३.२	बालविवाह मुक्त नगरपालिका घोषणा			५०			नगरपालिका
		१.३.३	बालशोषण र बाल हिंसा विरुद्ध जनचेतना अभियान	४०	४०	४०	४०	४०	नगरपालिका
		१.३.४	बालक्लबमा आबद्ध बालबालिकाको नेतृत्व विकास तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		१.३.५	बालहेल्पलाईन सञ्चालन		८०				नगरपालिका
		१.३.६	बाल उद्यान सम्भाव्यता अध्ययन	३००					नगरपालिका
		१.३.७	हरेक महिनाको एक पटक नगरपालिका मेयरसँग वालवालिकाको सरोकार सम्वन्धी वालवालिका संग प्रत्यक्ष अर्न्तकृया आयोजना	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ बालमैत्री समाजको निर्माण हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत बाल अधिकारको सुनिश्चितता हुनेछ ।
- ✓ अति विपन्न र असहाय बालबालिकाहरूसुरक्षित हुनेछन् ।
- ✓ बालमैत्री स्थानीय शासनको अभ्यास सफल हुनेछ ।

५.६ युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार

पृष्ठभूमि

राष्ट्रिय युवा नीति २०७२ अनुसार, १६ देखि ४० वर्ष उमेर समुहको जनसंख्यालाई युवा समूहमा राखिएको छ। देशको प्रमुख श्रम शक्ति, मानव संसाधन र उर्जाको आधार स्तम्भ नै यी युवाहरू हुन्। युवाको सामर्थ्यलाई पूर्णत सदुपयोग गरेका राष्ट्रहरूले नै ठूलो फड्को मारेका छन्। नगरपालिकामा रहेका कुल २३०९८ जनसंख्या मध्ये १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या १३५२४ (५८.५५ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। मानव श्रोतको हिसाबले नगरपालिका सम्पन्नताको स्तरमा रहेको छ। काम गर्न सक्ने उच्च सक्रिय उमेरको यो जनसंख्या नै जनसांख्यिक लाभांस हो। जनसंख्याको उपस्थिति तथा मानव संसाधन विकास तथा श्रम शक्तिका हिसाबले ठूलो जनसांख्यिक लाभ बोकेको यस नगरपालिकाले युवा शक्तिलाई नगरपालिकामा उपयूक्त रोजगारी दिनसके छोटो अवधिमै आर्थिक तथा सामाजिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६ को तथ्याङ्कनुसार नगरपालिकामा १५ देखि ४९ उमेर समूहको जनसंख्या ५८.५५ प्रतिशत हुनु।
▪ नगरपालिकाले युवाहरूलाई व्यायाम र खेलकुदप्रति आकर्षित गरी स्वस्थ र रचनात्मक बनाउने नीति लिएको
▪ नगरपालिकाको नीति तथा कार्यक्रममा बेरोजगार युवालाई प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम मार्फत रोजगारी सिर्जना गर्ने नीति लिइएको
▪ नगरपालिका क्षेत्रभित्र स्थानीय श्रोत साधनको उपयोग गरी परम्परागत पेशालाई आधुनिक सीपसँग साक्षात्कार गर्न युवा लक्षित तालिम सञ्चालन गर्ने नीति लिइएको
▪ युवा शक्ति नगरपालिकाको मानव संसाधनको महत्वपूर्ण श्रोत हुनु।
▪ नगरपालिकाको भावी समृद्धि युवाको काँधमा रहनु
▪ युवासँग सम्बन्धित क्लव, खेलकुद मैदान नगरपालिकामा रहनु।
▪ युवा उद्यमशिलताका लागि, वित्तिय संस्थाबाट विना धितो रु. १० लाख ऋण दिने व्यवस्था रहेको।
▪ युवामा रहेको जागरुकतालाई यथोचित सम्बोधन गर्न सके नगरपालिकाको विकासमा कायापलट हुन सक्ने।
▪ नियमित रूपमा खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिका लागि रंगशाला, खेलकुद मैदान तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिलाई प्राथमिकतामा राखेर क्रमश: स्तरोन्नती गर्न सकिने।
▪ नगरपालिकाको युवा लक्षित वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिने
▪ गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी युवामैत्री, तालिम, गोष्ठी तथा सेमिनार आयोजना गरी आय आर्जनका गतिविधिमा आवद्ध गराउन सकिने।
▪ नगरपालिकामा विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरूआयोजना गरी युवालाई प्रतिस्पर्धात्मक तथा जागरुक बनाउन सकिने।
▪ उच्च तथा प्राविधिक शिक्षाका अवसरहरू नगरपालिकामै सिर्जना गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिने।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ तालिम तथम अभिमुखिकरण गरी युवाहरूलाई पर्यटन उद्योगमा समावेश गर्न सकिने ।
▪ यस नगरपालिकाको बासिन्दाहरूको पर्यटन तथा पर्वतारोहणका माध्यमबाट विकसित मुलुकका नागरिकहरूसँग समन्वय तथा सम्बन्ध विस्तार भएको हुनाले पर्यटन व्यवसायमा नयाँ दृष्टिकोण विकास गरी युवाहरूलाई रोजगार मुलक कार्यमा संलग्न गराउन सकिने ।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकामा युवा लक्षित कार्यक्रमले युवा वर्गलाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकेको ।
▪ प्रधानमन्त्री युवा रोजगार कार्यक्रम आशातित रूपमा युवा आकर्षण र युवामैत्री हुन नसकेको
▪ युवा जनशक्तिलाई यथोचित अभिमूखीकरण तथा तालिमको व्यवस्था हुन नसकेको ।
▪ कतिपय युवाहरू गलत संगत, लागूपदार्थ सेवन, झैझगडा लगायतका कुलतमा फस्ने अवस्था रहेको ।
▪ यहाँबाट अध्ययन तथा रोजगारका लागि शहर तथा विदेश गएकाहरूलाई स्वदेशमै रोजगार सिर्जना गर्न चुनौती रहेको
▪ नगरपालिकाका सम्पूर्ण वेरोजगार युवालाई थेग्न सक्ने गरी रोजगारीको सिर्जना गर्न चुनौती रहेको ।
▪ कोभिड-१९ बाट प्रभावित वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका तथा नगरपालिकाका वेरोजगार युवालाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकिएको
▪ पूर्वाधारको समूचित विकास गर्न नसकिएका कारण तोकिएका खेलकुद मैदानहरू, क्लव तथा मनोरञ्जनात्मक स्थलहरू स्तरोन्नती गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ कुलतमा फसेका वा फस्ने खतरामा रहेका युवालाई रोक्ने कार्यक्रम तत्काल सञ्चालन गर्नु पर्ने चुनौती रहेको ।

दीर्घकालिन सोच
"श्रमशिल, कर्मठ र दक्ष युवा मानव संसाधन निर्माण"
लक्ष्य
नगरपालिकाका युवा जनसंख्यालाई पूर्ण रोजगार र उच्च उत्पादनमुखि बनाउने ।
उद्देश्यहरू
✓ श्रमसिल र सकिय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु ।

उद्देश्य १ :श्रमशिल र सकृय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु	
रणनीति	कार्यनीति
१.१ युवा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने	१.१.१ नगरपालिकाभर रहेका युवा जनशक्तिको पृष्ठभूमिबारे स्थितिपत्र तयार पार्ने

उद्देश्य १ :श्रमशिल र सकृय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु	
रणनीति	कार्यनीति
	१.१.२ नगरपालिकाबाट श्रम तथा रोजगारीका लागि बाहिरिका युवाहरूको पूर्ण विवरण तयार पारिनेछ ।
१.२ दक्ष र सिपयुक्त मानव संसाधनको विकास गर्ने	१.२.१ युवा स्थितिपत्रमा तयार विवरण अनुसार हाल अदक्ष र अर्धदक्ष मानव श्रोतलाई लक्षित गरी उनीहरूको रुचि र झुकाव अनुसार नियमित शिप विकास रोजगारी मूलक र Motivatonal तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ समाजमा शान्ति सुव्यवस्था, आपतकालिन उद्धार र मानव सेवामा लगाउने उद्देश्यका साथ युवा स्वयंसेवक दस्ता तयार गर्न अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.३ गायन, वाद्यवाधन, नृत्य , कला, अभिनय आदिमा विशेष रुची भएका युवाको पहिचान गरी वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिमा आबद्ध गराई उनीहरूलाई विशेष तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.४ कुनैपनि युवालाई बेरोजगार नराख्न प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत उनीहरूलाई समेटि गाउँघरमा आवश्यक अर्धदक्ष कामहरूजस्तै इलेक्ट्रिसियन, प्लम्बिङ, कृषि श्रम, निर्माण आदिका लागि विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ नगरपालिकाभर सञ्चालनमा रहेका युवा क्लबहरूको अभिलेखीकरण गरी प्रत्येक क्लबलाई युवाका सरोकार समाधान गर्ने केन्द्रको रुपमा विकास गर्न एक नगरपालिका स्तरिय युवा सम्मेलनको आयोजना गरिनेछ ।
	१.२.६ यस प्रकारका युवा क्लवका कृयाकलापलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसंग साक्षात्कार गरी युवा क्लवलाई साधन श्रोत सम्पन्न गराइनेछ ।
	१.२.७ कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोचाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.८ युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिलता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.९ जिवन निर्वाहमा चरम कठिनाइ भोगी वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

यूवा मानव संसाधन श्रम तथा रोजगारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	युवा स्थितिपत्र तयार पार्ने	७५					
		१.१.२	रोजगारीका लागि बाहिरिने युवाहरूको तथ्यांक तयार पार्ने	३०					
	१.२	१.२.१	रोजगारीमूलक तथा युवा अभिमुखिकरण तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.२	युवा स्वयंसेवा दस्ता तालिम	७०	७०	७०	७०	७०	
		१.२.३	युवा कलाकारीता तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.४	प्रधानमन्त्री रोजगार विशेष तालिम	४०	४०	४०	४०	४०	
		१.२.५	नगरपालिकास्तरिय युवा सम्मेलनको आयोजना	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.२.६	युवा क्लवका कृयाकलापलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसंग साक्षात्कार गर्ने	३५	३५	३५	३५	३५	
		१.२.७	कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोचाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.८	युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिल विकास तालिम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.९	वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान तथा सवलिकरण कार्यक्रम सञ्चालन	७०	७५	७५	७५	७५	
			युवाहरूलाई पर्यटन विकास तथा प्रवर्धन सम्बन्धि तालिम तथा गोष्ठी	८०	८०	८०	८०	८०	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ शिपयुक्त अर्धदक्ष र दक्ष मानव संसाधनको विकास हुनेछ ।
- ✓ बेरोजगार युवाको जनसंख्यामा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।

६.७ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

पृष्ठभूमि

अनुशासन, राष्ट्रिय भाइचारा प्रदर्शन गरी शारीरिक तन्दुरुस्ती कायम गर्न खेलकुद विकासको अहम् महत्व रहेको हुन्छ। विश्वका विकसित देशहरूले खेल पर्यटन मार्फत समृद्धि हासिल गरेको र विश्वस्तरमा पहिचान स्थापित गरेको पाइन्छ। उदाहरणको लागि स्पेन, इटली, इङ्गल्याण्ड, ब्राजिल फ्रान्स जस्ता यूरोपियन राष्ट्रहरू हाल खेल प्रवर्द्धनमार्फत विश्व परिचित मात्र नभई खर्बौं डलरको कारोबार गर्दछन्। छिमेकी राष्ट्र भारतसमेत क्रिकेटका लागि प्रसिद्ध मानिन्छ। पूर्वाधार अभाव तथा व्यवसायिकताको अवसर नहुँदा नहुँदै पनि नेपाली खेलाडिहरू खेलकुदमा आवद्ध छन् किनकि खेलकुद विकास आर्थिक समृद्धिसँग पनि जोडिएको छ। यस नगरपालिकाको भूभाग उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रले ओगटेको हुनाले खेलमैदानको लागि पर्याप्त भूमीको कमी छ। हिमाली भेग भएकोले अधिकाशं महिना हिउँ पर्ने हुँदा र ठूला खेल मैदानको कमिले पनि खेलकुदमा खासै अगाडी नबढेको देखिन्छ। नगरपालिकामा विभिन्न जातजातीका र विविध धर्मका मानिसहरू बसोवास गर्ने भएकाले खेलकुदको माध्यमबाट सबै वडाहरू बीच भाइचारा सम्बन्ध राख्न सकिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ विद्यालय स्तरीय, वडा स्तरीय खेलकुद प्रतियोगिता गर्नु।
▪ युवा जनशक्तिको संख्या वढी हुनुको साथै खेलकुद प्रति चासो देखाउनु।
▪ नगरपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूमा वर्षेनी खेलकुद क्षेत्रको विकासलाई प्राथमिकतामा राख्ने गरेको

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकाका सबै विद्यालय तथा वडाहरूमा आवश्यक खुलाचौर तथा खेलमैदान रहेको
▪ नगरपालिकाको मुख्य मुख्य स्थानहरूमा सांस्कृतिक केन्द्र तथा पिकनिक स्थल निर्माण गर्न सकिने ।
▪ विभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय खेलहरू मार्फत स्थानीय प्रतिभाहरू उत्पादन गर्न सकिने
▪ युवाहरूलाई लोक-संस्कार, संस्कृतिको संरक्षण र संर्वद्धनका संवाहकका रुपमा लिएको यस नगरपालिकाले अन्तरनगरपालिका स्तरिय/वडा स्तरिय कलाप्रदर्शन तथा प्रतियोगीताहरू संचालन गर्न सक्ने ।
▪ खेलपूर्वाधारको विकास मार्फत विभिन्न खेल प्रतियोगिताहरू आयोजना गरी खेलकुद पर्यटनको विकास गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकामा भएका खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल व्यवस्थित एवं पुर्वाधारयुक्त हुन नसक्नु ।
▪ यहाँका अधिकांश भूभागहरू भिरालो तथ हिमाली क्षेत्र हुनु ।
▪ खुल्ला चौर, खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल प्राय कच्ची हुनाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिले निरन्तरता पाउन नसक्नु ।
▪ सार्वजनिक पुस्तकालय, सिनेमा हल तथा नाट्यशाला, स्वीमिङपुल, व्यायामशाला जस्ता अध्ययन तथा मनोरञ्जन स्थलको अभाव हुनु
▪ खेलकुदको विकास गर्न स्थानीय स्तरमा खेलकुद प्रशिक्षकको अभाव हुनु ।
▪ सिमित बजेटका कारण नगरपालिकाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनमा यथोचित लगानी गर्न नसक्नु ।
▪ व्यवस्थित खेलकुद पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो आकारको बजेटको व्यवस्थापनको चुनौती रहेको ।
▪ भौगौलिक अवस्थिति तुलनात्मक रूपमा असहज भएर पनि खेलकुद पूर्वाधारको चाहेजति सहज र चुस्त रूपमा विकास गर्न कठिन रहेको ।
▪ खेलकुदप्रति अभिरुचि राख्ने तथा प्रतिभावान् खेलाडीहरू शिक्षा तथा रोजगारी लगायतका कारणले नगरपालिका छोड्ने भएकाले उनीहरूलाई फर्काएर टिकाउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ खेलकुदलाई व्यवसायीकरण गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा खेलाडिहरू समावेश गराउन कठिन परिस्थिति रहेको ।
▪ यातायात सुविधाको अभावमा विभिन्न वडामा रहेका खुलाचौर तथा खेलमैदान स्तरउन्नति गर्ने कार्य कठिन भएको ।
▪ ऐतिहासिक, पर्यटकीय तथा धार्मिक महत्वका क्षेत्रहरूमा पार्क, वनभोज स्थल आदिको विकास गर्न कठिन ।

दीर्घकालिन सोच

“शारिरीक र मानसिक रुपमा स्वस्थ नागरिक निर्माण”
लक्ष्य
शारिरीक स्वास्थ्य र मानसिक सन्तुलनका लागि आधारभूत खेलकुद र मनोरञ्जनका पूर्वाधार विकास गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यमले नागरिकको खुशी र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु ।

उद्देश्य १. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यमले नागरिकको खुशी र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ खेलकुद पूर्वाधारको प्रवन्ध गर्ने	१.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा खेल मैदानको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.२ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा न्यूनतम खेल सामाग्रीको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.१.३ वडास्तरीय खेल मैदानको व्यवस्था गरिनेछ
	१.१.४ वडास्तरीय खेलकुद विकास समिति निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ नगरपालिकास्तरीय रंगशाला निर्माण गरिनेछ ।
१.२ खेलाडी पहिचान तथा प्रशिक्षण	१.२.१ नगरपालिकास्तरीय सम्पूर्ण खेलाडीहरूको विवरण तयार पार्ने
	१.२.२ खेल अनुसार खेलाडी समूह छुट्याई वडास्तरीय खेलकुद समिति मार्फत प्रशिक्षण तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.३ राष्ट्रिय खेलमा भाग लिने खेलाडीहरूलाई विशेष तयारी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न कोषको व्यवस्था गरिनेछ
१.३ खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने	१.३.१ स्थानीय तह र प्रदेशस्तरमा आयोजना हुने खेलहरूमा सहभागि हुन खेलाडी प्रशिक्षण सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.२ नगरपालिकास्तरीय फूटबल प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ अन्तर विद्यालय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.४ वडास्तरिय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
१.४ स्थानीय स्तरमा गर्न सकिने मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापको अध्ययन गरी व्यवस्थित गर्ने	१.४.१ स्थानीय जातजाति, धर्म, सम्प्रदायहरूमा प्रचलित कला, कौशल, गायन, नृत्य आदिको पूर्ण विवरण तयार गरी तिनिहरूको जगेर्ना र सान्दर्भिकता बारे अध्ययन गरिनेछ ।
	१.४.२ ठूलो संख्याका मानिसहरूलाई सामूहिक रुपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने प्रकारका जात्रा, मेला, हाट, नौटङ्की, नाटक, गान, बजाना, नृत्य, जादु, कला, कौशल, आदिलाई संस्थागत गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ ।
	१.४.३ शेर्पा, तामाङ, मगर समुदायमा सञ्चालित रिम्पुदिनी नाच, तामाङसेलो लगायतका मौलिक परम्पराहरूको जर्गेना गर्दै समय

उद्देश्य १. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यमले नागरिकको खुशी र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु	
रणनीति	कार्यनीति
	सापेक्ष जीवन्त तुल्याइराख्न त्यस्ता जातीहरूरहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित बार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न विशेष अर्न्तकृया पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.४.४ वनभोजस्थलहरूलाई व्यवस्थित गर्ने वडास्तरीय पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल बारे सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने

खेलकुद तथा मनोरञ्जनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	विद्यालय स्तरीय खेल मैदान मर्मत सम्भार	१००	१५०	२००	२५०	३००	नगरपालिका
		१.१.२	विद्यालय खेल सामाग्री खरिद	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		१.१.३	वडास्तरीय खेल मैदान निर्माण		३००	३००	३००	३००	नगरपालिका
		१.१.४	नगरपालिका स्तरिय रंगशाला निर्माण	२००	२००	२००	२००	२००	नगरपालिका
	१.२	१.२.१	खेलाडीको व्यक्तिगत विवरण तयारी	३०					नगरपालिका
		१.२.२	खेलाडी प्रशिक्षण वडास्तरीय (नियमित)	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
		१.२.३	खेलाडी प्रशिक्षण (राष्ट्रिय प्रतियोगितामा सहभागी हुन)	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		१.२.४	खेलाडी प्रशिक्षण (प्रादेशिक र स्थानीय तह)	३५	३५	३५	३५	३५	नगरपालिका
	१.३	१.३.१	अन्तरविद्यालय वार्षिक खेलकुद Tournament	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		१.३.२	मेयर कप फूटबल प्रतियोगिता सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		१.३.३	वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता	९०	९०	९०	९०	९०	नगरपालिका
	१.४	१.४.१	स्थानीयस्तरमा हुने मनोरञ्जनात्मक गतिविधिको विवरण तयारी	५०					नगरपालिका
		१.४.२	परम्परागत मनोरञ्जनात्मक कृयाकलाप संस्थागत गर्ने कृयाकलाप		५०				नगरपालिका
		१.४.३	जनजाती समुदायमा प्रचलित मौलिकपरम्परा मान्ने जातीहरू रहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित बार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।		१००				नगरपालिका
		१.४.४	वनभोजस्थल व्यवस्थापन			५००			नगरपालिका
		१.४.४	वडा नं. १० को राखेप, निम्नासा डाँडा, भाप्त्रे, वडा नं. ८ को पतालेमा पिकनिक स्थल निर्माण गर्ने,				२००	३००	नगरपालिका
		१.४.४	वडा नं. ७ को तोजिङमा फनपार्क निर्माण गर्ने ।					५००	नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ न्यूनतम खेलकुद पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ खेलाडीहरूपहिचान भई क्षमता विकास भएको हुनेछ ।
- ✓ स्थानीयस्तरमा प्रचलनमा रहेका मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापहरूसंस्थागत हुनेछन् ।

५.८ सामाजिक सुरक्षा

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ४३ मा मौलिक हक अन्तर्गत सामाजिक सूरक्षाको हकको व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार आर्थिक रुपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी स्पष्ट पारिएको छ । अर्कोतर्फ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले संघ र प्रदेश कानूनको अधिनमा रहि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेकोले स्थानीय विकास योजना तर्जुमा गर्दा सामाजिक सुरक्षालाई सम्बोधन गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ स्थानीय तहलाई सामाजिक सुरक्षाको अधिकार प्राप्त हुनु ।
▪ नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षाको विषयलाई प्राथमिकता प्रदान गर्नु ।
▪ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको सुरुवात हुनु ।
▪ सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतनामा समेत वृद्धि हुनु ।
▪ सामाजिक सुरक्षा मौलिक हकको रुपमा स्थापित हुनु ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूलक्षित समूदायमा केन्द्रित भई पूर्ण प्रभावकारी र संस्थागत हुन नसक्नु
▪ सामाजिक सूरक्षाले समेट्नु पर्ने वर्गलाई समेट्न एकिकृत सूचना प्रणालीको व्यवस्था नहुनु साथै त्यस्ता वर्ग छुट्न जानु
▪ आ.व. २०७८/७९ वाट सामाजिक सुरक्षा भत्ता बैंक मार्फत उपलब्ध गराउने नीति भएकोले बैंकको सुविधा नभएको स्थनहरूमा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्न कठिन हुनुको साथै सुरक्षामा समस्या उत्पन्न हुनु ।

दीर्घकालिन सोच
"असक्त अवस्थामा निश्चिन्तता सामाजिक सूरक्षा"
लक्ष्य
असक्षम र अशक्त भई जिवन निर्वाह गर्न नसक्ने अवस्थाका सबैलाई राज्यद्वारा अभिभावकत्व दिने ।
उद्देश्यहरू
✓ सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु ।

उद्देश्य १.सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सामाजिक सूरक्षाको आवश्यकता पर्ने सम्पूर्ण नागरिकको पहिचान गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने	१.१.१ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा समेटिने वर्गको परिभाषा र मापदण्ड संघीय र प्रादेशिक सरकारको नीति र कानूनको अधिनमा रहि निर्माण गर्ने र सो को आधारमा त्यस्ता व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत विवरण तयार पारी सूचना प्रणालीमा आबद्ध गर्ने ।
	१.१.२ सामाजिक सुरक्षाका प्रकारहरू निश्चित गरी आवश्यकता र संवेदनशीलताका आधारमा तहहरूछुट्याइने छ । यसरी संवेदनशिलताको तह बमोजिम सुरक्षाको प्रकार, निश्चय गरिनुका साथै मापदण्ड र विद्यमान ऐन कानूनको परिधिमा रहि सामाजिक सूरक्षाको दायरा वृद्धि गर्न श्रोतका आधारमा अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.३ योगदानमा आधारित सामाजिक सूरक्षा व्यवस्था लागू गर्न आवश्यक तयारी अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.४ निजी र अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिक तथा अन्य जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरकृया गरिनेछ ।
	१.१.५ सामाजिक सूरक्षाका विषयमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

सामाजिक सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सामाजिक सुरक्षा तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण		१००				नगपालिका
		१.१.२	सामाजिक सुरक्षाका प्रकृति र तहहरूको निर्क्यौल गर्ने र दायरा वृद्धि गर्न अध्ययन	८०					नगपालिका
		१.१.३	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थित गर्न तयारी		५०				नगपालिका
		१.१.४	अनौपचारिक तथा निजी क्षेत्रमा जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा संलग्न गराउन तयारी तथा अन्तर्रकृया	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
		१.१.५	जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन	४०	४०	४०	४०	४०	नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

नागरिकहरूमा सामाजिक सूरक्षा पाउनु मौलिक हक हो र यसमा सक्रिय जीवनमा सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने जनचेतनाको विकास हुनेछ । असक्षम, असक्त र असहाय अवस्थाका सबै नागरिकलाई राज्यले सामाजिक सुरक्षाको सहारा सुनिश्चित गरेको हुनेछ ।

५.९ शान्ति सुरक्षा

पृष्ठभूमि

गरिबी, सामाजिक विसंगति र अपराध मनोविज्ञानका कारण समाजमा विविध किसिमका आपराधिक घटनाहरू घट्ने गर्दछन् । यस्ता घटनाहरू न्यूनीकरण गर्न शान्ति, सुरक्षा र अमन चयनको प्रवन्ध राज्यले मिलाउने दायित्व हुन आउँछ । यसर्थ नगरपालिकाले गाउँमा शान्ति सुरक्षा कायम गर्न प्रत्येक वडामा प्रहरी चौकीहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने र आवश्यक सङ्ख्यामा दरबन्दी कायम गरी शान्ति सु-व्यवस्था कायम गर्नु आवश्यक छ । नगरपालिकाको शान्ति सुरक्षाको अवस्था हेर्दा सामान्य रहेको छ । नगरपालिकाको, वडा नं. १ मा अस्थाई प्रहरी चौकी, वडा नं. २ मा इलाका प्रहरी कार्यालय (जुनवेसी), वडा नं. ३ मा अस्थाइ प्रहरी चौकी (तामाखानी), वडा नं. ४ मा विमान स्थल सुरक्षा (फाप्लु), वडा ५ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय (सल्लेरी), अरिहमन गण (सल्लेरी), नगर प्रहरी (सल्लेरी), वडा ६ मा अस्थाइ प्रहरी चौकी(डोर्पु), शसस्त्र प्रहरी क्याम्प (डोर्पु), वडा नं. ७ अस्थाई प्र. चौकि विट (जोर बौद्ध), वडा नं. ८ मा इलाका प्र.का. (पताले), नगर प्रहरी (पताले), रेन्ज पोष्ट (वाघखोर) र वडा नं. ११ मा अस्थाइ प्रहरी चौकी (रमिले), हाइड्रो सुरक्षाको लागि (नेपाली सेना, हुँगु) छन् । प्रत्येक वडामा शान्ति सुरक्षा र अमनचैन कायम गर्न प्रहरी चौकीसहित सुरक्षा निकायहरूलाई विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपाालिकामा नगर प्रहरीको व्यवस्थापनका साथै प्रत्येक वडाहरूमा प्रहरीचौकी तथा प्रहरी बिटहरूको व्यवस्था भएको ।
▪ नगरपालिकामा विगत १२ महिनामा छिटफुट घटना बाहेक अपहरण, धम्की, डकैती जस्ता आपराधिक गतिविधिहरू नभएका ।
▪ आम नागरिकलाई स्वतन्त्रतापूर्वक हिंडडुल गर्न तथा दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न सुरक्षा चुनौती नभएको ।
▪ नगरपालिकामा उपाध्यक्षको नेतृत्वमा रहेको न्यायिक समिति तथा सो समिति अन्तर्गतका वडास्तरीय इकाईहरूले समन्वयात्मक तवरले विवाद तथा मुद्दामामिलाको प्रभावकारी छिनोफानो भएकोले थप सुरक्षा जटिलता नभएको ।
▪ कुनै पनि बेला हुन सक्ने दुर्घटनाको तत्काल सम्बोधन गर्न सकिने
▪ घटना वा दुर्घटनाका बेला उद्दार सामाग्रीको पर्याप्त आपूर्ति गर्न सकिने ।
▪ अमनचयन तथा शान्ति सुरक्षाको अवस्थालाई जुझारु राख्न उपयुक्त कदमहरू चाल्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकामा छिटफुट रुपमा आपराधिक कियाकलापका घटना हुने गरेका
▪ नगरपालिकाको भौगोलिक अवस्थिीतिको कारणले गर्दा अत्यावश्यक समयमा पनि सुरक्षा निकायको उपस्थिति हुन कठिन ।
▪ सुरक्षा निकायमा दरबन्दी अनुसारको जनशक्ति नरहेको ।
▪ सुरक्षाकर्मीको मनोवल उच्च राख्न आधुनिक हतियार, यातायातका साधन आदिको पर्याप्त उपलब्धता नरहेको ।
▪ नगरपालिकामा विगत १२ महिनामा २९ भन्दा वढी चोरी केस, १४ जना भन्दा वढी आत्महत्या गरेको ।
▪ प्रविधिको अभाव तथा सूचना प्रवाह कठिनाइका कारण अपराधका घटनाहरूको यथार्थ लगत राख्न कठिन भएको ।
▪ कच्ची तथा निर्माणधीन सडकका कारण घटना या दुर्घटना घट्दामा सुरक्षाकर्मीको उपस्थिति तत्काल हुन कठिनाई ।
▪ समन्वयात्मक रूपमा उद्दार सामाग्रीको उपलब्धता तथा समूचित प्रयोगमा कठिनाई ।
▪ नगरपालिकाको सिमित बजेटका कारण सुरक्षा निकायको उपस्थिति सबै वडामा पुऱ्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ अपराधलाई लोकलाज अथवा डर त्रासकाकारण लुकाई अपराधी थप प्रोत्साहित हुने सम्भावना रहेको ।
▪ आत्महत्या नियन्त्रणका लागि मनोसामाजिक परामर्शदाता व्यवस्था गर्न तथा मनोरोगीको पहिचान र उपचार गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको ।
▪ लागुऔषध नियन्त्रण चुनौतीपूर्ण ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ निमुखा तथा सोझा साझा नागरिकको सुरक्षा प्रत्याभूति गर्न चुनौतीपूर्ण ।

दीर्घकालिन सोच
"शान्ति सुरक्षाका हिसाबले सुरक्षित नगरपालिका"
लक्ष्य
नगरपालिका बासीलाई शान्ति सुव्यवस्थाका हिसाबले पूर्ण सुरक्षित महसुस गराउने ।
उद्देश्यहरू
✓ समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु ।

उद्देश्य १. समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सुरक्षा पूर्वाधारको विकास गर्ने	१.१.१ सुरक्षाका लागि प्रहरी चौकि स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता भएका स्थानहरूको अध्ययन गरी सुरक्षा निकायसँग समन्वय गरिनेछ ।
	१.१.२ आवश्यकताका आधारमा नगर प्रहरी गठन गरिनेछ ।
	१.१.३ सुरक्षा गस्तीलाई आवश्यकता अनुरुप नियमित र अपराध संवेदनशील क्षेत्रमा सघन बनाइनेछ ।
	१.१.४ मदिरापान, भिडभाड, होहल्ला झै-झगडा हुने क्षेत्रमा सुरक्षा सर्तकता वृद्धि गरी सुरक्षा योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ Hot Line सेवाको प्रवन्ध गरी तत्काल परिचालन हुने stand by force तयार पारिनेछ ।
	१.१.६ उद्धार विशेष टोली निर्माण गरी तयारी अवस्थामा राख्ने ।
	१.१.७ व्यक्तिगत सुरक्षा र सुचना दिन प्रोत्साहन गर्ने हिसाबले विद्यार्थीसँग प्रहरी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.८ सघन वस्ती रहेका बजार क्षेत्रहरूमा आवश्यकताका आधारमा cctv जडान गरिनेछ ।
१.२ संस्थागत क्षमता विकासका कृयाकलाप सञ्चालन गर्ने	१.२.१ अपराध हुनु अगावै सूचना प्राप्त गर्न सक्ने गुप्तचर सेवालाई प्रभावकारी बनाउन तालिम र कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२ नगर प्रहरीलाई सुरक्षा संवेदनशीलताका आधारमा क्षमता विकास तालिम प्रदान गरिनेछ ।

शान्ति सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	प्रहरी चौकि विस्तार गर्न आवश्यक स्थानको विवरण तयार पार्ने	३०					नगपालिका
		१.१.२	नगर प्रहरीको दरवन्दी तय गर्ने	५०					नगपालिका
		१.१.३	सुरक्षा गस्तीको आवश्यक रुट र स्थान बारे अध्ययन गर्ने	५०					नगपालिका
		१.१.४	समग्र नगरपालिका सुरक्षा योजना तयार गर्ने		५०				नगपालिका
		१.१.५	Hot Line सेवा सञ्चालन		१००				नगपालिका
		१.१.६	उद्धार संयन्त्र निर्माण	२००					नगपालिका
		१.१.७	विद्यार्थीसँग प्रहरी विशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.१.८	सघन बजार र वस्ती क्षेत्रमा CCTV जडान			९०	९०	९०	नगपालिका
	१.२	१.२.१	गुप्तचर सेवा तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.२.२	नगर प्रहरी तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

✓ नगरपालिकाका बासिन्दाहरू सुरक्षाका हिसाबले ढुक्क छु भन्ने वातावरण श्रृजना भएको हुनेछ ।

५.१० शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

प्रत्येक समुदायको आ-आफ्नो धर्म र संस्कृतिअनुसार शवदाहस्थल (चिहान व्यवस्थापन) एक महत्वपूर्ण तथा संवेदनशील विषय हो। भावनात्मक अर्थसमेत बोकेको यो विषयलाई कुनै पनि योजनाले गम्भिरताका साथ सम्बोधन गर्नुपर्दछ। परम्परागत रूपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल र चिहानलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनु पर्दछ। त्यस्तै,सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकामा जातिय तथा धार्मिक विविधता भएसँगै प्राकृतिक श्रोतका कारण शवदहन गर्न प्रत्येक वडामा सम्भव रहेको छ। प्रत्येक वडामा बौद्ध, हिन्दु, तथा अन्य जातिगत संस्कारका लागी शवदाह स्थल तथा कच्ची चिहान तथा फरक-फरक रुपमा रहेका अवस्था छन्। प्रत्येक वडामा रहेका शवदाहस्थल त्यहाँ वरिपरि रहेका विभिन्न जातजातिले, जस्तै मगर, राई, शेर्पा, क्षेत्री, बाहुन, दलित आदिले आफ्नो संस्कार अनुसार अन्त्येष्टि गर्छन्। वडा नं. १ मा दुधकोसी आर्यघाट, वडा नं.२ मा न्यूती, ठूलो चौर, वेनीचौर, वडा नं. ३ मा टोमेचो डाडा चिहान क्षेत्र, भस्मे चिहान डाडा, हेनाशा डाडा, हरियो दह, वडा नं. ४ मा गदिखासा मुनि, वडा नं. ५ मा सोलुखोला शवदाह स्थल, वडा नं. ६ मा सोलु खोला, खोरिया डाँडा, थातिङ डाँडा, वडा नं. ८ मा सिसा खोला, वागम खोला, वडा नं. ९ मा सतिघाट, लोसे डाडा, सम्दुङ डाडा, मनिखो डाँडा, वडा नं. १० मा शिसाघाट, फतान्जेघाट, सोलनासा घाट, च्याङवा, खाम्दीङ, टाप्टीङ, लमसा जुके, दिविल, त्यसैगरी वडा नं. ११ मा सोलुखोला, कडेनी झोडेनी डाँडा चिहान स्थल, आदि अन्तेष्टिस्थलहरू छन्। नगरपालिकामा जातजाति, धर्म अनुसार शवदास्थल र संस्कार पद्दति फरक फरक भएको पाइन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ सबै वडाहरूमा जात, धर्म संस्कृति अनुसार अन्त्येष्टिको लागि विभिन्न स्थानहरू भएको।
▪ नगरपालिकामा रहेका विभिन्न समुदायका आ-आफ्ना धर्मसंस्कृतिअनुरूपका शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनप्रति नगरपालिका संवदेनशील भएको।
▪ नगरपालिकाले एकिकृत रूपमा भएका शवदाहस्थल एवम् चिहानलाई व्यवस्थित गर्ने तथा नभएका स्थानहरूमा उपयुक्त स्थलहरू पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम ल्याउन सक्ने।
▪ शवदाहस्थल, चिहान तथा किरियापुत्री भवनको लागि आवश्यक सडक, विद्युत, सञ्चार लगायतका पूर्वाधारहरूको नगरपालिकाले विकास गर्न सक्ने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकामा व्यवस्थित तवरले शवदाह स्थल तथा चिहानहरूको व्यवस्थापन भइनसकेको।
▪ अव्यवस्थित दाहसंस्कार गरिनुले नगरपालिकाको पर्यावरणीय, सामाजिक तथा सांस्कृतिक व्यवस्थामा चुनौति थपिएको।
▪ गाडिएका शवहरूलाई जंगली जनावरहरूले खोस्रेर यत्रतन्त्र छरिदिने अवस्था रहेको।
▪ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनका लागि सर्वस्वीकृति स्थलहरू किटान गर्ने चुनौती रहेको।
▪ अन्तिमसंस्कारका लागि सडक, विद्युत, बाटोघाटो, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास गर्न ठूलो आकारको बजेट चाहिने।
▪ छरिएर रहेका बस्तीहरूका कारण शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनमा कठिनाइ तथा खर्चिलो हुने।

- भौगोलिक विकटताका कारण लास वोकेर शवदाहस्थल, चिहानसम्म पुयाउन कठिनाइ ।

दीर्घकालिन सोच

"शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्ने"

लक्ष्य

भविष्यमा शवदाह तथा चिहान व्यवस्थापनको समस्यालाई पूर्णत सम्बोधन गर्ने र उचित प्रबन्ध गर्ने ।

उद्देश्यहरू

✓ शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु ।

उद्देश्य १. शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सम्पूर्ण वडालाई समेटेर व्यवस्थित शवदाहस्थल र चिहानको पूर्वाधार तयार गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा परम्परागत हिसाबले चलि आएका शवदाहस्थल र चिहानको व्यवस्थित नक्साङ्कन गरिनेछ ।
	१.१.२ जनसंख्याको चापको आधारमा क्रमश शवदाह स्थललाई व्यवस्थित बनाउन डि.पि.आर तयार पारिनेछ ।
	१.१.३ प्रत्येक वडामा किरियापुत्री घर तथा चिहान क्षेत्र तारबार र शवदाहस्थल निर्माणको कार्य क्रमश अगाडि बढाइने छ ।
	१.१.४ अतिविपन्न नागरिकहरूलाई किरिया खर्च प्रदान गरिनेछ ।
	१.१.५ महामारीका बेला हुने मृत्यु र शव व्यवस्थापना योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
	१.१.६ प्रत्येक वडालाई समेट्ने गरी आवश्यकताका आधारमा शव बाहन सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।

शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	शवदाहस्थल तथा चिहान क्षेत्रमा शव लिएर जाने मलामीहरूको लागि प्रतिक्षालय स्थापना ।		१००				नगपालिका
		१.१.२	सोलु खोला, सतिघाट, लोसे डाडा, सम्दुङ डाडा, मनिखो डाडाँमा शवदाह गृह निर्माण ।				१०००		नगपालिका
		१.१.३	स्थानियहरूको सहमतीमा सामुदायिक वन क्षेत्रमा चिहान क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्ने ।	५०	५५	६०	६५	७०	नगपालिका
		१.१.४	शवदाहस्थल तथा किरियापुत्रिघर निर्माण र चिहान क्षेत्र तारबार			३००	६००	९००	नगपालिका
		१.१.५	माहामारी शव व्यवस्थापन योजना निर्माण		५०				नगपालिका
		१.१.६	शव वाहन खरिद					१५००	नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ नगरपालिकामा शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि**				
	असर	प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर	प्रतिशत		
	असर	प्राथमिक तह पुरा गर्ने दर	प्रतिशत		
	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीमध्ये कक्षा ८ सम्म पुग्ने विद्यार्थी	प्रतिशत		
	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा ८ सम्म पुग्ने अनुपात	प्रतिशत		
	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा १२ सम्म पुग्ने अनुपात	प्रतिशत		
	असर	माध्यमिक शिक्षाको कूल भर्नादर (९ देखि १२)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	पूर्व प्राथमिक शिक्षाको लागि बाल अनुदान पाएको (संख्या)	संख्या		
	असर	पूर्व वाल्यकाल शिक्षामा उपस्थिति (प्रतिशत) हाजिरी	प्रतिशत		
	असर	छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी प्रतिशत (कूल विद्यार्थिमा)	प्रतिशत		
	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (प्राथमिक)			
	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (माध्यामिक)			
	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर	प्रतिशत		
	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको महिला साक्षरता दर	प्रतिशत		
	प्रतिफल	प्रति विद्यार्थी हुने सार्वजनिक खर्च (हजारमा)	हजारमा		
	असर	विद्युतमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
	असर	इन्टरनेटमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
	असर	WASH सुविधा भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
	असर	अपाङ्गमैत्री विद्यालयहरू	प्रतिशत		
	असर	न्यूनतम रुपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका आधारभूत शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत		
	असर	न्यूनतम रुपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत		
		(दिगो विकास लक्ष्य ४ अन्तर्गत) माथिका सबै सूचकहरू			
	असर	समग्र साक्षरता प्रतिशत			
	असर	साक्षरता प्रतिशत (पुरुष)			
	असर	साक्षरता प्रतिशत (महिला)			
	प्रतिफल	उच्च शिक्षा अध्यापन हुने कलेज	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन हुने विद्यालय	संख्या		
	असर	आधारभूत शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	माध्यमिक शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	स्नातक तह उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	स्नातकोत्तर उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	विद्या वारिधि उतिर्ण जनसंख्या	संख्या		
	असर	प्राविधिक वा व्यवसायिक तालिम प्राप्त युवा संख्या	प्रतिशत		
	असर	विज्ञान प्रयोगशाला सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	सुविधा सम्पन्न पुस्तकालय भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	बुक कर्नर सुविभा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	सुविधायुक्त खेलमैदान भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	छात्राको लागि व्यवस्थित शौचालय भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	एक स्वास्थ्यकर्मीको सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	प्रतिफल	अनौपचारिक प्रौढ कक्षा संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	व्यवस्थित रुपमा संचालन भएका बालक्लव	संख्या		
२.	**स्वास्थ्य**				
	असर	दक्ष प्रसुतीकर्मीहरूको सहयोगमा भएको जन्मको (अनुपात)	प्रतिशत		
	असर	पाँच वर्षमूनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)			
	असर	नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)			
	प्रतिफल	कुष्ठरोगी विरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	हात्तिपाइले विरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	सक्रिय ट्रकोमा विरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	मुटु सम्बन्धी विरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	क्यान्सर विरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	मधुमेह विरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	स्वास प्रणाली सम्बन्धी दिर्घरोग दम आदिका विरामि	संख्या		
	प्रतिफल	आत्महत्याबाट हुने मृत्युदुर प्रति लाख जनसंख्यामा	संख्या		
	प्रतिफल	सडक दुर्घटनाबाट मृत्युदुर प्रति लाख जनसंख्यामा	संख्या		
	प्रतिफल	परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोगकर्ता दर	प्रतिशत		
	असर	प्रोटोकल अनुसार चार पटक पूर्व प्रसुति सेवा प्राप्त गर्ने महिला वार्षिक	प्रतिशत		
	असर	अस्पताल/स्वास्थ्य संस्थामा बच्चा जन्माउने महिला	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	हेपाटाइटिस बी भ्याक्सिन पुरा (३ डोज) गर्ने शिशु	प्रतिशत		
	असर	रगतमा ग्लुकोजको मात्रा बृद्धि भई औषधि प्रयोग गरिरहेका १५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	घरबाट स्वास्थ्य संस्थामा ३० मिनेट वा सो भन्दा कम समय लाग्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	स्वास्थ्य बीमामा आबद्ध विपन्न परिवार	प्रतिशत		
	असर	राष्ट्रिय खोप कार्यक्रममा समावेश भएका सबै खोपद्वारा समेटिएको लक्षित जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	स्वास्थ्यकर्मीको घनत्व र वितरण	प्रतिलाख जनसंख्यामा)		
	असर	स्वास्थ्य क्षेत्रमा कूल खर्च कुल (बजेटको) दिगो विकास लक्ष्य ३	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सम्पूर्ण आधारभूत सुविधायुक्त स्वास्थ्य चौकी	संख्या		
	असर	कुपोषण भएका बालबालिका दर	प्रतिशत		
	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक प्रसुति सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा एम्बुलेन्स सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
	प्रतिफल	बैकल्पिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र	संख्या		
	प्रतिफल	योग केन्द्र	संख्या		
	असर	पूर्ण सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	आधारभूत स्वास्थ्य चेतना प्राप्त गर्ने वैद्य धामी झाँक्री	संख्या		
	प्रतिफल	परिवार नियोजन सेवा केन्द्र	संख्या		
	प्रतिफल	रक्तसंचार सेवा	संख्या		
	प्रतिफल	अपेक्षित आयू (जन्मदाको बखत)	वर्ष		
	प्रतिफल	मातृ मृत्युदर (प्रति लाखमा)	प्रतिलाखमा		
	असर	पाठेघरको क्यान्सरका निम्ती स्क्रिनीङ गरिएका ३० देखि ४९ वर्षका महिला	प्रतिशत		
	प्रतिफल	HIV AIDS Antiviral औषधि प्राप्त गर्ने	संख्या		
	प्रतिफल	उच्च रक्तचापको औषधि सेवन गरिरहेका १५ वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सुविधासम्पन्न अस्पताल	संख्या		
	प्रतिफल	घुम्ती स्वास्थ्य शिविर वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	स्वास्थ्य प्रयोगशाला	संख्या		
३.	**संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य**				
	प्रतिफल	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदामा सूचिकृत सम्पदा	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	सांस्कृतिक सम्पदा मध्ये स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश (सम्पदा)	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक बृत्त चित्र	संख्या		
	प्रतिफल	कलाकार विवरणमा समावेश कलाकार	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक पात्रोमा समावेश गतिविधि (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक प्रतियोगिता तथा कार्यक्रम (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	स्थानीय मातृभाषा पाठ्यक्रम	संख्या		
	प्रतिफल	साहित्यिक गतिविधि (कार्यक्रम) (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	झाँकी प्रर्दशनी (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक केन्द्र	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक समिति	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक उत्सव (Art and Literature Festival)	संख्या		
	प्रतिफल	कला संग्रहालय	संख्या		
४.	**लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता सामाजिक समावेशीकरण**				
	प्रतिफल	नगरपालिकामा महिला उद्यमीहरूको	संख्या		
	प्रतिफल	पूर्णरूपमा आत्मनिर्भर एकल महिलाको संख्या (प्रतिशतमा बढाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	बालश्रमिकहरू (घटाउँदै लैजाने)	संख्या		
	प्रतिफल	अन्तरजातीय विवाह (बढाउँदै लैजाने)	संख्या		
	प्रतिफल	दुर्व्यसन सुधार गृह	संख्या		
	प्रतिफल	बाल सुरक्षा/संरक्षण गृह	संख्या		
	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक सत्सङ्ग केन्द्र	संख्या		
	असर	सामाजिक सुरक्षामा योजनामा समावेश भएका नागरिक	प्रतिशत		
	असर	आधार वर्षको तुलनामा न्यायिक समितिमा उजुरीको(प्रतिशतले घटाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
	असर	विगत १२ महिनामा शारीरिक, मनोवैज्ञानिक लैङ्गिक तथा यौनजन्य हिंसामा परेका जनसंख्या (संख्यामा) घटनाको आधारमा (प.दि.वि.ल. १६.१.१)	संख्या		
	असर	उमेरअनुसार १८ वर्षको उमेरसम्म यौनहिंसाको अनुभव गरेका १८ देखि २९ वर्ष उमेरका युवती र युवकहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.२.३)	प्रतिशत		
	असर	निर्णय-निर्माण समावेशी र जवाफदेही भएको विश्वास गर्ने जनसंख्याको अनुपात (लिङ्ग, उमेर, अपाङ्गता र जनसाङ्ख्यिक समूहअनुसार) (प.दि.वि.ल. १६.७.२)	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूको नीतिनिर्माण पदहरूमा रहेका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.७.२.१)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका जनजातीको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका आदिवासीको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मधेशीको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मुस्लिमको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका पिछडा वर्गको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका अल्पसंख्यकको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	शारीरिक/यौनहिंसा अनुभग गरेका १५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिलाहरूको (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	महिला, किशोरी तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन (सङ्ख्या) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.२)	संख्या		
	असर	विवाहित वा वैवाहिक मिलनमा रहेका १५ देखि १९ वर्ष उमेरका महिलाहरू (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.३.१.१)	प्रतिशत		
	असर	श्रमशक्तिमा महिला र पुरुषको सहभागिताको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.४.१.१)	प्रतिशत		
	असर	महिलाले घरायसी काममा खर्चेको औसत समय/घण्टामा (प.दि.वि.ल. ५.४.१.२)	घण्टामा		
	असर	नगरपालिकाबाट राष्ट्रिय संसद् मा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.१)	प्रतिशत		
	असर	नगरपालिका प्रादेशिक संसदमा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.२)	प्रतिशत		
	असर	स्थानीय सरकारका तहहरूमा प्रतिनिधित्व प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.३)	प्रतिशत		
	असर	निजी क्षेत्रको निर्णायक तहमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.१)	प्रतिशत		
	असर	सहकारी क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.२)	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक सेवाका नीतिनिर्माणका पदहरूमा रहेका महिला (कुल कर्मचारीहरूमध्ये महिलाको प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.३)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	व्यावसायिक र प्राविधिक कामदारहरूमा महिला-पुरुषको अनुपात (Ratio of women to men) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.४)	प्रतिशत		
	असर	यौन सम्बन्ध, परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग र प्रजनन स्वास्थ्य हेरचाह सम्बन्धमा सुसूचित भएर आफैले निर्णय गर्ने १५ देखि ४९ वर्ष उमेरका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.६.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	महिलाहरूको स्वामित्व भएका उद्यमहरूको सङ्ख्या (प.दि.वि.ल. ५.क.१)	संख्या		
	प्रतिफल	महिलाहरूको सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व (जमिन र घर) (प.दि.वि.ल. ५.क.२)	संख्या		
	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका इन्टरनेट प्रयोग गर्ने महिलाको प्रतिशत (प.दि.वि.ल. ५.ख.१)	प्रतिशत		
५.	**बलबालिका**				
	प्रतिफल	बाल श्रमिकको (संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	असहाय बालबालिका (संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	पुर्नस्थापित बालबालिका संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	विद्यालय जान नपाएका बालबालिकाको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	बालगृह संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	बाल विवाह संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	बाल उद्यान संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	पोषण सुनिश्चित गरिएका असहाय अति विपन्न बालबालिका	संख्या		
	प्रतिफल	बालबालिका केन्द्रित वार्षिक बाल कार्यक्रम	संख्या		
६.	**यूवा श्रम तथा रोजगार**				
	असर	बेरोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	पुरुष बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	महिला बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	रोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	पुरुष रोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	महिला रोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	न्यूनतम रोजगारीका लागि विदेशिने युवाहरू	प्रतिशत		
	प्रतिफल	आफ्नै स्वामित्वमा उद्योग भएका युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
	प्रतिफल	महिला युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
	प्रतिफल	माध्यमिक तह उतिर्ण गर्न नसकि अध्ययन छाडेका यूवाहरू	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	स्नातक तह उर्तीण गर्न नसकि अध्ययन छाडेका यूवाको	संख्या		
	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट बञ्चीत यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट सन्तुष्ट यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	दुर्व्यसनमा फसेका यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
	प्रतिफल	जटिल प्रकारका रोगबाट ग्रसित युवाको संख्या			
	प्रतिफल	अपराधिक कार्यमा संलग्न युवाको संख्या			
	प्रतिफल	राष्ट्रिय रूपमा ख्याती प्राप्त युवाको संख्या (कलाकारिता, नेतृत्व, उद्यमी, खेलकुद, अध्ययन अनुसन्धान, आदि)			
७.	**खेलकुद तथा मनोरञ्जन**		संख्या		
	प्रतिफल	व्यायामशालाको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	सुविधा सम्पन्न खेलकुद रंगशालाको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	खेल मैदानको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	थिएटर वा सिनेमा घरको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	बाल उद्यानको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	पार्क तथा हरित उद्यानको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	व्यवस्थित पिकनिक स्थलको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	व्यवस्थित पौडी पोखरीको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक मिलन केन्द्रको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	साँस्कृतिक तथा कला केन्द्रको संख्या	संख्या		
८.	**शान्ति सुरक्षा**				
	प्रतिफल	प्रहरी बिटको संख्या			
	असर	प्रति वर्ष हुने आपराधिक क्रियाकलापका घटनाहरू (घटाउँदै लाने)			
	असर	प्रति सुरक्षाकर्मी जनसंख्या अनुपात			
	प्रतिफल	नेपाल प्रहरी			
	प्रतिफल	नेपाली सेना			
	प्रतिफल	शसस्त्र प्रहरी			
	प्रतिफल	नगर प्रहरी			
	असर	आफू बसेको क्षेत्र वरिपरि एक्लै हिंडडुल गर्न आफूलाई सुरक्षित ठान्ने जनसंख्या प्रतिशत (प.दि.वि.ल. १६.१.४)			
	प्रतिफल	सिसिटिभी जडान संख्या			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
९.	**शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन**				
	प्रतिफल	व्यवस्थित शवदाह स्थल/चिहानको संख्या			
	प्रतिफल	शववाहनको संख्या			

परिच्छेद - ६ : पूर्वाधार विकास

६.१ खानेपानी तथा सरसफाई

पिउने पानी तथा सरसफाईको वर्तमान अवस्था

सफा सुन्दर र स्वच्छ गाउँ सभ्यताको प्रमुख परिचायक हो । त्यसैगरी स्वस्थ जीवन जिउन हाम्रो वरपरको जनजीवन र सेरोफेरो सफा हुनु जरुरी छ । शहरीकरणको सघनतामावृद्धि नभएको र हालसम्म ग्रामीण परिवेशमा रहेकाले यो नगरपालिकामा अन्य सघन शहरी क्षेत्रमा जस्तो फोहोरमैला उत्सर्जन हुँदैन र फोहोर व्यवस्थापन मुख्य चुनौतीका रुपमा रहेको छैन । नेपालको संविधानले पनि खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधालाई नागरिकको मौलिक हकको रुपमा व्याख्या गरेको हुनाले स्वस्थ नागरिक उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउन गुणस्तरीय खानेपानी र सरसफाईको क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी थप खानेपानी आयोजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने साथै वैज्ञानिक विधिहरूको प्रयोग गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । २०७६ को घरपरिवार सर्वेक्षण अनुसार कुल जनसंख्या २३०९८ मध्ये नदी खोलाको श्रोतबाट ०.५२ प्रतिशत, ढाकिएको कुवाबाट ०.१९ प्रतिशत, मुहानबाट १६.२७ प्रतिशत, सार्वजनिक पाइप धाराबाट ५९.७९ प्रतिशत र व्यक्तिगत धाराबाट २२.९१ प्रतिशत जनताले पिउने पानीको उपभोग गरिरहेका छन् । विशेष गरेर नगरपालिकाले पिउने पानीको गुण्स्तर मापन गर्ने किसिमको योजना संचालन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ हिमाल तथा मुहान पानीको श्रोतहरू प्रशस्त भएको ।
▪ प्रदेश सरकारले खानेपानी आयोजनाको लागि बजेट छुट्याएको ।
▪ "एक घर एक धारा" कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गरिएको
▪ नगरपालिकामा पानी संरक्षण गरी दीगो रुपमा पानीको सदुपयोग गर्ने योजना कार्यान्वयन गर्न सकिने
▪ घरघरमा पानी संकलन ट्यांकी राख्न प्रोत्साहन गरेमा दीर्घकालीन हिसाबले पिउने पानीको समस्या समाधान गर्न सकिने ।
▪ फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि कुहिने र नकुहिने फोहोरको वर्गीकरण गरी फोहोरमैला संकलन गर्न सकिने ।
▪ बजार क्षेत्रमा फोहोर व्यवस्थापन गर्न केही ठाउँमा डस्टबिनहरूको व्यवस्था गर्न सकिने ।
▪ पानी शुद्धीकरण प्रक्रियाको चेतनामूलक कार्यक्रम र तालिम संचालन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ प्रचुर मात्रामा जल स्रोतको उपलब्धता भएता पनि पिउने पानी शुद्धीकरण गरी पिउने उचित प्रबन्ध नभएको ।
▪ सम्पूर्ण घरपरिवारलाई सुरक्षित र स्वच्छ पिउने पानी वितरण प्रणालीमा जोड्न नसकिएको ।
▪ पानीका उपलब्ध प्रमुख स्रोतहरूको वैज्ञानिक हिसाबले संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न नसकिएको ।
▪ फोहोरमैला संकलन केन्द्र तथा ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भइनसकेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ अधिकांश घरहरूमा व्यवस्थित शौचालयको साथै नगरपालिकाको अधिकांश सार्वजनिक स्थलमा शौचालयको व्यवस्था नभएको ।
▪ विशेष गरी सघन बस्तीमा रहेका बजार केन्द्रहरूमा सडकहरूमा नाला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
▪ वैज्ञानिकरुपमा फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
▪ कच्ची सडकका कारण धुलोले गर्दा वायु प्रदूषण हुने गरेको ।
▪ फोहोर व्यवस्थापनको ठोस योजना नबन्दा विशेषगरी बजार क्षेत्रमा दीर्घकालीन हिसाबले जटिलता सिर्जना हुन सक्ने ।
▪ पिउने पानी तथा सरसफाइको उचित व्यवस्थापन नहुँदा विभिन्न सरुवा रोगको संक्रमण हुन सक्ने ।
▪ पिउने पानीको गुणस्तर मापन गर्नको लागि पहल गर्न नसकेको ।

दीर्घकालिन सोच
"स्वच्छ, स्वस्थ र सुन्दर नगरपालिका निर्माणका लागि गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ"
लक्ष्य
नगरपालिकाका सम्पुर्ण बस्तीहरूमा स्वच्छ खानेपानी पुऱ्याउने तथा सरसफाइको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ नगरपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु ✓ नगरपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु

उद्देश्य १ नगरपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. आधारभूत खानेपानी सुविधा नपुगेका घरपरिवारमा खानेपानी सुविधा विस्तारका लागि प्राथमिकता दिने ।	१.१.१. "एक घर एक धारा" को अवधारणा अनुसार खानेपानी सुविधा नपुगेका घरहरूमा समुदायको सहभागितामा आधारभूत खानेपानी व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.१.२ संभावित खानेपानी आयोजनाको अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.३. खानेपानी आयोजनाहरू समयमै निर्माण सम्पन्न गरी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालनमा ल्याइनेछ । नेपालमा असल अभ्यासका हिसावले अत्यन्त सफल खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूका अनुभवहरू अनुसरण गर्न अध्ययन भ्रमण गरिनेछ । (उदाहरणका लागि इटहरी उप महानगरपालिकाको खानेपानी उपभोक्ता समिति अत्यन्तै सफल मानिन्छ ।)
१.२. मुहान संरक्षण तथा खानेपानी सेवाको स्तर वृद्धि गर्ने ।	१.२.१. खानेपानीका मुहानहरू सार्वजनिक सम्पती भएकोले सम्पूर्ण मुहानहरूको नक्साङ्कन पश्चात वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ ।

उद्देश्य १ नगरपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.२. खानेपानीका संरचनाहरूको स्तरोन्नति तथा मुहान सुधार गरी पानी प्रशोधन गरेर मात्र वितरण गरिनेछ ।
	१.२.३. हरेक घरपरिवारमा पाइपमार्फत खानेपानी आपूर्ति प्रणाली निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.४. खानेपानीको उपभोगको मात्रा अनुसार महशुल उठाई निर्माण, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था गरिनेछ .

उद्देश्य २ नगरपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. हरेक घरपरिवारमा आधारभूत शौचालय तथा सरसफाइ सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।	२.१.१. प्रत्येक घरमा अनिवार्य शौचालयको प्रावधान लागू गरी शौचालय नभएका विपन्न घरपरिवारमा शौचालय निर्माणका लागि प्रोत्साहन गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	२.१.२. घर घरबाट निस्कने फोहरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने फोहोरलाई कम्पोष्ट मलमा परिणत गर्न समुदायलाई विषेश तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
२.२. सार्वजनिक स्थल तथा बजार क्षेत्रमा सरसफाइ सेवाको व्यवस्थापन गर्ने ।	२.२.१. प्रत्येक सार्वजनिक स्थल, विद्यालय, सामुदायिक भवन, अस्पताल, बजार केन्द्र, बसपार्क जस्ता क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गरी समुदायलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइनेछ ।
	२.२.२. उल्लेखित स्थानहरूमा फोहोरलाई वर्गीकरण गरी फ्याक्नका लागि बास्केट तथा कण्टेनरको व्यवस्था गरिने छ ।
	२.२.३. फोहोर व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त स्थान पहिचान गरी ल्याण्डफिल साईट निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.४. फोहोर पानीको उत्सर्जन कम गर्ने र उत्पादित फोहोर पानीको व्यवस्थापन गरी वातावरण स्वच्छ राखिनेछ ।
	२.२.५. मुख्य बजार क्षेत्रका चोक र सडक वरपर नियमित सफाई गरिनेछ ।
	२.२.६. बजार केन्द्रहरूमा घरबाट निस्कने फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्रसँग सहकार्य गरिनेछ ।
	२.२.७. पानीको मुहान वरपर फोहोर गर्नेलाई जरिवाना गरिनेछ साथै नदीनाला, जलाशय तथा तालतलैयाको पर्यावरणीय स्वच्छता कायम गरिनेछ ।

उद्देश्य २ नगरपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.३.सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.३.१. घरघरमा निस्कने फोहोरलाई कम गर्न, फोहोरलाई वर्गिकरण गर्न, कम्पोस्ट मल बनाउन र पुर्नप्रयोग गर्न प्रेरित गर्नका लागि जनस्तरमा नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.३.२. घर, आँगन र टोल सफा राख्न प्रत्येक वडामा सरकारी, निजी गैसस तथा सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी स्थानीयबासीको संलग्नतामा नियमित रुपमा सरसफाई अभियान सञ्चालन गरी जनचेतना फैलाईनेछ ।
	२.३.३. स्थानीय सञ्चारमाध्यमको सहयोगमा सरसफाई सम्बन्धी नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

खानेपानी तथा सरसफाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	प्रत्येक वडाहरुमा स्वच्छ एवं आधारभूत गुणस्तरीय खानेपानीका लागि "एक घर एक धारा" कार्यक्रम		१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.१.२	नगरक्षेत्रभित्रका पानीका मुहानहरुको पहिचान	५०					नगपालिका
		१.१.३	स्थानीय समुदायसंगको सहकार्यमा नगरभित्रका खानेपानीका स्रोतहरुको अभिलेखीकरण गरी खानेपानी मुहान संरक्षण गर्न कार्यक्रम सञ्चालन		१००				नगपालिका
		१.१.४	सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका र संघिय खानेपानी खोटाङको लागत साँझेदारीमा निर्माणाधीन छिनाक्पु-फाप्लु-सल्लेरी-नयाँबजार खानेपानी योजनालाई निरन्तरता	२००	४००	६००	८००	१०००	नगपालिका
	१.२	१.२.१	मुहानहरूको नक्साङ्कन पश्चात वस्तुगत विवरण संकलन			५०			नगपालिका
		१.२.२	खानेपानी प्रशोधन, गुणस्तर मापन तथा वितरण प्रणाली निर्माण :						नगपालिका
		१.२.२	वडा नं. ३ मा तामाखानी खानेपानी, लेदिङ खानेपानी			१००			नगपालिका
		१.२.२	वडा नं. ४ मा वेल्दो खानेपानी, लुरा खानेपानी लुराा र जम्वुक			१००			नगपालिका
		१.२.२	वडा नं. ७ मा माथिल्लो गार्मा खानेपानी, भित्ते खर्क खानेपानी			१००			नगपालिका
		१.२.२	वडा नं. ८ मा आङपाङ खानेपानी, मेराङदिङ खानेपानी, जन्तरढाप खानेपानी, च्याङक्षार खानेपानी, फूलवारी खानेपपानी				१००		नगपालिका
		१.२.२	वडा नं ९ मा खार्मदिङ खानेपानी, अर्पग खानेपानी, तारके खोला खानेपानी, गुम्वा टोल खोपानी				१००		नगपालिका
		१.२.२	वडा नं. १० मा ढिकुरे खानेपानी, ताप्टिङचैलुङ खानेपानी, फतान्जे खोपानी, च्याङवा, सिसा, लुम्सा, दिमिल खानेपानी				१००		नगपालिका
		१.२.२	वडा नं. ११ मा तिलपुङ खानेपानी, कालोवन खानेपानी				१००		नगपालिका
		१.२.३	खानेपानी आपूर्ति पाइप लाईन विस्तार	३००	३००	३००	३००	३००	नगपालिका
		१.२.४	खानेपानी आपूर्ति व्यवस्थापन कोष तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण		२००				नगपालिका
२	२.१.	२.१.१.	शौचालय निर्माण गर्न अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.१.२.	वडास्तरीय कम्पोस्ट मल उत्पादन तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
	२.२.	२.२.१.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी शौचालय निर्माण			२००	२००	२००	नगरपालिका
		२.२.२.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी फोहर फ्याक्ने कन्टेनरको व्यवस्था	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		२.२.३.	नगरपालिकाद्वारा सम्भाव्य स्थानमा ल्यान्डफिल साइटको निर्माण	५००					नगरपालिका
		२.२.४.	सघन वस्ती क्षेत्रमा ढल निर्माण	२००	२००	२००	२००	२००	नगरपालिका
		२.२.५.	सरसफाइ कर्मचारीको व्यवस्था	७०					नगरपालिका
		२.२.६.	फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्र संग सहकार्यका लागी कार्ययोजना निर्माण		५०				नगरपालिका
		२.२.७.	पानीको मुहान संरक्षण तथा संरचना मर्मत	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
	२.३.	२.३.१.	फोहोर पुनर्प्रयोग गर्न तालिम	६०	६०	६०	६०	६०	नगरपालिका
		२.३.३.	स्थानीय सञ्चारमाध्यमद्वारा सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम प्रसारण ।	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिकाका सम्पूर्ण घरधुरीमा आधारभूत खानेपानी सुविधा भएको हुने, सम्पूर्ण घरधुरीमा शौचालयको व्यवस्था भएको हुने, सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था भएको हुने र सरसफाईको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार भएको हुनेछ ।

६.२ सिंचाई

पृष्ठभूमि

सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकाको भूभाग उच्च पहाडी र हिमाली क्षेत्रले ओगटेकाले यस नगरपालिकाको ४.७१ प्रतिशत भूभाग हिउँले ढाकेको, ८.३८ प्रतिशत झाडी तथा घाँसे मैदानले ढाकेको, ४९.७९ प्रतिशत जंगलले ढाकेको हुनाले खेती योग्य जमीन ज्यादै न्युन छ। कुल ५६५.०५ वर्ग कि.मी मध्ये १९.९१ प्रतिशत जमीनमा मात्र खेती गरिने गरिएको छ। उच्च हिमाली क्षेत्रमा भिरालो जमीन र हिमाली माटो द्धारा निर्माण भएको हुनाले सिंचाईका लागि त्यति उपयुक्त छैन। यहाँको खेती योग्य जमीन उच्च पहाडी क्षेत्रको खोलाको किनार र केहि खुल्ला जमीनमा मात्र रहेको छ। उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र भएको हुनाले सिंचाईको लागि उपयुक्त जमीनको अभाव हुनुको साथै ठूला सिंचाइहरूको त्यति आवश्यक पर्दैन।

विशेष गरेर यस नगरपालिकको वडा न.११ मा एक मात्र गठे तोथ्ना मुहान, अलइ सिम मुहान सिँचाइ आयोजना सञ्चालनमा रहेका छन्। प्रस्तावित सिँचाइ आयोजनाहरूमा वडा न. १ का लागि छिमा सिचांई योजना, एपाल सिचांई योजना, वडा ३ का लागि साना सिचांइ कार्यक्रम, ४ का छिनाक्पु खोला सिँचाइ

आयोजनाको माग गरीएको छ । कृषिको मुख्य पुर्वाधार मानिने सिँचाइलाई नगरपालिकाले मुख्य प्राथमिकतामा राखी प्रस्तावित योजनाहरूमात्र पनि सफल बनाउन सके मात्र पनि नगरपालिकाले कृषि क्षेत्रमा उपलब्धी हाँसिल गर्न सक्ने देखिन्छ । भौगोलीक दृष्टिकोणले हेर्दा सिंचाइ गर्दा पहिरो जाने संभावना वढी भएकोले खद्यान्न बालीको लागि पाईप बाट र तरकारी तथा फलफूल खेतीका लागि थोपा सिँचाइको व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ खाद्य बाली, नगदे बाली तथा फलफूल खेतीको लागि ठूला ठूला सिंचाई योजनाहरूको आवश्यकता नरहेको ।
▪ प्रशस्त मात्रामा खोला, नाला, झरना, पोखरीहरू लगायतका पानीका मुहानहरूलाई संरक्षण गरी पाइप सिंचाई तथा थोपा सिंचाई योजनाबाट कृषि उत्पादनमा व्यापक वृद्धि गर्न सकिने ।
▪ प्रत्येक वडामा रहेका परम्परागत सिंचाई कुलाहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नती गरी सुविधायुक्त बनाउन सकिने ।
▪ वैकल्पिक सिँचाइ थोपा सिंचाइ, फोहोरा सिंचाइ तथा प्लास्टिक पोखरी आदिवाट सिंचाइ सुविधा पुयाउन सकिने ।
▪ कृषि विद्युतीकरण मार्फत सिंचाई सहजीकरण गर्न सकिने ।
▪ एकीकृत सिंचाई कार्यक्रमको सम्भाव्यता अध्ययन गरी स्रोतको बहु-उपयोग गर्न सकिने ।
▪ कृत्रिम जलाशयहरू निर्माण गरेर समेत खेतीयोग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुर्याउन सकिने साथै जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास र जलपर्यटन समेत विकास गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू
▪ उपलब्ध जलस्रोतको पूर्णरूपमा सदुपयोग हुन नसकेको ।
▪ परम्परागत प्रविधिमा आधारित कुला तथा नहरहरूको मर्मत संभार नियमित हुन नसकेको ।
▪ पाइप सिंचाइ तथा थोपा सिंचाईलाई व्यापकता गराउन नसकिएको ।
▪ ठूला सिंचाईको लागि भौगोलिक बनौट तथा भू-संरचनाले साथ नदिएको ।

दीर्घकालिन सोच
"बाह्रै महिना पूर्ण सिंचाइयुक्त नगरपालिका"

लक्ष्य
सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा दिगो सिंचाईको व्यबस्थापन गरी उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनमा योगदान पुर्याउने ।

उद्देश्यहरू
✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु
✓ सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. परम्परागत तथा वैकल्पिक प्रविधिको प्रयोग गरी खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाई सुविधा पुर्याउने	१.१.१. नगरपालिका भएर बग्ने नदी, खोला नाला, ताल पोखरीहरू, लगायत पानीका मुख्य श्रोतहरू र तिनका जलाधार क्षेत्रको नक्सांकन गरी विस्तृत विवरण (inventory profile) तयार गरिनेछ ।
	१.१.२. परम्परागत सिंचाई कुला र नहरहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नती गरी सुविधायुक्त बनाइनेछ ।
	१.१.३. सम्भाव्यता अध्ययन गरी सिंचाई संरचनाहरू क्रमश: निर्माण गर्दै सिंचाई सुविधा बढाउँदै लगिनेछ ।
	१.१.४. सतह सिंचाईको सम्भावना नभएका स्थानमा वैकल्पिक तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई जस्तै थोपा सिंचाई, फोहरा सिंचाई, वर्षातको पानी संकलन, प्लास्टिक पोखरीको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त स्थान र वडाहरूमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ १.१.५ जलपर्यावरण र जलश्रोत संरक्षणका हिसाबले अत्यन्त उपयुक्त पोखरीहरूको निर्माण र व्यवस्थापन अभियानका रुपमा सञ्चालन गरी प्रत्येक वडामा वहुउदेश्यीय नमुना पोखरी निर्माण गरिनेछ । यस अभियान अर्न्तगत पोखरीहरूको पुर्नउत्थानलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

उद्देश्य २. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनको सम्भावना बोकेका क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखेर सिंचाई प्रणालीको विकास गर्ने ।	२.१.१. चक्लाबन्दी भएका क्षेत्र, कृषि पकेट क्षेत्र तथा निजी ठूला कृषि फर्ममा आवश्यकताको आधारमा सिंचाईको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.२. कृषि विद्युतीकरण मार्फत Lift सिंचाई प्रणाली सुदृढिकरण गरिनेछ ।
२.२. कृतिम जलाशयहरू निर्माण गरी वैकल्पिक सिंचाई प्रर्वद्धन गर्ने	२.२.१. प्रत्येक वडामा कृतिम जलाशयहरू निर्माण गरी माछापालन, सिंचाई तथा पर्यटकलाई आकर्षित गर्नका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
२.३.संस्थागत संरचना सुदृढीकरण गर्ने ।	२.३.१. मर्मत संभार कोष स्थापना गरी नियमित मर्मत संभार गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.३.२. पोखरी खोला तथा मुहान संरक्षणका लागि स्थानीयवासीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ साथै सिंचाइ उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास गरिनेछ ।

उद्देश्य २. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
	२.३.३. मुहानहरू संरक्षण कार्ययोजना जस्तै बायो इन्जिनियरिङ्ग, पोखरी तथा हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम प्रत्येक वडामा सम्भाव्य क्षेत्रमा संचालन गरिनेछ ।
	२.३.४. मानवीय हस्तक्षेप तथा जलवायु परिवर्तनका कारण जलस्रोत क्षेत्रमा परेको असर न्यूनीकरण गर्ने कार्ययोजना निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	२.३.५. सिंचाई आयोजना सञ्चालन र व्यवस्थापन प्रणालीलाई स्वचालित र आत्मनिर्भर बनाउनका लागि न्यूनतम उपभोगको मात्रा अनुसार सेवा शुल्क निर्धारण गरी संकलन गरिनेछ ।
	२.३.६. मुहान तथा जलाधार संरक्षणका लागि प्रत्येक घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न “हामी जोगाउँछौ हाम्रो मुहान” कार्यक्रमलाई अभियानका रुपमा वडास्तरमा व्यापक जागरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

सिंचाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलाधार क्षेत्रको विवरण संकलन तथा नक्सांकन	५०					नगरपालिका
		१.१.२.	प्राथमिकता प्राप्त कुलो तथा नहरहरूको मर्मत सम्भार तथा स्तरोन्नती :						नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं १ को छ्याङ टोलमा सिंचाई कुलोको निर्माण			२००			नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं.२ को साल वेशी, जुनवेशी, नाादिङम किवी खेतीको लागि सिंचाई			२००			नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं. ३ मा फलफूल खेती तथा तरकारी खेतीको लागि सिंचाई			२००			नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं ४ को छिनाक्पु खोला सिंचाई कूलो निर्माण				२५०		नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं ६ को फलफूल तथा तरकारी खेतीको गर्नको लागि थोपा सिंचाई तथा पाईप सिंचाईको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।				२५०		नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं. ७ मा दोर्पामा सिंचाईको व्यवस्था गर्नु गर्ने ।				२५०		नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं ८ मा Water Harvest Tank andDrop Irrigation (थोपा सिंचाईका) व्यवस्था					३००	नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं ९ को खेती योग्य जमीनमा थोप सिंचाई तथा पाइपको प्रबन्ध					३००	नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं. १० मा फलफुल तथा तरकारी खेतीको लागि सिंचाई प्रणलि निर्माण					३००	नगरपालिका
		१.१.२.	वडा नं ११ को तिलपुङ - मुडे - वली डाँडा सिंचाई कुलो निर्माण तथा मर्मत					३००	नगरपालिका
		१.१.३.	मुहान तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम संचालन		१००				नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको हुनेछ र उच्च प्रतिफलयुक्त कृषि उत्पादन भएको हुनेछ ।

६.३ ऊर्जा

पृष्ठभूमि

नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिलेपनि ठुलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रुपमा काठदाउराको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापक रुपमा भइरहेको छ। यस नगरपालिकाको घरयासी इन्धनमा प्रमुख रुपमा काठदाउरा, विद्युत र एल.पि.ग्याँस प्रयोग गर्ने गरेका छन् । सबै वडाहरूमा काठदाउराको प्रमुख स्रोत, सामुदायिक वनजंगल र व्यक्तिगत जंगल नै रहेको छ । काठ दाउराको प्रयोगका थुप्रै नकारात्मक पक्षहरूमध्ये स्वास्थ्यमा पर्ने असर र वनजङ्गलको विनाश प्रमुख हुन् । त्यसैगरी कुनैपनि गाउँपालिका तथा नगरपालिका वा स्थानमा बसोबास गर्ने नागरिकको जीवनलाई सरल र सहज बनाउन साथै आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न विद्युत् तथा ऊर्जाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

वडा नं १ मा दुईवटा जलविद्युत योजना (टाक्सिन्दु खोला र हेवा खोला) वाट ५६ कि.वा, वडा नं २ को वेनी जलविद्युत र वेनी चौर हाईड्रो पावरवाट ९ मेघा वाट, वडा नं ३ को ज्वालामाई लादिङ जलविधुत बाट १८.५ किवा, वडा नं. ४ को मभ्य सोलुवाट ९.५ कि वा, वटा नं ६ को सल्लेरी च्याल्सा खोला वाट ४०० कि.वा, वडा नं ७ को माथिल्लो सोलु खोला वाट २३ कि.वा, वडा नं ८ को जलकन्या कमिरे खोला र दुध कोशी मइक्रो हाइड्रो र च्याङखोला जलविद्युत वाट ५३ कि वा, वडा नं. १० को कर्मिवास्मा र सगरमाथा लघु जलविद्युत र ताप्टिङ खोलावाट २६.५ किवा जलविद्युत उत्पादन भइरहेको छ। जलस्रोतको अनुपातमा अझै पनि यथोचित मात्रामा विद्युत उत्पादन गर्न सकिरहेको छैन । विद्युत ऊर्जालाई विभिन्न उद्योग तथा

व्यवसायसञ्चालन गर्न सकिन्छ अत: यस नगरपालिकामा अल्पकालिन रुपमा सौर्य उर्जा र वायो ग्याँसलाई तथा दीर्घकालीन रूपमा जलविद्युत ऊर्जालाई जोड दिनु आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकाका प्रायजसो स्थानहरूमा स्थानिय खोलानालावाट उत्पादित विद्युत प्रशारण सेवा पुगेको
▪ नवीकरणीय उर्जा तथा वैकल्पिक उर्जालाई उचित व्यवस्थापन गरी सदुपयोग गर्न सकिने
▪ नगरपालिकाबासीलाई विद्युतीय उपकरणको प्रोत्साहन गरी काठ दाउरा र ग्याँसको खपत न्यूनीकरण गर्न सकिने
▪ दुधकोशी, शिस खेला, सोलुखोला, वागमखोलाा लगायत थुप्रै जलश्रोतहरू भएको ।
▪ व्यवसाय संचालन तथा औद्योगिकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईन निष्कासन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपलिकाको सवै वस्तिहरूमा विद्युत लाईनको प्रवन्ध उपयुक्त हुन नसकेको ।
▪ विभिन्न स्थानमा ट्रान्सफर्मरहरूको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने ।
▪ सार्वजनिक सडक बत्तिहरूको पर्याप्त प्रबन्ध नभएको
▪ गुणस्तरीय विद्युत आपुर्तिको व्यवस्था नभएको ।

दीर्घकालिन सोच
"ऊर्जामा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त नगरपालिका"
लक्ष्य
नगरपालिकावासीहरूमा दिगो, वातावरण मैत्री उर्जामा पूर्ण पहुँच स्थापित गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ ऊर्जामा सबै नगरपालिकाबासीको पहुँच पुऱ्याउनु ✓ ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

उद्देश्य १. ऊर्जामा सबै नगरपालिकाबासीको पहुँच पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. विद्युतीकरण नभएका स्थानहरूमा विद्युत् सेवा विस्तार गर्ने ।	१.१.१. विद्युत् सेवा नपुगेका बस्तीहरूमा विद्युतीकरणका लागि थप कार्य अगाडि बढाइनेछ ।
	१.१.२. तत्काल विद्युतीकरण उपलब्ध हुन नसक्ने घरधुरी र काठ दाउराको प्रयोगलाई पूर्णरुपले विस्थापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै सौर्य ऊर्जा तथा वायोग्यास प्रयोग गर्न प्रोत्साहन स्वरुप अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य २. ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु	
रणनीति	कार्यनीति
२.१. विद्युत क्षमता वृद्धि गर्ने ।	२.१.१. नगरपालिका मुख्य प्रसारण लाईनमार्फत पूर्ण विद्युतीकरण गरी वितरण प्रणाली सुदृढ गरिनेछ .
	२.१.२. मागअनुसार आवश्यक voltage परिपूर्ति गर्न ट्रान्सफर्मर जडान तथा क्षमता वृद्धि गरिनेछ ।
	२.१.३. विद्युत प्रसारण लाईन सुधार गर्न तथा काठका पोलहरूविस्थापन गर्न विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरिनेछ ।
२.२. विद्युत् उपयोग बढाउने ।	२.२.१. घरायसी खाना पकाउन विद्युतीय उपकरणको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
	२.२.२. विद्युतिय सवारी साधनको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ .
२.३. वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन गर्ने ।	२.३.१ नगरपालिकामा वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनको सम्भाव्यता हेरी निजीक्षेत्रलाई आकर्षण गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।
	२.३.२. बजार क्षेत्रहरूमा फोहोरको सदुपयोग गरी ऊर्जामा परिणत गर्ने प्रविधीको प्रयोग गरिनेछ ।
	२.३.३. उज्यालो नगरपालिका अभियान अन्तर्गत नगरपालिकाको बजार क्षेत्रहरूमा तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा सौर्यबत्ती जडान गरिनेछ ।
२.४.जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.४.१. दाउरा र गुइँठाको प्रयोगलाई पूर्णरूपमा वैकल्पिक उर्जा तथा विद्युतीय ऊर्जाको प्रयोगले विस्थापित गर्न दाउरा र गुइँठाको प्रयोगका नकारात्मक असरबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

उर्जाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	विद्युतका प्रशारण लाईन विस्तार	१००	१००	१५०	२००	२५०	नगरपालिका
		१.१.२.	वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्न अनुदान	५००	५००	५००	५००	५००	नगरपालिका
२	२.१.	२.१.१.	विद्युत उपकेन्द्र स्थापना			४००	५००		नगरपालिका
		२.१.२.	आवश्यकताका आधारमा ट्रान्सफर्मर जडान गर्न		३००	३००	३००	३००	नगरपालिका
		२.१.३.	विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरी विद्युत प्रसारणलाईन सुधार गर्ने	१००	१५०	२००	२५०	३००	नगरपालिका
	२.२.	२.२.१.	विद्युतीय उपकरण खरिदमा निश्चित मापदण्डका आधारमा छुटको व्यवस्था		१००				नगरपालिका
		२.२.२.	विद्युतीय सवारी साधन सञ्चालनमा सवारी छुटको व्यवस्था			१००			नगरपालिका
	२.३	२.३.१.	वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्न अन्तरकृया	३०	३०	३०	३०	३०	नगरपालिका
		२.३.२.	सडक तथा सार्वजनिक स्थानमा सौर्य बत्ती जडान	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
	२.४.	२.४.१.	विद्युत ऊर्जा तथा वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्नका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

उर्जाका आधारभुत पूर्वाधारहरूको विकास भइ हरेक घरधुरीमा न्युनतम उर्जाको सुनिश्चितता भएको हुनेछ। उर्जाको मुल प्रवाहमा नसमेटिएका घरधुरीहरूमा वैकल्पिक उर्जाको प्रबन्ध भएको हुनेछ।

६.४ सडक तथा यातायात

पृष्ठभूमि

सडक तथा यातायातलाई पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्ण सूचक मानिन्छ। सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका मुख्य सडक संजालबाट जोडिएको छ। अन्य जिल्ला तथा काठमाडौँबाट आउने सडकहरूको मूख्य सन्जाल यँहि आएर टुङ्गिने गर्छ। नगरपालिकाभित्र कुल क्षेत्रफलको ३६०.७ कि.मी सडक रहेको छ। जसमा, २३ कि.मी कालो पत्रे र ३ कि.मी पक्की सडक रहेको छ । नगरपालिकाको सवै वडाहरूको वडा कार्यालयसम्म कच्ची सडकको पहुँच छ। कच्ची सडकको कारणले गर्दा हिउँदको समयमा मात्र वडा कार्यालयहरूमा सवारी साधन पुग्ने गर्दछ। यस नगरपालिकाको वडा नं .१ देखि ११ सम्म १९ वटा काठेपुल, २९ वटा झोलुङ्गेपुल, २० वटा ट्रष्ट र ११ वटा पक्की पुलहरू छन्। समग्रमा हेर्दा सोलुदुधकुड नगरपालिकाले सडक यातायातमा ठूलो फड्को मारेको छ। वडा नं. १ मा ४१ कि.मी लम्वाई सारमाथा हाइवे, वडा नं. ३ मा सल्लेरी-तामाखानी, मनाधीङ्ग-सोग्पा कृषि सडक, पि.के मावि-सौपुवा, कोरलीङ्ग-दनाशा, वडा नं. ५ मा सल्लेरी -सिलगुडी (कच्ची), सल्लेरी- फाप्लु (पक्की), सल्लेरी-धुन्सा (कच्ची), सल्लेरी - भालुखोप (कच्ची), सल्लेरी -आरुवोट (कच्ची), सल्लेरी-थातिङ (कच्ची), सल्लेरी-आर्मीक्याम्प-थातिङ (कच्ची), नयाँ बजार-दोर्पु, छुल्यामु, सल्लेरी-थातिङ, फाप्लु जान्तर धाप (७ किमी पक्की), सेकारसीङ्ग- छल्सा, जनता ढाप- भूतेखोला, बाघखोर -केरुङ-सिसाखोला, वाघखोर-सेर्पाच्याङसर-माटे, सोरन्सा-गोरा-डाडा खर्क हुँदै दुधकुण्ड नगरपालिका जोड्ने सडक, आदि राजमार्ग पर्छन्। नगरपालिकामा छुल्यामु यावा पुल (५५ मि), डेकु-नुनथला (५७ मि), सल्लेरी-रोसी जोड्ने झोलुङ्गे पुल, सोलुखोला पक्की पुल, सोलु खोला झालुङ्गे पलु, भित्ते झोलुङ्ग पुल, सिसाखोला झोलुङ्गे पुल, केरुङ खोला ट्रस व्रिज आदि पुलहरू रहेका छन्। र केहि पुलहरू तत्काल निर्माण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ जस्ले एक अर्को इलाका जोड्ने र आवागमन सहज बनाउँछ। अर्को तर्फ नगरपालिका भित्रका अधिकाशं सडकहरू कच्ची अवस्थामा रहेका हुनाले हिउँ पर्दा, बर्षात्मा हिलो र खाल्डाखुल्डि पर्ने, साथै हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमानै अवरुद्ध हुने समस्याहरू रहेका छन्। त्यसैगरी हालकायम यातायातको रुट, सल्लेरी-दुधकोशि, छुल्यामु-हेवा, नुनथला-काठमाडौ, जुनवेसी-सल्लेरी, जुनवेसी-काठमाडौं, तामाखानी-सल्लेरी, तामाखानी-काठ्माडौं, सल्लेरी-काठमाडौं काकडभित्ता-ओखलढुङ्गा, सल्लेरी-वुङ छेस्काम-सोताङ, दोरिप देखी नयाँबजार खोला, साल्मा-सल्लेरी, सल्लेरी-काठमाडौं, वाघखोर-सल्लेरी, गोरा-सललेरी, टाप्टीङ-काठमाडौं जस्ता लामो तथा छोटो यातायातको रुट पर्दछन्। त्यस्तै जिप, ट्याक्टर, टाटासुमो, टेम्पो जस्ता निजी तथा सार्वजनिक यातायातको साधन पाइन्छ। यति हुँदा हुँदै यातायातका साधनहरूको भने अपर्याप्तता तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था कमजोर रहेको पाइन्छ। सडक तथा यातायातको विकासले उत्पादकत्व वृद्धिगर्ने, स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवामा पहुँच पुऱ्याउने, रोजगारी श्रृजना गर्ने, गरिबी न्यूनीकरण गर्ने र आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने हुदाँ यस नगरपालिकामा सडक तथा यातायात गुरुयोजना तय गरी सोही अनुरुप योजनाबद्ध एवं व्यवस्थित तवरले सडक सञ्जालको बिस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ उच्चपहाडी हिमाली क्षेत्र भएता पनि सडक यातायातमा पहुँच पुगेको।
▪ काठेपुल, झोलुङ्गेपुल, ट्रष्ट र पक्की पुलहरू गरी जम्मा ७९ पुलहरू रहेको।
▪ नगरपालिकाका सडकहरूलाई मापदण्ड बनाई सो अनुसारको स्तरोन्नति कार्यलाई तीव्रता दिन सकिने।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ भित्री सडक निर्माण गरी कृषि, पर्यटन तथा उद्योगको विकासको राम्रो सम्भावना रहेको ।
▪ कच्ची अवस्थामै रहे पनि प्रत्येक वडालाई सडक सञ्जालले जोडेको ।
▪ झोलुङ्गे पुल र काठे पुलले आवात जावत सहज पारेको

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ योजनाबद्ध तथा दिगो विकास लक्ष्यका मापदण्ड मुताविक सडक सञ्जाल विस्तार नभएको ।
▪ कच्ची सडकमा वर्षातको समय पटकपटक पहिरो जाने, हिलाम्मे हुने, खाल्टाखुल्टी बढ्ने र हिउँदमा धुलाम्मे हुने हुँदा आवागमन जोखिमपूर्ण र कष्टप्रद हुने गरेको ।
▪ नगरपालिकाभित्र दैनिक आवतजावतका लागि आवश्यक भरपर्दो यातायातको असुविधा भएकाले विभिन्न रूटहरूको निर्धारण गरी सार्वजनिक यातायात सेवा संचालन गर्नुपर्ने ।
▪ सडक वरपर प्रदूषण भई वातावरण र जनस्वास्थ्यमा पर्न गएको नकारात्मक असर कम गर्न पहल गर्नुपर्ने ।
▪ सडकको स्थिति कमजोर हुँदा उद्योगधन्दा, कलकारखाना, व्यापार व्यवसाय, कृषि, पर्यटन जस्ता क्षेत्रहरू चलायमान हुन नसकेको ।
▪ सडकको स्तरउन्नती गर्न ठूलो आकारको बजेट आवश्यक पर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
“सहज, सुरक्षित र भरपर्दो सडक तथा यातायात सेवाको सुनिश्चितता”
लक्ष्य
नगरपालिकाभित्रको सडक सञ्जाल स्तरोन्नती गरी यातायातलाई सुरक्षित, सहज र भरपर्दो बनाउने ।
उद्देश्यहरू
✓ नगरपालिकावासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु । ✓ नगरपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।

उद्देश्य १. नगरपालिकावासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१. नगरपालिकाको केन्द्रबाट सबै वडाकेन्द्र र बजार केन्द्रमा सडक सञ्जाल बिस्तार गर्ने ।	१.१.१. सम्पूर्ण वडा केन्द्रलाई नगरपालिकाको केन्द्रसँग जोड्ने र मुख्य-मुख्य सडकहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी शीघ्र स्तरोन्नती तथा कालोपत्रे गरिनेछ ।
	१.१.२ सडक बिस्तार सँग-सँगै बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माण गरिनेछ ।
१.२. विद्यमान सडकको स्तरोन्नती तथा विस्तार गर्ने ।	१.२.१ पहिचान भएका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नती र विस्तार गरी नगरपालिका सडक सञ्जालसँग आवद्ध कृषि सडक सञ्जाल निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य १. नगरपालिकावासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.२. प्रस्तावित औद्योगिक तथा व्यवसायिक क्षेत्रहरूको यकिन गरी ती स्थानहरूलाई जोड्ने सडक क्रमिक रुपमा निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.३. सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य सडकहरूमा आवश्यकता अनुसारको रोड फर्निचर (Road Furniture)को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.४. नगरपालिकामा भित्र अति आवश्यक स्थानहरूमा पुल निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.५. उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरूको डिपिआर सम्पन्न गरिनेछ ।
	१.२.६. उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरू निर्माण गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।
१.३. सार्वजनिक यातायात प्रणालीको विकास गर्ने ।	१.३.१. यातायात व्यवसायी तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गरी सार्वजनिक सवारी साधन चल्ने रूटहरू तय गरिनेछ ।
	१.३.२. रूटमा चल्ने सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार (जस्तै बस, मिनिबस, माइक्रोबस आदि) आवश्यकता अनुसार तय गरिनेछ ।
	१.३.३. रूटको बीच-बीचमा बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय, प्रतीक्षालयहरू स्थानीय आवश्यकता अनुसार निर्धारण गरी निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४. यातायात सञ्चालन हुने मुख्य रूटहरूमा आवश्यकताको आधारमा ट्राफिक युनिट स्थापना गरिनेछ.।
	१.३.५ विशेष गरी वर्षातको समयमा आवागमन अवरुद्ध हुनसक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गरी तत्काल आवागमन खुलाउन (Rapid Response Mechanism) तयार गरी तयारी अवस्थामा राखिनेछ ।
१.४. हेलिप्याड निर्माण गर्ने ।	१.४.१. नगरपालिकाका प्रत्येक वडामा कम्तिमा एउटा हेलिप्याड निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २. नगरपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१.सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१. गुरु योजनामा आधारित सडक सञ्जालको विकास तथा यातायात रुटहरूको तय गरिने छ ।
	२.१.२. रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (डिपिआर) तयार गरी प्राथमिकताका आधारमा निर्माण गरिनेछ ।
२.२. सडकको न्यूनतम मापदण्ड कार्यान्वयनमा ल्याइने ।	२.२.१. सडकको न्यूनतम मापदण्डलाई कार्यान्वयनमा ल्याइने छ तथा सडक अतिक्रमण गर्ने कार्यलाई पूर्ण रुपमा निरुत्साहित गरिने छ ।

उद्देश्य २. नगरपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.३. दिगो तथा वातावरण मैत्री प्रविधिमा जोड दिने ।	२.३.१. सडकको नियमित मर्मत सम्भारका लागि आधुनिक प्रविधिको उपयोग तथा यान्त्रीकरणमा जोड दिइने छ ।
	२.३.२. प्राकृतिक प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनले सडक तथा यातायातमा हुन सक्ने असर तथा नोक्सानीलाई न्युनीकरण गरिने छ ।
	२.३.३. विद्युतीय सवारी साधन संचालन गर्नका लागि संघीय तथा प्रादेशिक सरकारसँग समन्वय गरी प्रोत्साहन गर्न निजी क्षेत्रलाई आर्थिक सहुलियत दिने र चार्जिङ स्टेशन को सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.३.४ नगरगपालिकामा निर्माण हुने सडकहरूमध्ये २० प्रतिशत सडकहरूमा बायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ ।

सडक तथा यातायातको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	वडाकेन्द्रलाई नगरपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य सडकको स्तरोन्नती तथा ग्राभेल/कालोपत्रे						नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं. १ का ची माथिल्लो टोल देखि तल्लो टोल र ओलुम दखि यापेल सम्म ट्र्याक निर्माण गर्ने	२००	३००	५००	७००	८००	नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं ३ मा मर्राङदिङमा देखि साला वेशी, फलामखानी देखि कुनीखोप, तामाखानी देखि चारघरे, पिके खोप देखि गौली, लोदिङ देखि कुनीखोप	३००	४००	५००	६००	७००	नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं ४ मा लुरा देखि ग्याम डाँडा सम्म पर्यटकीय सडक		४००	५००	५५०		नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं. ५, रोसी देखि जैदु र रोसी देखि डाँडा टोल	१००	२००	३००	५००		नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं. ६ को खोरिया देखि कुनी खोप			५००			नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं. ८, केरुङ देखि प्रिङदिङ देखि चिम्दिङ, सिगाने देखि शेर्पाटोल देख गुप्ती देखि चिम्दिङ देखि सिसा खोला, विसान डाँडा देखि वारी घुन्सा देखि वालाथान, माटे देखि आङपाङ कैलेश्वरी	१००	२००	४००	८००	१०००	नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं ९, शिशा खोला देखि संगम डाँडा देखि डाँड खर्क, गोरा देखि दिम्से, गोरा देखि काममि्दङ		२००	४००	८००		नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं १०, टाप्टिङ देखि खाम्दिङ, नाप्धा देखि, शिशा, फजान्जे देखि शिशा, जन्तरधाप देखि सोलनाशा			४००	४००		नगपालिका
		१.१.१.	वडा नं. ११, जीरो पोइन्ट देखि चरघरे देखि वसथिङ, जरिपेइनट देखि सिस्नेरी, सालेमा देखि वानेवाढे	१००	२००	३००	३००	५००	नगपालिका
		१.१.१.	सल्लेरी बस पर्कलाई व्यवस्थित गर्ने र अन्य स्थनहरूमा वसपार्कको लागि संभाव्यता अध्ययन गर्ने	५००					नगपालिका
	१.२	१.२.२.	औद्योगिक, व्यवसायिक तथा कृषि क्षेत्र जोड्ने सडक निर्माण	२००	२५०	३००	४००	५००	नगपालिका
		१.२.३.	मुख्य सडकहरूमा रोड फर्निचरको व्यवस्था	१००	२००	३००	४००	५००	नगपालिका
		१.२.४.	अति आवश्यक पुलहरूको संभाव्यता अध्ययन	४००					नगपालिका

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.५.	प्राथमिकता प्राप्त पुलहरूको डिपिआर निर्माण		७००				नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

सडक यातायातको सहज पँहुच स्थापित भएको हुनेछ। नगरपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने मुख्य सडकहरू कालो पत्रे भएका हुनेछन। नगरपालिका केन्द्रलाई प्रत्येक वडाकेन्द्र जोड्ने सडकहरू स्तरोन्नती भएका हुनेछन । सार्वजनिक यातायातका वैज्ञानिक रुटहरू तय भइ सार्वजनिक परिवहन सहज भएको हुनेछ । सडक जोखिम तथा दुर्घटना न्युनीकरण हुनेछ ।

६.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास

पृष्ठभूमि

मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकताहरूमध्ये आवास पनि एक हो। नेपालको संविधानले सुरक्षित तथा वातावरण मैत्री आवासको हकलाई प्रत्याभूति गरेको छ। घरपरिवार सर्वेक्षण २०७६ अनुसार सोलुदुधकुण्ड नगरपालिकाको कूल ५२२५ घरपरिवार मध्ये २७.२ प्रतिशत घरको नक्सापास भएको छ। नगरपालिका क्षेत्रमा ३२..०४ प्रतिशत घरहरू निर्माण गर्दा राष्ट्रियपूर्ननिर्माण प्राधिकरणको मापदण्ड अनुसार निर्माण गरिएका छन्। कूल घर संख्या मध्ये, ३३.०७ प्रतिशत भूकम्प प्रतिरोधी घरहरू छन्। छानाको आकार प्रकार अनुसार हेर्ने हो भने ८१.८४ प्रतिशत जस्ताको छाना, ११.१४ प्रतिशत काठको छाना, ३.४६ प्रतिशत ढुंगाको छाना, र ०.७८ प्रतिशत फुसको छाना भएका घरहरू छन्।

तथ्यांकअनुसार नगरपालिकाका करिब ६५% घरहरू कच्ची तथा विपन्न अवस्थामा रहनुले यस नगरपालिकाका घरहरू भूकम्पीय तथा अन्य प्रकोपको दृष्टिकोणले अत्यन्त असुरक्षित तथा जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ। नगरपालिका क्षेत्रमा भूकम्पवाट क्षती पुगेका (विशेष गरी २०७२ सालको महाभूकम्प) निजी आवासीय घरमध्ये १८२६ घरपरिवारले अनुदान प्राप्त गरेको र ११२७ ले प्राप्त गर्न बाँकी देखिएको छ। व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत यस नगरपालिकाले दीर्घकालिन समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ स्थानीय स्तरमा आवास निर्माण सामग्रीहरू जस्तै- गिट्टी, बालुवा, माटो, ढुङगा आदि उपलब्धता भएको हुँदा स्थानीय स्रोतसाधनको प्रयोग गरी निर्माण कार्य गर्न सकिने
▪ व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सकिने
▪ नगरपालिकाद्वारा भवन निर्माण मापदण्डको सफल कार्यान्वयनका लागि तालिमप्राप्त व्यवसायीलाई मात्र निर्माण अनुमति दिने नीति लिइएको
▪ भूकम्प प्रतिरोधी वातावरण मैत्री सुविधासम्पन्न तथा सुरक्षित भवन निर्माणमा जनचासो बढ्दै गएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ ३३.०७ प्रतिशतले मात्र भूकम्प प्रतिरोधी घरहरू निर्माण गरेको र ३८.१६ प्रतिशतले भूकम्प प्रतिरोधी घर बनाउनको लागि अनुदान पाउन बाँकी भएको ।
▪ छरिएर रहेका बस्तीहरूलाई एकीकृत गर्न तथा आवास क्षेत्रमा वृद्धाश्रम, धर्मशाला, सामुदायिक भवन आदि निर्माण गर्न प्रशस्त मात्रामा बजेटको आवश्यकता पर्ने
▪ मौलिक संस्कृति र वास्तुकलाको लोप हुँदै जाने अवस्था रहेको
▪ भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा आउन नसकेको
▪ सुकुम्बासी, विपन्न, लोपोन्मुख जाति तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका निम्ति आवास निर्माणसम्बन्धी ठोस नीति आवश्यक रहेको

दीर्घकालिन सोच
"सबैलाई पूर्ण सुरक्षित तथा आधारभूत सुविधासम्पन्न आवासको प्रत्याभूति "
लक्ष्य
सुरक्षित र न्यूनतम सुविधायुक्त आवास तथा बस्ती विकास गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्नु ✓ सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्ने

उद्देश्य १. न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. छरिएर रहेका तथा विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूलाई एकीकृत बस्तीको निर्माण गरी स्थानान्तरण गर्दै लैजाने ।	१.१.१. बस्ती विकास योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२. विपतको जोखिममा परेका बस्तीहरू पहिचान तथा नक्साङ्कन गरिनेछ ।
	१.१.३. एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा उपयुक्त स्थानहरू पहिचान गरी आवास क्षेत्र विकास गरिनेछ ।
	१.१.४. छरिएर रहेका तथा विपतको जोखिममा परेका घरपरिवारका लागि सुरक्षित, व्यवस्थित, आधारभुत सुविधायुक्त तथा वातावरण मैत्री एकीकृत बस्ती निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५. सुकुम्बासी, विपन्न, लोपोन्मुख जाति तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका लागि आवास निर्माण सम्बन्धि ठोस नीति बनाइने छ ।

उद्देश्य १. न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.१.६. विपद्को उच्च जोखिममा रहेका स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिने छ ।
	१.१.७. भुकम्प पिडित तथा भुकम्पवाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको निर्माणलाई तिव्रता दिइ सम्पन्न गरिनेछ साथै भुकम्प पिडित घुम्ती कोषलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
१.२. घना बस्ती रहेको स्थानमा बस्ती व्यवस्थित गर्ने ।	१.२.१. नगरपालिकाको भू-उपयोग नीति अनुरुप वस्ती विकास तथा योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२. हाल घनावस्ती रहेका स्थानमा भौतिक पूर्वाधार विकास गरी बस्ती वरपर थप आवास विस्तार कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.२.३. अनधिकृत रुपले बसोबास गरिरहेका घरपरिवार पहिचान गरी सो स्थानबाट हटाउने कार्यलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.४. भवन निर्माण आचारसंहिता तर्जुमा गरी अनिवार्य लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य २. सुरक्षित आवास तथा भवनहरूनिर्माण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. एकीकृत सेवा प्रदायक बहुउपयोगी तथा बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गर्ने ।	२.१.१. सरकारी भवनहरूनिर्माण गर्दा सकेसम्म एकै स्थानमा र एकरुपता ल्याउन एकै किसिमका भवनहरूको डिजाइन र निर्माण गरी एकीकृत जनसेवा प्रदान गरिनेछ ।
२.२ आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग गर्ने ।	२.२.१. सरकारी तथा सार्वजनिक भवनहरू अपाङ्ग मैत्री बनाइने छ ।
	२.२.२. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्तरमा उपलब्धता भएका निर्माण सामग्रीको उच्चतम प्रयोग गरिनेछ ।
	२.२.३. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग हुने प्रविधि विकास गर्न तथा सुरक्षित संरचना निर्माण गर्न विज्ञहरूको सहयोग लिई निर्माण मजदुरहरूका लागि नियमित तालिम संचालन गरिनेछ ।
	२.२.४ स्थानिय मौलिकताको जर्गेना गर्ने, वास्तुकला तथा सौन्दर्य कायम हुने संरचना निर्माण गर्दा नगरपालिकाले प्रोत्साहन गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

आवास, भवन तथा वस्ती विकासको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	बस्ती विकास गुरुयोजना तयार गर्ने	८००					
		१.१.२.	विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूको पहिचान गरी नक्सांकन गर्ने	५०					
		१.१.३.	एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा सम्भावित स्थान पहिचान गर्ने	३०					
		१.१.४.	स्थानीय तह तथा लक्षित वर्गको सहकार्यमा एकीकृत बस्ती निर्माण	१००	३००	५००	८००	१०००	
		१.१.५.	आर्थिक रूपले पिछडिएका वर्गको लागि आवास निर्माण गर्न उपयुक्त संयन्त्र निर्माण		४००				
		१.१.६.	भवन निर्माण अचार संहिता कार्यान्वयन गर्न जोखिम क्षेत्र पहिचान	४०					
		१.१.७	भुकम्पवाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको निर्माण सम्पन्न	५००	५५०	६००	६००	६००	
	१.२.	१.२.१.	बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन	१००					
		१.२.२.	अनुगमन संयन्त्र निर्माण/मापदण्ड निर्माण	५०					
		१.२.३.	भवन आचार संहिता तर्जुमा तथा लागू	५०					
	२.१.	२.१.१.	सामूहिक सार्वजनिक तथा सरकारी भवन निर्माण	५००	५००	५००	५००	५००	
		२.१.२.	अपाङ्ग मैत्री भवन निर्माण मापदण्ड	३०					
	२.२.	२.२.२	भवन निर्माणमा स्थानीय निर्माण सामग्रीको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.३.	सुरक्षित आवास निर्माणका लागि क्षमता अभिवृद्धि(डकर्मी तालिम)	१००	१००	१००	१००	१००	
		२.२.४	स्थानिय मौलिक वास्तुकला झल्कने घर तथा संरचना निर्माण गर्दा विशेष सहुलियत	५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धि

न्यूनतम सुविधायुक्त एकीकृत बस्तीहरूको विकास भएको हुने, भवन आचार संहिता निर्माण भई कार्यान्वयन भएको हुने, विपन्न वर्गको लागि आवास योजना कार्यान्वयनमा आएको हुने । नगरपालिका भित्र रहेका भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त सम्पूर्ण घर तथा सार्वजनिक भवनहरूको पुनर्निर्माण भएको हुने ।

६.६ सूचना तथा सञ्चार

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरेको छ। नगरपालिकामा सूचना तथा संचारको अवस्था मध्यम रहेको छ। वडा नं १, २, ५, र ८ मा राष्ट्रिय संचार माध्यम जी.एस.एम (एन.टी.सी, एन.सेल) को टावर भएको, ए.डी.एस.एल वडा नं ४, ५, ६ मा, जी.एस.एम पोस्ट.पेड प्री.पेड मोबाइल, १ देखी ११ सम्म भएको, वडा नं १ देखी ११ मा भने स्काई प्रिपेड मोबाइल चालु अवस्थामा रहेका भए पनि कमजोर नेटवर्क कभरेज रहेको छ। त्यसैगरी तारसहितको टेलीफोन लाईन वडा नं. ४,५,६ मा छन् भने इन्टरनेट तथा जी.पी.आर.एस सेवा वडा नं. १ देखि ११ सम्म रहेको छ। यद्यपि, इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधार गर्न जरुरी छ।

नगरपालिकामा रेडियो नेपाल र एक मात्र स्थानीय, सोलु हिमाल एफ.एम, को प्रसारण सुनिन्छ। र एकमात्र योङ स्टार टेलिभिजन रहेको छ। यद्दपि स्थानीयहरू सूचनाको पहुँचबाट टाढै रहेका छन्। आर्थिक विकासका लागि सूचना तथा संचारको विकास अत्यावश्यक भएका कारण यस नगरपालिकामा सूचना तथा सञ्चारको विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र भएता पनि संचार सुविधाको पहुँच पुगेको।
▪ नगरपालिकाको वडा नं. १ को टावर डाँडा र वडा नं. ५ सल्लेरीमा ल्त्ऋ र Ncell को टावर।
▪ उपभोक्ताको माग राम्रो भएको खण्डमा निजी सञ्चार सेवा प्रदायक मोबाइल तथा इन्टरनेट कम्पनीहरूलाई सेवा विस्तारमा आकर्षण गर्न सकिने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिका क्षेत्रमा संचार माध्यमको उपयुक्त पहुँच पुऱ्याउनको लागि वडा नं. १, ५ वाहेक अन्य वडाहरूमा टावर नभएको।
▪ ल्याण्डलाईन टेलिफोन तथा अप्टिकल फाइबरबाट इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता।
▪ पर्याप्त मात्रामा टावरहरू नभएकाले ल्भतधयचप अयखभचबनभ प्रभावकारितामा ल्याउन टावरहरू विस्तार गर्नुपर्ने।
▪ विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा इन्टरनेट सुविधा विस्तार गरी निःशुल्क वाईफाईको व्यवस्था गर्नुपर्ने।
▪ सञ्चार क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने।
▪ सञ्चारका सबै प्रविधि सँगको पहुँच स्थापना गरी साइबर सुरक्षा सम्वन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने।

दीर्घकालिन सोच
"सूचना तथा सञ्चारमा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त नगरपालिका"
लक्ष्य
नगरपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।
उद्देश्यहरू
✓ नगरपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

उद्देश्य १. नगरपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।	१.१.१. मोबाइल नेटवर्क कभरेज प्रभावकारितामा ल्याउन मोबाइल टावरहरूको थप र विस्तार गर्न नेपाल टेलिकम र एनसेल सँग पहल गरिनेछ ।
	१.१.२. इन्टरनेट प्रदायक निजी कम्पनीहरूलाई आकर्षण गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.३. स्थानीय एफएम रेडियो सञ्चालन गर्न र स्थानीय पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्न निजि क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
	१.१.४. मोबाइल टावरहरूमा विद्युतको नियमित रुपमा आपूर्ति गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईनेछ ।
१.२.नगरपालिकावासीमा आमसञ्चारको पहुँच विस्तार गर्ने ।	१.२.१. नगरपालिकाको वेबसाइटमार्फत सूचना सम्प्रेषण गरिनेछ ।
	१.२.२. नगरपालिका केन्द्र, वडा कार्यालय , सार्वजनिक स्थल तथा प्रत्येक सघन वस्तीहरूमा टेलीफोन, मोवाइल तथा इन्टरनेटको पहुँच पुचाइनेछ ।
	१.२.३. वडा कार्यालयहरू सूचना प्रविधि मैत्री बनाइने छ .
	१.२.४. नगरपालिकास्तरीय सूचना केन्द्रको साथै e-library को स्थापना गरिनेछ ।
	१.२.५. एफएम रेडियोसँग सहकार्य गरी स्थानीय भाषामा सूचना तथा समाचार उत्पादन गरेर बजाइने छ ।
	१.२.६. नगरपालिका भित्रका स्थानीय खबर तथा देश र विदेशका खबरबाट सू-सुचित गर्नका लागि अनि विपन्न वर्गलाई मापदण्डका आधारमा मोबाइल वितरण गरिनेछ ।
१.३. क्षमता अभिवृद्धि मुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	१.३.१. सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित प्राविधिक जनशक्तिलाई विभिन्न किसिमका तालिम मार्फत उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
	१.३.२. नगरपालिकावासीमा साइबर सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।

सूचना तथा संचारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	नेपाल टेलिकम र एनसेलकोसँग समन्वय गरी आवश्यक स्थानमा टावरहरू निर्माण गरिनेछ	१००	२००	३००	४००	५००	नगपालिका
		१.१.२.	निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा आम सञ्चार पूर्वाधार निर्माण गर्ने	२००	४००	६००			नगपालिका
		१.१.३.	सामुदायिक एफएम र स्थानीय पत्रिका प्रकाशनमा सहजीकरण	५०	८०	१००	१५०		नगपालिका
		१.१.४.	विद्युत प्राधिकरणसँग सहकार्य	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
	१.२.	१.२.१.	नगरपाालिकाको वेबसाइट अपडेट गर्ने	१००					नगपालिका
		१.२.२.	सञ्चार सेवा नपुगेका वस्ती तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा प्राथमिकताका साथ विस्तार गरिनेछ।	८०	८०	८०	८०	८०	नगपालिका
		१.२.३.	विद्युतीय सूचना पूर्वाधार निर्माण	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.२.४.	e-library स्थापना गर्न पहल गर्ने	३०					नगपालिका
		१.२.५.	स्थानीय स्तरमा सूचना तथा समाचार उत्पादन तथा प्रसारण	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
	१.३.	१.३.१.	सूचना प्रविधि तालिम संचालन	९०	९०	९०	९०	९०	नगपालिका
	१.३.	१.३.२.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिका तथा वडाहरूमा सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरू निर्माण भएको हुनेछ र नगरपालिकावासीमा आमसञ्चारको गुणस्तरीय सेवामा पहुँच पुगेको हुनेछ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**खानेपानी तथा सरसफाई**				
	असर	पाइपबाट वितरण गरिएको पानीमा पहुँच भएका परिवार (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ६.१.१.१)	प्रतिशत		
	असर	आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच पुगेका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ६.१.१.२)	प्रतिशत		
	असर	प्रशोधित/सुरक्षित खानेपानीमा पहुँच पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	उन्नत सुधारिएका सरसफाइ सम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने परिवार जसले यस्ता सुविधाहरू अरुसँग साझेदारी गर्नुपर्दैन (प.दि.वि.ल. ६.२.१.१)	प्रतिशत		
	असर	आधारभूत शौचालय प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात (प.दि.वि.ल. ६.२.१.२)	प्रतिशत		
	असर	ढल प्रणालीहरू/उपयुक्त (Faecal Sludge Management) मा चर्पी जोडिएका परिवार(प.दि.वि.ल. ६.२.१.३)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	उपभोक्ता समिति मार्फत सञ्चालन गरिएका खानेपानी आयोजना	संख्या		
	प्रतिफल	संरक्षणमा समेटिएका खानेपानी मुहान	संख्या		
	असर	आधुनिक र सुविधासम्पन्न शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
	प्रतिफल	डस्टबिन प्रयोग गर्ने र फोहरलाई वर्गीकरण गर्ने घरपरिवार	संख्या		
	प्रतिफल	सामुदायिक हिसाबले संगठित रुपमा नियमित गाउँघर तथा टोल सरसफाई कार्यक्रम संख्या (वार्षिक)	संख्या		
२.	**सिंचाई**				
	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत		
	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये १२ महिना सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	हेक्टर		
३.	**उर्जा**				
	असर	विद्युतमा पहुँच भएका जनसंख्या(प.दि.वि.ल. ७.१.१)	प्रतिशत		
	असर	वैकल्पिक तथा नविकरणीय उर्जा जस्तै सोलार प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
	असर	खाना पकाउनका निम्ति ऊर्जाको प्राथमिक स्रोतको रूपमा कोइला, दाउरा, गुइँठा लगायतका ठोस इन्धन प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.१)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	खाना पकाउन एलपी ग्याँस प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.२)			
	असर	खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
		खाना पकाउन बैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
	असर	विद्युतीय सामग्रीमा हिटर, पंखा, एयर कन्डिसनर, वासिङ मेसिन प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
४.	**सडक तथा यातायात**				
	असर	बाह्रै महिना सवारीसाधन सञ्चालनयोग्य सडकको २ कि.मि. दूरीभित्र बसोबास गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	घरबाट ३० मिनेटको पैदलयात्रामा सडकमा पहुँच भएका जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	सडक घनत्व	कि.मि.		
	प्रतिफल	नगरपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्र जोड्ने कालोपत्रे सडकको लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	नगरपालिका को सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	नगरपालिका को कालोपत्रे सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	कृषि सडकको लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	सडकहरूमा व्यवस्थित नाला निर्माण	कि.मि		
	प्रतिफल	पुल तथा कल्भर्ट निर्माण	संख्या		
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये मोटरसाइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये कार, जिप, भ्यान भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
५.	**भवन, आवास तथा वस्ती विकास**				
	असर	झुपडीमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	खर/पराल/पातले छाएको घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	बाढी, डुबान तथा भूकम्पबाट सुरक्षित र सुबिधायुक्त घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	भूमिहीन तथा सुकुम्बासीको संख्या	प्रतिशत		
	असर	एकीकृत आवासमा छुट्टाछुट्टै घरमा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत		
६.	**सूचना तथा सञ्चार**				
	असर	टेलिफोन तथा मोबाइल सेवामा पहुँच पुगेको घरपरिवार संख्या	प्रतिशत		
	असर	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता घरपरिवारको संख्या	प्रतिशत		
	असर	रेडियोको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत		
	असर	टेलिभिजनको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत		

परिच्छेद - ७: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन

७.१ वन तथा भू-संरक्षण

पृष्ठभूमि

नगरपालिकाको कूल ५६५.०६ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल मध्ये वन जङ्गलले उल्लेख्य भाग अर्थात् ४९.७९ प्रतिशत जमिन ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडिबुटिको पर्याप्तता धेरै रहेको छ, भने १९.९१ प्रतिशत जमिन खेती योग्य छ। ८.३८ प्रतिशत भू-भाग बुट्यान तथा घाँसेभूमीले ओगटेको छ। त्यसैगरी ४.७१ प्रतिशत हिउँले ढाकिएको जमिन रहेको छ र १६.२५ प्रतिशत भू-भाग बाँझो जमीनले ओगटेको छ। नगरपालिकामा यथेष्ट मात्रामा राष्ट्रिय र सामुदायिक वनहरू तथा सिमितमात्रामा नीजि वन रहेका छन्। यद्दपि नगरपालिकामा दिगो वन व्यवस्थापन प्रणाली लागू हुन सकेको छैन। दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष नं. १५ मा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिकरण विरुद्ध लड्ने, भूक्षयीकरण रोकेर त्यस्तो प्रक्रियालाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ। तसर्थ पर्यावरणीय प्रणाली सन्तुलन, वायुमण्डलको स्वच्छता तथा जीवजन्तुको वासस्थान कायम राख्न वनजंगलको संरक्षण प्राथमिकतामा राख्नु जरुरी छ।

नगरपालिकामा वडा नं. १ देखि ११ मा ५० वटा सामुदायिक वन रहेका छन्। अर्कोतर्फ यस नगरपालिकामा वन क्षेत्रबाहेक झाडी बुट्यान, घाँसेभूमी क्षेत्र र बाँझो जमीन पनि केहि मात्रामा रहेकोले उक्त जमिनमा व्यापक जनपरिचालन गरी साामुहिक फलफूल खेती तथा बृक्षारोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ जसले गर्दा नगरपालिकालाई एक प्रकारको हरित बगैंचाको रुपमा विकास गरी वनलाई आयआर्जन सँग जोड्न सकिन्छ। केहि स्थानमा पहिरो जाने, बाढी आउने गरेको छ। अधिकांस भाग वन जङ्गल भएकोले विभिन्न जनावर भालु, रातो पाण्डा, स्याल, चितुवा, खरायो, बँदेल, बाँदर, मृग, कस्तुरी साथै चराचुरुङगी कालिज, तित्रा, डाँफे,

मुनाल, सुँगा, चिल आदि पाइन्छ। वनस्पतिमा गुराँस, साल, सल्ला, उत्तिस, सिरिस, चिलाउने, तथा गैर काष्ठजन्य सुनगाभा, सिरु, कुटमिरो, कास, खर, बाँस र जडिबुटीमा चिरौतो, लोत्ता, अर्गेली, मजेटो, बोझो, पाखनवेद, धुपी आदि पाइन्छ। जलचर प्राणी माछा, आदि रहेका छन्। भू-संरक्षणको प्रभावकारी उपाय वृक्षारोपण भएकोले सो कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु अति आवश्यक छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकाको कुल भू-भाग मध्ये वनजंगलले करिब ४९.७९ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको
▪ नगरपालिकाको वाँझो जमीनमा सामुहिक फलफूल, जडीवुटी खेती कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने।
▪ स्थानीय समुदायको सहयोगमा सामुदायिक वन संरक्षण गर्न सकिने
▪ खुला क्षेत्र तथा पार्कहरूको विकासलाई प्राथमिकता दिई पर्यटक आकर्षण गर्न सकिने।
▪ खेर गएका तथा खालीरहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रुपमा विस्तार गरी आयआर्जनका विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरी गरिबी निवारणमा जोड्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वन जंगल क्षेत्रमा डँढेलोको समस्या हुने गरेको
▪ वन क्षेत्रमा रहेका मिचाहा प्रजातिका वनस्पति नियमित रुपमा गोडमेल गरी नियन्त्रण गर्नुपर्ने
▪ वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन तथा भू-संरक्षणका लागि प्राबिधिक जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने
▪ वडाका सबै क्षेत्रमा बढि इन्धनको श्रोत काठ दाउरा हुनाले वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा व्यापकता ल्याई वनमाथिको निर्भरता घटाउनुपर्ने
▪ सामुदायिक वनको आयस्रोत एवं क्रियाकलापलाई पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनुपर्ने
▪ लोपोन्मुख वनस्पति र वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि विशेष कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
"जल, जमीन, जंगल र जडिबुटीको दिगो संरक्षण तथा सदुपयोग मार्फत दिगो समृद्धि हासिल गर्ने"
लक्ष्य
नगरपालिकालाई वातावरण सन्तुलित हरित क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने।
उद्देश्यहरू
✓ वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गरी नगरपालिकाको आर्थिक श्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु। ✓ वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु। ✓ पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्नु

उद्देश्य १: वन क्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी नगरपालिकाको आर्थिक श्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. वनक्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गर्ने ।	१.१.१. वन क्षेत्रको विकासलाई वैज्ञानिकीकरण गर्न विज्ञ समूहको सहयोगमा दिगो वन व्यवस्थापन बारे सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२. वनलाई आर्थिक श्रोतको प्रमुख आधार बनाउने ।	१.२.१. खाली रहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रुपमा विस्तार गरी आय आर्जनको विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरिनेछ ।
	१.२.२. निजी तथा सामुदायिक स्तरमा निजी जमिन तथा वन जंगलमा फलफूलको व्यवसायिक उत्पादन सुरु गरिनेछ ।
	१.२.३. कुरीलो, हर्रो, वर्रो, अमला, गुर्जो, चुत्रो, टिमुर, बोझो, चिराइतो, जटामसी, सिल्टीमुर, सिस्नु र सजिवन जस्ता जडिवुटीहरूको वनक्षेत्रमा व्यावसायिक खेती तथा सामुहिक खेती गर्न नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.४. Agro forestry को नीति अवलम्बन गरी वन क्षेत्रलाई पूर्ण प्रतिफलमुखी बनाइनेछ ।

उद्देश्य २: वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. खेर गैरहेको झाडी वुट्यान क्षेत्रलाई सदुपयोग गरी वनको क्षेत्रफल बढाइने ।	२.१.१. नगरपालिकामा खेर गइरहेका स्थानहरूको पहिचान गरी वृक्षारोपण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	२.१.२ प्रत्येक वनजंगल क्षेत्रलाई लक्षित गरी कम्तीमा "एक वन एक नर्सरी" को स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
२.२. वन संरक्षण कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।	२.२.१.स्थानीय "वन ऐन" जारी गरी वनको प्रभावकारी संरक्षण गरिनेछ ।
	२.२.२.सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाई प्रतिफलमुखी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	२.२.३. हरेक वडामा उपयुक्त सार्वजनिक तथा ऐलानी जग्गा रहेका स्थानहरूको पहिचान गरी निश्चित क्षेत्रलाई हरित क्षेत्रको रुपमा घोषणा गरी हरित क्षेत्र कायम गर्न वृक्षारोपण, पार्क निर्माण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.४. पानीको मुल सुकाउने प्रजातिका बिरुवाहरूको पहिचान गरी तिनीहरूलाई उत्पादनशील फलफुल तथा पानीका मुहान संरक्षणमा सहायक बोटबिरुवाले प्रतिस्थापन गर्दै लगिनेछ ।
	२.२.५. वन तथा भू-संरक्षण हरेक कार्यक्रमहरूमा जन सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।
	२.२.६. वन डढेंलो र वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको चोरीनिकासी प्रभावकारी रुपमा नियन्त्रण गरिनेछ ।

उद्देश्य २: वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	२.२.७. विकास निर्माण कार्य गर्दा वन तथा जलाधार क्षेत्रको सकेसम्म कम क्षति हुने गरी गरिनेछ ।
	२.२.८. सर्वोत्कृष्ठ वन उपभोक्ता समूहलाई मापदण्डका आधारमा वार्षिक रुपमा पुरस्कृत गरिनेछ ।
	२.२.९. निजी तथा सामुदायिक वनमा सरोकारवालाहरूलाई एकीकृत वन व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन गरिनेछ ।
२.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.३.१. वन तथा भू-संरक्षण सचेतना कार्यक्रमहरू अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य ३. पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ सम्पुर्ण पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको अभिलेख संकलन गर्ने	३.१.१ नगरपालिकाको सम्पुर्ण वडामा पहिरो, सुख्खा पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	३.१.२ अति जोखिम युक्त क्षेत्रलाई वातावरणिय हिसावले अति संवेदनशिल क्षेत्र घोषणा गरिनेछ ।
३.२ पहिरो र कटान नियन्त्रणका सफल अभ्यासहरूको अनुसरण गर्ने	३.२.१ पहिरो र कटान क्षेत्रका हरित क्षेत्र प्रर्वद्धन कार्यक्रम अभियानका रुपमा संचालन गरिनेछ ।
	३.२.२ पहिरो ग्रस्त क्षेत्रमा वायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी नियन्त्रण गर्न विज्ञ संग परार्मश गर्नुका साथै पहिरो नियन्त्रण क्षेत्रको अध्ययन भ्रमण गरिनेछ ।
	३.२.३ नगरपालिकामा एक पहिरो नियन्त्रण तथा भु-संरक्षण क्षेत्रको घोषणा गर्न कार्यक्रम संञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.४ पहिरो नियन्त्रणका लागी आवश्यक आधारभुत पुर्वाधार जस्तै तार जालीको उत्पादन नगरपालिकामै गर्न नीजि क्षेत्रसंग अर्न्तकृया सञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.५ पहिरो नियन्त्रण तथा भू संरक्षण प्रविधि सम्वन्धी तालिम प्राप्त जनशक्तीको प्रबन्ध गरिनेछ ।

वन तथा भू-संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
	१.२.	१.२.१.	सार्वजनिक जग्गामा वृक्षारोपण गरी सामुदायिक वनमा विस्तार गर्ने	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		१.२.२.	वडास्तरिय नर्सरी स्थापना गरि फलफुलका बिरुवाहरू उत्पादन तथा वितरण	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
		१.२.३.	सामुहिक जडिबुटीखेती अर्न्तकृया	३०	३०	३०	३०	३०	नगरपालिका
		१.२.४.	Agro forestry को नीति अवलम्बन	५०					नगरपालिका
२	२.१.	२.१.१.	खेर गईरहेको स्थान पहिचान गरी वृक्षारोपण	५०	६०	७०	८०	९०	नगरपालिका
		२.१.२	एक वन एक नर्सरी कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
	२.२.	२.२.१.	स्थानिय वन ऐन निर्माण	६०					नगरपालिका
		२.२.२.	वन उपभोक्ता समितिलाई तालिम	७५	७५	७५	७५	७५	नगरपालिका
		२.२.३.	हरित क्षेत्र तथा पार्क निर्माण	१००	१५०	२००	२५०	३००	नगरपालिका
		२.२.४.	पानीको मुहान संरक्षण गर्न सहयोगी विरुवा रोपण	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		२.२.५.	वन तथा भू-संरक्षण कार्यक्रममा जनसहभागिता	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
		२.२.६.	वन डँडेलो नियन्त्रण कार्ययोजना निर्माण	७५					नगरपालिका
			चोरी निकासी नियन्त्रण वन रक्षक तालिम तथा अभिमुखिकरण	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		२.२.७.	विकास निर्माणका कार्य गर्दा जलाधार क्षेत्रको क्षति न्युनीकरण गर्ने	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		२.२.८.	उत्कृष्ट वन उपभोक्ता समूहलाई पुरस्कारको व्यवस्था	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		२.२.९.	वन व्यवस्थापन र संरक्षण क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
	२.३.	२.३.१.	सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	३०	३०	३०	३०	३०	नगरपालिका
३	३.१	३.१.१	नगरपालिकाको पहिरो तथा कटान ग्रस्त क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा विवरण संकलन	५०					नगरपालिका
		३.१.२	वातावरणिय हिसावले जोखिम युक्त र अति संवेदनशिल क्षेत्र घोषणा		५०				नगरपालिका
	३.२	३.२.१	पहिरो र कटान क्षेत्र विशेष हरित क्षेत्र प्रर्वद्धन कार्यक्रम		१००				नगरपालिका
		३.२.२	पहिरो नियन्त्रण वायोइन्जिनियरिङ प्रविधि परार्मश सेवा		५००				नगरपालिका

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
			नमुना पहिरो नियन्त्रण क्षेत्र अध्ययन भ्रमण	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		३.२.३	नगरपालिका स्तरिय एक नमुना पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम			५००			नगपालिका
		३.२.४	तार जाली उत्पादनका लागी निजी क्षेत्र अर्न्तकृया	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
		३.२.५	पहिरो नियन्त्रण प्राविधिक जनशक्ति तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धिहरू

दिगो वन व्यवस्थापन सुनिश्चित हुनेछ । जैविक विविधताको संरक्षण भएको हुनेछ । भू-संरक्षणका नमुना क्षेत्रहरूको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि हुनेछ ।

७.२ जलाधार व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

नेपाल जलस्रोतको धनी राष्ट्रका रुपमा संसारमा परिचित छ । यस नगरपालिका पनि जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रमा सम्पन्न छ । नगरपालिकामा हिमाल तथा मुल फुटेर बग्दै गरेका खोलाहरू र तालहरू जस्तैः दुधकोशि नदि, दुधकुण्ड ताल, लुम्बीङ्ग खोला, बेनी खोला, छदीङ्ग ताल, जर्चा झरना, बिरताल झरना, पिकेखोप झरना, टेवु खोला, सोलु खोला, सुर्के खोला, सानो झरना, सुर्के झरना, छ्युतोक खानेपानी मुहान, सानडाडा खानेपानीपा मुहान, खोरिया झरना, सोलु खोला, घटे खोला, गार्मा घट्टे खोला, सिगाने खोला, बागम खोला, कामदीङ्ग खोला, टुङ्ग टुङ्ग खोला, सुखे पोखरी, सीसा खोला, महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रका रुपमा रहेका छन् । तथापि यस्ता जलाधार क्षेत्रहरूको ठोस योजना नहुँदा यसको केहि रुपमा जलविद्युत उत्पादन गरेता पनि पूर्ण सदुपयोग नभई जलस्रोत खेर गइरहेको अवस्था छ ।

समृद्धिका आधारहरूमध्ये जलस्रोत पनि एक हो । तसर्थ यस नगरपालिकाका महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण तथा सम्बर्धन गरी पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न र नगरपालिकालाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजान जरुरी छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ जलाधार क्षेत्रमा पानीहाँस, मनपाह, सर्प, भ्यागुता, माछा, गंगटा जस्ता जलचरहरूपाइने ।
▪ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको उच्चतम प्रयोग गरी कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिको विकास गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
▪ प्रशस्त पानीको श्रोत हिमाल तथा मुल फुटेर बग्ने खोला तथा खोल्साहरू रहेका ।
▪ प्रशस्त ताल तथा कुण्डहरू भएकोले पर्यटन विकासको लागि सहयोगी बन्ने ।
▪ भिरालो जमीन भई बग्ने नदी तथा खोलाहरू भएकोले विद्युत उत्पादन गर्न सहजता हुने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

▪ वन, जलाधार र भू-संरक्षणका लागि दिगो रुपमा दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
▪ जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व आममानिसमा बुझाउन नसकिएको ।
▪ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गर्न नसके भविष्यमा पानीको मुहानहरू सुक्न गई पिउने पानी तथा सिँचाइको चरम अभाव हुनसक्ने ।
▪ वैज्ञानिक जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने ।
▪ प्राकृतिक प्रकोप : बाढी, पहिरो, अनावृष्टि, भुक्षय, डढेलो, सुख्खा खडेरी लाग्ने ।

दीर्घकालिन सोच

"नगरपालिकाको जल सम्पदालाई उच्चतम सदुपयोग गरी दिगो विकास हासिल गर्ने"

लक्ष्य

नगरपालिकाको जलाधार क्षेत्रको दिगो संरक्षण गरी जल सम्पदामा आत्मनिर्भर बन्ने ।

उद्देश्यहरू

✓ जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने ।

उद्देश्य १. जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्र पहिचान गरी संरक्षण गर्ने ।	१.१.१. नगरपालिकामा भएका पानीका मुहानहरू, जलाधार क्षेत्र तथा सिमसार क्षेत्रको पहिचान गरी नक्साङ्कन गरी विस्तृत विवरण तयार गरिनेछ ।
	१.१.२. जलाधार क्षेत्रहरूको विनासमा सहयोग पुर्याउने क्रियाकलापहरूगर्न तत्काल रोक लगाई जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गरिनेछ ।
१.२. जलाधार क्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्ने ।	१.२.१. नगरपालिकाका प्रमुख जलाधार क्षेत्रहरूलाई "विशेष जलाधार क्षेत्र" घोषणा गरी ती क्षेत्रहरूमा संरक्षणका कार्यक्रमहरू लागू गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रत्येक वडाका उपयुक्त स्थानहरूमा जल पर्यावरणीय प्रणाली अन्तर्गत जलचर, वनस्पति र भौतिक अवयवहरूको प्रवर्धन गर्नका लागि नमूना पोखरीहरूनिर्माण गरिनेछ । उक्त पोखरीहरूमा वर्षातको पानी संकलन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.३. जलाधार संरक्षणमा सहायक प्रजातिका बिरुवाहरूको वृक्षारोपण गरिनेछ ।
	१.२.४. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको प्रयोग गरी कृषि, उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरिनेछ ।
१.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.३.१. जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व बुझाउनका लागिजनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

जलाधार व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको विस्तृत विवरण तयार	५०					नगपालिका
		१.१.२.	स्थानीय जलाधार क्षेत्र संरक्षण नियमावली तयार गर्ने	३०					नगपालिका
	१.२.	१.२.१.	विशेष जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम	१००	२००				नगपालिका
		१.२.३.	वृक्षारोपण	१००	१००	२००	२५०	३००	नगपालिका
		१.२.४.	निजी क्षेत्रको संलग्नतामा जलाधार क्षेत्र उपयोग गरी आर्थिक दिगो पर्यटन, कृषि र उद्योग क्षेत्रका कार्यक्रम संचालन गर्न अर्न्तकृया	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
	१.३.	१.३.१.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका

८.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन

पृष्ठभूमि

औद्योगिक राष्ट्रहरूले गरेको व्यापक कार्बन उत्सर्जन, सवारी साधनबाट निस्कने धुवाँ, शहरीकरण, जनसंख्या वृद्धि, वनजंगल विनाश, रेफ्रिजेरेशन प्रविधिमा प्रयोग हुने क्लोरोफ्लोरो कार्वन (CFCs) जस्ता कारणले हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) बढ्न गई त्यसले भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धि गर्दै लगेको वैज्ञानिक तथ्य हामीसामु छ । यसरी भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्षरुपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हरेक राष्ट्रले विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा यस तथ्यलाई मनन गरी तयार पार्नुपर्ने हुन्छ किनकि जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारक तत्वहरूनै विकास सम्बन्धी मानवीय गतिविधिहरू हुन् । विकास सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाउने र जलवायु परिवर्तन विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरी कम भन्दा कम कार्वन उत्सर्जन गर्ने र बढी भन्दा बढी कार्वन उपभोग हुने वातावरण सिर्जना गरेर जलवायु समायोजन र सन्तुलन कायम हुने वैज्ञानिक विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्न श्रेयस्कर हुन्छ ।

भौगोलिक जटिलताका कारण नेपाल प्राकृतिक प्रकोपको उच्च जोखिम क्षेत्रमा रहेको छ । नेपालमा बर्सेनि प्राकृतिक प्रकोपका कारण ठूलो मात्रामा जनधनको क्षति हुने गरेको छ । नेपालमा २०७२ सालको महाभूकम्पको पीडा अझै ताजा नै छ । यस नगरपालिकामा विशेषगरी पहिरो, नदी कटान, हावाहुरी, असिना, चट्याङ, अनावृष्टि, सुख्खा खडेरी, डढैंलो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरू देखापर्दै आइरहेका छन् । यस्ता प्रकोपहरू सामान्यतया पूर्ण नियन्त्रण गर्न नसकेपनि प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरी जनधनको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । २०७२ सालको भूकम्पले कारणले हालसम्म पनि यहाँका बासिन्दाहरूको जिवनयापन कष्टकर रहेको छ ।यस नगरपालिका क्षेत्रमा विपद् व्यवस्थापनका लागि संस्थागत तथा मानविय क्षमता सम्वन्धी काम गर्ने जनशक्ति नेपाल प्रहरी र नेपाल रेडक्रस सोसाईटी वाहेकअन्य जनशक्ती उत्पादन गर्न सकिरहेको अवस्था छैन । पछिल्लो समय विश्वव्यापी रुपमा फैलिएको कोभिड-१९ ले जीवन थप जटिल बनाएको छ । यसका लागि नगरपालिकाले विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार पारी लागू गर्नु पर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकामा "विपत न्यूनीकरणको लागि पूर्वतयारीमा जुटौं" भन्ने नाराका साथ प्रभावकारी विपद व्यवस्थापन समिति गठन गर्न सकिने ।
▪ भुकम्प, कोभिड-१९, बाढी पहिरो जस्ता प्रकोप नियन्त्रणका लागि नगरपालिकामा आपतकालीन् विपत व्यवस्थापन कोष स्थापना भएको ।
▪ भूकम्प पीडितलाई नेपाल रेडक्रस तथा अन्य सहयोगी संस्थाबाट सहयोग प्राप्त भएको ।
▪ विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य समिति गठन भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ उच्च पहाडी भूभाग भएकोले पहरोको जोखीम वढी भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ जलवायु परिवर्तनले भएको अतिवृष्टि, अनावृष्टि, तापक्रम वृद्धि आदिका कारण वार्षिक खेतीपाती क्यालेन्डर परिवर्तन हुन थालेका, बालीनालीमा रोग, किराको समस्या देखिनुका साथै उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव देखिन थालेको
▪ प्राविधिक अध्ययन विना जथाभावी विकास संरचना निर्माणले विपद् जोखिम बढ्दै गएको
▪ जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर तथा विपद् न्यूनीकरणकालागि ठोस योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
"विपद व्यवस्थापनको प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गरी जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने"
लक्ष्य
विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य योजना लागू गरी पूर्णत कार्यान्वयन गर्ने ।
उद्देश्यहरू
✓ प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने ✓ विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने ✓ पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १. प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१. विपद् जोखिम क्षेत्र नक्सांकन गर्ने ।	१.१.१. नगरपालिका उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी खतरा संकेतहरू राखिनेछ ।
	१.१.२. नगरपालिकाका अति जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गरिनेछ ।
१.२. विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणाली प्रभावकारी बनाउने ।	१.२.१. बाढी, मौसम लगायतको पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास तथा संचालन गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रकोप सम्भाव्य स्थलहरूमा विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरणहरू जडान गरिनेछ ।
	१.२.३. नियमित रुपमा भैरहने प्राकृतिक प्रकोपको अध्ययन गरी प्रकोप पात्रो तयार गरिनेछ ।
	१.२.४. विपद् सम्बन्धि पूर्वसूचना स्थानीय रेडियो, एफएम तथा अन्य सञ्चार माध्यम मार्फत सम्प्रेषण गरिनेछ ।
१.३. बीमा योजना लागू गर्ने ।	१.३.१. विपद् सम्भावित क्षेत्रका प्रत्येक नागरिकको अनिवार्य बीमा योजना लागु गरिनेछ र अति विपन्न परिवारको बिमा नगरपालिकाले गरिदिनेछ ।

उद्देश्य २. विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. विपत व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१. नगरपालिका आइपर्ने प्रमुख प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्हरूको पहिचान गरी एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गरी लागु गरिनेछ ।
२.२. विपत व्यवस्थापनमा सक्षम संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।	२.२.१. विपतको बेला पिउने पानी, खाद्यान्न, औषधी उपचार आदिको पूर्वतयारी गर्न वडा स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.२. विपतका बेला भेला हुने खुल्ला स्थानहरू तय गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.३. स्वास्थ्यकर्मीहरू सम्मिलित नगरपालिकास्तरीय संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन गरिनेछ ।
	२.२.४. बेलाबेलामा उद्धार तथा विपद्बाट बच्ने उपायबारे पूर्वाभ्यासहरूसंचालन गरिनेछ ।
	२.२.५. वडास्तरमा युवाहरू सम्मिलित विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूह निर्माण गरी नियमित तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	२.२.६. विपद व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
	२.२.७ विपतका बेला आवश्यक पर्ने उपकरण, उद्धार सामाग्री, एम्वुलेन्स, स्काभेटर, डोरी, पाल लगायतका समाग्रीहरूको जोहो गरिनेछ ।
२.३. विपद् व्यवस्थापन कोष प्रभावकारी बनाउने ।	२.३.१. नगरपालिकामा कोभिड १९ को रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न, भूकम्प, असीना, आगलागी, बाढी, सर्पको टोकाइ, चट्याङ जस्ता महामारीबाट प्रकोप, दुर्घटना आदिको व्यवस्थापन गर्न स्थापित “विपद व्यवस्थापन कोष” व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
२.४. स्थानीय संरचना निर्माण मापदण्ड प्रभावकारी बनाउने ।	२.४.१. घर तथा बस्ती निर्माण गर्नुभन्दा पहिले अनिवार्य रूपमा नक्सापास, माटो परिक्षण तथा फिल्ड चेकजाँच गरेर विपद् जोखिम अध्ययन पश्चात मात्र विपद प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण गरिनेछ ।
२.५. जलवायु अनुकुलन तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि क्षमता विकास गर्ने ।	२.५.१. जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूको अध्ययन गरी सुझाव दिन विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।
	२.५.२. जलवायु परिवर्तनले निम्त्याएका समस्याहरू सामना गर्न स्थानीय स्तरमा तालिम तथा सचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ ।
	२.५.३. स्थानीयस्तरमा तथा विद्यालयहरूमा जलवायु परिवर्तनका बारेमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
२.६. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.६.१. विपद्बाट बच्ने उपायका बारेमा सचेतना कार्यक्रमलाई समुदायमा अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन	५०					नगरपालिका
		१.१.२.	उच्च जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गर्ने	५००	५००	५००	५००	५००	नगरपालिका
	१.२.	१.२.१.	विपद् पूर्वानुमान तथा चेतावनी सुचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन	३००					नगरपालिका
		१.२.२.	विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरण जडान		२००				नगरपालिका
		१.२.३.	प्रकोप पात्रो तयार	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		१.२.४.	विपद् सम्बन्धी पूर्व सूचना सम्प्रेषण	३०					नगरपालिका
	१.३.	१.३.१.	बिमा योजनामा अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
२	२.१.	२.१.१.	एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण		४५०				नगरपालिका
	२.२.	२.२.१.	वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन संयन्त्र निर्माण		२००				नगरपालिका
		२.२.२.	खुल्ला स्थान तय गरी पूर्वाधार निर्माण			५००	६००	७००	नगरपालिका
		२.२.३.	संक्रामण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन तथा महामारीका लागी आइसोलेसन केन्द्र निर्माण				५००	५००	नगरपालिका
		२.२.४.	उद्धार सम्बन्धित पूर्वाभ्यास सञ्चालन		१००				नगरपालिका
		२.२.५.	विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूहलाई तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
		२.२.६.	विभिन्न संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य	३०	३०	३०	३०	३०	नगरपालिका
		२.२.७	विपद् उद्धार सामाग्री खरिद	५००	५००	५००	५००	५००	नगरपालिका
	२.३.	२.३.१.	विपद् व्यवस्थापन कोष निर्माण तथा रकम थप		८००				नगरपालिका
	२.४.	२.४.१.	विपद् प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण मापदण्ड लागू		१००				नगरपालिका
	२.५.	२.५.१.	विज्ञसँग परामर्श सेवा लिने	५०	७५	८०	९०	१००	नगरपालिका
		२.५.२.	तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		२.५.३.	अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन	३५	३५	३५	३५	३५	नगरपालिका
	२.६.	२.६.१.	सचेतना अभियान सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
			विपद न्युनिकरण गर्नको लागि दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने	८०	८०	८५	९०	१००	नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

विपद् जोखिम नक्साङ्कन भएको हुने । भौतिक संरचनाहरूमापदण्ड बमोजिम विपद् प्रतिरोधी भएको हुने, विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणाली प्रभावकारी भएको हुने, विपद् सम्बन्धी नीति तथा योजना बनेको हुने र विपदबाट हुने क्षतिमा न्युनिकरण भएको हुनेछ साथै जलवायु परिवर्तनका असरहरूको अनुकुलन तथा न्यूनीकरण भएको हुनेछ ।

७.४ वातावरण संरक्षण

हाम्रो वरपर रहेका प्राकृतिक अवयवहरू जस्तै वायुमण्डल, भूमि, जल, वनजंगल, वनस्पति, जीवजन्तु र प्राकृतिक जीवनचक्र, जलवायु तथा मौसम आदिको अन्तरक्रिया र समग्रताले सृजना गरेका भौतिक अवस्थालाई वातावरण भनिन्छ। वातावरण संरक्षण भनेको सम्पूर्ण वातावरणीय अवयवहरूको एकीकृत संरक्षणको पाटो हो। यसमा समग्रमा जल, जमिन, जंगल, वायुमण्डल र हाम्रो वरपरको सेरोफेरोलाई स्वच्छ, सफा र सन्तुलित राख्ने विषय आउँछ। वातावरण प्रदूषणले मानिसमा विभिन्न किसिमका रोगहरू निम्त्याउँछ। नेपालको संविधानमा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरिएको छ। तसर्थ यस नगरपालिकामा समग्र वातावरण संरक्षण गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ पार्क तथा हरित क्षेत्र विस्तार गर्न नगरपालिकाले योजनाबद्ध रुपमा काम गर्न सकिने।
▪ नगरपालिकाका सार्वजनिक स्थल, नदी खोला किनार तथा अनुकूल स्थानमा वृक्षारोपण गरी वातावरण संरक्षण गर्न सकिने।
▪ यातायातका साधन र कलकारखानाहरू न्युन रहेका तथा हरियाली पर्याप्त भएका कारण तुलनात्मक रुपमा सहरी क्षेत्रभन्दा स्वच्छ वातावरण रहेको
▪ नगरपालिकाका विभिन्न स्थानमा व्यापक वृक्षारोपण गर्नुका साथै बगैंचा, पार्कहरू निर्माण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्न सकिने।
▪ सदरमुकाम स्थितनयाँवजारमा लाग्ने सप्ताहिक मेलामा प्लाष्टिकको प्रयोगलाई रोक लगाएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ प्राकृतिक सम्पदाहरूको पूर्ण संरक्षण र सदुपयोग हुन नसकेको
▪ काठ दाउरालाई घरायसी इन्धनको रुपमा अत्यधिक प्रयोग गर्नाले घरायसी प्रदूषण बढेको
▪ समयमै स्तरउन्नती नहुँदा तथा अनावश्यक मानवीय गतिविधि कारण ताल, झरना सुक्ने खतरा रहेको
▪ वन क्षेत्रमा डढेलोको जोखिम रहेको।
▪ वातावरण संरक्षण र पूर्वाधार विकास बीच सामन्जस्यता स्थापित हुन नसकेको
▪ आमनागरिकमा वातावरण सचेतनाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ढंगले ल्याउनुपर्ने
▪ पर्यावरणीय असन्तुलन तथा प्रदूषणको नकारात्मक असरका कारण जीवन कष्टकर हुन सक्ने।

दीर्घकालिन सोच
"स्वच्छ, हराभरा सोलुदुधकुन्ड नगरपालिका"
लक्ष्य
नगरपालिकालाई वातावरणमैत्री नमूना हरित क्षेत्रका रुपमा विकास गर्ने।
उद्देश्यहरू
✓ जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने
✓ सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने।

उद्देश्य १. जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. प्रदूषण नियन्त्रणका लागि मापदण्ड बनाई लागू गर्ने ।	१.१.१. प्रदूषण नियन्त्रण गर्न क्रमशः सबै सडकहरू कालोपत्रे गर्दै लगिनेछ ।
	१.१.२. प्लाष्टिक तथा टायर ट्युब जगाउने परिपाटीलाई पूर्णतः बन्देज गरिनेछ ।
	१.१.३. पानीका मुहानहरूसफा राख्न त्यस्ता स्थानहरूमा मानवीय गतिविधि र छाडा पशुहरूनियन्त्रण गरिनेछ ।
	१.१.४. मरेका पशु चौपायहरूको व्यवस्थापन गर्न वडास्तरमा स्थानहरू तोकिनेछ ।
	१.१.५. प्रत्येक घरमा खाना पकाउन प्रयोग हुने मुख्य ईन्धन काठ दाउरालाई विस्तापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै गोवरग्याँस, बायोग्याँस सौर्य तथा वायु उर्जा, सुधारिएको चुलो आदिको व्यवस्था गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	१.१.६. ठूला उद्योग, क्रशर, इट्टा भट्टा जस्ता प्रदूषण बढाउने उद्योगलाई घना मानव बस्ती भएको इलाकामा स्थापना गर्न निषेध गरिनेछ । यस्ता उद्योगलाई वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणमा जिम्मेवार बनाई वातावरण संरक्षणका क्षेत्रमा सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तरगत शोधभर्ना स्वरुप लगानी गर्नुपर्ने प्रावधान बनाइनेछ ।
	१.१.७. नगरपालिका भएर बग्ने खोला नालाको किनार लगायत भू-क्षय संवेदनशील क्षेत्रमा भू-क्षय, नदी कटान तथा पहिरो नियन्त्रण गर्ने योजना कार्यान्वयन गरिने छ। यसो गर्दा जैविक इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
१.२. समुदाय वा टोल स्तरमा नियमित सरसफाई तथा शौचालय निर्माण अभियान सञ्चालन गर्ने ।	१.२.१. घरआँगन, टोल र सडक सफा राख्ने र सामुदायिक वा टोलस्तरमा नियमित सरसफाई अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रत्येक वडाका मानवीय गतिविधिहरूबढी भैरहने क्षेत्रमा अनिवार्य सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गरिन छ ।

उद्देश्य २. सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. विकास निर्माणको काम विकास निर्माणका कार्यक्रम गर्दा IEE कार्यन्वयन गर्ने ।	२.१.१. विकास निर्माणका ठूला कार्यक्रमहरू, खानी उत्खनन्, ढुंगा, गिटी, वालुवा तथा माटो उत्खनन् आदि कार्य गर्न प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरी सोको अक्षरशः पालना गरिनेछ ।
२.२. ऐतिहासिक तथा सार्वजनिक स्थलहरूको दिगो विकास र संरक्षण गर्ने ।	२.२.१. ऐतिहासिक, धार्मिक र पुरातात्विक महत्वका स्थानहरूको एकीकृत संरक्षण योजना तयार गरी यस्ता क्षेत्रलाई सम्पदा क्षेत्र घोषणा गरी वातावरण अनुकूल दिगो विकास र संरक्षण गरिनेछ ।
	२.२.२. प्रत्येक वडामा एक एकवटा वडागत नमुना पार्कहरूको निर्माण गरिनेछ ।

वातावरण संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	प्राथमिकताका आधारमा सडकहरू कालोपत्र गर्ने	५००	६००	७००	८००	९००	नगपालिका
		१.१.२.	प्लाष्टिक तथा टायर, ट्यूब जलाउन निषेध	३०					नगपालिका
		१.१.३.	अनुगमनको व्यवस्था	५०					नगपालिका
		१.१.४.	मरेका चौपायाहरू व्यवस्थापन गर्ने स्थान निर्माण			२००	३००	५००	नगपालिका
		१.१.५.	बैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्दन गर्न अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.१.६.	ठूला उद्योग सञ्चालन मापदण्ड तयार	५०					नगपालिका
		१.१.७.	भूसंरक्षण योजना कार्यान्वयन		५००				नगपालिका
	१.२.	१.२.१.	सरसफाई अभियान सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.२.२.	सार्वजनिक शौचालय निर्माण			५००	५००	५००	नगपालिका
२	२.१.	२.१.१.	अनुगमन	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
	२.२.	२.२.१.	एकीकृत संरक्षण योजना निर्माण	४००					नगपालिका
		२.२.२.	एक वडा एक हरित पार्कहरूको निर्माण		५००	५००	५००	५००	नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

महत्वपुर्ण सार्वजनिक स्थानहरूमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण भएको हुने । एकीकृत वातावरण संरक्षण योजना तयार भएको हुने, तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धि कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन कार्यले निरन्तरता पाएको हुने छ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**वन तथा भू-संरक्षण**				
	असर	वनले ओगटेको कूल क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१)	प्रतिशत		
	असर	सामुदायिक वनले ओगटेको क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	वृक्षारोपण गरिएको क्षेत्र (प.दि.वि.ल. १५.२.१.२)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	वनस्पति उद्यान (संख्या)	संख्या		
	असर	दिगो व्यवस्थापन प्रणाली लागु वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	जडीबुटी तथा फलफूल खेतीले ओगटेको सामुदायिक वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	मिचाहा प्रजातिका बिरुवाहरूले ओगटेको वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	संकटापन्न अवस्थामा रहेका औषधिको रुपमा प्रयोग हुने वनस्पतिहरू(प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	अनुत्पादक झाडी, बुट्यान क्षेत्र मध्ये उत्पादनशील वनमा परिणत भएको क्षेत्र			
	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वनस्पतिको संख्या	प्रतिशत		
	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वन्यजन्तुको संख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सामुदायिक वनभित्र निर्मित पोखरी संख्या	संख्या		
	असर	बायो इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिको प्रयोग गरी भू-संरक्षण गरिएका स्थानहरूको संख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत		
२.	**जलाधार व्यवस्थापन**				
	असर	ताल, सिमसार र तलाउ/पोखरीहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १५.१.२.२)	प्रतिशत		
	असर	संकटासन्न तालहरू/पोखरीहरू(प.दि.वि.ल. १५.४.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	संरक्षित सिमसार क्षेत्र (संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	वर्षातको पानी संकलन गर्न निर्माण गरिएका नमुना पोखरी संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	परम्परागत जैविक विधि अपनाई संरक्षण गरिएका पानीको मुहानहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटमा परी पुनरुत्थान गरिएका पानीका मुहानको	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	वनजंगल भित्र रहेका पोखरीहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका नदीहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका पानीका मुहानहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका सिमसार क्षेत्रको संख्या	संख्या		
	असर	नयाँ निर्माण गरिएका पोखरी, ताल वा अन्य जलक्षेत्रले ओगटेको क्षेत्र	प्रतिशत		
३.	**विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन**				
	प्रतिफल	विपद्को कारण ज्यान गुमाउनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.१)	संख्या		
	प्रतिफल	विपद्को कारण घाइते हुनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.२)	संख्या		
	असर	विपद्बाट प्रभावित घरपरिवार	प्रतिशत		
	प्रतिफल	विपद्को बेला भेला हुने स्थानको	संख्या		
	प्रतिफल	दमकल संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	एक्सकाभेटर संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	विपद् पूर्वसंकेत दिन जडित उपकरणहरूको संख्या	संख्या		
	असर	भूकम्प प्रतिरोधी घरको प्रतिशत			
	प्रतिफल	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन योजना अन्तर्गत समुदायस्तरमा कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.२.१)	संख्या		
	प्रतिफल	जलवायु अनुकूलनका वनस्पति तथा बालीनालीको संख्या	संख्या		
	असर	जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी शिक्षा समावेश गरेका विद्यालयहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.३.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	जलवायुका असरलाई कम गर्ने कार्यमा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको संख्या	संख्या		
४.	**वातावरण संरक्षण**				
	प्रतिफल	नव हरित क्षेत्रको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	वातावरणीय संवेदनशील क्षेत्रहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	सडक सौन्दर्यीकरण	कि.मि.		

परिच्छेद - ८: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन

८.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह

पृष्ठभूमि

वास्तविक रूपमा असल शासनको स्थापना गर्न सकेमात्र जनस्तरमा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता रहन्छ। राज्यले लिएको नीतिअनुरूप असल शासनका प्रमुख आयामहरूमा सार्वजनिक प्रशासनमा पारदर्शिता, निष्पक्षता, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी शासन, शुलभता र सहजता महत्वपूर्ण आयामहरू हुन् । यी आयामहरूको स्वस्थ विकास र सुनिश्चितता गर्न सकेको खण्डमा संघीय संविधानको मर्मअनुरूप जनताको घरदैलोमा राज्यद्वारा प्रदान गरिने सेवा र सुविधा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

नगरपालिकाले कार्यालयहरूमा नागरिक वडापत्रको व्यवस्था, इन्टरनेट नेटवर्किङ मार्फत वडालाई नगरपालिका केन्द्रसँग जोड्ने कार्य, कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरूको क्षमता अभिवृद्धि तालिम, नागरिक भेला, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण, अनुगमन तथा नियन्त्रण कार्यप्रणालीलाई भइरहेको छ। यद्यपि त्यस्ता क्रियाकलापहरूलाई चुस्तदुरुस्त, र व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाउन् आवश्यक छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकाको सेवा प्रवाहलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन स्थानीय सरकारमा सम्पूर्ण अधिकार प्राप्त भएको
▪ नगरपालिका तथाा अधिकांश वडा कार्यालको आफ्नै निजी भवन भएको ।
▪ जनादेश प्राप्त निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले उत्साहका साथ काम गरिरहेको
▪ सेवा प्रवाहलाई चुस्त, द्रुत तथा सरल बनाउन सबै वडा कार्यलयहरूलाई नगरपालिकासँग ्घचयबम ्घबलम अर्थात ज्न्ज क्उभभम क्ष्लतभचलभत बाट नेटवर्किङ कार्य भैरहेको ।
▪ न्यायिक समितिको व्यवस्था भएको ।
▪ विपन्न, न्यून आय भएका नागरिक, फरक क्षमता भएका नागरिक, बालश्रमिक, सडक बालबालिका, हिंसा पीडित महिला अल्पसंख्यक जाति र द्वन्द पीडितको अभिलेख तयार गर्ने पहल भएको ।
▪ लेखा र प्रशासन सञ्चालनार्थ विभिन्न सफ्टवेयरहरूको विकास भएको ।
▪ स्थानीय सरकारले भ्रष्टाचारशून्य प्रशासनको नीति लिएको ।
▪ कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिमको व्यवस्था भएको ।
▪ स्थानीय जनशक्तिको परिचालन गरी योजना-आयोजनाहरूलाई कम खर्चिलो बनाउने नीति लिइएको ।
▪ व्यक्तिगत घटना दर्तालाई विद्युतीय सूचना प्रणालीमा लैजाने प्रणलि निर्माण ।
▪ गुनासो तथा सुझाव सङ्कलनको व्यवस्था भएको ।
▪ युवा स्वरोजगारलाई प्राथमिकतामा राखिएको ।
▪ सामाजिक सुरक्षालाई प्राथमिकतामा राखिएको ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्ग, दीर्घरोगी, सीमान्तकृत र विपन्न वर्गका बासिन्दाका लागि विशेष सहयोगको व्यवस्था भएको ।
▪ सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख तयार गरी संरक्षण र सदुपयोग गर्ने योजना रहेको ।
▪ नगरपालिका तथा मातहतका कार्यालयहरूमा क्षतिपुर्ति सहितको नागरिक बडापत्रको व्यवस्था गर्न सकिने ।
▪ कार्यपालिकाको निर्णय ४८ घण्टाभित्र सार्वजनिक गरी जनताप्रति उत्तरदायी हुने संस्कार विकास गर्न सकिने ।
▪ नगरपालिका कार्यालय तथा वडा कार्यालयका कर्मचारीहरूको आचार संहिता बनाएर लागू गर्न सकिने ।
▪ E-governance को सुरुवात गर्न सकिने ।
▪ न्यायिक समितिलाई पूर्णता दिई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय सरकार स्वायत्त भएका कारण नगरपालिकाको वस्तुगत अवस्था हेरी आवश्यकताअनुसार असल शासन अभिवृद्धि, मानव संसाधन विकास, योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहलाई जनमुखी र प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
▪ विद्यमान सूचना प्रविधिको सदुपयोग गरी अन्य स्थानीय सरकारले गरेका उत्कृष्ट अभ्यासहरूको अनुशरण गर्न सकिने ।
▪ जनगुनासोलाई तत्काल सम्बोधन गरी जनताको मन जित्न सकिने ।
▪ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण गरी लागू गर्न सकिने ।
▪ आवश्यकताअनुसार प्रहरी तथा सुरक्षा निकायको व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
▪ सञ्चार माध्यम मार्फत् नगरपालिकाका काम र विकास निर्माणका योजना सुसूचित गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ लामो राजनैतिक संक्रमणबाट हालसालै स्थापित नयाँ संघीय प्रणालीको स्थानीय सरकार भएका कारण सर्वांगीण संस्थागत विकास भइनसकेको ।
▪ संघियताको अभ्यास तथा अनुभव नभएको ।
▪ नयाँ राजनितिक संरचना अनुरुप, स्थानीयवासीको राजनैतिक चेतनाको स्तर माथि उठी नसकेको ।
▪ संस्थागत तथा क्षमता अभिवृद्धिका नियमित कार्यक्रमहरूको व्यवस्था नभएको ।
▪ नगरपालिका केन्द्र/वडाकेन्द्रमा पर्याप्त भौतिक सामग्री (फर्निचर, कन्प्युटर, ल्यापटप आदि) उपलब्ध नभएको ।
▪ जनचासो र जनगुनासोको समयमै सम्बोधन नहुँदा जनतामा निराशा उत्पन्न भई संघीय व्यवस्थामा नै प्रश्न खडा हुन सक्ने ।
▪ भ्रष्टाचार वृद्धि हुन सक्ने ।
▪ पूर्वाग्रहरहित न्याय प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ राजश्व अपचलन हुन सक्ने ।
▪ जनप्रतिनिधि र कर्मचारीतन्त्रको समन्वयमा कठिनाइ हुन सक्ने ।
▪ सबै कार्यालयलाई कर सूचनामैत्री तथा प्रविधियुक्त बनाउन ठूलो बजेटको आवश्यकता पर्ने ।
▪ नगरपालिका तथा वडा कार्यालयहरूमा सुझाव पेटीका राखेतापनि त्यसको मर्म अनुसार कार्यान्वयन हुन नसकेको ।

दीर्घकालिन सोच
"नगरपालिकाको सरोकार जनमुखी सरकार"
लक्ष्य
सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो, सुलभ जनउत्तरदायी र प्रभावकारी बनाई जनचासोमा केन्द्रित हुने ।
उद्देश्यहरू
✓ भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु ।

उद्देश्य १: भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महशुस हुने सेवा प्रणाली प्रर्वद्धन गर्ने	१.१.१ नियमित रुपमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरी राज्यद्वारा प्रवाह हुने सेवामा रहेका जन गुनासो र चासोको अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.२ राज्यको कानूनको परिधिमा रहि सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त बनाउन नागरिक सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ वडास्तरमा आवश्यकता अनुसार "घुम्ती स्थानीय सरकार" कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.४ सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त राख्न विद्युतिय सूचना प्रणालीमा रुपान्तरण गर्न आवश्यक Software हरूको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.१.५ कर्मचारीहरूलाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन आवश्यक तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.६ जनगुनासो व्यवस्थापन प्रणाली र कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.७ सूचना प्रविधिमा वडाका कृयाकलापलाई समेट्न आवश्यक पूर्वाधार खरिद गरिनेछ ।
	१.१.८ इन्टरनेट सुविधाको स्तर वृद्धि गरी प्रत्येक वडामा सुनिश्चित गरिनेछ ।
	१.१.९ भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत वडा तथा नगरपालिका भवननिर्माणका लागि डि.पि.आर तयार पारिनेछ ।
	१.१.१० सार्वजनिक अभिलेख प्रणाली र पञ्जिकरणलाई प्रविधि मैत्री र पूर्ण अध्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य १: भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.१.११ स्थानीय न्यायिक समितिलाई श्रोत साधन यूक्त बनाइनेछ ।
	१.१.१२ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी लागू गरिनेछ ।
	१.१.१३ स्थानीय सञ्चार माध्याम मार्फत स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.१४ उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कारको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.१५ सार्वजनिक सूचना प्रणालीमा जनताको सहज पहुँच हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१६ विकासमा निजि क्षेत्रको सहयोग लिन नियमित अन्तरकृया आयोजना गरिनेछ ।
	१.१.१७ संगठन व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी दरवन्दी व्यवस्थापन गरिनेछ ।
	१.१.१८ जनप्रतिनिधि र कर्मचारी केन्द्रित क्षमता विकास सुशासन र सदाचार सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.१.१९ पूँजीगत खर्चको पात्रो तयार गरी सार्वजनिक खर्च अर्न्तगत पूँजीगत खर्च क्षमता विकास गरिनेछ
	१.१.२० विकास निर्माणमा प्रगति विवरणलाई जनतासामू नियमित सार्वजनिक गर्न सूचना प्रविधिको विकास गरी सहज र पहुँच योग्य बनाइने छ ।
	१.१.२१ आयोजना तथा निर्माणस्थलमा आयोजनाको विस्तृत विवरण सम्बन्धी बोर्ड अनिवार्य राखिनेछ ।
	१.१.२२ क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्रलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक सुधार गरिनेछ
	१.१.२३ सार्वजनिक सुनुवाइका कार्यक्रम नियमित गरिनेछ

सुशासन तथा सेवा प्रवाहको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	नियमित नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण	५०	६०	७०	८०	९०	नगपालिका
		१.१.२	सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधी अभिमुखिकरण	४०	४०	४०	४०	४०	नगपालिका
		१.१.३	घुम्ती स्थानीय सरकार कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.१.४	IT तालिम (कर्मचारी)	८०	८०	८०	८०	८०	नगपालिका
		१.१.५	इन्टरनेट स्तरबृद्धि र सेवा विस्तार	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.१.६	वडा तथा नगरपालिका भवन डिपिआर तयारी		१०००				नगपालिका
		१.१.७	सार्वजनिक अभिलेख र पञ्जिकरण डिजिटलाइजेसन		१००				नगपालिका
		१.१.८	न्यायिक समिति क्षमता विकास		५००				नगपालिका
		१.१.९	आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण			५००			नगपालिका
		१.१.१०	स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.१.११	उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कार	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.१.१२	सार्वजनिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण		३००				नगपालिका
		१.१.१३	नीजि क्षेत्र अन्तरक्रिया	३०	३०	३०	३०	३०	नगपालिका
		१.१.१४	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी क्षमता विकास तालिम		५००				नगपालिका
		१.१.१५	पूँजीगत खर्च पात्रो निर्माण	८०	८०	८०	८०	८०	नगपालिका
		१.१.१६	विकास निर्माण प्रगति विवरण Display Board निर्माण	१००					नगपालिका
		१.१.१७	आयोजना स्थल विवरण प्रकाशन		१००				नगपालिका
		१.१.१८	नागरिक वडापत्र कार्यान्वयन सुधार योजना निर्माण		४००				नगपालिका
		१.१.१९	सार्वजनिक सुनुवाइ संचालन	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.१.२०	दरवन्दी अनुसार कर्मचारीहरूको पद पूर्ती		३००				नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महसुस हुने सेवा प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

८.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय

पृष्ठभूमि

मानवियता, मानवहित र सामाजिक न्यायका नीम्ति आम नागरिकलाई मानव अधिकारको महत्व र आवश्यकता बारे ज्ञान हुनुपर्दछ। आधारभूत तहमा मौलिक हकको रुपमा नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेका मानवअधिकार उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने राज्य र राज्यद्वारा परिचालित राज्यका यन्त्रहरूजस्तै प्रशासन, प्रहरी र राज्यका संबैधानिक अंगहरूजस्तै न्यायालय मानव अधिकार आयोग स्थानीय न्यायिक समिति आदि हुन्। स्थानीय सरकारको प्रमुख दायित्व अन्तर्गत मानव अधिकार प्रत्याभूत गर्नु र सामाजिक न्याय कायम गर्नु पर्ने भएकोले स्थानीय विकास योजनाका यि विषयको सम्बोधन गरिएको छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ मानव अधिकारको विश्वव्यापि घोषणापत्रका प्रमुख मूल्य र मान्यतालाई नेपालको संविधानले आत्मसाथ गरी मौलिक हकमा व्यवस्था गरेको।
▪ स्थानीय सरकारलाई मानवअधिकार रक्षा गर्ने अधिकार प्राप्त हुनु।
▪ स्थानीय न्यायिक समितिको प्रबन्ध हुनु।
▪ स्वतन्त्र न्यापालिकाको परिकल्पना गरी न्याय सम्पादन संयन्त्र निर्माण हुनु।
▪ स्थानीयस्तरमा मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका पक्षमा जनचेतना वृद्धि हुँदै जानु

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्यार चुनौतीहरू
▪ समाजमा सामाजिक जागरणको अवस्था कमजोर हुनु।
▪ परम्परागत रुपमा रहेका अन्धविश्वास, कुरिति, कुसंस्कार र भेदभावपूर्ण सामाजिक प्रणालीमा कारण सामाजिक न्याय संकटमा पर्नु।
▪ अशिक्षा, अज्ञानता र पछौटेपन कायमै रहनु।
▪ गरिबी र विपन्नता कायमै रहनु।
▪ मानव अधिकारयुक्त पूर्ण सामाजिक न्याय स्थापित गर्ने चुनौती हुनु।

दीर्घकालिन सोच
"सामाजिक न्यायपूर्ण समाजको निर्माण"
लक्ष्य
मानव अधिकार उल्लङघनका घटनाहरूमा उल्लेख्य कमी ल्याई मौलिक हक प्रत्याभूत गर्ने।
उद्देश्यहरू
✓ मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु

उद्देश्य १: मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ मानव बेचविखन तथा शोषणका दृष्टिकोणले सम्वेदनशील व्यक्ति तथा समूह पहिचान गरी व्यापक जनचेतना अभिवृद्धि र शशक्तिकरण गर्ने	१.१.१ मानव बेचविखन र ओसार पसारका दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिममा रहेका वर्ग क्षेत्र र समुदायको शुक्ष्म ढंगले अध्ययन गरी स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.२ मानवअधिकार उल्लङघन तथा मानवबेचविखन र ओसारप्रसार विरुद्ध व्यापक रुपमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय सञ्चार माध्याम, सामाजिक सञ्जाल र पत्रकारहरूको सहयोग लिइनेछ ।
	१.१.३ यौन हिंसा, यौन शोषण र बलात्कार जस्ता जघन्य अपराध न्युनिकरण गर्न कानूनी उपचार खोज्न र दोषीलाईकानूनको दायरामा ल्याउन प्रत्येक वडामा महिला अधिकारकमीहरू, समाजसेवीहरू, राजनैतिक नेतृहरूतथा आमा समुहहरूको अगुवाइमा एक शसक्त मानव अधिकार सेलको गठन गरिनेछ ।
	१.१.४ वेपत्ता पारिएका, द्वन्द पिडित, बेचबिखनमा परेका, शहिद परिवार, लक्षित परिवारको लगत संकलन गरी उनीहरूको शसक्तिकरणका तथा सामाजिक पुन स्थापनाका लागि विशेष प्याकेज निर्माण गरी आयआर्जन र सामाजिक एकिकरणलाई सहज बनाइने छ ।
	१.१.५ मानव अधिकार उल्लङघनका घटनाहरून्यायिक समितिमा दर्ता गर्न वडास्तरीय महिला सेललाई सकृय तुल्याउन सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.६ माध्यमिक तहमा अध्ययनरत छात्र छात्रा केन्द्रित यौन हिंसा, यौन शोषण, बलात्कार दाइजो र बाल अधिकारका विषयमा हरेक महिनामा एक पटक हुनेगरी घुम्ती कक्षा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाईने छ ।
	१.१.७ न्यायमा पहुँच नभएका विपन्न वर्गहरूलाई निशुल्क कानूनी परामर्श सेवा दिन संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.१.८ संविधान प्रदप्त सबै मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन गराउन आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्न एक अध्ययन गरी आवश्यक स्थानीय कानून र राज्यका यन्त्रको प्रबन्ध गरिनेछ ।

मानव अधिकार तथा सामाजिक न्यायको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	जोखिम समूह र व्यक्तिको पहिचान गर्ने	५०					नगरपालिका
		१.१.२	सामाजिक सञ्जाल तथा स्थानीय संचार माध्याम मार्फत जनचेतनामूलक कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	नगरपालिका
		१.१.३	वडास्तरीय मानव अधिकार सेल गठन	१००					नगरपालिका
		१.१.४	आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तिकरणका लागि लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम	१००	२००	२५०	३००	४००	नगरपालिका
		१.१.५	न्यायिक समितिमा मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटना दर्ता गर्न महिला सेल अभिमुखिकरण	३०	३०	३०	३०	३०	नगरपालिका
		१.१.६	मानवअधिकार विद्यालय घुम्ती कक्षा संचालन	१००	१००	१००	१००	१००	नगरपालिका
		१.१.७	निशुल्क कानुनी परामर्श सेवा सञ्चालन	८०	८०	८०	८०	८०	नगरपालिका
		१.१.८	मौलिक हक कार्यान्वयन स्थिति बारे अध्ययन	२००					नगरपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

मानवअधिकार उल्लङ्घन, मानव बेचविखन, यौन हिंसा र शोषण लगायतका सामाजिक अपराधका घटनाहरूमा महशुस हुनेगरी कमी आएका हुनेछन ।

८.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

कुनै पनि विकास योजनालाई सफल रुपमा कार्यन्वयन गर्न वस्तुनिष्ठ सुचनाको अनिवार्यता हुन्छ। नगरपालिकामा गरिने हरेक किसिमका कृयाकलापहरू र समग्र वस्तुस्थितिलाई कतिपय अवस्थामा परिमाणमा प्रतिवन्धित गर्न मिल्दछ। तसर्थ हरेक कृयाकलापलाई परिमाणमा देखाउँदा विकास र सम्वृद्धिको मापन गर्न सहज हुनुका साथै यथार्थमा नगरपालिकाको स्थितिवारे थाहा पाउन सकिन्छ। यसका लागि हरेक सुचनालाई अध्यावधिक गर्ने, सुचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको आवश्यकता रहन्छ। अर्को तर्फ राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापन नियमित र वैज्ञानिक नहुँदा राज्यको श्रोत र साधनको व्यापक दुरुपयोग हुन सक्ने जोखिम रहन्छ। यि पक्षहरूलाई ध्यानमा राखी तथ्याङ्क व्यावस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापनलाई सुद्बढ तुल्याउन योजनाले सम्वोधन गर्नुपर्ने भएकोले यो खण्ड तयार पारिएको छ।

दीर्घकालिन सोच
“चुस्त तथ्याङ्क तथा वित्तिय व्यवस्थापन”
लक्ष्य
सूचना प्रविधिको अधिकत्तम प्रयोग मार्फत तथ्याङ्क र वित्तिय व्यवस्थापनलाई चुस्तर दुरुस्त राख्ने।
उद्देश्यहरू
✓ स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तिय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

उद्देश्य १:स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सुदृढ अभिलेख प्रणालीको विकास गर्ने	१.१.१.सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी स्थानीय सरकारसँग सम्वद्ध सबै सूचना र तथ्याङ्कको व्यवस्थापन गर्न एक साधन सम्पन्न तथ्याङ्क तथा सूचना इकाई निर्माण गरिनेछ।
	१.१.२ सबै प्रकारका सूचनाहरू अध्यावधिक हुने स्वचालित अभिलेखाङ्कन प्रणाली तयार पार्न अध्ययन गरी software हरूखरिद गरिनेछ।
	१.१.३ अभिलेख इकाइमा आवश्यक दरबन्दीको प्रबन्ध गरिनेछ।
१.२ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी संस्थागत संयन्त्र निर्माण गरी वित्तिय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याउने	१.२.१ सार्वजनिक खर्चका मापदण्ड र मितव्ययिता कायम हुने नीति निर्माण गरी लागू गरिनेछ।
	१.२.२ अनुगमन प्रणालीलाई दुरुस्त बनाउन वार्षिक कार्य योजना तयार पारिनेछ।

उद्देश्य १:स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु ।	
रणनीति	कार्यनीति
	१.२.३ राजश्व संकलनलाई करदाता मैत्री बनाउन आवश्यक अध्ययन गरी सोहि अनुसारको प्रणाली विकास गरिनेछ ।
	१.२.४ सम्पूर्ण व्यवसायलाई दर्ता गरी करको दायरामा ल्याउन घुम्ती व्यवसाय दर्ता अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ राज्यलाई तिरेको कर कसरी जनताका लागि खर्च हुन्द भन्ने स्थापित गर्न कर शिक्षा कार्यक्रम नियमित सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.६ राजश्वका श्रोतहरूको पहिचान गर्न राजश्व सुधार कार्य योजना तयार गरी लागू गरिनेछ ।
	१.२.७ नगरपालिकाका ठूला करदातालाई सार्वजनिक सम्मान गरिनेछ ।
	१.२.८ सिमान्तकृत वर्ग र महिला उद्यमीलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न मापदण्डका आधारमा विशेष सहुलियतको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.९ नगरपालिकाको आयव्ययको विवरण नियमित रुपमा प्रकाशन गर्ने प्रबन्ध मिलाईने छ ।

तथ्याङ्क व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	तथ्याङ्क तथा सूचना इकाइ गठन	१००					नगपालिका
		१.१.२	अभिलेख इकाइमा दरवन्दी व्यवस्थापन	५०					नगपालिका
	१.२	१.२.१	सार्वजनिक खर्चको मापदण्ड निर्माण		५०				नगपालिका
		१.२.२	अनुगमन संयन्त्र क्षमता विकास		३००				नगपालिका
		१.२.३	अनुगमन वार्षिक कार्ययोजना तयारी	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.२.४	करदातामैत्री राजश्व संकलन प्रणाली निर्माण अध्ययन	१००					नगपालिका
		१.२.५	करदाता शिक्षा कार्यक्रम	६०	६५	७०	७०	७५	नगपालिका
		१.२.६	राजश्व सुधार कार्ययोजना निर्माण	५००					नगपालिका
		१.२.७	ठूला करदाता सम्मान	५०	५०	५०	५०	५०	नगपालिका
		१.२.८	व्यवसाय दर्ता छुट (लक्षित समुदाय) तथा अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	नगपालिका
		१.२.९	नगरपालिकाको आयव्यय नियमित प्रकाशन प्रणाली निर्माण		५००				नगपालिका

अपेक्षित उपलब्धि

लक्षित समुदायलाइ व्यवसाय दर्तामा छुट तथा अनुदान दिइएको हुने तथा नगरपालिकाको आयव्यय नियमित प्रकाशन गर्ने प्रणालीको विकास भएको हुनेछ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**सुशासन तथा सेवा प्रवाह**				
	प्रतिफल	सेवा प्रवाह सन्तुष्टि सर्वेक्षण	संख्या		
	प्रतिफल	सार्वजनिक सुनुवाई	संख्या		
	प्रतिफल	अनुगमन	संख्या		
	असर	पूँजीगत बजेट खर्च	प्रतिशत		
	असर	लक्षित आयोजना सम्पन्न	प्रतिशत		
	प्रतिफल	न्यायिक समितिबाट फछ्र्यौट मुद्धा संख्या (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	जनगुनासो संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	गुनासो सम्बोधन प्रणालीबाट सम्बोधन भएका गुनासा	संख्या		
	प्रतिफल	कर्मचारी जनप्रतिनिधि तालिम अभिमुखिकरण	संख्या		
	प्रतिफल	सूचना प्रविधिमा आबद्ध सूचना संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	स्थानीय रेडियो कार्यक्रम प्रसारण	संख्या		
	प्रतिफल	निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया	संख्या		
२.	**मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय**				
	प्रतिफल	जोखिममा परेका व्यक्तिको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	मानव अधिकार सेल संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	न्यायिक समितिमा दर्ता भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनका संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	मानव अधिकार घुम्ती कक्षा संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	निशुल्क कानूनी परामर्शबाट दर्ता भएका मुद्धा संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	यौन हिंसाका घटना (दर्ता संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	मानव बेचविखनमा परेका संख्या	संख्या		
३.	**तथ्याङ्क व्यवस्थापन राजश्व परिचालन**				
	प्रतिफल	तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीमा आबद्ध सूचना प्रणाली संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	करदाता शिक्षा कार्यक्रम संख्या	संख्या		
	असर	कूल बजेटमा आन्तरिक राजश्व वा करको हिस्सा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	कूल स्वीकृत बजेटको खर्च प्रतिशत (वार्षिक)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	दर्ता भएका व्यवसाय संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	राजश्व संकलन हुने शिर्षक संख्या	संख्या		

परिच्छेद - ९: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

९.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन

विकास योजना प्राथमिकीकरण गर्दा अवलम्बन गर्नु पर्ने आधारहरू

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगले तोकेको ढाँचा बमोजिम कुनै पनि नगरपालिका वा स्थानीय सरकारले विकासका कार्यक्रमहरू तय गर्दा विशेषत स्थानीय वस्तुगत अवस्थाको आधारमा स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकताहरू जस्तै भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक वृद्धि, सामाजिक विकास, वातावरणीय सन्तुलन तथा संस्थागत सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुऱ्याई समग्र विकासलाई सन्तुलित र नतिजामुखी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न प्रभावकारी सिद्ध हुनेगरी निम्नानुसार गर्नुपर्दछ ।

सामान्यतया कुनैपनि कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको आधारमा चार तहमा राखेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

१. "अति उत्तम"- ३ अंक

"अति उत्तम" तह अन्तर्गत कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा आवागमनमा निकै कठिनता छ र सडकको स्तरोन्नति गर्ने कार्यक्रमले आवागमनलाई प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय प्रभाव पार्दछ भने सो कार्यक्रम कार्यान्वयनका हिसाबले पहिलो प्राथमिकता तथा अति उत्तम वर्गमा पर्दछ । यस प्रकारका कार्यक्रममा सो शिर्षक अन्तर्गत विनियोजित बजेटको ५० प्रतिशत भन्दा बढी रकम पर्न आउँछ ।

२. "उत्तम"- २ अंक

"उत्तम" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **अप्रत्यक्ष तर उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा धार्मिक तथा अन्धविश्वासले सामाजिक कुरीति र जटिलता सिर्जना गरेको छ भने विद्यालय खोली शिक्षाको विकास गर्दा सामाजिक जटिलता न्यून गर्न अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँछ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको हिसाबले दोस्रो प्राथमिकतामा पर्दछ भने यसलाई उत्तम मानी २ अंक प्रदान गर्नुपर्दछ । यस प्रकारको कार्यक्रममा समेत सम्बन्धित शिर्षक मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा बढी बजेट विनियोजन हुन्छ ।

३. "सामान्य"- १ अंक

"सामान्य" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **सामान्य वा कम** मात्र योगदान दिन्छ भने सो कार्यक्रममा विनियोजित रकम मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा कम रकम मात्र छुट्याइन्छ। यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको आधारमा तेस्रो तहमा पर्दछ भने त्यसलाई १ अंक दिनुपर्दछ ।

४. "न्यून"- ० अंक

"न्यून" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **न्यून वा योगदान नै नपुऱ्याउने** हुन्छ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकतामा पर्दैन तसर्थ यसलाई शुन्य अंक प्रदान गरिन्छ ।

यसरी कार्यक्रम प्राथमिकिकरण गर्दा विषय क्षेत्रगत विकास कार्यक्रम तथा उपक्षेत्रहरूका प्रत्येक कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन गरी चार तहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । अर्थात् उदाहरणको लागि भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत कुनै निश्चित स्थानदेखि अर्को स्थान जोड्न सडकको स्तरोन्नति गर्दा सो सडकले स्थानीयबासीको

तत्कालीन वा दीर्घकालीन प्रमुख समस्या वा मागलाई कुन तहबाट सम्बोधन गर्न सक्छ भनी मुल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । त्यसोगर्दा सो कार्यक्रम

अति उत्तम भए → पहिलो प्राथमिकता

उत्तम भए → दोस्रो प्राथमिकता

सामान्य भए → तेस्रो प्राथमिकता

न्यून भए → प्राथमिकतामा नपर्ने हुन्छ ।

एवमरितले प्रत्येक विषयगत क्षेत्र र सो क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्रका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूलाई तोकिएको लक्ष्य हासिल गर्न कस्तो प्रकारको योगदान पुऱ्याउँछ भनी मूल्याङ्कन गर्दा माथि उल्लेखित तहहरूमा विभाजन गरेर प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसकासाथै अन्य आधारमा :

(१) चालु वार्षिक योजनाको फराकिलो आधारको समावेशी आर्थिक उद्देश्य वृद्धिको लक्ष्य प्राप्तिमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(२) दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(३) जनसहभागिता सुनिश्चित गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(४) समावेशीकरणमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(५) यदि सञ्चालित आयोजनाहरू छन् भने पूर्व कार्य प्रगति, सम्पन्न हुन लाग्ने समय वा कार्यान्वयन तयारीको अवस्था हेरी कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

यसरी यी प्रश्नहरूले गर्दा कस्तो उत्तर आउँछ सोको आधारमा कार्यक्रमलाई माथि उल्लेखित

"अति उत्तम" "उत्तम" "सामान्य" र"न्यून" तहमा विभाजन गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्न सकिन्छ साथै स्थानीय विकास गुरुयोजनाको मूल लक्ष्य स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकता सम्बोधन गरी क्रमशः उच्च विकासतर्फ लम्कनु पर्ने भएकाले कार्यक्रम तय गर्दा वडास्तरमा निम्न बमोजिम गर्नुपर्दछ ।

वडा तहका योजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण

बस्ती तथा टोल स्तरमा कार्यक्रम बारे छलफल गर्दा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तगर्न मद्दत गर्नेकार्यक्रमबारे छलफल गर्नु पर्दछ । वडा तहअन्तर्गतका बस्ती रटोल स्तरको आयोजनाहरू छनौट गर्दा निम्नलिखित प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(क) वडा समितिले आफ्नो वडामा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरूलाई विभिन्न बस्ती/टोलको योजना तर्जुमा गर्न सहजीकरण गर्नेगरी जिम्मेवारी प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।
(ख) प्रत्येक वडाले वडा भित्रका बस्ती रटोलहरूमा योजना तर्जुमाको लागि बैठक हुने दिन, मिति र समय कम्तिमा तीन दिन अगावै सार्वजनिक सूचनामार्फत् जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
(ग) गाउँपालिका /नगरपालिका अन्तर्गतका वडाअन्तर्गत रहेका बस्ती/टोलको भेलामार्फत्बस्ती/टोलस्तरका आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्ने बस्ती तथा टोलस्तरमा आयोजना छनौट गर्दा समुदायको आवश्यकता पहिचान गरी आयोजना/कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्ने हुन्छ।
(घ) बस्ती/टोल स्तरका योजना छनौट गर्दा सो बस्ती भित्रका सबै वर्ग र समुदाय, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत,

युवा, वालवालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, पिछडिएको वर्ग आदि लगायत सबै समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ।

(ङ) बस्ती/टोल भित्रका क्रियाशील सामुदायिक सस्थाहरू (टोल विकास सस्था, महिला/आमा समुह, वाल क्लव र सञ्जाल, युवा क्लव, स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू, नागरिक सचेतनाकेन्द्र, विभिन्न सरकारी कार्यालयबाट गठन भएका समूहजस्ता समूहहरूलाई पनि सहभागी गराउनु पर्ने हुन्छ।

माथि उल्लेख भए बमोजिमका सरोकारवालाहरूको अधिकतम्सहभागिता हुने गरी वडा अध्यक्ष र सदस्यको संयोजनमा निर्धारित समय, मिति र स्थानमा उपस्थित भै आयोजना छनौटको सम्बन्धमा अन्तरक्रिया, छलफल, विमर्श गरी आयोजनाहरूको छनौट गर्नुपर्नेछ। यसरी बस्तीस्तरमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमहरूको सूची संयोजकले लिखित रूपमा तयार गरि वडा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ।

वडा समितिहरूले टोल/बस्तीस्तरबाट प्राप्त आयोजना र कार्यक्रमहरूलाई विषयक्षेत्रअनुसार समूहकृत गरिन्छ। स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिवाट प्राप्त बजेट सीमा र मार्गदर्शनको आधारमा सम्बन्धित वडाहरूले बस्ती टोलबाट प्राप्त योजनाहरूमध्येबाट वडाको लागि प्राप्त बजेट सीमाको अधीनमा रही योजनाहरूको छनौट र प्राथमिकता निर्धारण समेत गरी अनुसूची ४ बमोजिमको ढाँचामा बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ।

वस्ती टोलबाट योजना माग गर्दा वडास्तरका महत्वपूर्ण योजनाहरू छुट भएको अवस्थामा वडा समितिले त्यस्ता योजनाहरू वडा समितिको बजेट सीमा भित्र रही औचित्यको आधारमा समावेश गर्न सक्नेछ। वडाको बजेट सीमाभित्र कार्यान्वयन हुन नसक्ने गाउँस्तरीय महत्वपूर्ण आयोजनाहरू भएमा वडा समितिले नगरपालिकामा छुट्टै सूची पठाउन सक्नेछ।

वडा समितिले आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्दा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले तोकेको आधारहरू र दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्ने कार्यक्रमलाइ बिशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। यसरी छनौट भएका योजनाहरूको प्राथमिकीकरणका साथ नगरपालिकामा पठाउनुपर्ने हुन्छ।

९.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

क) अनुगमन

विकास योजनाको कार्यान्वयन समयमै सम्पन्न गर्न र आयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्न विकास आयोजनाको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक पर्दछ।

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा लगानी तथा साधनको प्रवाह समुचित ढंगले भएको छ, छैन र कार्यतालिकाअनुसार क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्त हुने स्थिति छ, छैन भनी विभिन्न तहमा व्यवस्थापन वा व्यवस्थापनले तोकेको व्यक्ति तथा निकायबाट निरन्तर र आवधिक रूपमा निगरानी राख्ने कार्य अनुगमन हो। कुनैपनि कार्यक्रम आयोजनाको पहिचानको चरणदेखि कार्यान्वयन सम्पन्न भई सञ्चालन अवधिमा समेत अनुगमन गरिरहनु पर्छ। यसरी विभिन्न चरणमा गरिने अनुगमनबाट प्राप्त भएका नतिजा, सुझाव तथा सल्लाहलाई पृष्ठपोषणको रूपमा लिई आवश्यकताअनुरूप सुधार गर्दै जानुपर्ने हुन्छ।

यसो भएमा मात्र विकास आयोजनाले गति लिई समयमै सम्पन्न गर्न मद्दत पुग्न जानेछ र विकासको लक्ष्य हासिल गर्न सकिने छ।

अनुगमन २ प्रकारले गर्न सकिने छ :

१. आयोजना स्थलमै गएर योजनाको क्रियाकलाप बारेमा जानकारी लिने गरी गरिने अनुगमन ।

२. आयोजनाको क्रियाकलापको प्रगति विवरण माग्ने र प्राप्त गरी गरिने अनुगमन ।

तर दुवै प्रकारका अनुगमनमा देखिएका समस्याको समाधान गर्न तत्कालै आवश्यक कदम चल्नु पर्दछ नत्र अनुगमनको कुनै औचित्य रहदैन ।

अनुगमनका क्रममा योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा निम्न कुराहरूको विश्लेषण गरिन्छ ।

- स्रोतसाधनको प्राप्ति र प्रयोग स्वीकृत बजेट र समय तालिकाअनुसार भए नभएको
- अपेक्षित प्रतिफलहरूसमयमै र लागत प्रभावकारी रूपमा हाँसिल भए नभएको
- कार्यान्वयन क्षमता के कस्ता छन् ?
- के कस्ता समस्या र बाधा व्यवधानहरू देखिएका छन् र तिनको समाधानका निम्ति के-कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ ?

अनुगमनका क्रममा उपर्युक्त पक्षहरूको बारेमा नियमित, व्यवस्थित र समयबद्ध रूपमा तथ्याङ्क विवरणहरूसङ्कलन, प्रशोधन र प्रतिवेदन गर्ने कार्य गरिन्छ । यसबाट समयमै समस्या पहिचान गरी समाधान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ । अनुगमनका लागि कार्यान्वयन योजना, आयोजना विवरण तालिका, जिम्मेवारी तालिका आदि दस्तावेजको उपयोग गरिन्छ ।

अनुगमन प्रणालीको छनौट तथा निर्धारण

अनुगमन प्रणाली प्रचलित सोच तालिका (Log Frame) का आधारमा स्थापित गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहले आफ्नो विशिष्टता र प्राविधिक क्षमताका आधारमा यस्तो विधि अपनाउन सक्छन् । यस्तो विस्तृत विधि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रबर्द्धित **राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा** हेर्न सकिन्छ ।

स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता र उपलब्ध वस्तुगत तथ्याङ्कको आधारमा मौलिक रूपमा अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गर्न सक्दछन् । साथै स्थानीय तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र प्रयोगका लागि राष्ट्रिय प्रणालीसँग आबद्ध हुने खालको अनुगमन सूचना प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन योजना बनाउँदा राष्ट्रिय सरोकारका विषय, मानव विकास सूचकाङ्क, दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूलाई स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा योगदान गर्ने सूचकहरूस्थापित गरी अनुगमन गर्ने र सोको प्रतिवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

स्थानीय तहको आफ्नो क्षेत्रभित्र क्रियाशील गैरसरकारी संघसंस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायतका सामाजिक तथा सामुदायिक संघ संस्थाले स्थानीय तहसँगको समन्वयमा रही कार्य गर्नुपर्ने र स्थानीय तहको अनुगमन प्रणालीमा त्यस्ता कार्यहरूको पनि अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन तह

आवधिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम तहमा गरिने अनुगमन पद्धति तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कुन तहमा अनुगमन गर्ने	के अनुगमन गर्ने	कहिले र कस्ले अनुगमन गर्ने	कुन तहको सूचक राख्ने	मापन गर्ने आधार
लक्ष्य	परेको प्रभाव	• कार्यपालिकाद्वारा नियुक्त स्वतन्त्र संस्था वा विज्ञले आवधिक योजनाको अन्त्यमा • कार्यपालिकाद्वारा आवधिक योजनाको मध्यकालमा	• प्रभाव तहको • असर तहको • जनभावनामा परिवर्तन	• संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरू • स्थलगत अनुगमन • वार्षिक कार्ययोजनाहरूको प्रगति
परिणाम	देखिने असर • उत्पादकत्वमा परिवर्तन • सडक पहुँच आदि	• कार्यपालिका र गाउँ/नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति • वार्षिक	• परिणाम तहको • प्रतिशत वृद्धि	• सहभागितामूलक • नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • नमूना सर्वेक्षण गर्ने
योजना	निर्मित परिणामहरू • कक्षा सञ्चालन • उत्पादन परिमाण • सडक विस्तार • स्वास्थ्य केन्द्र भवन निर्माण	• गाउँ र नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति, शाखा कार्यालयहरूर प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत। • चौमासिक/वार्षिक	• परिणाम तहको • सङ्ख्यात्मक वृद्धि	• नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • स्थलगत अनुगमन • सार्वजनिक परिक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ

लक्ष्य तह

लक्ष्य	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
“शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको समुचित विकास गरी समुदायको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने ।” “उद्योग र व्यापार फस्टाउन आवश्यक पूर्वाधारका लागि भूउपयोग योजना गर्दै समुदायको	• स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा प्राथमिक स्वास्थ्यजन्य रोगीको सङ्ख्यामा कमी • भूउपयोग योजना तयारी एवम् कार्यान्वयन आरम्भ		

सहभागितामा गाउँ सूरक्षा व्यवस्था सुदृढ बनाउने । ”	• लगानीका योजना संख्यामा आएको सकारात्मक परिवर्तन		

योजना तह

परिणाम तह	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
सहरी शैक्षिक सुधार योजना	• प्राथमिक तहमा भर्ना दरमा वृद्धि • फोहरमैला वर्गीकरण लागु • निर्वाचनमा बदर मतको सङ्ख्यामा कमी		
मासुजन्य पदार्थ उपभोग वृद्धि योजना	• तरकार, अन्डा र मासुको स्थानीय बजारमा बिक्री वृद्धि • कुखुरा व्यवसाय सङ्ख्या वृद्धि • मासुजन्य जीव आयात वृद्धि		

ख) मूल्याङ्कन

योजनाको कार्यान्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त भयो भएन र योजनाको कार्यान्वयनबाट योजनाबाट फाइदा पाउने अपेक्षित जनताले उपर्युक्त रूपमा फाइदा पायो पाएन भनेर गरिने अध्ययन विश्लेषणलाई योजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ । आवधिक योजना विभिन्न आयोजनाहरूको समष्टि पनि हो त्यसैले यो आफैंमा एक बृहद् कार्यक्रम समेत हो । यस मध्यमकालीन योजनाको मध्यावधि र पूर्ण अवधिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको लागि स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ९४ अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले योजनाको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

योजनाको मध्यमकालीन अवधिमा मूल्याङ्कन गर्दा निम्न कुरालाई ध्यानमा राखी मूल्याङ्कन विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छः

- लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उन्मुख रहे/नरहेको
- लगानी योजनाअनुरूप वार्षिक लगानीहरूनिर्देशित रहे/नरहेको
- उपलब्धिका लागि लक्ष्य लगायत कार्यक्रमहरूको परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहे, नरहेको आदि ।

योजना अवधिको अन्त्यमा निर्धारित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य प्राप्तिको मूल्याङ्कन अन्तिमा रूपमा तेश्रो पक्षबाट गर्नु/गराउनु पर्ने हुन्छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र तर्कपूर्ण खाकासम्बन्धी विस्तृत व्यवस्थापनका लागि मार्गदर्शन राष्ट्रिय योजना आयोगबाट जारी गरिएको **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन**लाई पनि उपयोग गर्न सकिने छ ।

अनुसूचिहरू

अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन

विश्वका विभिन्न राष्ट्रहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र धेरै देशले एउटै पुस्तामा नाटकीय आर्थिक उपलब्धि हासिल गरेको पाइन्छ। माइकल स्पेंस नामका नोबेल पुरस्कार विजेताको अध्यक्षतामा गठित एउटा चर्चित (Growth Commission Report) ग्रोथ कमिसन रिपोर्टमा १३ देशलाई उच्च सफलताको कोटीमा राखिएको छ। ती देशहरू – जापान, कोरिया, थाइल्यान्ड, मलेसिया, इन्डोनेसिया, सिंगापुर, ताइवान, चीन, हंगकंग, ब्राजिल, ओमान, माल्टा र बोस्टसवाना हुन्। यी मध्ये ९ देश एसियामै छन्। ती मुलुकले २५ वर्षसम्म ७ प्रतिशतभन्दामाथिको आर्थिक वृद्धि दर हासिल गरे। दिगो र उच्च आर्थिक वृद्धिदरले यी राष्ट्रहरूलाई आर्थिक रूपले निकै माथि उठायो। यी राष्ट्रहरूको अनुभवले के देखाउँछ भने,विकासको उच्च स्तर प्राप्तिका लागि ७ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले करिब १० वर्षसम्म निरन्तरता पाउने हो भने जीडीपी दुई गुना हुन्छ र यो २५ वर्ष सम्म निरन्तर गर्यो भने एक पुस्तामै आर्थिक कायापलट हुन जान्छ। सफल यी १३ देशका पछाडि ५ साझा कुरा छन् र त्यहाँको नेतृत्व र प्रशासन विकासप्रति प्रतिबद्ध थियो, निजी क्षेत्रलाई विश्व आर्थिक मञ्चमै व्यापार गर्न उतारियो, समस्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गरियो, उत्पादनशील साधन र स्रोतको बाँडफाँडको जिम्मा बजार अर्थतन्त्रलाई दिइयो र आन्तरिक लगानीका लागी नागरिक तहमा ठूलो बचत गराइयो(वाग्ले, २०१५)। संघीय शासन प्रणालीको शुरुआत पछि नेपालले द्रुततर आर्थिक विकासमा जोड दिएको छ। नेपालको नव निर्माण र द्रुततर विकासका लागि यी राष्ट्रहरूको अनुभव उपयोगि हुने भएकोले छोटो अवधिमा उच्चतम विकास हासिल गरेका केहि राष्ट्रको विकासको अनुभवलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ।

(क) एसियन टाइगर्स (Asian Tigers)

सन् १९६० को दशकको सुरुसम्म दक्षिण कोरिया, सिङ्गापुर, ताइवान र हङ्कङ अविकसित क्षेत्रको रूपमा थिए। यी मध्ये दक्षिण कोरिया र सिङ्गापुर सार्वभौम राष्ट्र हुन्।हङ्कङ पहिले बेलायतको र हाल चीनको शासन अन्तर्गत रहेको छ तर यस भूभागलाई केही हदसम्म राजनीतिक स्वायत्तता प्राप्त छ।ताइवान भने चीनमा सन् १९४९ मा सकिएको कम्युनिस्ट र कोमिन्ताङ पार्टीबीचको गृहयुद्धमा पराजित भएर भागेको पक्षले शासन गर्न थालेपछि तत्कालीन चीनको नियन्त्रणबाट अलग भएको भूभाग हो। बेइजिङ र ताइवानमा रहेका सरकार दुवैले आफूमा १९४९ अघिको चीनको स्वामित्व रहेको दाबी गर्छन्।तर यी चार देशहरूले लगभग पचास वर्ष भित्र इतिहासमा कमै देखिने एकै पुस्तामा तेस्रो विश्वबाट पहिलो विश्वमा आर्थिक विकासको लामो फड्को मारेको इतिहास छ।

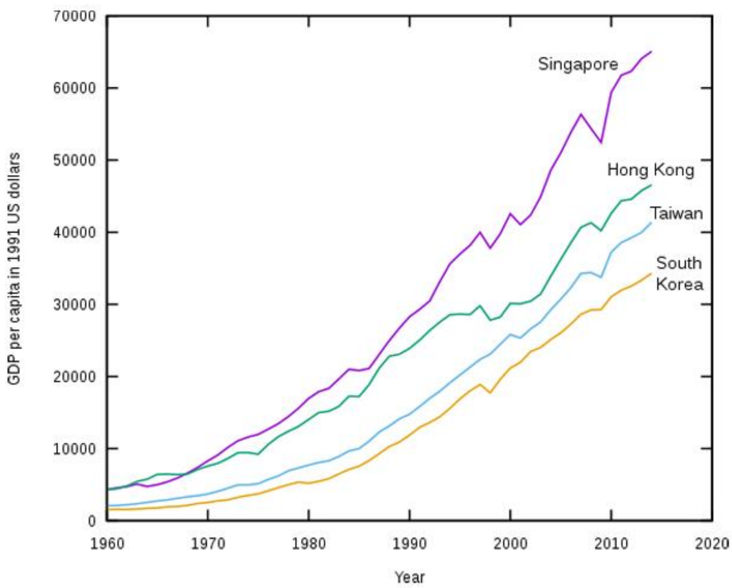

यी चार एसियाली टाइगर्सको विकासलाई बुझाउन माथिको चित्र उपयोगि हुन सक्छ जस्ले यो क्षेत्रको आर्थिक विकासको चरित्रलाई वुझ्न र यिनीहरूले अवलम्वन गरेको विकास मोडेलको सामान्य जानकारी लिन केही हदसम्म सघाउ पुयाउँदछ । भनिन्छ, आर्थिक विकासको मोडेलका प्रकारहरू विकास अर्थशास्त्रीहरूको सङ्ख्या जति नै छन् तर पनि यसलाई मूलतः रूपमा निम्न तीन समुहमा वर्गीकरण गरि विभाजन गर्न सकिन्छ ? बजार निर्दर्नेशित, हस्तक्षेपकारी र राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल । विभिन्न राष्ट्रहरूले यी तिन मोडल वा आफ्नो देशको विशिष्ट परिस्थिति अनुकूल फरक प्रकारको विकास मोडेलको निर्माण गरि अघि वढिरहेका छन् ।

(ख) दक्षिण कोरिया

दोस्रो विश्व युद्द पछि सन् १९४५ मा दक्षिण कोरिया जापानको शासनबाट स्वतन्त्र भयो । तर केही समयपछि नै ऊ अमेरिकाको नियन्त्रणमा आयो । त्यही समयमा भएको कोरियाली गृहयुद्धले यसको अवस्था अत्यन्त दयनीय अवस्थामा पुऱ्यायो ।तीन वर्ष सम्म चलेको उक्त गृहयुद्धले दक्षिण कोरियाको तत्कालीन उत्पादन क्षेत्रको दुई तिहाइ हिस्सा नष्ट गराएको थियो । त्यो अवस्थादेखि हालको जी२० सम्मको दक्षिण कोरियाको उदय र विकासलाई मुख्यतः चार चरणमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

दक्षिण कोरियाको विकासको सुरुवात त्यहाको प्रथम राष्ट्रपतिको कार्यकालबाट सुरु भएर पार्कको शासनको प्रारम्भसम्म भएको मान्न सकिन्छ ।विकासको पहिलो चरणमा युद्धको विनासबाट उठ्नका लागि केहि विशेष कार्यक्रमहरूको छनौट गरिएको थियो । त्यो समयमा यहाको कुल राष्ट्रिय उत्पादनको १५.९५ प्रतिशत हिस्सा अमेरिकी सहायताले ओगट्ने गर्दथ्यो । यो हिस्सा सबैभन्दा उच्च सन् १९५७ मा २२.९५प्रतिशत सम्म पुगेको थियो । यो समयमा कोरियाको विकास एकदमै धेरै मात्रामा अमेरिकी सहायतामा निर्भर थियो । यो अवधिमा सरकारले मजदुर सङ्गठनमाथि निषेध गर्नुका साथै उग्र कम्युनिस्ट विरोधी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै मजदुरहरूको ज्यालादर सस्तो बनाउने निति अख्तियार गर्यो जसले औद्योगिक लगानीकर्तालाई प्रोत्साहित गऱ्यो र तिव्रतर आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्यायो ।

पार्क चुङ्ग हीले सन् १९६१ मा कू गरे पछिको अवधिलाई दोस्रो चरणको सीमा मान्न सकिन्छ । यो चरण सामान्य खालको उद्योगको विस्तार र निर्यात केन्द्रित उद्योगको विकासमा केन्द्रित थियो ।युद्धबाट तङ्ग्रिएको र अमेरिकी सहायता माथिको निर्भरता निक्कै कम भइसकेको यस अवस्थामा कोरियाली अर्थतन्त्रले आफ्नो सस्तो श्रमको उपभोग गरेर हल्का औद्योगिक सामग्री उत्पादन गर्न थाल्यो ।यही अवधिमा दक्षिण कोरियाले बजार निर्देशित र अझ हस्तक्षेपकारी आर्थिक मोडेल छाडेर राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल प्रयोग गर्न थालेको थियो । सन् १९६२ मा कोरिया सरकारले पहिलो पञ्च वर्षिय आर्थिक विकास योजना अगाडि सार्‍यो जसले लगानी बढाउने, औद्योगिक संरचना निर्माण गर्ने र व्यापार सन्तुलन कायम गर्ने जस्ता स्पष्ट रूपमा बृहत अर्थशास्त्रीय विकास लक्ष्यहरू अगाडि सारियो जसले त्यहाँको अर्थतन्त्रमा आमुल सुधार ल्याउनुका साथै विकास प्रक्रियामा तिव्रता लियो ।

राष्ट्रपती पार्कका विभिन्न आर्थिक रणनीतिहरू मध्ये 'सेमाउल उन्दोङ' एक अत्यन्त सफल कार्यक्रम हो । गाउँको विकास भए मात्र देशको विकास हुन्छ भन्ने मान्यता राख्ने यो अभियानको मुख्य लक्ष्य गरीब जनतालाई धनी बनाउनु र गाउँको समग्र विकास गर्नु थियो । कोरियन भाषामा 'से' 'नयाँ', 'माउल' 'गाउँ' र 'उन्दोङ' भन्नाले 'अभियान' भन्ने बुझिन्छ । अथवा 'सेमाउल उन्दोङ भन्नाले नयाँ सामुदायिक अभियान भन्ने बुझिन्छ । यो अभियानको प्रर्वतक समाज सुधारक किम योङ की हुन् । उनले सन् १९६२ देखि यो

अभियान संचालन गर्दै आएका थिए ।किमले **'काम नगर्ने भए खाना नै नखाउ'** भन्ने नाराका साथ यो अभियान सञ्चालन गरेका थिए । सेमाउल उन्दोङ सुख एवम् सम्वृद्धिका लागि सञ्चालन गरिएको एक अभियान हो जस्ले गरिबी निवारण गर्ने, सबैले राम्रो शिक्षा, खाना र लुगा लगाउन पाउने र सुरक्षित तथा सुविधाजनक घरमा बस्न पाउन भन्ने उद्देश्य राखेको थियो ।

किमको यो अभियानले 'ग्रामीण जनतालाई आत्मनिर्भर बनाउने र देशको बिकासमा टेवा पुर्याउँछ' भन्ने बुझेका दूरदर्शी सैनिक शासक पार्कजुङ हीले सबै जनतालाई यो अभियानमा सामेल हुन अव्हान गरे । उनले सन् १९७० अप्रिल २२ मा यो अभियानलाई सरकारी रणनीतिको रूपमा मान्यता दिए । सरकारी कार्यक्रमको मान्यता पाए पछि यो कार्यक्रमले नयाँ सामुदायिक अभियान सहित सहयोग र आत्मनिर्भरताको भावनाका साथ हाम्रो गाउँको सुधार र आधुनिकीकरण हामी आफैं गर्न सक्छौ भन्ने भावनालाई आत्मसात गर्दछ । कोरियालि सरकारले अभियानलाई कार्यान्वयनमा ल्याउदैं उन्नत गाउँ निर्माणको निम्ति 'दश परियोजना'को कार्यसम्पादन निर्देशिका जारी गरेर ३३ हजार २ सय ६७ गाउँमा लागु गर्दै सामुदायिक विकासका लागि जिन्सी सहायता दिन शुरु गरेको थियो ।जसअन्तर्गत, सरकारले हरेक गाउँमा ३ सय ५५ बोरा सिमेन्ट र ५ सय केजी रड बाँड्न शुरु गर्‍यो । अर्कोतिर सरकारी कर्मचारी, विचारक, सामुदायिक अभियानका र निजी क्षेत्रका अगुवालाई तालिमको व्यवस्था गर्‍यो । कर्मचारीलाई भ्रष्टाचारी भावनाबाट टाढा रहन **'सुनलाई ढुंगा जस्तै देख'** लेखिएको 'हरियो टाई' वितरण गरिएको थियो ।यो अभियानले नागरिकलाई समाजप्रति समर्पित हुने अगुवा नेतृत्व तयार पार्‍यो । यसैको शिक्षाले सदस्यहरूलाई स्वतःस्फूर्त जग्गादान, श्रमदान, सामग्री दान गर्ने उत्प्रेरणा प्रदान गर्‍यो । नयाँ सामुदायिक अभियान लागु भएका गाउँले जनताको आय विस्तारै बढ्न थाल्यो । यो क्रम ४ वर्ष पुग्दा ग्रामीण जनताको आय बढेर शहरी परिवारको आयभन्दा बढी हुन पुग्यो । यो कार्यक्रमले गाउको विकास र स्वाधिन अर्थतन्त्रको निर्माणमा कोशे ढुगा सावित भयो (सम्बाहाम्फे, २०७४) ।

सन् १९७४ मा आइ पुग्दा शहरी भन्दा ग्रामीण जनाताको आय बढ्यो जस्को कारण के थियो भने सेमाउल उन्दोङ लागु भएको हरेक गाउँ वा इकाईमा कृषिमा आधारित एक सेमाउल उद्योग अनिवार्य खोल्नुपर्ने शर्त थियो । यस्ता उद्योगले गाउँको आय बढाउने काम गर्यो भने रोजगारीको अवसरहरूपनि प्रशस्तै सिर्जना गर्यो ।उक्त अभियान शहरमा पनि लागु गरि औद्योगिक क्षेत्रहरूको विकास तीब्ररूपमा हुन गयो । शहर केन्द्रित उद्योगहरूको विकास हुँदा पनि सरकारले उद्योगको (Semi-product)सेमी प्रोडक्ट सम्बन्धी कम्पनीहरूबढी गाउँमै स्थापना गर्ने नीति लियो । यो नीतिले गाउँ र शहरलाई जोड्ने र गाउँको विकास र रोजगारीमा टेवा पुर्याउने काम गर्यो । सन् १९७० मा ८३ करोड डलर निर्यात गरेको कोरियाले यो अभियानको सफलताकै कारण सन् १९८० सम्म आइ पुग्दा कोरिया एक औद्योगिक राष्ट्रका रूपमा दर्ज हुन पुग्यो । त्यस्तै गरि १९८० मा १७ अर्ब डलरको उत्पादन निर्यात गर्यो ।यो अभियान शतप्रतिशत सफल हुनको कारण, यसमा गाउँलाई ४० र ५० घरको सानो भन्दा सानो इकाइमा विभाजन गरियो र प्रत्येक निर्णायक कार्यक्रममा सबै घरका प्रतिनिधिलाई राय व्यक्त गर्ने सुविधा दिइयो । यो इकाइले जे चाहन्छ, त्यसैमा परियोजना सञ्चालन गर्ने गरियो । यस्तो इकाईले एकातिर समुदायमा भावनात्मक एकताको बिकास गर्यो भने अर्को्तिर निर्णय गरिएका योजनाहरूमा असन्तुष्टि र असहमति भन्ने प्रश्न नै उठ्न पाएन ।यो अभियान सफल हुँदै गएपछि गाउँ ईकाईहरूले तर्जुमा गरेका परियोजनामा सरकारले ५० प्रतिशत ऋण, ३० प्रतिशत अनुदान र २० प्रतिशत समुदायको लगानी हुने व्यवस्था गर्यो । यो मोडेललाई केही वर्षमै राष्ट्रव्यापी गरियो । त्यस्तै अर्को महत्वपूर्ण कुरा, सरकारले समय सापेक्ष कृषीमा आधुनिकिकरण गर्यो । यसका लागि कृषी विज्ञलाई देशभर

परिचालन गरेर कृषी तालिम प्रदान गरियो ।यसले कृषिमा व्यापक आधुनिकीकरण गऱ्यो जसको कारण अहिले कोरिया २ देखि ३ प्रतिशत कृषककै उत्पादनले खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर बनेको छ । यो अभियान कुनै समय भोक, रोग र बेरोजगारीले तड्पिएका कोरियाली किसानका लागि सफलताको मन्त्र बन्यो (सम्बाहाम्फे, २०७४) । यो अभियानवाट नेपालले प्रशस्त शिक्षा लिन जरुरी देखिन्छ ।

त्यस्तै गरि उनले निर्यातबाट कमाइ भएको लगानी उच्च प्रविधिहरू र मेसिनहरूमा लगानी गरे । यी सामग्री अर्को चरणको विकासका लागि आवश्यक हुन्थ्यो ।त्यस अतिरिक्त त्यो समयमा पार्कको सरकारले विदेशी सामग्रीहरूमा भन्सार कर बढाएर स्वदेशी उद्योगहरूलाई अनुदान दिएर ठूला उद्योग विकास गर्न सहयोग गरेको थियो ।यसले दक्षिण कोरियालाई तेस्रो चरणमा ल्याइपुऱ्यायो । पार्कको दोस्रो पञ्च वर्षीय योजनामा यसको प्रत्यक्ष्य प्रभाव देख्न सकिन्छ । उनले ठूला र रासायनिक उद्योग खोल्नेलाई सहयोग गर्ने नीति लिए ।यो चरण कोरियाको विकास चरणको सबैभन्दा लामो अवधि रह्यो । यो चरणमा वैदेशिक पूँजीमा नियन्त्रण भए पनि सरकारको निगरानीमा यसलाई भित्र्याइयो । यो अवधिमा निर्यात वार्षिक रूपमा ३५.२५ दरले वृद्धि भयो । सन् १९९० को दशकमा दक्षिण कोरियाली अर्थतन्त्रमा उलेख्य परिवर्तनहरू देखिए । यही समयमा देशले विकासको चौथो चरणमा आइपुग्यो । यो अवधि उच्च प्रविधिको उद्योगको रह्यो । सन् १९८८ मा द. कोरियाले गर्ने निर्यातमा १५.५ प्रतिशत हिस्सा मात्र उच्च प्रविधिको सामग्री हुन्थ्यो । त्यसपछिको हरेक वर्ष यसमा लगभग शत प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।कोरियाली सामग्रीको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बढेको माग र घरेलु उपभोगमा भएको उच्च वृद्धिका कारणले कोरियाले परिपक्व र सम्पन्न राज्यका रूपमा स्थिरता प्राप्त गऱ्यो । यसले कोरियाली समाजको हरेक तप्काको जीवन स्तर बढायो ।कोरियाली इतिहासमा दोस्रोदेखि चौथो चरणसम्म स्थिर रूपमा उच्च आर्थिक वृद्धि देखियो । सन् १९६२ देखि १९९५ सम्म दक्षिण कोरियाले औषतमा वार्षिक १०५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि दर हासिल गऱ्यो (उप्रेती, २०७५) । यसर्थ , कोरियाली विकास मोडल विश्वकै उत्कृष्ट आर्थिक विकास मोडलको रूपमा स्थापित हुन पुग्यो ।

(ग) सिङ्गापुर

विश्वको प्रमुख औद्योगिक देश सिङ्गापुर, चार एसियाली टाइगर्समा सबैभन्दा प्रजातान्त्रिक मुलुक हो ।एक बेलायतीको कूटनीतिज्ञको शब्दमा ली क्वान युको अद्भूद नेतृत्वमा यो राज्यमा 'राजनीति हराएर' पूरै राज्य नै एक 'प्रशासनिक एकाई'मा बदलिएको थियो ।सन् १९६५ मा मलेसियाबाट मन नलागी नलागी स्वतन्त्रता स्वीकारेपछि लीले सन् २०११ मा सन्यास नलिएसम्म सिङ्गापुरको राजनीतिलाई 'नरम निरंकुशता' सहित नियन्त्रणमा राखे ।यो अवधिमा सिङ्गापुरले अभूतपूर्व आर्थिक विकास गर्नुको साथै विश्व रंगमन्चमा आफुलाई एक सम्वृद्धशाली राष्ट्रको रूपमा स्थापित गराउन सफलता हासिल गऱ्यो । सिङ्गापुरको विकासले दक्षिण कोरिया र ताइवानको भन्दा फरक बाटो लिएको छ । उसलाई युद्धबाट राज्यलाई पुनःनिर्माण गर्ने चुनौती थिएन तर यो सहरी राज्यले आफूसँग आफ्ना नागरिकलाई खुवाउन पुऱ्याउन सक्ने जमिनसमेत थिएन ।राज्यका लागि आवश्यक खाद्दान्न र पानी समेत छिमेकी मुलुकवाट आयात गरेर आपुर्ती गर्ने सिङ्गापुरले यो अवस्थामा सुधार ल्याउनका लागि राज्यलाई निर्यात मुखी सामानय उद्योगहरूको विकासलाई जोड दिने निति अख्तियार गऱ्यो ।सिङ्गापुरले आफ्नो स्थानीय तहमा रहेको प्राविधिक र व्यवस्थापकीय ज्ञानको अभावलाई अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई आकर्षित गरेर सरकारी अनुगमन सहित पूरा गयो ।सन् १९७० को दशकसम्म सिङ्गापुरको अर्थतन्त्रको संरचनामा उलेख्य परिवर्तन आयो जस्ले निर्माण उद्योग र ठूला उद्योगहरूको स्थापनामा

विशेष जोड दिएको थियो । कतिपय विद्वानहरूले यो परिवर्तनलाई चीनमा देङको सुधारपछि आएको परिवर्तनको विरुद्दमा चिनलाई चुनौती दिन थालिएको कदमको रूपमा उल्लेख गर्दछन ।

सन् २००० मा लि क्वान युको किताब 'फ्रम थर्ड वर्ल्ड टु फष्ट र द सिंगापुर स्टोरी १९६५(२००० (From third world to first: The Singapoore Story) प्रकाशित भयो । विश्व पुस्तक बजारमा 'वेष्टसेलर' रहँदै आएको यो किताबको प्रारम्भ गर्दै लि क्वान यु लेख्छन 'घर कसरी बनाउने, इन्जिन कसरी मर्मत गर्ने, किताब कसरी लेख्ने भनेर तपाई सिकाउने पुस्तकहरूपाइन्छन् । तर चाइना, व्रिटिस इन्डिया र डच इस्ट इन्डिजबाट बाहिर छरिएर संकलित भएका आप्रवासीहरूले राष्ट्र कसरी निर्माणगर्ने, क्षेत्रीय व्यापारिक केन्द्रको पुरानो आर्थिक भूमिका गुमाएर मृतप्राय: बनिरहेका जनतालाई कसरी जिवन्त बनाउने भनेर सिकाउने पुस्तक मैले कतै देखिनँ ।' त्सैले यो किताबको लेख्ने आवश्यकता रहेको हो ।

यो किताबले मुलत निम्न २ वटा तथ्यहरूमा जोड दिएको छ ।

१. कुनै पनि राष्ट्र निर्माणको बनिबनाउ मोडेल हुँदैन । त्यो अरु कसैले सिकाउन सक्दैन । स्वयं त्यो देशका जनता वा नीति निर्माताले आफै पत्ता लगाउन सक्नु पर्दछ ।

२. राष्ट्र निर्माणको मोडेल तयार गर्दा मुख्य ३ वटा तत्वहरूलाइ हेर्नु पर्दछ र जनसंख्या संरचनाको ऐतिहासिकता, भूराजनीति र आर्थिक संभावना ।

पुस्तकको यो प्रारम्भीक वाक्यलाई उपसंहार खण्डको अर्को एक वाक्यसंग जोड्नु उचित हुन्छ । उनी लेख्छन 'हामी कामबाट सिक्थ्यौं, छिटट्टै सिक्थ्यौं । हाम्रो सफलताको एउटा मात्रै सुत्र थियो, कसरी चिजहरूलाई बढी कामकाजी बनाउने भनेर, तिनीहरूलाई अझ राम्रो कसरी बनाउने भनेर निरन्तर अध्ययन गर्थ्यौं । म कहिल्यै कुनै सिद्धान्तको बन्दी बनिनँ । मलाई कारण र यथार्थहरूले मात्र मार्गदर्शन गर्न सके, सिद्धान्तले हैन । कुनै पनि सिद्धान्त, योजना वा सोचले राम्रोकाम गर्छ, गर्दैन भन्ने 'एसिड टेष्ट' (द्रूत जाँच) गर्थें । यदि कुनै चिजले राम्रो काम गर्दैनथ्यो वा कमजोर परिणाम दिन्थ्यो भने त्यस्तोचिजमा म थप समय र स्रोत खर्चिन्नथें ।' (खतिवडा, २०७६)

सिङ्गापुरको आर्थिक सम्वृद्धिमा निम्न सिद्दान्तहरूको महत्वपुर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ ।

क. खुला वजार सिद्दान्त (Free Market Principles): सिङ्गापुरले पूँजिवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई आफ्नो विकासको मुख्य सिद्धान्तको रूपमा अवलन्वन गरिरहेको छ । जस अर्न्तगत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- श्रम वजारको व्यवस्थापन (Labor Market)
- उत्तरदायी कर्मचारीतन्त्र (Accountable Bureancracy)
- न्युन कर दर (Low Tax Rates)
- न्युन सरकारी खर्च (Government Expenditure)

ख. समाजवादी सिद्दान्त (Socialistic Principles): सिङ्गापुरले समाजवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई पनि त्यत्तिकै जोड दिएको छ जस अर्न्तगत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- सार्वजनिक घरहरूको निर्माण (Public Housing)

- सार्वजनिक स्वास्थ्य सुविधा (Public Healthcare)

यी दुई सिद्धान्तहरूलाई अवलम्वन गर्दै सिङ्गापुरले विकासमा उच्च सफलता प्राप्त गरेको थियो ।विकासको अन्तिम चरण उच्च प्रविधिको उद्योगको स्थापना सँगै अन्त्य भएको थिएन । बरु सिङ्गापुरलाई दक्षिणपूर्वी एसियाको आर्थिक र वित्तीय केन्द्रका रूपमा विकास गरेर अगाडि वढेको थियो ।उच्च प्रविधिको उद्योगमा झैं व्यापार, आयात सुधार र वित्त सबैमा सीपयुक्त श्रमिकको आवश्यकता पर्छ । सिङ्गापुरको अवस्थिति र पछिल्लो समयको आर्थिक उदारीकरणले यी उच्च स्तरका उद्योगलाई निकै सहयोग गऱ्यो । यसले सिङ्गापुरलाई अन्ततः ताइवान र दक्षिण कोरियाजस्ता उच्च प्राविधिक राष्ट्रको समकक्षमा राखिदियो । राज्यको केन्द्रीय कोषले ठूलो उद्योगका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणमा गरेको सहयोग र ली क्वान युको आर्थिक र राजनीतिक दुवै क्षेत्रमा प्रभुत्वले गर्दा सिङ्गापुरको विकासमा सरकारको भूमिका सवैभन्दा महत्वपूर्ण देखिन्छ जसलाई नेपाल लगायत अन्य राष्ट्रहरूले पनि प्रेरक उदाहरणको रूपमा लिन सक्दछन् ।

(घ) ताइवान र हङ्कङ्

हाल चिनको स्वशासित क्षेत्रको रूपमा रहेको ताइवानको कथा पनि कोरियाको जस्तै छ । ताइवानको प्रारम्भ दक्षिण कोरियाको अवस्थाभन्दा दयनीय थियो । ताइवानको कथा पनि युद्धको समाप्तीबाटै सुरु हुन्छ । तर ताइवान आफै भने सो युद्धबाट त्यति प्रभावित भएको थिएन । चिनियाँ गृहयुद्ध मुख्य त मूलभूमि चीनमा लडिएको थियो । तथापि दोस्रो विश्वयुद्धसम्म यो पनि जापानको अधीनमा थियो ।त्यो अवधिमा त्यहाँ कृषिमा केही सुधारका काम भएका थिए ।त्यतिवेला सम्म यो टापु विशेष धान, उखु र भुइँकटर र केही कपडा उद्योगको अवस्थामा मात्र सिमित थियो ।यसको साथै कृषि र माछापालनले यो भूगोलको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको एक तिहाइ भाग ओगटने गर्दथ्यो ।

प्रारम्भमा च्याङ काइ सेकको सरकारले राज्यलाई अनुदानमा चलाउने खालको नीति लिएपछि सन् १९५० को दशकमा अमेरिकाले ताइवानलाई दिइरहेको अनुदान रोक्ने चेतावनी दियो । त्यसपछि राष्ट्रपति चियाङ र उनको कोमिन्ताङ पार्टीले कोरियाले लिएको जस्तो औद्योगिकीकरणको योजनाहरू अघि सारे । औद्योगिकीकरणले कृषिको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा रहेको योगदानलाई७५ प्रतिशतमा मा झऱ्यो ।कोरियामा जस्तै ताइवानले पनि प्रारम्भमा सामान्य खालको उद्योगमा विकास गऱ्यो । तर यहाँ भने कोरियामा भन्दा अलि लामो सयम सन् १९८० को दशकसम्म यी सामान्य खाले उद्योगहरूको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका रह्यो । त्यसपछि यहाँ ठूला उद्योगहरूको स्थापनाको सुरवात भयो । सुरुमा विशेषत स्टिल, विद्युतीय र पेट्रोलियम उत्पादनसम्बन्धी उद्योग खोलिए । ताइवानले वैदेशिक लगानी आकर्षणका लागि केही सरकारी उद्योगहरू निजीकरण गरेको भए पनि अधिकांश ठूला उद्योगहरू सरकारको नियन्त्रणमै राख्यो । च्याङले यिनै उद्योगहरूको बलमा चिनियाँ मूलभूमि पुनः कब्जा गर्ने सोचेका थिए ।

राज्यले अर्थतन्त्रमाथिको नियन्त्रण बलियो वनाउने निति लिएको थियो । वैदेशिक विनिमयमा नियन्त्रण, आयातमुखी उद्यमलाई सरकारी प्रोत्साहन गर्ने नीति, राज्य नियन्त्रित संस्थामार्फत नै कच्चा पदार्थको माग पुऱ्याउने जस्ता कदममार्फत सरकारले अर्थतन्त्रमा नियन्त्रण कायम गरिरहेको थियो ।ताइवानले आफ्नो अर्थतन्त्रको परिपक्वता कोरियालेझैं उच्च प्राविधिक विकासमा पुगेर सम्पन्न गऱ्यो । सन् १९७० को दशकमा उच्च शिक्षित जनशक्तिको विकासको कारणले ताइवानको श्रमिकको ज्याला बढेको थियो । त्यसै अवधिमा चीनमा भएको आर्थिक विकास र त्यहाँको सस्तोश्रमको कारणले भएको उत्पादन सँग ताइवानले प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्थाको सिर्जना भयो ।त्यसपछि ताइवानले उच्च मूल्यका वस्तुको उत्पादन र सेवामा ध्यान

स्थानान्तरण गऱ्यो । सरकारले मुख्यतः निर्यातमुखी आर्थिक संरचना, उच्च प्रविधि र उच्च सीपका उद्योगमा स्तरोन्नति गर्ने निर्णय गऱ्यो । त्यसपछि ताइवानको पहिचान बनेको सूचना प्रविधि र सेमी कन्डक्टर जस्ता अन्य महत्वपूर्ण प्राविधिक उद्योगको विकासमा राज्यको भूमिका महत्वपूर्ण रह्यो । ताइवानले दुई विषय बाहेक लगभग कोरियाको विकास परिपथ नै पछ्याएको देखिन्छ ।दक्षिण कोरियासँगको उसको पहिलो फरक सन् १९८० को दशकसम्म ताइवानको अर्थतन्त्रमा कपडा उद्योगजस्तो हलुका उद्योगको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ जुन कोरियाली अर्थतन्त्रमा छोटो समय मात्र रहेको थियो । त्यस्तै ताइवानको सन्दर्भमा अनुदान रोक्ने धम्की नआएसम्म नेतृत्व पहिलो चरणमा रमाइरहेको थियो जबकी द. कोरियामा नेतृत्व आफैले आत्मनिर्भर हुने रणनीति लिएको थियो ।(उप्रेती, २०७५)

हङ्कङको विकास धेरै अर्थमा ताइवानको जस्तै रह्यो ।बेलायतको अधिनमा रहेको हङ्कङ चीनको मातहतमा गएपनि हङ्कङको अर्थतन्त्र पुँजिवादी चरित्रको नै रहेको छ ।त्यसो हुनुको पछाडि हङ्कङ अगाडि देखि नै औद्योगिकीकरणको चरणमा गएको थियो । अन्य तीन राष्ट्रहरूले सन् ६० को दशकमा विकास सुरु गरेका हुन् भने हङ्कङमा सन् १९५० को दशकमै विकास प्रारम्भ भइसकेको थियो ।सिङ्गापुरसँगको अन्य समानतामा हङ्कङले पनि जग्गा अभावका कारण अन्न आयात गर्नुपर्थ्यो । उसलाई यसबाट भएको व्यापार असन्तुलनलाई सन्तुलनमा ल्याउनु थियो । त्यसका साथै अन्य राष्ट्रहरू जस्तै हङ्कङ पनि औद्योगिकीकरणको चरणपछि उच्च प्राविधिक विकास भन्दा व्यवसायिक केन्द्रका रूपमा विकास भयो (उप्रेती, २०७५) । हाल सम्म पनि हङ्कङ चिनको मातहतमा रहेको एक विश्व प्रसिद्ध औद्योगिक क्षेत्र र अर्न्तराष्ट्रिय वजारको रूपमा विश्व प्रसिद्ध रहेको छ ।

(ङ) मलेसिया

उपनिवेश हुँदै स्वतन्त्रताको लडाई जितेर विकासको पथमा लम्किएको मलेसिया आजसम्म आइपुग्दा विश्वको ध्यान आकर्षित गर्ने देश बन्न सफल भएको छ । विदेशी लगानी भित्र्याएर बनेको मलेसियाले हालका दिनमा लाखौ विदेशी कामदारलाई रोजगारी दिएको छ र आर्थिक विकासमा थप शसक्त ढंगले लागिपरेको छ ।व्यवस्थित सहरीकरण र सडक सञ्जाल, गगनचुम्बी भवन, स्वस्थ्य र हराभरा वातावरणका साथै राज्य सञ्चालनमा अपनाइएको 'सिस्टम'ले विश्वको ध्यान मलेसियातर्फ तानिएको छ ।४० वर्षको मेहनत र योजनाबद्ध सक्रियतामा तत्कालीन मलेसियन प्रधानमन्त्री महाथीर महम्मदले जसरी मलेसिया बनाउने काम गरे नेपालजस्ता विकासशि ल मुलुकमा पनि राजनीतिक इच्छाशक्ति हुने हो भने विकास गर्न कुनै कठीन हुने रहेनछ भन्ने बुझ्न सकिन्छ । आफ्नै विकासको मोडल, सभ्यता, इतिहास, संस्कृति, सहनसहन बोकेको मलेसियामा पर्याप्त पर्यटकीय स्थल रहेकै कारणले गर्दा बर्सेनी २५ मिलियनबढी पर्यटक मलेसिया पुग्ने गर्छन् । पर्यटकहरूको ओइरो लाग्ने मलेसियाको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको महत्वपूर्ण हिस्सा पर्यटन क्षेत्रले ओगटेको छ । मलेसियाकोविकास, तिव्रतम प्रगति र पर्यटन लोभ्याउने गन्तब्यले होटल व्यवसाय, स्थानिय उत्पादनर स्थानिय वजार निकै फस्टाएका छन् ।(सिग्देल,२०१९)

नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घको आयोजना तथा नेपाल सरकारको सहआयोजनामा भर्खरै नेपालबिजनेस कन्क्लेभ (Business conclave) सम्पन्न भएको छ। यस कनक्लेभको विशेषता भूतपूर्व मलेसियाली प्रधानमन्त्री महाथिरको सहभागिता एवं सम्मेलनमा उहाँले प्रस्तुत गर्नुभएको विकासको मोडेल नै रह्यो । आफ्नो प्रस्तुतिमा उहाँले दोस्रो विश्वयुद्धपछि उहाँको सरकारले सर्वप्रथम गरीब र धनीबीचको खाडल घटाउने योजना बनाएर भूमिहीनहरूको लागि भूमि वितरण कार्यक्रम अगाडि सारेको बताउँदै खेतीयोग्य जग्गाको

कमीले यो कार्यक्रमले पूर्ण लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकेकोले पुन सरकारले औद्योगीकरणको नीति अख्तियार गरेको खुलासा गर्नुभएको थियो । त्यस बेला मलेसियासँग औद्योगीकरणको लागि अनुभव नभएकोले विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने खालको उद्योगहरूमा लगानी गर्न निम्त्याएको स्मरण गर्दै यसबाट रोजगारीमा आमजनताको पहुँच बढ्नुको साथै शिक्षित श्रमिक उत्पादन गर्न शिक्षामा लगानी बढाउनुपरेको थियो, जसबाट शिक्षित बेरोजगारीको समस्या समेत हल हुन पुगेको थियो । उहाँले आफ्नो सरकारले राजस्वभन्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्रमुख लक्ष्य बनाई हिंडेकोले आज मलेसिया औद्योगिक मुलुकको पङ्तिमा उभिएको मन्तव्य व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

तानाशाहको नाम दिइएका उनले मलेसियामा १९८१ देखि २००३ सम्म अर्थात् २२ वर्ष शासन गरे र यस अवधिमा मलेसियाको आर्थिक वृद्धिदर औसत १० प्रतिशत रह्यो भने जीवनस्तरमा २० गुणाले सुधार भयो । यस्तो कसरी भयो भन्नेबारे आफ्नो अनुभव सुनाउँदै उहाँले भन्नुभयो- मलेसियामा पनि १४ वटा पार्टी थिए । तर विकासको लागि राजनैतिक स्थिरता र व्यापार अनुकूल नीति नियमको आवश्यकता पर्दछ । हामीले यसलाई पूरा गर्दै गयौं र अन्तत देशको राजस्व बढ्न थाल्यो जसबाट हामीले आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्दै सबै जनताको जीवनस्तर उकास्न सक्यौं ।मलेसियाका डा. महाथिर मोहम्मदको योगदानलाई उच्च मुल्याङ्कन गर्दै मलेसियाली जनताले हालै ९५ वर्षको उमेरमा विश्वकै सबैभन्दा जेष्ठ प्रधानमन्त्रीमा निर्वाचित गराएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा थुप्रै युग नायक छन जसले विकास, समृद्धि र सुशासनमा कोसेढुंगाका रूपमा आफूलाई स्थापित गराएर जनताको मानसपटलमा चिरस्थायी बास बस्न सफल भए ।महाथिर मोहम्मदको लोकप्रियता कुनै वाद र सिद्धान्तको उपज होइन, गरिबी कायापलट गरेर विकसित मलेसिया बनाउन उनले खेलेको योगदानको परिणाम हो (गुप्ता, २०१४) ।

मलेसियाको हाल सन्चालित ११ औ पन्चवर्षिय योजनाले (२०१६-२०२०) समावेशिकरण, जनजिवनमा व्यापक सुधारको कार्यक्रम, आय र भौतिक पुर्वाधारमा जोड दिने र धनी गरिव विचको भिन्नता कमगर्ने निति अगडि सारेको छ । मलेशियाले वैदेशिक लगानी भित्र्याउने निति, प्रविधि र सुचना प्रसार गर्ने र मानविय पुँजिको अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरूमार्फत द्रुततर विकास गर्ने लक्ष्यलाई प्राथमिकता साथ अघि सारेको छ ।नेपालको लागि पनि यो मोडेल अत्यन्त उपयोगी हुन सक्ने सन्देश दिंदै नेपालले विकासको लक्ष्य निर्धारण गर्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्राथमिकता दिएर उपयुक्त र स्थायी वातावरण दिन सकेमा नेपालले पनि विकास गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको धारणा राख्नुभएको थियो ।मलेसियाको यो उदाहरणवाट एक व्यक्तिको दुरदर्शि नितिले राष्ट्रको मुहार फेरिन सक्छ भन्ने शिक्षा लिन सकिन्छ ।

(च) स्विजरल्याण्ड

जनसंख्या र क्षेत्रफलको आधारमा स्विजरल्याण्ड नेपाल भन्दा साँढे तिन गुणाले सानो देश हो । जन घनत्वको हिसाबले नेपाल र स्विजरल्याण्ड उस्तै देश हुन् । दुवै देशमा १ बर्ग किलोमिटरमा १९८ जना बसोबास गर्दछन । स्विजरल्याण्डमा ८४० मिटर देखि ४६३४ मिटर मात्र अग्ला ४५१ साना हिमालहरूछन् । प्रत्येक साना हिमालको पनि नामकरण गरिएको छ । यी सबै हिमालमा पर्यटकलाई खुल्ला गरिएको छ । हिमालमा धुवाँ रहित रेल र केबलकार संजालले सबै प्रकारका मानिसलाई भ्रमण गर्न सम्भव बनाएको छ । स्विजरल्याण्डमा बार्षिक पर्यटकको संख्या २ करोड छ र पर्यटनबाट मात्र रु ४० खर्ब भन्दा बढी आम्दानी हुने गरेको छ । नेपालमा पनि सबै चुचुरालाई नामाकरण गर्नु, पर्यटनका लागि खुला गर्नु, हिमालका निश्चीत

उचाइ सम्म पर्यटन पुर्वाधारको विकास गर्न जरुरि छ, सयौं हिमाल हामी सँग छन् तर हालसम्म सम्पूर्ण हिम चुचुराहरूको नामाकरण गरिएको छैन र पर्यटनका लागि खुल्ला समेत गरिएको छैन ।

स्विजरल्याण्डको संघीय प्रणालीमा १३ वटा क्यान्टोन वा प्रदेशहरूछन् ।असंलग्न पररास्ट्र नीति , कडा कानुन, द्रुत विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र चाही स्विसहरूको राजनीतिक प्राथमिकतामा पर्दछन । स्विजरल्यान्डको सफल संघीय प्रयोगले के देखाउँछ भने राज्य बलियो हुनको निम्ति त्यस राज्यका जनता बलियो हुनुपर्ने रहेछ । जनता बलियो हुन तीनवटा कुरामा राज्यले जनतालाई हेरेको हुनुपर्छ स **जनताको स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा र शिक्षा** ।स्विजरल्याण्डले यी तिनै कुराहरूमा जोड दिने गरेको छ र यी तिनै कुरामा जनतालाई सुविधा दिने राष्ट्रहरूको अग्र पङ्तीमा पर्दछ ।स्विसहरू आफुले गरेको काममा कर तिर्छन । आफुले बनाएको नियमलाई कडाइका साथ पालन गर्छन ।

स्विजरल्याण्ड नेपाल जस्तै भू(परिवेष्ठित मुलुक हो । मुख्य आयश्रोत पर्यटन र कृषि नै हो । उन्नत कृषिबाट उत्पादित वस्तु र गाईको दुध यहाँको आम्दानीको मुख्य मेरुदण्ड हो । हुनत यहाँको बैकिङ्ग कारोबार अर्थतन्त्रको अर्को महत्वपूर्ण पाटो हो तर सन १८४८मा संघीय संबिधान बनेदेखिको इतिहासको अध्ययनबाट के देखिन्छ भने संघीयताको सफल प्रयोगले स्विजरल्याण्ड यत्तिको बलियो भएको हो ।स्विजरल्याण्डको शासन प्रणाली विश्वमा अनौठो मानिन्छ जहा ७ वटा संघका प्रमुखहरूले आलोपालो सरकार चलाउँछन । विभिन्न देशहरूको औपचारिक प्रतिनिधित्वमा भने उनीहरू राज्यको प्रतिनिधिको रूपमा गएका हुन्छन । कुनै पनि निर्णय लिँदा जनताको मतको कदर हुन्छ । ५० हजार हस्ताक्षर लिएर कुनै नागरिकले संविधानमा भएका कुरा फेर्न चाह्यो भने चुनाब गरिन्छ । हरेक संघको आफ्नै संसद, न्यायपालिका र प्रणाली छ । सम्प्रभुत्ता सबैको सहमतिको बिन्दु हो । जर्मन, इटालीयन , फ्रेन्च र अल्पसंख्यक रोमन भाषा भाषीलाई राज्यले मान्यता दिएको छ । संघीय प्रदेशहरूमा आफ्नै भाषा चल्छन । यसर्थ, स्विजरल्याण्डलाइ सबै हिसावले अनुकरणिय राष्ट्र मानिन्छ ।(इनेप्लिज,२०७३)

स्विजरल्याण्डलाइ विश्वको नमुना राष्ट्र बन्न सघाउ पुऱ्याउने केहि मुख्य कारकतत्वहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

१. क्षेत्रफलमा सानो आकार(Small Size)
२. वास्तविक प्रजातन्त्र (Genuine Democracy)
३. विकेन्द्रीकरणको राम्रो अभ्यास (Decentralization)
४. प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विशेष सहुलियत दिने नितिहरू (Subsidiary Principle)
५. गैर व्यावसायिक नेताहरू (Non-Professional Politicians)
६. पुँजि र बौद्धिक क्षेत्रका लागि सुरक्षित स्थान (Safe Haven for Capital and Brainpower)
७. मध्यम वर्गिय मानसिकता(Middle-Class Mentality)
८. शिक्षामा विशेष जोड(Educational Priority)

यी विभिन्न कारकतत्वहरूलेस्विजरल्याण्डको विकास प्रक्रियामा निकै सघाउ पुयाएका छन जुन नेपाल जस्तो भर्खर विकास पथमा अघि वढिरहेको राष्ट्रका लागि अनुकरणिय हुन सक्दछ ।

(छ) चीनको विकास मोडेल

सन् १९७८ मा देङ सियाओपिङ नेतृत्वमा आएपछिका चार दशकयता चीनले आफूलाई विश्व आर्थिक शक्ती (Power house) को रूपमा विकसित गरेको छ। साथै यसले विश्वव्यापी अर्थतन्त्र र भूराजनीतिमा समेत महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याएको छ।चीनमा आर्थिक सुधार गर्ने कामको सुरुआत कृषि क्षेत्रबाट गरियो। राज्यको नियन्त्रण केही खुकुलो बनाइयो र दोहोरो ट्र्याक मूल्य संयन्त्रको माध्यमबाट किसानहरूलाई बजार सहुलियत प्रदान गरियो। किसानहरूले आफ्नो प्रभावकारिता र उत्पादकत्व बढाएर यस सुधारप्रति सकारात्मक प्रतिक्रिया दिए।त्यसपछि अन्य क्षेत्रमा पनि थप सुधारका कार्य विस्तार हुँदैगयो। (Township and Village Enterprises) टाउनसिप एन्ड भिलेज इन्टरप्राइजेज (टिभइएस) भनिने हाइब्रिड खालको स्वामित्वको माध्यमबाट गैरकृषि क्षेत्रमा सहुलियत प्रदान गरियो। सहरतिर सुधार फैलिएसँगै राज्यका उद्योगहरूले थप एकाधिकार प्राप्त गरे र यसले उनीहरूलाई उद्यमी बन्न थप प्रेरित बनायो। लगानी गर्न र आर्थिक वृद्धि बढाउन प्रान्त तथा स्थानीय निकायहरूका लागि विभिन्न सहुलियतहरूको व्यवस्था गरिएको थियो। सन् १९९० को दशकताका स्पेसल आर्थिक जोन (एसइजेडएस) को वृद्धिले चीनलाई विश्व अर्थतन्त्रमा समायोजन हुन निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्‍यो। (रोड्रिक, २०७५)

देङ सिआओपिङले चीनमा आर्थिक क्रान्ति शुरू गरेको सन् २०१८ मा ४० वर्ष पूरा भएको छ । त्यसलाई उनले चीनको दोस्रो क्रान्ति भन्ने गर्दथे उक्त आर्थिक सुधारपछि चीन विश्व अर्थतन्त्रमा दह्रो रूपमा प्रवेश गर्यो । आजको मितिमा चीन विश्वको त्यस्तो देश भएको छ जोसँग सबैभन्दा बढी विदेशी मुद्रा सञ्चिति अर्थात् ३.१२ खर्ब डलर छ । चिनको हालको आर्थिक विकासको गतिलाई निम्न तथ्यहरूले पुष्टि गर्दछ ।

- कुल गार्हस्थ उत्पादन (११ खर्ब डलर) को मामिलामा चीन विश्वको दोस्रो ठूलो देश हो ।
- प्रत्यक्ष विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने चीन विश्वको तेस्रो ठूलो देश हो ।
- देङ सिआओपिङले सन् १९७८ मा आर्थिक सुधारका कदम चाल्दा विश्व अर्थतन्त्रमा चीनको हिस्सा जम्मा १.८ प्रतिशत थियो जुन सन् २०१७ मा आएर त्यो हिस्सा १८.२ प्रतिशत पुगेको छ ।
- चीन अब केवल एउटा उदीयमान अर्थतन्त्र मात्रै रहेन, बरू १५ औं र १६ औं शताब्दीताका विश्व अर्थतन्त्रमा करिब ३० प्रतिशत आफ्नो हिस्सा भएको अवस्थातर्फ उन्मुख भइरहेको राष्ट्र हो ।

चीनलाई शक्तिशाली बनाउने नेताहरूमा माओत्से तुङ, देङ सिआओपिङ र वर्तमान राष्ट्रपति सी जिनपिङको नाम आउँछ ।देङ सिआओपिङ नेतृत्वमा भएको आर्थिक क्रान्तिको ४० वर्षपछि चीन एक पटक फेरि एउटा दह्रो नेतृत्व पाएर अघि बढिरहेको छ ।सी जिनपिङ देशको अर्थतन्त्रलाई अझ प्रभावशाली बनाउन उत्पादनको क्षेत्रमा चीनलाई 'महाशक्ति' बनाउन चाहन्छन् । सी जिनपिङले देङ सिआओपिङका उदारीकरणका नीतिहरूलाई अगाडि बढाइरहेका छनजसमा आर्थिक सुधार लगायतका कदम समेटिएका छन् । चिनियाँ सफलताको कथा दोस्रो विश्व युद्धपछिको एउटा देशको विकासको कथामा मात्रै सीमित छैन। बरू त्यो एउटा नियन्त्रित अर्थतन्त्रबाट मुक्त र उदारीकरणमा आएको परिवर्तनको पनि कथा हो। विश्वका कैयौं देशले पनि चीनले अवलम्बन गरेको परिवर्तनलाई अपनाए । तर लोभलाग्दो सफलता चीनले मात्रै हासिल गर्‍यो ।चीनले घरेलु अर्थतन्त्रमा क्रमिक सुधारको प्रक्रिया थाल्यो न कि बजारलाई आफ्नो अर्थतन्त्र सुम्पिदियो। सुधार ल्याउने क्रममा उसले कहाँ विदेशी लगानी गर्ने र कहाँ नगर्ने कुराको निर्क्योल गर्‍यो जसका लागि उसले विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको निर्माण गर्‍यो र त्यसका लागि उसले दक्षिणी तटीय प्रान्तहरूलाई रोज्यो । देङ

सिआओपिङले कम्युनिष्ट समाजवादी राजनीतिक माहोलमा ठोस परिवर्तनको जग बसाले जसले विश्वमा समाजवादी अर्थतन्त्रको साख जोगाउन सघाउ पुयायो ।

चिनियाँ लेखक युकोन ख्वाङ आफ्नो पुस्तक 'क्याकिङ द चाइना कनन्ड्रमः ह्वाइ कन्भेन्सनल इकोनोमिक विज्डम इज रंग' मा लेखेका छन् (देङ सिआओपिङ एक महान् सुधारक मात्रै थिएनन धैर्य नभएका व्यक्ति पनि थिए। देङ सिआओपिङले शुरू गरेको सामाजिक आर्थिक सुधारको दृष्टान्त मानव इतिहासमा अन्यत्र भेटिँदैन। यसले चिनको आर्थिक जिवनमा निम्न परिवर्तन ल्यायो ।

- सन् १९७८ देखि २०१६ को बीचमा चीनको जीडीपीमा ३,२३० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
- यसबीचमा ७० करोड मानिसहरू गरिबीको रेखाबाट माथि उठे भने ३८.५ करोड मानिसहरू मध्यवर्गका रूपमा उकासिए ।
- चीनको वैदेशिक व्यापार साढे १७ हजार प्रतिशतले बढ्यो भने सन् २०१५ सम्म चीन विदेशी व्यापारमा अगुवाको रूपमा उदायो ।
- सन् १९७८ मा चीनले वर्षभरि गर्ने व्यापार अहिले दुई दिनमै गर्छ ।
- देङ सिआओपिङले चिनियाँ कम्युनिष्ट पार्टीलाई सामूहिक नेतृत्वमा लगेर चीनमा सामाजिक (आर्थिक परिवर्तनको प्रक्रियामा तीव्रता दिए । (बि.बि.सी. २०१८)

अर्थतन्त्रको बजार नेतृत्व स्थापित गराउनु र बाहिरी स्वतन्त्रता बढाउनु नै चीनको यस्ता सुधार पछाडिका प्रमुख कारणहरूहुन। तर, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र निजी लगानीमा चीनको हिस्सा बढे पनि यसमा राज्य क्षेत्रको हिस्सा भने तुलनात्मक रूपले खुम्चियो। यसका लागि आर्थिक विविधीकरण र पुनर्गठन शृंखलाबद्ध औद्योगिक नीतिका माध्यमबाट प्रवर्द्धन गरियो। विदेशी लगानीकर्तालाई घरेलु कम्पनीसँग संयुक्त उद्यममा आबद्ध हुन लगाइयो र स्थानीय योगदान (Input) को प्रयोग बढाउन लगाइयो। यसबाट विनिमय दर र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रवाह केही हदसम्म नियन्त्रित रह्यो।(रोड्रिक, २०७५)

यी सबैको माध्यमबाट चिनियाँ नेतृत्वले कुनै पनि सिद्धान्तको पालना गरेन र आफ्नै विशिष्टताबाट चलाइरह्यो। चिनियाँ आर्थिक सुधार न कम्युनिस्ट शिक्षा न त कुनै स्वतन्त्र बजार विश्वासबाट निर्देशित थियो। यदि नीतिनिर्माताहरूले कुनै एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त अपनाउँछन् भने त्यसलाई पक्कै पनि 'व्यावहारिक प्रयोगात्मकता' भन्न सकिन्छ। यो देङ.को लोकप्रिय भनाइ हो। उनले भनेका छन्**'बिरालोको रङले कुनै पनि फरक पार्दैन, फरक उसले मुसो समात्न सक्यो कि सकेन भन्ने कुराले पार्छ।'**चिनियाँ अनुभवको विलक्षणतालाई हेर्ने हो भने यस्ले विकसित र विकासोन्मुख दुबै राष्ट्रहरूलाई आर्थिक विकासका लागि महत्वपुर्ण शिक्षा प्रदान गर्दछ ।अधिकांश पश्चिमा राष्ट्रमा बजारमाथिको निर्भरता र आर्थिक उदारीकरणका फाइदाहरू प्रस्तुत गर्न चीन सफल बनेको छ। सैद्धान्तिक रूपले चीनले राज्य नेतृत्ववाला आर्थिक मोडलको अर्न्तनिहित श्रेष्ठतालाई पुष्टि मात्र होइन स्थापित समेत गरेको छ र बजार केन्द्रित पश्चिमा सिद्धान्तको रडाको लाइ चुनौती दिइरहेको छ । नेपाल जस्तो समाजवाद उन्मुख राष्ट्रका लागि चिनको आर्थिक विकास अनुकरणिय मात्र होइन चिनको आर्थिक र प्राविधिक विकासको प्रभाववाट पनि नेपालले प्रसस्त फाइदा लिन सक्नु पर्दछ जुन अहिले नेपालमा चलेको वहस पनि हो ।

(ज) विकासको भारतिय मोडेल (केरला र गुजरात)

कुनै पनि राष्ट्रलाई समृद्ध बनाउन राज्यले आर्थिक वृद्धि (Economic growth) र कल्याणकारी राज्यका अवधारणालाई आत्मसात गर्नुपर्दछ ।यी दुवै मोडललाई एकीकृतर सन्तुलित ढंगले प्रयोग गरेमा सफलता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने दृष्टान्त भारतका केरला र गुजरात विकास मोडलबाट स्पष्ट हुन्छ ।सन् १९७० को दशकमा केरला राज्यमा अभ्यास भएको विकास मोडेललाई केरला विकास मोडेल भनिन्छ । यो मोडेलले अराजक आर्थिक वृद्धि विकास मोडल विपरीत आम जनताको शिक्षा, जनस्वास्थ्य र सेवाका न्यायोचित वितरणमा जोड दिन्छ । यही विकास मोडेलको कारण केरलामा छोटो अवधिमै तीव्र रूपमा सामाजिक विकास भयो। त्यसबाट त्यहाँका अधिक निम्न र मध्यम वर्गीय जनता लाभान्वित भएको तर्क दिगो विकासका अध्येताहरूदावी गर्छन् ।

हाल प्रधानमन्त्रीका रूपमा भारतलाई नेतृत्व दिइरहेका मोदीले गुजरातमा लागु गरेको विकासको मोडेलका आधारमा 'मोदिनोमिक्स' शब्द नै निर्माण भएको छ। भारतीय जनता पार्टीको वेवसाइटमै लेखिएको छ - 'गुजरात मोडलको भिजन भनेको पूर्ण रोजगारी, कम महंगाई, ज्यादा कमाइ, तीब्र गतिको आर्थिक विकास, गुणस्तरीय शिक्षा, सुरक्षा र उत्कृष्ट जीवनस्तर हो।' प्रधानमन्त्री मोदी सन् २००१ देखि २०१४ सम्म गुजरातका मुख्यमन्त्री थिए। मोदीले गुजरातमा सडक, उर्जा र पानी आपूर्ति जस्ता आधारभूत सुविधाहरूमा धेरै नै लगानी गरे। भारतको ग्रामीण विकास मन्त्रालयकाअनुसार सन् २००० देखि २०१२ सम्ममा गुजरातमा झण्डै तीन हजार ग्रामीण सडक परियोजनाहरूपूरा भएको थियो।

यसबाहेक सन् २००४र २००५ तथा सन् २०१३र २०१४ को बीचको अवधिमा प्रतिब्यक्ति उपलब्ध बिजुलीमा ४१ प्रतिशतले बृद्धि भएको छ।गुजरातले सन् २०१२ देखि अतिरिक्त बिजुली उत्पादन गरिरहेको छ । १८ हजार गाउँहरूग्रिडसँग जोडिएका छन्। यस बखत गुजरातको औसत जिडिपी (सन् २००० देखि २०१०सम्म) ९.८ प्रतिशत रह्यो जसबेला पूरै भारतको औसत विकास दर ७.७ प्रतिशत मात्र थियो। गुजरातमा मोदीले इ(गवर्नेन्सलाई प्रभावकारी बनाए जसबाट प्रदेशमा भ्रष्टाचारमा कमी आयो। गुजरात मोडलले सुशासनका पक्षमा रहेको एक 'तटस्थ विचार' का रूपमा ख्याती कमाएको छ। गुजरात सरकारले सुशासन कायम गरेकोमा धेरै पटक अवार्ड समेत जितिसकेको छ । अक्सफोर्डबाट प्रकाशित किताब 'ग्रोथ अर डेवलपमेन्ट ह्विच वे इज गुजरात गोइङ'मा उल्लेख भएअनुसार गुजरातले आर्थिक विकासका लागि यस्तो नीति बनाएको छ कि अब जुनसुकै सरकार आए पनिगुजरातको सम्बृद्धिमा असर पर्दैन।

लगानीका लागि गुजरातमा परमिट लाइसेन्स तथा पर्यावरणसँग जोडिएका औपचारिकताहरूपूरा गर्न कानुनी अड्चनहरूराखिँदैन। लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्ने र मनोबल बढाउने कुरामा मोदीले कुनै कसर बाँकी राखेनन्। पश्चिम बंगालमा लामो समयदेखि बिबादका बीच संचालनमा रहेको टाटा मोटर्सको नानो कार प्लान्ट सन् २००८ मा पश्चिम बंगालबाट गुजरातको साणन्दमा सारियो । पश्चिम बंगालको सरकारले जग्गाको मामिला सुल्झाउन नसक्दा जनताको बिरोध थेग्न नसकेरप्लान्ट नै बन्द गर्नुपर्यो तर गुजरातमा अहिले फोर्डले पनि प्लान्ट सुरु गरिसकेको छ । मोदीले फोर्ड, सुजुकी तथा टाटा जस्ताठूला कम्पनीहरूलाई गुजरातमा प्लान्ट लगाउने अनुमति दिएर अटो म्यानुफ्याक्चरिङ इन्डस्ट्रीमार्फत गुजरातमा पर्याप्त अवसर भित्र्याएका छन् ।

हालसम्म पनि गुजरात भारतको सबैभन्दा औद्योगिकृत राज्य हो । पश्चिमी तटमा रहेको फाइदा पनि यसले उठाइरहेको छ । भारतको जनसंख्याको ५ प्रतिशत आवादी रहेको गुजरातमा देशको कुल क्षेत्रफलको ६

प्रतिशत जमीन छ । पानी नपर्ने समस्या भोग्ने गुजरातमा खेती गर्न त्यति सहज छैन तर पनि भारतको कुल निर्यातको २२ प्रतिशत गुजरातबाटै हुन्छ। हाल गुजरातको जिडिपी ७.६ प्रतिशत छ।लामो तटक्षेत्रका कारण अन्तर्राष्ट्रिय ब्यापार धेरै नै सुगम छ। भारतको एक तिहाइ समुद्री जहाज गुजरातकै तट भएर जाने गर्छ। सन् २०१० देखि नै गुजरातले ४३ हजार ८४८ मिलियन युनिट बिजुली उत्पादन गर्न थालेको हो। गुजरातमा ४० हजार ७९३ मिलियन युनिट माग रहेकोमा बाँकी रहेको बिजुली उसले अन्य १२ राज्यहरूलाई बेच्न थालेको छ। त्यस्तै भारतमा कुल ३.८ प्रतिशत बेरोजगारी दर रहेकोमा गुजरात राज्यमा सबैभन्दा न्यून १ प्रतिशत मात्र बेरोजगारी दर रहेको श्रम ब्यूरोको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ (Bizmandu, 2018) । भारतको गुजरात र केरला मोडलले पुँजिवादी र समाजवादी चरित्रलाई अवलम्वन गरेको छ जुन नेपाल लगायत अरु देश र राज्यका लागि पनि अनुकरणीय रहेको छ ।

(झ) रुवान्डाली मोडेल

हरियो जंगल र पहाडले घेरिएको पूर्वी मध्यअफ्रिकी मुलुक रुवान्डा सन् १९९० तिर तत्कालीन सरकारद्वारा 'प्रायोजित' जनसंहारका कारण जातीय द्वन्द्वबाट ग्रस्थ थियो जुन विस्तारै पुनर्स्थापनातर्फ अघि वढिरहेको छ ।सन् १९९० देखि उसले आर्थिक विकासमा ठुलो फड्को मारेको छ । त्यहाँ जातीय टुत्सीहरू र हुटुहरूबीच दंगा हुँदा सय दिनमै आठ लाखभन्दा बढीको हुटु समुदायको वर्चस्व रहेको सुरक्षा निकायद्वारा हत्या गरिएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । जातीय द्वन्द्व र तनावको प्रमुख कारण अल्पसंख्यक टुत्सी र बहुसंख्यक हुटुबीच जारी परम्परागत असमानतालाई मानिएको छ । आज त्यहाँ सबैखाले द्वन्द्वको समाधान भई विकास निर्माण र आर्थिक क्षेत्रमा ऐतिहासिक प्रगति भइरहेका छन् । त्यसैले द्वन्द्वमा फसेका र द्वन्द्वपछिका राज्य र सरकारले गर्नुपर्ने कामका लागि रुवान्डालाई उदाहरणका रूपमा लिने गरिएको छ ।रुवान्डाले वर्षौंदेखिको द्वन्द्वमा मलहम लगाउन आफ्नै स्रोत र साधनको पहिचान मात्रै गरेन, त्यसको उपयोग गरी मुलुकलाई समृद्ध बनाउने उत्कट चाहनाका साथ अघि बढिरहेको छ । त्यसै क्रममा उसले कफी र चिया उत्पादन गरी आफ्नो अर्थव्यवस्थाको पुनर्निर्माणमा जुटेको छ । यी दुई उत्पादनहरू त्यहाँका प्रमुख निर्यात वस्तुमा दरिएका छन् । रुवान्डाको ऐतिहासिक विकास को सफलतायसले अख्तियार गरेको विकास र सकारात्मक आर्थिक नीति नै हो जसले त्यहाँ गरिबी र असमानता घटाउन सहयोग पुगेको छ ।

२३ वर्षअघि त्यहाँको अर्थव्यवस्था तहसनहस थियो । खासगरी, सन् १९९४ मा टुत्सीविरुद्ध मच्चाइएको नरसंहारपछि अधिकांश सेवा र सुविधाहरू ठप्प थिए । करिब १० लाख मानिसको ज्यान र हजारौंलाई विस्थापित हुने गरी भएको जनसंहारअघि र पछि रुवान्डाको वृद्धिदर ऋणात्मक अवस्थामा पुगेको थियो । तर, आज विश्वका तीव्र गतिमा बढ्दो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा रुवान्डाले आफूलाई उभ्याउन सफल भएको छ । सन् १९९४ मा मुलुकको वृद्धिदर ऋणात्मक (-११ दशमलव ४ प्रतिशत) रहेकोमा सन् २०१४ मा ७ प्रतिशत र सन् २०१५ मा ६ दशमलव ९ प्रतिशतमा पुगेको थियो । यो वृद्धिदर र आर्थिक छलाङको कारण पुनर्निर्माण, निर्यात प्रवर्द्धन, ऊर्जा विकास र समावेशी वित्तहुन् । यिनै विषयलाई आफ्नो विकासको मोडल बनाएर रुवान्डा छोटो समयमै अन्य मुलुकका लागि नमुना बनेको हो । खासगरी नरसंहारको समाप्तिसँगै मुलुकले सुरु गरेको पुनर्जागरण र रूपान्तरणको अभियानले उसलाई ऐतिहासिक सफलताको शिखरमा पुर्‍यायो । यसले सन् २०१२ को अन्त्यसम्मको एक दशकमा आफ्नो वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर ८ प्रतिशतमा पुर्‍यायो । यो दर विश्वव्यापी र अफ्रिका महादेशभरिकै सबैभन्दा उच्च रह्‍यो । यसमा उसको बलियो आर्थिक आधार, नीति तथा कार्यक्रमहरूको कारणले नै हो । विशेषगरी 'ग्रासरुट' स्तरमा सवावेशी विकासको नितिले रवान्डालाइ आफ्नो

लक्ष्यमा पुग्न सफल बनायो । मुलुकले आर्थिक विकास र गरिबी निवारण रणनीतिका साथ अघि बढ्दै सन् २०१८ सम्ममा वार्षिक रूपमा कृषि क्षेत्रमा दुई लाख रोजगारी सिर्जना गर्ने जनाएको छ । अनाज उत्पादनमा वृद्धि गर्नेलगायतका पहल उसले धेरै पहिले सुरु गरिसकेको थियो । फलस्वरूप दुई दशकमै विकासलाई उत्कर्षमा पुर्याउन ऊ सफल भयो । सन् २०१३ मा प्रतिव्यक्ति आय ६४४ अमेरिकी डलर रहेकोमा सन् २०१८ सम्ममा १२ सय अमेरिकी डलर पुर्याउने लक्ष्यरहेको छ । यसैगरी, निजी क्षेत्रको लगानी जीडीपीको १५.४ पुर्याउने लक्ष्य पनि उसले लिएको छ । उसले वार्षिक वृद्धिदर ११.५ हासिल गरेको छ । सेवा क्षेत्र, उद्योग र कृषिलगायत अन्य क्षेत्रमा पनि राम्रो प्रगति गरेको छ । यसैगरी रुवान्डाले आफ्नो निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै सन् २०१८ सम्ममा २८ प्रतिशत निर्यात बढाउने र थप ५६३ मेगावाट विद्युत्उत्पादन गरी ७० प्रतिशत घरधुरीलाई विद्युत् सेवा दिने अठोटका साथ अघि बढेको छ । वित्त विकास र वित्तीय सेवामा सुधारले वित्तीय क्षेत्रमा द्रुतगतिमा वृद्धि भइरहेको छ । फलस्वरूप जनसंख्या वृद्धिका बाबजुद मुलुकमा गरिबी न्यूनीकरण भैरहेको अवस्थामा छ । बैंकिङ क्षेत्र स्थिर र राम्ररी पूँजीकृत भएको स्थितिमा छ (यादव,२०७३) । रुवान्डाको यो तरक्कीले नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ जसलाई नेपालले शिक्षाको रूपमा लिनू पर्दछ ।

(ञ) इथियोपियाली मोडेल

विश्वकै सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको भूपरिवेष्टित मुलुकइथियोपिया अफ्रिका महादेशमा नाइजेरियापछिको दोस्रो ठुलो जनसंख्या भएको देश हो । ८० भन्दा बढी भाषा बोलिने र संस्कृतिको धनी इथियोपियाको अवस्था रुवान्डाबाट अलि फरक भए पनि विभिन्न संकटका बाबजुद विकासमा यसले फड्को मारेको छ ।पूँजीगत परियोजनामा पनि खासगरी आधारभूत संरचनामा रकम खर्चिरहेकोरुवान्डाले निकै छोटो अवधिमा 'डाइभर अफ बुम' को अवस्थामा ऊ पुगेको छ । यसको मुख्य कारण त्यहाँको सरकार आफैं होइन, सरकारद्वारा सञ्चालित कम्पनी मार्फत विकास, निर्माण र संरचनामा खर्च गरिएकोले हो । सरकारले औद्योगिक पार्कदेखि चिनी कारखाना र पावर लाइन तिनै संस्थामार्फत बनाउने गरेको छ । खासगरी कमर्सियल बैंक अफ इथियोपिया, इथियो टेलिकम र इथियोपिया इलेक्ट्रिक पावरले त्यहाँको पूँजीगत लगानीमा ७० प्रतिशत योगदान पुयाएका छन ।विश्व बैंकद्वारा सन् २०१६ मा प्रकासित 'इथियोपियाज ग्रेट रन र दि ग्रेट एसिलेरेसन एन्ड हाउ टु पेस इट' (Ethiopia's great runthe growth acceleration and how to pace it) ले उल्लेख गरेअनुसार, इथियोपिया सन् २००० यता विश्वको सातौं तीव्र आर्थिक वृद्धिदर भएको मुलुक हो । सन् १९८१ देखि १९९२ सम्म उसको जीडीपी जम्मा ०.५ प्रतिशत रहेकोमा सन् १९९३-२००४ सम्मको अवधिमा यो ११ प्रतिशतमा पुग्यो, जुन चीन अथवा भारतभन्दा धेरै राम्रो हो । सन् २००० मा इथियोपिया विश्वकै सबैभन्दा दोस्रो गरिब राष्ट्र थियो तर आज उसलाई विश्वकै दोस्रो अर्थतन्त्र भएको मुलुक चीनसँग तुलना गर्न थालिएको छ । यसप्रकारको उपलब्धि प्राप्त गर्नुमा आधारभूत संरचनामा उसको ठूलो लगानी प्रमुख कारण हो ।

इथियोपियाको विद्युत् विकास, रेल कनेक्टिभिटी र अन्तरप्रदेशीय राजमार्गसंघीय सरकारले बनाइरहेको छ जसले कृषि र अन्य विकास निर्माणका साथै हलुका वस्तु उत्पादनतिर पनि त्यतिकै जोड दिएको छ । चीन या पूर्वी एसियाली मोडेलविपरीत इथियोपिया आफ्नो अत्यन्तै बलियो पूँजी नियन्त्रणमार्फत 'ओभरभ्यालु' मुद्रा कायम राख्न सफल छ । यसका लागि उसले प्रिमियम डलरमा ग्रहण गर्छ । जसले गर्दा कम्पनीहरूलाई स्थानीय इथियोपियाली मूल्य कम भए पनि सामान निर्यात गर्न सजिलो छ । आयातकर्ता जोसुकै भए पनि

उनीहरूका लागि सजिलो वातावरण छ, त्यहाँ । उदाहरणका लागि फूल निर्यातकर्ताले पनि उपभोग्य वस्तु आयात गर्न डलरसम्म आफ्नो पहुँचको उपयोग गर्न पाउँछन् । यो उसको प्रबन्धकीय या प्रविधि क्षेत्रको पहिलो विशेषज्ञता हुन सक्छ । त्यहाँका बैंकहरूलाई मुद्रास्फीतिको दरभन्दा तल झर्दा पनि ऋण निकासा गर्न त्यहाँ निर्देशन दिने गरिन्छ । आश्चर्यको कुरा त के छ भने धनको भुक्तानी गर्न त्यहाँ ऋणको माग बढ्दो छ । पोर्टफोलियो लगानीकर्ता (पूँजी बजारमा गर्ने लगानीकर्ता) हरू र विदेशी बैंकहरूप्रति त्यहाँको सरकारको एक खालको वैचारिक भिन्नता छ । विदेशी 'पोर्टफोलियो लगानी' भन्दा आन्तरिक स्रोत र साधनको प्रयोग रकम जुटाउनका लागि उसले गर्ने गरेको छ । त्यसैले त उसले केन्याको 'आईपीओ टेलिकम' को लगानी मुलुकमा भित्र्याउनुको साटो सरकारी स्वामित्वमा रहेको दूरसञ्चारको एकाधिकारबाटै लाभ लिन उद्यत देखिन्छ ।

राज्यको स्पस्ट दिशा, एकाधिकार, विनिमय र मूल्य नियन्त्रणमा केन्द्रित इथियोपियालेजमिन, श्रम, लजिस्टिक, ऋण र विद्युतमाथि केन्द्रित भएर अघि बढ्न पाँच वर्षे योजना निमार्ण गरि विकास प्रक्रियालाई निरन्तरता दिइरहेको छ । इथियोपिया विश्व व्यापार संगठन (डब्लूटीओ) मा छैन र आईएमएफको सहयोग पनि उसले लिएको छैन । अफ्रिकाको सिंह (दी हर्न अफ अफ्रिका) भनेर समेत चिनिने इथियोपिया ५० वर्षयताकै सबैभन्दा ठूलो खडेरीको चपेटामा पर्यो तर त्यसलाइ कुशलता पुर्वकसमाधान गर्न खाद्यान्न जम्मा गर्ने राष्ट्रिय नीति अघि सारियो । एक अर्ब अमेरिकी डलर सहयोगमा ७ सय ३५ मिलियन अमेरिकी डलर उसले आफ्नै लगानी गर्यो, जुन रकम उसको कुल जीडीपीको ६१.६४ अर्ब अमेरिकी डरलको १० प्रतिशत हो । इथियोपियाले गरेको यो प्रगती लाइ आत्मसात गरेको भए भूकम्प पीडितहरूको पुनस्थापना गर्न र द्रुततर आर्थिक विकास गर्न नेपाललाइ सजिलो हुने देखिन्छ (यादव,२०७३) ।

माथि उल्लेखित विश्वका केहि देशहरूको विकास मोडलहरूको अलावा चिली, क्युवा, दक्षिण अफ्रीका, भुटान लगायतका अन्य देशहरूको मोडल पनि अनुकरणिय रहेका छन । यी विभिन्न विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययनले के देखाउछ भने विश्वका विभिन्न राष्ट्रका आफ्नै मौलिक विकासका ढाँचाहरू रहेका छन जसलाई ति राष्ट्रहरूले आप्नो विशिष्ट परिवेशमा निर्माण गरेका थिए । नेपालको सन्दर्भमा विकास मोडलको निर्माण गर्दा भारत र चिनको सन्निकटता, भुपरिवेष्ठित परिवेश, प्राकृतिक साधनको दोहन निति, भौतिक पुर्वाधारको आवश्यकता, जलस्रोतको पर्याप्तता, पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विकास आदिमा ध्यान दिन जरुरि देखिन्छ । विकासको मार्गमा अग्रसर हुदै गरेको वर्तमान अवस्थामा नेपालले यी राष्ट्रहरूबाट शिक्षा लिन जरुरि रहेको छ । केन्द्र देखि स्थानिय तह सम्मका निकायहरूले यी मोडलहरूको अध्ययन गरि आपनो लागि उपयुक्त मोडल कुन हो पहिचान गरि भावी नीति र कार्यक्रम निर्माण गर्ने र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अनुसूचि २- नमूना नगरपालिकाका प्रस्तावित मानकहरू

भू-उपयोग

- वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण भई पूर्णता कार्यान्वयन भएको

आवास

- सम्पूर्ण नागरिकलाई सुरक्षित आवासको प्रत्याभूती भएको

सडक

- प्रत्येक वडा केन्द्रबाट नगरपालिका केन्द्र जोड्ने साथै नगरपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली, जिल्ला सदरमुकाम र अन्य प्रमुख शहर, बजार केन्द्रसँग जोड्ने राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारका सडकहरू भएका

यातायात

- आवश्यक रुटहरूसहित सुरक्षित, सुलभ र सहज सार्वजनिक यातायातको व्यवस्था भएको

खानेपानी

- सम्पूर्ण नागरिकलाई स्वच्छ र सुरक्षित पिउने पानीको प्रबन्ध भएको

सिँचाई

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको

ऊर्जा

- प्रत्येक घरपरिवारमा विद्युत्, सोलार वा अन्य वैकल्पिक ऊर्जाको प्रबन्ध भएको

सञ्चार

- प्रत्येक घरपरिवारमा फोन तथा इन्टरनेटको पहुँच भएको

कृषि

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको
- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्णत कृषिमा सदुपयोग भएको
- स्थानीय कृषि उपजमा आत्मनिर्भर भएको
- रैथाने प्रजातिका बालीनालीमा नमूना क्षेत्रको रुपमा विकास भएको
- वैज्ञानिक भण्डारण प्रणालीको व्यवस्था भएको
- कृषि विमाको सुविधा भएको
- वैज्ञानिक कृषि प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको
- कृषि सामग्री र औजारहरूको सुलभ उपलब्धता भएको

पर्यटन

- सम्पूर्ण पर्यटकिय क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएको
- पर्यटकिय पूर्वाधार अन्तर्गत यातायात, होटल, लज, सुरक्षा, स्वास्थ्य, संचार, आतिथ्य, परिकार मेनुहरू र विशेष पर्यटकिय क्रियाकलापहरूको प्रबन्ध भएको

उद्योग

- प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित मझौला उद्योगको स्थापना भएको
- नगरपालिकामा कम्तिमा एक ठूलो स्तरको उद्योगको स्थापना भएको
- स्थानीय उद्योगहरूले नगरपालिका कम्तिमा ..... प्रतिशत रोजगारीको हिस्सा ओगटेको
- नगरपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा उद्योग क्षेत्रले विशेष गरी पर्यटनले कम्तिमा ..... प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

व्यापार तथा वाणिज्य

- नगरपालिकाको आयातभन्दा निर्यातको आकार ठूलो रहेको
- प्रत्येक वडामा आम नागरिकलाई आवश्यक आधारभूत किनमेल गर्न पर्याप्त स्थानीय बजारहरूको विकास भएको
- नगरपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा व्यापार तथा वाणिज्य क्षेत्रले कम्तिमा ...... प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको
- नगरपालिकास्थित मुख्य बजारकेन्द्रहरूबाट निकटका ठूला बजारहरूसम्म राष्ट्रिय मापदण्डअनुरुपका पक्की सडकहरूको पहुँच भएको

बैङ्क वित्तीय संस्था तथा सहकारी

- प्रत्येक घरपरिवारको बढीमा एक घण्टाको पैदलयात्रामा बैंकसम्म पहुँच रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको घरमुली वा सदस्यको बैंक खाता रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको एक वा अर्को प्रकारको सहकारीमा पहुँच रहेको

शिक्षा

- शतप्रतिशत साक्षरता रहेको
- शतप्रतिशत बालबालिका विद्यालय भर्ना भएका
- विद्यालय छाड्ने दर शून्यमा झरेको
- बालअधिकार र मानव अधिकार प्रत्याभूत भएको

स्वास्थ्य

- आधारभूत स्वास्थ्य सुविधासहितको अस्पतालमा सम्पूर्ण नागरिकको पहुँच भएको
- शतप्रतिशत गर्भवती महिलाहरूलाई सुरक्षित मातृत्व प्रत्याभूत गरिएको

- पूर्णखोपयुक्त नगरपालिका भएको
- बालपोषण सुनिश्चित भएको
- सम्पूर्ण नागरिकको अनिवार्य स्वास्थ्य बिमा गरिएको

संस्कृति

- वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो निर्माण गरी त्यसको पूर्णत : कार्यान्वयन भएको
- मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रबन्ध भएको

सामाजिक सुरक्षा

- सम्पूर्ण नागरिकको सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गरिएको
- सबै प्रकारका सामाजिक विभेदको अन्त्य भएको
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एक ज्येष्ठ नागरिक सत्सङ् केन्द्र रहेको
- नगरपालिकामा कम्तीमा एक बालगृह रहेको
- नगरपालिकामा कम्तीमा एक महिला सुरक्षा गृह रहेको

शान्ति सुरक्षा

- शान्ति सुरक्षा तथा अमनचयनको पूर्ण प्रत्याभूती भएको
- के तपाईं आफू बसेको स्थान वरपर पूर्णत सुरक्षित महशुस गर्नुहुन्छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा कम्तीमा ९० प्रतिशत सकारात्मक जवाफ आउने गरेको

खेलकुद

- प्रत्येक वडामा आधारभूत पूर्वाधारयुक्त एक खेलकुद मैदान तथा व्यायामसाला रहेको

मनोरञ्जन

- एक वडा एक पार्क, बालउद्यान (Fun Park) र समग्र नगरपालिका एक सांस्कृतिक केन्द्र, सिनेमा घर, नाट्यशाला, संगीत विद्यालय तथा नाचघरभएको

शवदाह स्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

- प्रत्येक वडामा स्थानिय समुदायहरूको संस्कार अनुरुपका शवदाह स्थल तथा चिहान क्षेत्रको उचित प्रबन्ध भएको

वन

- करिब ४० प्रतिशत भू-भाग वन जङ्गल तथा हरित क्षेत्रले ओगटेको

जलाधार

- सम्पूर्ण पानीका मुहानहरूको संरक्षण भएको

वातावरण

- सम्पूर्ण विकासका क्रियाकलापहरू दिगो विकासका अवधारणा अनुरुप सञ्चालन भएका

जलवायू

- जल तथा वायूको न्यूनतम गुणस्तर कायम राख्न स्थानीय तहबाट लागू गर्न सकिने वायू तथा जल संरक्षणमैत्री कार्यक्रमहरू लागू भएको

सरसफाई तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन

- प्रत्येक घरधुरीमा उत्सर्जित फोहोर व्यवस्थापन गर्न एक वा अर्को प्रकारले वैज्ञानिक फोहर व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयन भएको

विपद् व्यवस्थापन

- विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण भई पूर्णतः कार्यान्वयनमा आएको

सुशासन तथा संस्थागत विकास

- भ्रष्ट्राचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूती भएको
- क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्र पूर्ण कार्यान्वयनमा आएको
- प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एक पटक कर्मचारीहरूको प्रत्यक्ष वृत्ति विकास सम्बन्धी तालिमहरू संचालन हुने गरेको
- प्रत्येक वर्षमा कम्तीमा एक पटक सरकारी सेवा प्रवाहमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण हुने गरेको
- भ(न्यखभचलबलअभ लागु भएको

राजश्व

- नागरिक स्तरमा हुने प्रत्येक व्यक्तिगत तथा संस्थागत आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याई त्यसको पूर्ण अभिलेखिकरण गरिएको

अनुसूची ३- वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण

(क) भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरू

नगरपालिकाका वडास्तरका निम्न सडकहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१	चि माथिल्लो टोल बाट तल्लो टोल	१	
२	ओलोम देखि एपाले	१	
३	मर्राङदिङमा देखि सालावेशी	३	
४	फलामखानी देखि कुनीखोप	३	
५	तामाखानी देखि चारघरे	३	
६	पिके खोप देखि गौली	३	
७	लोदिङ देखि कुनीखोप	३	
८	लुरा देखि ग्याम डाँडा सम्म पर्यटकीय सडक	४	
९	रोसी देखि जैदु	५	
१०	रोसी देखि डाँडा टोल	५	
११	खोरिया देखि कुनी खोप सम्म स्तरउनोत्ति गर्ने	६	
१२	केरुङ देखि प्रिङदिङ हुँदै चिम्दिङ	८	
१३	सिगाने देखि शेर्पाटोल देखी गुप्ती देखि चिम्दिङ हुँदै सिसा खोला	८	
१४	विसानडाँडा देखि वारीघुन्सा हुँदै वालाथान	८	
१५	माटे देखि आङपाङ कैलेश्वरी	८	
१६	शिशा खोला देखि संगम डाँडा हुँदै डाँडखर्क	९	
१७	गोरा देखि दिम्से	९	
१८	गोरा देखि कामम्दिङ	९	
१९	टाप्टिङ देखि खाम्दिङ	१०	
२०	नाप्धा देखि शिशा	१०	
२१	फजान्जे देखि शिशा	१०	
२२	जन्तरधाप देखि सोलनाशा	१०	
२३	जीरोपोइन्ट देखि चरघरे हुँदै वसथिङ	११	
२४	जीरोपोइन्ट देखि सिस्नेरी	११	
२५	सालेमा देखि बानेवाढे	११	

नगरपालिकाको वडास्तरको निम्न पुल तथा झोलुङ्गे पुलको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	सारवाना खोला पुल	१	
२	पावर हाउस झुलुङ्गे पुल	३	
३	चियोडखोप मोटरेवल पुल	४	अतिआवश्यक
४	खलाखर्क झुलुङ्गे पुल	७	
५	राङ्गारे खोला झलृङ्गे पुल	१०	
६	फतान्जा चिलुङ्ग पुल	१०	
७	लाप्चाफेदि-फतान्जे झोलुङ्गे पुल	१०	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न यातायात रुटहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	सलेरि-नुनथला	१	
२	सालवेशि-ट्याकटोरे	२	
३	नजिङ्-ट्याकटोरे	२	
४	जिरी, मन्थलि सम्म	४	आवश्यक
५	सल्लेरी-लिखुपिके	५	
६	सल्लेरी-गोराखानि	५	
६	सल्लेरी-टाक्टोर, लामाजोर, किन्जावजार	५	
७	खेरिया देखी नयाँबजार सम्म	६	
८	गोरा-दिम्से-डाँडाखर्क-सल्लेरी	९	
९	गोरा-सिसाखाला-काठमाडौं	९	
१०	जन्ताधाप-सोलन्सा-गोरा-सल्लेरि	९	
११	थाप्तिङ्ग-काठमांडौ	१०	
१२	थाप्तिङ्ग-सल्लेरी	१०	
१३	बलेडाँडा-सालेमा	११	
१४	सिहंकाली-जोगरा	११	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न बसपार्कहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	नुनथला बसपार्क	१	
२	जुनबेशि बसपार्क	२	
३	जलमाइ बसपार्क	३	

क.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
४	फाप्लु सूर्के बसपार्क	५	
५	हेल्थपोष्ट चौरमा बसपार्क	८	
६	गोरा, सिसाखोला, डाँडाखर्क बसपार्क	९	
७	थाप्तिङ्ग बसपार्क	१०	
८	बलेडाँडा बसपार्क	११	
९	रमिते बसपार्क	११	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न यात्रु प्रतिक्षालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	नुनथला, टाकसिन्धु प्रतिक्षालय	१	
२	जुनवेशि, ट्याटोरे, सालावेशि	२	
३	बाल्दो, पाखेखोप, लोदिङ्	३	
४	फाप्लुमा	४	
५	वाघखोरमा	८	
६	गोरामा, छेवारे, जिरो पोइन्टमा, धारधपानिमा	९	
७	थाप्तिङ्ग	१०	
८	बलेडाँडा, बरबोटे, शिव मन्दिर, बुसदिङ प्रतिक्षालय	११	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न सार्वजनिक शौचालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	नुनथलामा, छिर्‌डिमा	१	
२	जनुवेशि बजार	२	
३	लामोसोदा	२	
४	जालामाइ मन्दिर, जालामाइ बसपार्क, फलाम खानि, लोदिङ् गुम्बामा सार्वजनिक शौचालयको माग	३	
५	फाप्लुमा	४	
६	बसपार्कको शौचालयलाइ मर्मत गर्ने	५	
७	वाघखोर , केरुङ सार्वजनिक शौचालय	८	
८	गोरामा, जिरो पोइन्टमा, सिसाखोला	९	
९	थाप्तिङ्ग, खामदिङ्, झाप्रा	१०	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न ट्राफिक युनिटहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	नुनथला ट्राफिक युनिट	१	माग
२	जुनवेशि ट्राफिक युनिट	२	माग
३	तामाखानि ट्राफिक युनिट	३	माग
४	फाप्लु ट्राफिक युनिट	४	माग
५	सैन ट्राफिक युनिट	९	माग
६	ट्राफिक युनिट	११	माग

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न विमानस्थल, हेलिप्याडको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	नुनथला हेलिप्याड (स्वास्थिय चौकिसँगै)	१	**माग**
२	स्रेलो गुम्बामा	२	
३	पिके भन्ज्याङ, डालेमाने हेलिप्याड स्थल	३	
४	पोखरि चौर डाँडा, लाप्चा, धारधपानि हेलिप्याड स्थल	९	
५	थाप्तिङ्ग, भ्काप्रा, लुम्सा हेलिप्याड स्थल	१०	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न पिउने पानी आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	क्योको खानेपानी आयोजना	१	
२	पानि शुद्धिकरणको प्रवन्ध गर्नुपर्ने	२	
३	मुहान संरक्षण तथा पानि संकलन योजना	३	
४	तामाखानि, लोदिङ्ग, बोल्दो खानेपानि योजना	३	प्रस्तावित
५	लुरा/जम्बुक खानेपानि योजना	४	
६	माथिल्लो गारमा खानेपानि योजना	७	
७	भित्ताखर्क खानेपानि योजना	७	
८	आङपाङ, मेराङदिङ, जन्तरधाप, चाङेटार, र फलावारी खानेपानि योजना	८	
९	खानदिङ, अरपाक, गुम्बा टोल हरूमा योजना	९	
१०	ढिकुरे, थापदिङ, फतान्जा, चाङ्बा-सिसाखोला-लुम्सा-जुके खानेपानि योजना	१०	
११	तिलपुङ, कालोबेन खानेपानि योजना	११	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न कुलो, तथा सिंचाई आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	छाङ्गटोलमा पकेटको माग	१	
२	सालावेशि, जुनवेशिमा किवि खेतिका लागि सिंचाइको प्रबन्ध	२	
३	सिंचाइको लागि पाइप	३	
४	दिनाक्पु खोला सिचाइ योजना	४	आवश्यक
५	थोपा सिचांइको कार्यक्रम	७	
६	थोपा सिचांइको कार्यक्रम, rainwater harvesting tanks project	८	

(ख) आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरू

नगरपालिकाका वडास्तरको होमस्टेको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	हेवा, छुल्यामु, डेकु, फोंलिमा भएको होमस्टेलाइ स्तरउन्नति गर्ने	१	
२	लमाजुडा, फेरा, जुनवेसी, तुम्बुक र सालावेसिमा होमस्टे निर्माण गर्ने	२	
३	तमाखानि, फलामखानि, लोदिङ्मा होमस्टे निर्माण गर्ने	३	
४	पाटीडाँडामा होमस्टे	४	
५	क्याम्पस टोल, वसन्त बजार, ज्याङ्दि, जैदूमा	५	
६	खेरिया, थातिङ दोर्पु, च्याल्सामा सम्भाव्य	६,७	
७	गेराखानिमा होमस्टे निर्माण	९	
८	रमिते वरीपरी होमस्टे निर्माण	११	

(ग) सामाजिक विकास योजना

सामाजिक विकास योजनाका कार्यक्रमहरू
शिक्षा
▪ नगरपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्ने ।
▪ नगरपालिकाका विद्यालय भवनहरूलाई बालमैत्री, अपाङ्गमैत्रि तथा सुरक्षित बनाउने ।
▪ निरक्षरता शुन्यमा झार्ने ।
▪ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ नगरपालिकाका विद्यालयहरूलाई प्रविधियुक्त बनाउने ।
▪ विद्यालय र स्थानीय, प्रादेशिकसंघीय र स्थानीय सरकारबीच समन्वय मिलाउने ।
▪ विद्यालय अनुगमन नियमित गर्ने ।

सामाजिक विकास योजनाका कार्यक्रमहरू
▪ शिक्षकहरूलाई नियमित पुनर्नताजगी तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
▪ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिने ।
स्वास्थ्य
▪ विद्यालयमा स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम संचालन गर्ने
▪ सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम संचालन ९एल्क्ष् जाँच) गर्ने
▪ नगरपालिकाका महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने
▪ नगरपालिकाका सबै प्रतिक्षालय तथा बसपार्कहरूमा सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गर्ने
▪ नगरपालिकाका उपयुक्त स्थानमा फहोर व्यवस्थापन स्थल निर्माण गर्ने ।
▪ नगरपालिकाका व्यस्त स्थलहरूमा फोहोर व्यवस्थापनका सामाग्रि राखी नियमित फोहर संकलन गर्ने।
▪ सँस्कृति
▪ शेर्पा, मगर, क्षेत्री, गुरुङ, तथा अन्य लोप उन्मुख जातिकोहरू को मौलिक सँस्कृति झल्किने परिकार, भेषभुषाको संरक्षण र प्रचारप्रसार का लागि होमस्टे संचालन गर्ने ।
▪ स्थानीय लोकभाकाहरू,लोक नृत्य, लोक गाथा आदिको संरक्षण गर्ने ।
▪ नगरपालिकाको संस्कृति प्रवर्द्धन गर्न अनुसन्धान गर्ने ।
▪ ढोलक, मादल, सोरठी, झ्याली, ढ्याङ्ग्रो, खैजेडी लगायतका लोकबाजाहरूको संरक्षण गर्ने ।
लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण र मूल प्रवाहिकरण
▪ नगरपालिकाका वडास्तरीय किशोरी तथा महिला समूह गठन गरि, सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू प्रभावकारी बनाउने ।
▪ नगरपालिकाका वडास्तरीय बालक्लव गठन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम गर्ने ।

(घ) वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजनाका कार्यक्रमहरू
(क) वन तथा भू-संरक्षण
▪ नगरपालिकाका विभिन्न वडा मा रहेका सामुदायिक वन संरक्षण तथा प्रोत्साहन गर्ने ।
▪ सामुदायिक वनमा पाइने जीवजन्तुहरूतथा औषधिय गुणले भरिपुर्ण जडिवुटी हरूकोसंरक्षण गर्ने
▪ चराचुरूङ्गीहरूमयुर, डाँफे, मुनाल, काग, जुरेली वनकुखुरा, ढुकुर, तित्रा,कालिज, भंगेरा, चिल आदिको संरक्षण गर्ने ।
▪ वनस्पतिहरू उतिस, काफल, गुराँस, सल्ला, धुपी, सिमल , चिलाउने, चाँप, कालीकाठ आदिको विविधता कायमै राख्ने ।

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजनाका कार्यक्रमहरू	
	▪ जडिबुटीहरू कुरिलो, तीतेपाती, तुलसी, घ्युकुमारी, टिमुर,चुत्रो, सिलाजित,जटामसी,पाँचऔले लगायतको संरक्षण र प्रशोधन गरी उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।
(ख)	**फोहर मैला व्यवस्थापन**
	▪ नगरपालिकाका बाटाहरूमा उपयुक्त तवरले ढल तथा नालाको प्रवन्ध गर्ने
	▪ निजि क्षेत्रलाई पनि लगानी मैत्री वातावरण बनाईफोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने
(ग)	**जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र विपद् व्यवस्थापन**
	▪ स्थानिय नदी तथा खोल्छा द्वारा हुने बाढी, पहिरो र कटान नियन्त्रण गर्न भइरहेका तटवन्ध निर्माण, वृक्षारोपरण आदि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउने
	▪ विपद्का बेला जम्मा हुने खुला स्थानको रूपमा उपयुक्त ठाउँहरूमा आश्रयस्थल बनाउने

अनुसूची ४- वडाभेलाका तस्विरहरु

वडा नं. ८ मा गरिएको वडाभेला

वडा नं. ९ मा गरिएको वडाभेला

वडा नं. ११ मा गरिएको वडाभेला